

САЗДАЊЕ ЦЕТИЊА
Црнојевићи у изворима,
књигама и легендама

Издавачи

Факултет за црногорски језик и књижевност – Цетиње
Центар за културу Пријестонице Цетиње

Библиотека

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књ. 50

Уредници

Александар Радоман
Аднан Чиргић
Јелена Лела Милошевић

Рецензенти

Новак Килибарда
Милорад Никчевић

Саздање Цетиња Црнојевићи у изворима, књигама и легендама

Друго, проширено издање

Приредио
Радослав Ротковић

ФСЈК

CENTAR ZA KULTURU
PRIJESTONICE CETINJE

Цетиње, 2023.

Европа лѣта господњег 1500. (Petrus Derveaux fecit et sculpsit)
 Дио мапе с државом Црнојевића.

РИЈЕЧ УНАПРИЈЕД

Саздање Цетиња епохални је чин у црногорској историји.¹

Оснивањем Цетиња, Црна Гора улази у ново доба свога развитка, а једна њена планинска голет добија значај пресуднога историјског жаришта.

Настало из нужде да се одбрани независност и поврати изгубљено, Цетиње достиже у визији Црногораца највише хуманистичке и ослободилачке вриједности.

Као што се држава Црна Гора наставила на Превалис, Дукљу и Зету, и Цетиње се наставило на њихове центре: Скадар, Папратну, Жабљак, Обод. Мијењајући називе, селећи своју пријестоницу и седиште своје митрополије, Црна Гора и Цетиње постају насљедници цјелокупне њихове историјске стварности.

С Црнојевићима се довршава једна историјска новост и почиње друга, ствара је Цетиње исто толико колико њега ствара историја.

Нестао је двораци Црнојевића, и Цетиње се свело на манастир и црквену управу. Изгледало је немогуће да се у крају слабо насељеном, беспутном, бесплодном, може створити друштвена заједница и устројство за опстанак и одбрану. А баш тада Цетиње с катунским површјем постаје језгро одбране и спас од незнања, настављајући да служи слободи црногорског народа, с његовим Збором једнокупне браће и с његовим владикама чије дјеловање постаје општеномодно.

Својим настанком, Цетиње је узроковало вјековно ратовање и трагику. Црногорски народ ни један сукоб с непријатељем није избјегао, нити се у томе исцрпао. Био је историјски кадар да досегне слободу као своју основну сврху.

Живот Цетиња и његово значење зависило је умногоме од његових идеја и од његове политичке и духовне улоге. И када је паљено, а Манастир више пута разаран, Цетиње је остајало центар отпора и слоге, израз достојанства и начин живљења. Када су

¹ Ово је уводни текст у првome издању.

Турци, јуна 1712, спалили и порушили Манастир, Црногорци су испред његових зидина развили заставе и повели пркосно коло.

Феномен Цетиња је што је постало „Цетиње Горе Црне“ (Мажуранић), над којим лебде и разигравају се душе прађедовске (Његош).

Између двије ере и двије прекретнице, кад се из равнице пријестоно седиште Црне Горе попело у Горњу Зету (1481) и кад је сашло онђе одакле се кренуло (1946), лежи најсуровија драматичност црногорске историје.

Отуда, Цетиње није легенда већ акција. Људско чињење.

Као стварно и надвременско, Цетиње трајно задржава своју историјску улогу и своје живо значење у свијести Црногораца.

Ратко Ђуровић

ЦРНА ГОРА НА ГРАНИЦИ

У XV вијеку збивају се у свијету, па и на Балкану судбоносне промјене.² То је доба проналаска штампе, открића Западне и централне Африке, открића Америке, поморског пута за Индију; древних рукописа и скулптура, класичке грчке и римске цивилизације. Али и доба слома Византије и пада Цариграда. С Истока продиру Турци, а са Средоземља хуманизам и ренесанса. Сукоб ових супротних таласа учинио је другу половину XV вијека и драматичном и садржајном. И све је то имало утицаја на простор Црне Горе, која је и раније (395, када се дијелило Велико Римско Царство, и 1054, када су се дијелиле цркве) био на граници Истока и Запада. Од пада Цариграда (1453) до пада Цетиња (1499) протиче једно згуснуто раздобље које се, у иначе тешком омеђивању епоха, у црногорским оквирина намеће својом цјеловитошћу и логиком збивања.

Турска освајања на Балкану прије пада Цариграда нијесу још ништа коначно ријешила. Послије првога боја на Косову (1389) био је могућ и други (1448), јер је Јанош Хунњади 1443. поразио Турке код Ниша.³ Султан је вратио деспоту Ђурђу не само ослијепљене синове већ и земљу с двадесет четири града.⁴ Али 1451. долази на пријесто Мехмед II који двије године касније (маја 1453), уз помоћ тридесет хиљада хришћанских најамника, осваја Цариград и добија надимак Освајач (Фатих). Нови султан сматрао је да је савладао све противне силе, овоземаљске и оноземаљске.⁵ И заиста, за пуне три деценије нико му се није успио супротставити.

² Ово је предговор првоме издању.

³ „Бојиште је било исто оно на којем се на Видовдан 1389. погинули султан Мурат I и српски краљ Лазар“, пише Бабингер (*Мехмед Освајач*, 48). Турцима се супротставио Јанко Хуњади. „Страховити обим турских губитака очевидно је задржао султана да даље искористи своју побједу и да гони непријатеља који се налазио у бјекству“ (исто, 49). Опширнију библиографију види на крају књиге.

⁴ Лиречек – Радоњић, *Историја Срба*, I, 369/370; И. Божић, ИЦГ, II, 2, 210.

⁵ Бабингер, 76-85. О овоме и Sherard, *Bizant*, 168-170.

Зашто се није стало на пут османској инвазији, која је успорила привредни и културни развитак многих земаља, за прећерано дуги период? На малом простору данашње Италије засебне су државице: Милано, Ферара, Модена, Ђенова, Венеција. Када Турској пријети глад, спасава је Ђенова испорукама жита. Тек 1470. створена је лига италијанских државица против Турака, али су Милано и Фиренца ипак из ње иступиле. А 1469. Турци су упадали у Крањ, Корушку, Штајерску. Када су османлијски одреди стигли на Таљаменто, дим од паљевина видио се и са звоника Светога Марка. Дакле, опасност није била тако далеко да би се, због удаљености, духовни успављивали.⁶ Па ипак то није озбиљније утицало на збијање редова и ваљану припрему за отпор заједничком непријатељу.

Каткада се чинило да је једини одлучни и моћни противник Турске она иста Угарска коју је Порфирогенет (950. године) називао Турском. Заједно са Румунима, Србима и Пољацима, Угри воде успјешну експедицију преко Алексинца и Ниша до Софије (1444), али се одатле враћају, умјесто да продуже, наводно због зиме.

Држе се сабори сталежа у Регенсбургу (1454), Франкфурту (1454), Бечком Новом Мјесту (1455), Мантови (1459). Све су то били скупови од европског интереса, али без европске акције.

На јужнословенском простору владала је иста она феудална исћепканост и међусобна отимачина као и у околним земљама. Стеван Томашевић се титулисао као краљ „Србљем“ Босни, Поморју, Хумској земљи, Далмаци(ји), Хрватском, Доњим крајем, Западним странама и к тому“, а имао је мали комад земље Босне и пријестоницу коју је селио из Бобова у Сутиску, из Сутиске у Крешево, из Крешева на планину више Фојнице.⁷ Против херцега Шћепана диже се првијенац Владислав, због неке Фирентинке која

⁶ Турци су се искрцали у Апулији. Италијом су се шириле гласине о султановој пријетњи. Причало се да је Мехмед II у Валони са 200.000 војника. Било је то 1480. године. Али тада је почела велика и безуспјешна турска опсада Родоса, која их је коштала 9.000 мртвих и 15.000 рањених. Опсада Родоса трајала је 89 дана (Бабингер, 345-347). То није спријечило турске нападе у Крању и Штајерској (исто, 348). А још 1477. подизана су млетачка утврђења на Сочи (исто, 306).

⁷ Лиречек – Радонић, I, 368.

је стигла на двор.⁸ „У кући херцега и његових синова“, пише Јиречек, „никада не беше мира“.⁹

Млади брат херцега Влатка Стјепан, отишао је у Стамбол и отуда се вратио као Ахмет Херцеговић, ожењен турском принцезом (Хунди Султан).¹⁰ Србија и Босна биле су сукобљене око Сребренице, све док Турци нијесу окупирали обје земље.

Јанко Хуњади и Ђурађ Бранковић умрли су исте 1456. године. Љета 1465. Турци су притисли земље херцега Шћепана, а 1474. напали Скадар који је бранио Иван Црнојевић. У Албанији више није било Ђурђа Кастриота, који је издахнуо јануара 1468. Покоривши све друге, веће и јаче земље, Турци су дошли и на црногорску границу.

Док је Стефаница Црнојевић бранио Зету од Косача и Ђурђа Бранковића, Иван је имао против себе Мехмеда Освајача. У *Аналима*, које је Малипјеро писао као свједок, налазимо детаље борбе за одбрану Скадра 1474. „Савезник Венеције Иван Црнојевић, чији су преци као војводе владали планинском облашћу између Скадарског језера и Которског залива, облашћу која је била мања од доцније Црне Горе, требало је да притекне у помоћ својим храбрим четама.“¹¹ Занимљиво је да је овђе Иван наступио не само са пјешадијом и коњицом, већ и са флотом. Он је имао задатак да похита Скадру преко Језера и да са пет галија помогне Љешу. У одбрани Скадра учествује и Которска морнарица.

Од свих који су били замољени да помогну, на бојишту се појавио само Иван. Зато и Томић каже да „овом срећном исходу“, то јест одбијању опсаде јула 1474, „највише је допринело помагање Ивана Црнојевића, које је било од двоструко веће користи, јер Република не могла брзо притећи у помоћ граду.“ Даље каже: „Вест, пак, о одбрани Скадра у Млецима изазва особиту радост“.¹² У међувремену су вршени покушаји да се султан отрује, затим да се преведе у хришћанство (!), па је чак италијански лекар Мехмеда

⁸ „Узрок ове породичне распре беше лепа Флорентинка, „*donna Helisabeta*“ која беше дошла с флорентинским трговцима на херцегов двор и постала његова наложница“ (Јиречек – Радонић, I, 379, према писању Халкокондила).

⁹ Исто, 395.

¹⁰ Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 190.

¹¹ Бабингер, 285.

¹² Томић, *Црнојевићи*, I, 151.

Освајача, Јакобо из Гаете, јавио 1465. да се то чудо и десило! Иначе, султан је био образован, знао је више језика, па можда и наш.¹³ Ипак, чудо се није десило. И даље је била на снази његова порука да „само једно царство може да постоји на свијету, једна вјера и једна власт“.¹⁴ Петнаестог јуна 1478. освојена је Кроја, па је Скадар поново дошао на ред. Иза леђа Ивана Црнојевића пала је његова пријестоница – Жабљак, на који је напао румелијски беглербег Сулејман.¹⁵ Венеција се тада плашила и упада султанове војске преко Фурланије! Зато се одлучила на мир с Портом, закључен 23. I 1479. У уговору се не помињу ни Иван Црнојевић ни његова црногорска држава. Слично је бивало и касније.

Добивши Скадар уговором, султан је наставио освајања, иако се из његовог писма Млечима од 10. VI 1480. може разабрати „да Турци нису тако лако заузели Црнојевићеву земљу, већ им је требало доста војске и прилично труда да га нагнају да је напусти“, како то вели Томић.¹⁶ Тако се Иван нашао у Италији, сам или с неким од породице?¹⁷ У Анкони се пред божанским ликом Богородице завјетовао да ће, ако се икада врати у домовину, подићи храм у њену част. Свакако је већ тамо закључио да је Жабљак на Језеру несигуран и да пријестоницу треба селити неђе дубље у брда.

Док је Иван боравио у Италији, у Црној Гори није престајао отпор. Из Истанбула се жале Венецији 17. XI 1480. године да се неки непознати нећак Ивана Црнојевића склонио у Котор и отуда дизао буну у Црној Гори.

¹³ *Историја Југославије*, стр. 235. Бабингер је скептичан према овим причама али истиче да је Мехмедова мајка била хришћанка, Гркиња, Словенка или чак Италијанка, „то се са сигурношћу може претпоставити да је у Мехмедовом раном васпитању било западних елемената“ (стр. 369).

¹⁴ Бабингер, 96.

¹⁵ Овђе Барлесијев тенденциозни опис, док. бр. 51.

¹⁶ Томић, исто, 151. На стр. 153. податак да се са звоника св. Марка видио дим турских паљевина.

¹⁷ М. Павлиновић у *Орлићу* за 1867, 71, пише: „Иван-бег не уздајућ се више у помоћ Млетака, остави брата Ђура да брани Црну Гору; а он окрену Италиом равном, небил' тамо у икога помоћи наша“. Упадљиво је да Дубровчани овђе док. бр. 32 помињу само повратак Ивана Црнојевића и Леке Дукађина, без икога из пратње.

Средином 1481. године умире Мехмед Освајач. Династичке борбе за насљеђе створиле су неопходни предак да се схвати да великог освајача више нема, да Бајазит II није Мехмед II.

Иван Црнојевић се преко Дубровника вратио из Италије и за кратко вријеме од цетињског насеља, ивицом поља, створио пријестоницу с Двором, готовим 1482, и Манастиром, завршеним 1484. јануара 1485. даровао је своју задужбину поседима, а јануара 1494. његов син Ђурђе, на исти начин, поклања Манастиру *Октоих првогласник*, на којему је Макарије „од Црне Горе“ са седам сарадника, радио годину дана, уз непосредно учешће Ђурђево.

Према свједочењу Мушичког, који је имао у рукама један, у међувремену изгубљени примјерак *Октоиха петогласника*, наставак *Октоиха првогласника* завршен је исте 1494. године и имао је 272 листа. М. Бошњак сматра да је *Октоих петогласник*, једина илустрована инкунабула Црногорске штампарије, рађен „упоредо или одмах послје *Осмогласника првогласника*“, а то одмах повећава број радника и отвара читав низ нових претпоставки. У *Октоиху петогласнику* налазимо по неколико врста истог иницијалног слова А, Б, В, Ја и сл. Велики иницијали су отискивани печатом. А мањи? Откуд толика разлика у графичком изгледу и компоновању грађе у два *Октоиха*? Зашто на првом дијелу *Октоиха* нема изнаке о мјесту штампања? Није ли логично да су и Ђурађ Црнојевић и Макарије гледали у оба дијела *Октоиха*¹⁸ цјелину па су те податке унијели у поговор другог дијела? Све то указује на неопходност да се Црногорска штампарија темељно изучи.

Осим *Октоиха првогласника* (4. I 1494) и *Октоиха петогласника* (вјероватно крај 1494), из Црногорске штампарије изишли су још: *Псалтир* (22. IX 1495), са изричитом назнаком да је штам-

¹⁸ На то би упућивала и чињеница да је *Октоих петогласник* једина илустрована инкунабула, а за то је морао постојати неки разлог. Поготово кад је на тим илустрацијама једна за коју се вјеровало да приказује Цетињски манастир, а друга можда Двор. Иначе, о Штампарији Црнојевића најисцрпније су писали: Е. Љ. Немировски, *Почеци штампарства у Црној Гори*, ЦБЦ Цетиње, 1996, с честим цитирањем првога издања *Сздања Цетиња* и прегледом све важније старије литературе; Бошко Мијановић, *Пасхални циклус Ђурђа Црнојевића*, Цетиње, 1994. Мијановић је користио рукопис Митра Пешикана, који још није био објављен, а детаљно је анализирао редосљед штампања појединих књига, а тај се редосљед утврђује промјеном слога!

пан „на Цетињу“, *Требник*, од којег су сачувана само 184 листа, и *Четворојеванђеље* (?), познато једино у пријепису презвитера Вука у Буђановцима у Срему 1548. године.¹⁹

Ова је штампарска дјелатност логичан наставак богате преписивачке активности у манастирима Скадарског језера. Иако знамо само за имена: Старца Макарија, Мине, Никона Јерусалимца, Јелене Балшић, Дијака Димитрија и Николе Косијера као писаца и преписивача на томе терену, ипак нам њихова бројност говори да се из тога круга, па и између њих самих, морају тражити и сарадници мајстора Макарија. Занимљива је и веза Божидара Вуковића са тим истим језерским манастирима, иако је он родом Подгоричанин.

Црнојевићи нам се показују као марљиви, упорни феудалци који свој иметак троше на државне грађевине и институције.

Инспирисан по католичком Западу, Иван Црнојевић по угледу на дубровачку катедралу, на Цетињу подиже православни манастир. Колико задивљује брзина градње, толико зачуђује оскудица података о томе. Знамо имена свих мајстора и помоћника који су радили око цркве св. Стефана у Новоме (1473–75), а немамо конкретног податка о градњи манастира на Цетињу.²⁰ На грађевинама је, вјероватно, према устаљеној пракси, постојао неки мајсторски запис, али је то уништено прво експлозијом из 1692, а затим похарама и брзоплетом изградњом цркве на истоме мјесту 1886. године. Наравно, у тим условима нијесу ни могла бити благовремено извршена неопходна мјерења, испитивања. Зато нема трага ни од гроба Ивана Црнојевића, сахрањеног у Манастиру. Понављање облика дубровачке катедрале, чијем изгледу,

¹⁹ Вођњак, *Slavenska inkulabulistika*, позивајући се на Д. Медаковића, наводи да је и овај рукопис доспιο у Патријаршију у Београду 1939. године, али је и тамо затурен око 1950. године!

²⁰ У више махова се Иван Црнојевић и Влатко Херцеговић, зет (Иван) и шура (Влатко), појављују заједно. Тако су заједно подизали цркву св. Стефана у Новоме, који се у почетку и звао Свети Стефан. Један докуменат о градњи донесен је и овђе под бр. 17. са факсимилом Атанасовски нас информише да је нестала цјелокупна дипломатска преписка Дубровачке Републике с Херце-говиним, а за период од октобра 1478. до јула 1481. нијесу сачувани ни записници дубровачког Вијећа умољених (нав. дјело, 5). Унеколико се то поклапа с Ивановим одсуством из Црне Горе али би било занимљиво знати управо то, да ли се нешто, и шта се то збивало у Црној Гори између 1479. и лета 1481.

сачуваном на цртежу прије рушења у земљотресу 1667. године, у потпуности одговара илустрација у *Октоиху петогласнику* која представља Цетињски манастир,²¹ упућује на неизбјежно учешће бар неког од оних мајстора који су за Ивана Црнојевића и Влатка Херцеговића радили у Новоме. Ова се теза оснажује подударношћу или великом сличношћу бројних орнамената. С друге стране, чињеница да је Миха из Бара радио за Малу браћу у Дубровнику, Раде Боровић (Неимар), такође Баранин, зидао Љубостињу, а Вита Которанин Дечане, указује на немогућност да тако брза изградња на Цетињу протекне без црногорских мајстора. Суптилно гравира у штампаним књигама открива вјешту руку которских гравера.²²

Тако је, у крајње неповољним условима, на Цетиње продрла ренесанса, и с градитељством и с илуминацијама. Ђурађ Црнојевић је у својим текстовима исто онолико богобојажљив колико је свештеник Макарије. А Иван, у *Оснивачкој повељи* 1485, машта о временима када ће цркве на Језеру, препуштене османској палици, поново бити слободне. Тиме се они интимно издвајају и из католичког Запада и из мухамеданског Истока, стојећи са својом црногорском државом на граници свјетова. Па и Станиша (Скендер-бег Ивановић), у писму снахи Изабети, Ђурђевој жени, понашаће се

²¹ Види оба цртежа у овој књизи.

²² „На илустрацијама Октоиха петогласника“, пише В. Ђурић (ИЦГ, II, 2, 505), „највидљивије је поријекло њиховог мајстора дрворесца. Иако се користио, по савјету јеромонаха Макарија, православним иконографским обрасцима, и само за оквире узимао ренесансне орнаменте и фигуре, био је то западњак, вјероватно сликар, који је радио још увијек у готичком стилу... Био је то умјетник которског поријекла, син чувеног сликара Ловра Добричевића. Ловров други син, сликар Марин, иначе и вјешт дуборезац, радио је у Котору читавих десет година, све до 1497, баш у доба када је своје књиге припремала цетињска штампарија“. „Которски златари били су познати по читавој Зети“ истиче И. Божић (ИЦГ, II, 2, 237). Помињући Трифуна Палму који је радио у Москви, на двору Ивана III Василевича, Божић наглашава изразу печата Николе Радакова из Бара. Печатима су, наиме, отискивани иницијали у Штампарији Црнојевића, како се не би правило више примјерака истог украшеног слова. „Ако је та вјештина тако рано била позната у његовом родном граду, нимало не изненађује техничко савршенство илустрација које ће се сусрести у првим ћириличким штампаним књигама, дјелу православних монаха на Цетињу окупљених у штампарији Црнојевића“ (исто, 237/238).

као хришћанин који и даље његује лијепо народни језик, још нена-
труњен турцизмима:

„Нека зна ваше господство како нас је Бог удостојио да овла-
дамо и господујемо земљом ђеда и оца нашега, тако молимо Госпо-
да Сведржитеља да након нас и на нас падне велика, бојжа, дивна
и стална промисао царства му, и вас да удостоји овладати и госпо-
довати земљом и пријестолом ђеда и оца нашега“!²³

Ето тако санџак Црне Горе, поисламљени Станиша или Скен-
дер-бег моли бога да га наслиједи његов братанић, да се настави
црногорска лоза.

Све остало што се тада дешавало Црној Гори било је по-
вијање леђа под претешким бременом, које није могла да издржи
ни Византија.

Дипломатски бракови нијесу изум тога доба, мада се тада
превише рачунало на њихову политичку улогу.²⁴ Кад није било
дворјанки на блиским дворовима, ишло се далеко у иностранство.
Зато није чудо да Францускиња дође на српски двор, Српкиња на
турски или албански, Албанка на црногорски.²⁵ Стара је наука, под
утицајем предања, сваљивала на Изабету (Јелисавету) Ерицо, кри-
вицу због одласка Ђурђа Црнојевића у Венецију. Томић је био у
праву кад је одбацио такву тезу.²⁶ Из Опоруке коју је Ђурађ писао у

²³ Миклошић, *Dynasten Crnojevići*, 22. Ровински (*Черногорија*, I, 731/732) наво-
ди ово писмо па указује и на друго у коме се Станиша (Скендер-бег) обраћа
дужду „да су препоручена ђеца господина Ђурђа“ „јере, господо, дође врије-
ме када те (!) и они послужити пресвијетлому госпоц(т)ву вашему“ (исто, 733,
у Миклошића стр. 7). Зато Ровински и наглашава да је Станиша у души остао
хришћанин, а у „једном писму Републици цитира и ријечи светог јеванђеља“.

²⁴ Тако је и Венеција рачунала на повољан ефекат Ђурђевог женидбе од породи-
це Ерицо. Овђе док. бр. 84, 87.

²⁵ Јелена Анжујска долази у Србију, Воисава, ћерка неког српског кнеза, у Ал-
банију, за Ивана Кастриота. Иванова ћерка Марија удаје се за Стефаницу
Црнојевића. Иван Црнојевић узима Гојсаву, ћерку Ђорђа Аријанита Комни-
на. Ђурађ Црнојевић је, по Хопфу (*Chroniques*, 524) прво био ожењен Јелом
Карла Топије, док му други приписују женидбу са Јеленом Карла Мусакија.
Ови дворови су имали у грбу двоглавог орла, што је морало утицати и на
Црнојевиће, јер овај прастари азијски симбол, познат из XII в. прије наше ере
(Галкин, 219. и даље), преко Византије допро је до Италије (породица д'Ес-
те), Русије и Беча. Прије Црнојевића нијесу га имали Балшићи а у њихово
вријеме ни Косаче ни Бранковићи.

²⁶ Томић, *Црнојевићи*, II, 87.

Милану 1499, на свом матерњем језику, и послао жени у Венецију, добија се јасна слика Јелисаветине везаности не само за Црну Гору као државу, већ и за Цетиње у којему је као господарица живјела свега шест година.²⁷ То потврђује и њена ријешеност да се 1503. пресели на имање свога мужа у Будви.²⁸

Историја се не може схватити до краја, ако се не схвате и личности које су је водиле. Стефан(ица) Црнојевић тражи савезништво Венеције не само зато што се ближи турска опасност, већ и стога што преко Венеције може да избави сина Ивана из вишегодишњег заточеништва.²⁹ И Иван се приклања Западу онолико колико је неопходно да би се одупро Истоку. Ђурђе се појављује у Венецији 1496. одјевен „на грчки начин“.³⁰ Свеједно да ли је то византијска владарска одора, како сматрају једни, или народна ношња како мисли Томић, – битно је да се он тамо не приказује као млетачки племић! Ђурђев крај је потпуно нерасвијетљен. Не знамо да ли је, бјежећи прерушен из Венеције у Црну Гору, намјеравао да се укључи у крсташки рат Карла VIII против Турака, или је ишао Султану на преговоре.³¹ Али кад се већ нашао у Цариграду, тражио је своју државу. Султан је одговорио: „Прво овђе доведи своју жену и ђецу“. Овакав услов Ђурађ није ни хтио ни могао да испуни. Са женом и ђецом као таоцима не би имао никакве слободе акције. Осим тога у Млецима га је чекао затвор. Преко посланика то се није могло средити. Умјесто државе, дат му је спахилук у Анадолији, дакле, дубоко у унутрашњости.³² Затим се јавља да је 1503.

²⁷ Опорука, овђе док. бр. 137. Ђурађ пише: „Најприје хоћу: да се све оне ствари Свете Марије на Цетињу, с којим смо утекли од Турака, поврате Светој Госпођи на Цетињу, као њена права властитотет, и као што сам се завјетовао, кад сам био на ономе мјесту, за које, ти драга жено, добро знаш, и ће си толике сузе пролила“!

²⁸ Види напомену уз док. бр. 144.

²⁹ Овђе док. бр. 15.

³⁰ Санудово свједочанство, овђе док. бр. 107.

³¹ На примјер, у *Опћој енциклопедији* стоји: „Кад су Стефана Турци уклонили с власти, Ђурађ се потајно вратио у земљу. Домаивши га у Скадар, Турци су га заробили и послѣје пребацили у Анадолију, гдје је 1503. умро“. Ово о смрти није тачно.

³² Г. Станојевић овако описује лик и судбину Ђурђа Црнојевића: „То је био трагичан крај посљедњег слободног господара Црне Горе који је годинама правиво разне планове, али се у једном тренутку све покидало као паукова мрежа.

отишао на Родос.³³ И ту се прекида прича, да се не би објашњавало да тада на Родосу није било Турака! Све до 1522. Родос су држали крсташи, Јовановци, који су се ту склонили из Палестине. С овог острва је пошао и последњи крсташки поход на Египат. Према томе, морамо се запитати: што је то Ђурађ Црнојевић урадио 1503. године? Је ли пошао да осваја Родос или да се на њему склони од Турака? Те године Турци нијесу нападали ово острво!

Што је било с другим његовим братом, Стефаном? По казивању анализиста, Стефан је, по налогу султана, изгурао Ђурђа са пријестола 1496. године.³⁴ Затим је управљао Црном Гором двије године. Турци ни њиме нијесу били задовољни, па су га смијенили (1498). По једном млетачком рукопису, умро је у манастиру.³⁵ Али Андрија Змајевић каже у *Црквеном љетопису* да је Стефан „за не остати под облашћу турском (малу цијену чинећи од кућа, баштина и осталијех добара својијех)“ сишао у Боку заједно са Змајевићима.³⁶ Други, међутим, тврде да је погубљен у Скадру. И његова књига још увијек је отворена. Трећи брат, Станиша, био је као Скендер-бег енергичан у спровођењу султанових мјера, али и сентименталан према рођацима, према породу свога брата Ђурђа. Искрено се надао да ће га наслиједити Ђурђеви синови. И он је – загонетка.

Одбио је да буде млетачки слуга, али је потао турски спахија“ (ИЦГ, III, 1, 19).

³³ Томићу је био познат овај Санудов навод и он га цитира, али не помиње Јовановце на Родосу (*Црнојевићи*, II, 134). С друге стране треба примјетити да је и Санудо загонетан јер према вијестима које је добио из Бара јуна 1499. и султан је кренуо према Родосу и повео „мајсторе вичне рудаском послу који ће изградити подземне ходнике“ (II, 597). Ово се може тумачити на разне начине. Да ли је дио острва Родос био у турским рукама? О томе нема никакве потврде у расположивој грађи. Држање мостобрана преко мореуза не изгледа могуће у то вријеме. А ако је то извјесно, онда се може говорити само о акцијама на обали према Родосу.

³⁴ Овђе док. 107.

³⁵ Томић, *Црнојевићи*, II, 69. Овим питањем бавио се и Б. Шекуларец. Он преузима од Ј. Јовановића причу да је Фериз-бег сумњао да Стефан одржава везу са Венецијом, па га је уклонио и ту се понавља она већ изнесена прича о његовој смрти као монаха.

³⁶ Змајевићев обимни рукопис у двије верзије, који се чува у Риму и Сплиту, објављен је 1996. године. Наведени цитат може се наћи у *Прози барока*, 132.

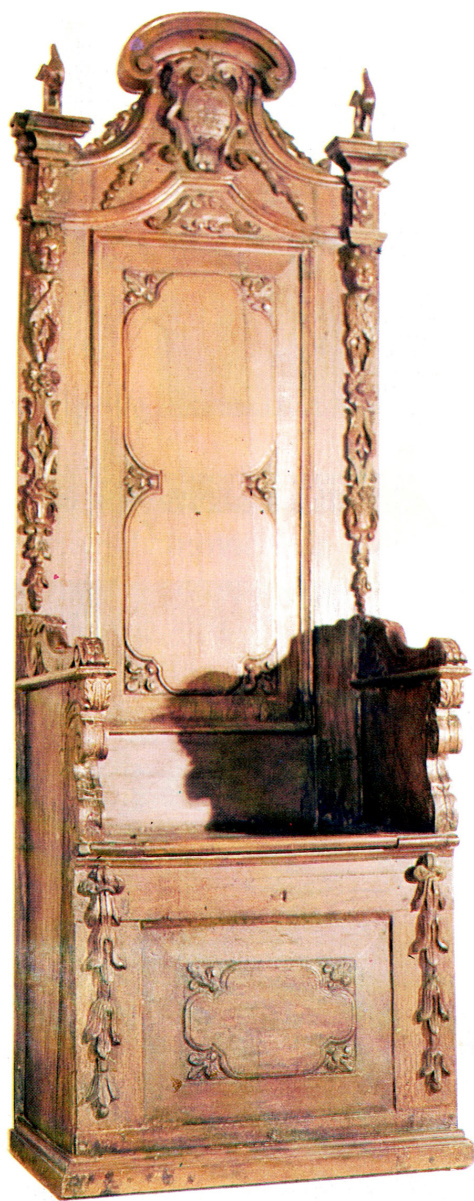
Зато овај зборник извора и легенди о Црној Гори друге половине XV вијека не може ни да буде епилог проучавању онога доба. Прије би се рекло да је подсетник и за оно што се зна и за оно што је још остало необјашњено. Између појединих докумената зјапе велике празнине. Чудно је, на примјер, да се пише о Ивану као турском вазалу, а не знамо никакав детаљ о његовим државничким обавезама у том својству, нити се његова држава помиње као санџакат. Као најважнији доказ његове подложности султану узима се тражење сагласности да сина ожени Млечанком. А у попису Црне Горе, из 1523, у турском дефтеру, стоји да је Црна Гора послјије Ђурђевог одласка „преко мора“ *заузета*. Употребљавају се термини „земља Црна Гора“, „земља Црнојевића“, а не санџакат.³⁷ Дакле, Црна Гора и двије деценије након окупације, постоји у свијести Турака као државно-правни субјект и геополитички термин, па је зато и морала да буде *заузета*. Умјесто историје „по жељи“, било би неопходно да, послјије толико времена, добијемо слику стварног стања, објективни биланс црногорске државе с краја XV вијека, у контексту јужнословенских напора да се сачува сопствени идентитет и да се у вјечној борби с помрчином непрестано пале зубље, изложене вјетровима Истока и Запада. (Љ. Ненадовић је забиљежио ријечи Стевана Перкова Вукотића бадњаку: „Твој ће дим у небо да се дигне; и када сутра код сунца буде, нека му каже: да се и оно, у својој борби с помрчином, сваке ноћи одмара, а Црна Гора нигда!“)

У току рада на прикупљању, одабирању и превођењу ове грађе, циљ нам је био да се свједочанства о Црној Гори, расута по старим књигама, периодичним публикацијама и архивима, по први пут нађу на једном мјесту, и – да буду преведена, како би их користио што шири круг читалаца.

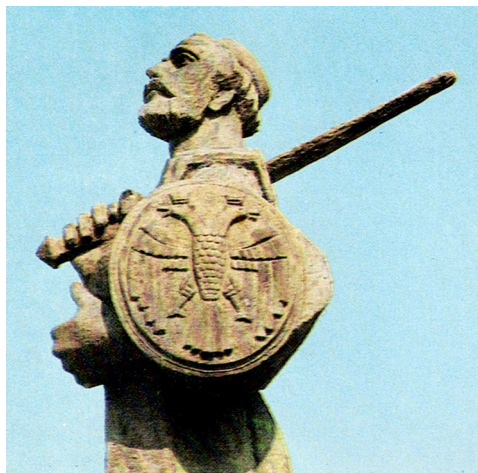
Замишљена као прилог петстогодишњици Цетиња (отуда и симболични наслов), ова књига жели да то буде на документаран начин, како би стимулисала даља истраживања и објављивања извора за старију историју Црне Горе.

Др Радослав Ротковић

³⁷ Ђурђев – Хациосмановић, *Два дефтера*, II, 85–86.

Пријестона столица Ивана Црнојевића
(Музеји Цетиње, Двор)

„Цетиње свом оснивачу господару Ивану Црнојевићу 1482–1982“,
Споменик откривен 13. јула 1983. године. Рад А. Гржетића

ПРЕДГОВОР НОВОМЕ ИЗДАЊУ

1. Зашто је потребно ново издање *Саздања Цетиња*, с грађом која приказује Црнојевиће у цјелини?

Ми смо у Лексикографском заводу 1983. дошли на идеју да припремимо нешто што ће, након прославе петсто година Цетиња, осим споменика, и реферата који је осликао историјски пут пријестонице,³⁸ остати за будућа покољења, и знали смо да је најлогичније да то буде *зборник докумената*, барем о тој половини вијека од ослобођења Зете од српске и турске војске Ђурђа Бранковића, у бојевима измеђи 1448. и 1453. и 1500. године, када Црна Гора остаје без господара, па једино *општи збор* има да одлучи што ће да се ради, како је то забиљежио секретар млетачкога Сената и хроничар Марино Санудо,³⁹ који је своје *Дневнике (Diarii)* почео да пише управо онога мјесеца када је 1496. у Венецију стигао високи црногорски витез и господар Ђурђе Црнојевић, одјеვენ у златоткану црногорску ношњу, израђивану у Котору, са супругом Јелисаветом (Изабетом) и својом ћецом.⁴⁰

Прво питање на које смо морали да нађемо одговор било је: Ако успијемо на вријеме да пронађемо и копирамо најбитније документе, ко ће их читати ако нијесу ни на италијанскоме језику

³⁸ Аутор реферата је Јово Капичић. Реферат је штампан па је тако сачуван.

³⁹ Марино Санудо млађи (1468–1536) био је секретар Сената, па су код њега долазили сви службени папири, и он је одлучио да из њих исписује оно што је занимљиво и уноси у своје дневнике (*Diarii*) и то је радио од 1496. до 1535. године. Касније су упоређени ти цитати с документима у архиву па је установљено да је Санудо све исписивао прецизно. Иначе, у италијанскоме пријеводу Санудо је Сануто.

⁴⁰ Ова је ношња дуго времена израђивана у Котору, прво зато што је ту доношена с Крита, који је стотинама година био у млетачким рукама, а била је запажена по својој декоративности, а друго стога што на Цетињу није било терзија. Зато је Раде Туров Пламенац у мемоарима забиљежио да је поп Калуђеровић, командир перјаника у вријеме књаза Данила, носио „капу которску црногорску“. *Мемоари*, Подгорица, 1997, 40.

него на млетачкоме, јер ми смо били свега двије и по године под Италијом, а Котор је 377 година био под Венецијом?⁴¹ Одговор је био јасан: документи донесени у оригиналу били би само декорација у библиотекама и витринама, као и онај зборник који је 1896. приредио Онганија, све док није преведен.⁴² Дакле, морамо их превести. А то је могуће једино ако посао подијелимо на што већи број људи. Па нека неко узме 2, неко 5, него један докуменат, али да сви одмах приону на посао. И ту нас је чекало велико разочарење. Открили смо невјероватну истину: да се млетачки дијалекат не изучава ни на једној катедри романистике у Југославији, па чак ни у Задру! Па ни у Котору нијесмо нашли људе орне за посао, што се види и из списка преводилаца. Наравно, неки су документи били већ преведени, неке су превели наши на брзину нађени сарадници, али ми смо морали да преведемо још тридесетак.⁴³ А чекало нас је и: редиговање туђих пријевода, посебно онијех које су преводили познаваоци само италијанскога или латинскога језика, и предговор (*Црна Гора на граници*) као и коментари уз сваки докуменат, *Рјечник старих термина и мјера, новаца...*, регистар и сл. На томе смо радили сви, од директора Сретена Перовића, до главног уредника Енциклопедије Ратка Ђуровића и дактилографкиња. Зборник је одмах имао велики одјек. Од тада до данас непрестано се цитира малтене у свакоме научноме тексту о Цетињу и Црнојевићима.⁴⁴

Четири мањкавости тога зборника су ипак неспорне. Прво, мали тираж од 1.000 примјерака. Осим разумљиво великога броја индивидуалних купаца, предузећа и установе су узимале по 20–30

⁴¹ Наши научници и данас читају те текстове као да су писани на италијанском језику, па наводе грешке које су само млетачки облици: *frieve* умјесто *febbre* = грозница, *fiol* умјесто *figlio* = син, *pace* (читај : паже) умјесто *pace* = мир и сл.

⁴² Francesco Ongania, *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti (1687–1735)*, Roma, 1896. Зборник је преведен тек 1998. у издању ЦИД-а.

⁴³ О тешкоћама које су пратиле прво издање било је ријечи и у томе издању, стр. 155–160.

⁴⁴ Највећи познавалац ћириличке штампе Евгениј Љвович Немировскиј, у капиталноме дјелу *Почеци штампарства у Црној Гори*, ЦБЦ Цетиње, 1996, цитира *Саздање Цетиња* двадесетак пута. Он каже да је зборник „важна публикација из области науке о историјским изворима... Уз то зборник Р. Ротковића пружа и пуно могућности да се прикажу друштвено-политичке прилике које су пратиле стварање штампарије. Он нас упознаје и са судбином оснивача Ђурђа Црнојевића...“

примјерака за поклоне у свечаним приликама. Чак су и неки државници, одлазећи у Федерацију, добијали овај зборник као поклон, што је имало своју симболику – да не заборавс в о ј у пријестоницу. Наруџбе су стизале свакога дана све докле нијесмо установили да је преостало свега десетак примјерака. А слог је у штампарији био растурен, то јест слова претопљена за друге књиге. Пара није било за поновљено издање.

Друго, краткоћа времена, коју су драматизовале невоље с игнорисањем млетачкога дијалекта, ипак су осиромашиле зборник, тако да у њему нема ниједнога документа о Ђерђу Кастриоту Скендербегу, који је од 1443. до смрти 1468. предводио борбу Албанаца против Турака. Не само да је отац Ивана Црнојевића, Стефаница, узео за жену његову сестру, него је, по Барлецију, 24 године помагао његову борбу, зато што је било логично да је боље борити се с Турцима у Албанији него их пустити у Зету. Они су, додуше, ипак долазили у Зету, одмах послѣ смрти Балше III, али са војском српских деспота! И због тога су Паштровићи затражили заштиту од Венеције 1423. године, као и Котор 3 године раније. Није само Марко Краљевић био „турска удворица“, него и синови кнеза Лазара Стефан и Вук и Стефанов наслѣдник (од 1427), сестрић Ђурађ Бранковић.⁴⁵

Преко Кастриота, Мусакија⁴⁶, Дукађина и двоглави орао је ушао у црногорску хералдику.⁴⁷ Балшићи су, наиме, игнорисали византијску хералдику, и определијелили се за вучју главу, стари индоевропски симбол.⁴⁸

⁴⁵ М. Спремић у књизи: *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 1994, 66, пише да је Ђурађ Бранковић под шатором на Бојани преговарао са Млечићима 1423. У његовој свити су се налазила два Турчина: Шахин и Ајасбег.

⁴⁶ У млетачком изговору *Musachi* се чита Мусаћи.

⁴⁷ Двоглави орао један је од симбола двоглавих животиња, познатих у Азији још у вријеме тројанскога рата, које су се фигуре стављале на капијама, као заштита с једне и друге стране. Галкин у *Символика джучиоских монет*, („Проблемы советской археологии“, Москва, 1978, 209–229) наводи разне двоглаве животиње, не само птице. Такве двоглаве животиње имали су и Етрурци, Сибирци, Јениосејци. У Русији је, наравио, двоглави орао. У Европи двоглави орлови су у грбу Беча, аустријскоме грбу Загреба (Аграм). У Холандији два града имају црнога двоглавога орла у грбу као и племићи Дијкстра и Еминга.

⁴⁸ О ритуалној улози *вука* расправљају Гамкрелидзе и Иванов (*Индоевропей-*

Такође, у зборнику није било ништа ни о западним границама, на којима су босански и херцеговачки главари, неспособни да организују прикупљање пореза, продавали Дубровнику оно што су освојили у приморју, као да им је од баба остало, иако се Краљевина Војислављевића протезала преко делте Неретве, до Имотскога, јер је читава обала од Бојане до Имоте насељена Словенима из истога правца и у исто вријеме.⁴⁹ Тешко је и замислити што би се све десило у Европи да је Рим некоме продао Британију, која је по Бруту добила име; да су француски Бурбони продали Турцима југ Италије са Сицилијом, а Аустрији Парму и Пјаћенцу, које су држали од 1735. до 1850. године! Још лакше је било Аустругарској да Бугарима прода Македонију!

То продавање туђега започео је цар Душан, који је желио да замијени Византију, па је ради ратовања на Истоку продао 1333. Дубровнику Стон и Пељешац за 8000 перпера, и приде сталан годишњи приход од 500 перпера („omni anno perpetuo“).⁵⁰ Босански краљ Остоја продао је Дубровнику остатак обале од Стона до Дубровника, 1399. Затим је Сандаљ Хранић, са Радосавом Павловићем, продао Дубровнику Виталину (1419) и Конавле (1426/27), што су наставили њихови насљедници (1442, 1451).⁵¹

скиј язык и индоевропейцы, 1984. 492–497). У старих Хетита вукови су симбол држања на окупу, заједнице. Као општеиндоевропски симбол он се и на југу Италије појавио преко три језика: од грчкога су Лукани, од Итала Хирпини а од старих Словена Волски (рус. волк = вук).

⁴⁹ Види нашу књигу: *Одакле су дошли преци Црногораца*, прво издање 1995, друго издање 2000.

⁵⁰ Ово је све најпрегледније изнио Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*, „Споменик СКА“ LXVI, Земун, 1926. Уговор о продаји објавио је Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд, 1926, 119–121.

⁵¹ Краљ Твртко је 16. августа 1420. потврдио Дубровнику оно што је до тада Дубровник купио. Соловјев, 197–199. Сељаци нијесу били задовољни овим промјенама власника, јер херцег-босански главари нијесу имали сређену администрацију, па су сељаци били скоро сасвијем слободни (читава села су била „слободне баштине“) док је Дубровник додијелио све земље властелинским породицама, и малом броју истакнутијех грађана, по западноевропском принципу да нема земље без господара (*nulle terre sans seigneur*). А они који су ту раније били феудалци, морали су да се иселе! Држави. то јест Општини припадао је цијели Цавтат с околином и планине и све друге неподијелене земље. При овој подјели мислило се и на дио земље који се даје цркви. Но херцег-босански главари су на продатим земљиштима имали такође своје парцеле, зване *десетина*.

У првоме издању био је, стицајем наведенијех околности, за-
постављен тај сукоб Црнојевића са Косачама.

Треће, то је био временски оквир који је сведен на 50 година,
почев од 1450, чиме смо се приближили датуму оснивања Цетиња
као града и нове пријестонице, што је започето 1481. године. Глав-
ни разлог била је објективна чињеница: да нијесмо имали времена
да направимо з б о р н и к п о с в е ћ е н Ц р н о ј е в и ћ и м а ! А
тима је изблијеђела чињеница да су Црнојевићи били активни и за
вријеме Балшића а да су послје смрти Балше III прво морали да
ослободе Зету од Косача (1442) па од српских деспота (1448–53),
за чије вријеме су држали територију од Котора до Мораче, јер је
деспотовина могла да господари само оним дијелом Зете од Мо-
раче ка Албанији, што никада нико није констатовао (!), да би, тек
под притиском од Турака, преселили са Жабљака на Обод па на
Соко (?) и Цетиње и пријестоницу и Митрополију. Извјештај Сте-
фанице Црнојевића млетачкоме Сенату о побједама над српским
војсковођама (Алтоманом, Логоситом, Томом Кантакузенном, Ми-
лошем Белмужевићем) и српским и турским трупима, написан је
тек 1460, и ми смо га унијели у први зборник хронолошки, иако
се већи дио писма односио на стање из 1452/53. Сада смо писмо
раздвојили на два дијела. Томе смо додали сувремено млетачко ре-
аговање на ове побједе Стефанице Црнојевића (28. IX 1452), које
је у првом издању било испуштено.

Напуштајући, дакле, доњу границу (1450) морали смо рије-
шити и питање: одакле почети? Узимајући у обзир различита
виђења књиге као цјелине, дошли смо до коначне одлуке: да нас-
лов *Саздање Цетиња* третирамо симболично, јер ово није само
зборник докумената о саздању пријестонице него и о онијема који
су то узвели, а то су Црнојевићи. А они су се из Зете (Врањ) пресе-
лили на бокешка Брда (Ђурашевићи) и грбаљска Солила, па одатле
на Стањевиће и Ловћен, па сишли у Зету, да би се из Зете вратили
на Ловћен!

Пошто су Црнојевићи трећа црногорска династија (послије
Војислављевића и Балшића), логично је да се прикаже њихова др-
жавничка дјелатност и прије смрти потоњег Балшића (1421) до
1500, када је *општи црногорски збор*, као једина власт послје од-
ласка Ђурђа у Венецију 1496. и свргавања његова брата Стефана

1499, могао да одлучује о Црној Гори као натплеменска државна власт. Ђурђе Црнојевић је дао држави и ново име, које је само проширило старо име Црне Горе јер се 23. марта 1492. титулише као „Црнојзи Гори господар“ а главни мајстор његове државне штампарије се биљежи као „Макарије от Чрније Гори“.

Четврто, због наведенијех тешкоћа које су пратиле прво издање, остале су неразјашњене неке важне дилеме; а) Ђе је била прапостојбина Црнојевића?; б) да ли је Иван Црнојевић заиста оснивач Цетиња и ц) какве је природе била црногорска потчињеност Венецији и Турској?

2. Одакле потичу Црнојевићи?

О овоме питању нема сагласности међу истраживачима. Не зато што нема извора на основу којијех се може одговорити на ово питање, него зато што извори нијесу искоришћени како треба. Било је логично да се поклони пажња двојности презимена Ђурашевић-Црнојевић, коју запажамо у поменима Иванова оца Стефанице. Он се наводи као Stipan, Stiepan, Stiepanus, Stipaniza, Stephaniza, Stefaniza, вјероватно због малог раста, са презименима Juras, Jurasevich de Cernoie, Cernoevich. Ово је, наравно, морало да се прихвати, поготово када се у документу каже да је овај Стефаница син Ђураша Ђурашевића, а да је касније познат искључиво као Црнојевић.

Ковијанић је пошао од логичне везе Ђураша Вранчића, који је по С. Накићеновићу дошао из Врања у Зети, по коме су названи Ђурашевићи на Луштици, с чиме се слаже и К. Јиречек.⁵² Он је навео докуменат из Љубићевих Listina (III, 305) да је „dominus Juras Yscete“ (Is Cete), што је он прочитао као „из Зете“.⁵³

Важно је и локално предање које је забиљежио Мл. Црногорчевић за Ђурашевиће: „Они тврде да су потомци Ђураша, унука Ђураша Вранчића, витеза у цара Душана, а члана оне знамените породице, која, као што се прича, даде име селу Ђурашевићима

⁵² С. Накићеновић, *Бока*, Београд, 1913, 275 (Ђурашевићи), 293/4, 354 (о поријеклу Ђурашевића од унука Ђураша Вранчића), 543, 544. Исто, Мл. Црногорчевић, *Михиљски збор у Боки Которској*, Београд, 1893, 29.

⁵³ Јиречек-Радоњић, II, 41.

у Кртолима.“ О томе свједочи и натпис на гробној плочи Јоакима Ђураша Враџчића у томе простору; цртеж у Г. Томовић а одатле у Р. Ковијанића:

Натпис Јоакима Ђурана Враџчића на Превлаци
(Г. Томовић, *Морфологија...*, 1974)

Накићеновић је отишао даље, па је локалитет Бигово про-
тумачио као Бегово, по Иван-бегу, иако смо сигурни да у вријеме
Ивана Црнојевића није било те титуле. Како би „бег“ зидао пра-
вославни манастир? То „бег“ додато је у пјесми, јер да се каже
„Иван“, требало би објашњавати „који Иван?“, а презиме „Црноје-
вић“ је дугачко за десетерац, сем у варијанти „Црнојевић Иво“, па
је чак и Његош прибјегао накарадnome споју „бег Иван-бег јуначко
кољено“, а „бораше се као лав с Турцима“, иако је само по себи не-
одрживо да се „бег“ као лав бори против Турака. Дакле, еквација:
Бигиово = Бегово, мало је вјероватна. Но он наводи и предање да је
ту Иван долазио да се купа, што може да буде увјерљиво, с обзиром
на Ђурашевиће као постојбину.

„Ово је мјесто Иван-Бег послјије јако заволио, те је ту и ље-
товао. Отуд се и зове Бигово (Бегово). Иван-Бег је одбранио опет
Грбљане, кад се 1489. побише с Млечићима око граница, те су
тад тачно биле означене грбљаке границе.“⁵⁴ На другоме мјесту:

⁵⁴ Накићеновић, 293/294. Затим: 542. Није јасно зашто је мијешао грчки и ла-

„Бигово се некад звали Гриспули (*γρίς πολίς locus Trajectus*), но по Иван-Бегу, који је ту обично љетовао, и чија је ово земља била, прозва се Бегово, па отуд касније Бигова – Бигово“.

С тиватских Солила и Ђурашевића који су имали удјела у соланама, било је могуће да се купују пашњаци на подловћенским странама па и на самој Ловћену. Из Грбља су се попели на Стањевиће, одакле је отац Стефанице Црнојевића, Иванов Ђед, озидео тврђаву Ђурђевац изнад Будве. Како на Ђурђевићу нема воде нити других услова за живот, логично је претпостављено да се ту смјелјивала осматрачка стража, а да су ти људи живјели у Стањевићима.⁵⁵

3. Да ли је Иван био оснивач Цетиња?

Е. Љ. Немировски учинио је у своме капиталноме дјелу о почацима штампарства у Црној Гори,⁵⁶ једну узгредну напомену, да натпис на споменику Ивану Црнојевићу није тачан, јер Иван није био оснивач Цетиња, будући да се Цетиње, као насељено мјесто помиње у которском документу већ септембра 1440. године, како се то види и из нашега зборника.

Истина је да се Цетиње и у XIX вијеку помиње прво као насеље с неколико кућа, па затим као насеље које садржи оно што се сада сматра историјским језгром: Манастир (почетак XVIII в.), Биљарда (1838), Локанда (1864), Двор краља Николе (1867). Тек 1895. озидан је Плави дворац, а 1910. Владин дом. Но, морамо да

тински назив. Од Гриспули Накићеновић изводи назив Грбља, што је, такође, несигурно. Дакле, поморци би могли да то насеље назову Грисполи, грчки град. А од *Trajectus* је – Траште, назив залива, повезан са нашим Превлака на тиватској страни. Дакле, Ђурашевићи, бокелска постојбина Црнојевића, доиста су близу, изнад залива, па није нелогично да се Иван Црнојевић одмарао у тој ували, само што то Накићеновић није умрио да објасни.

⁵⁵ Duletić, 77

⁵⁶ Постоје два капитална дјела Евгенија Љвовича Немировског о првој црногорској штампарии. Прво дјело је *Издања Ђурђа Црнојевића 1494–1496*, прва књига Црногорске библиографије ЦНБ „Ђурђе Црнојевић“, Цетиње, 1989, и друго, *Почеци штампарства у Црној Гори*, ЦНБ, Цетиње, 1996. У оба дјела се обилно цитира наше прво издање *Саздања Цетиња*. Наведено мјесто о томе да „Иван Црнојевић није био оснивач будуће престонице Црне Горе, како се то често тврди и како је написано на његовом споменику, откривеном на Цетињу 13. јула 1983.“, налази се у књизи *Почеци штампарства...*, 101.

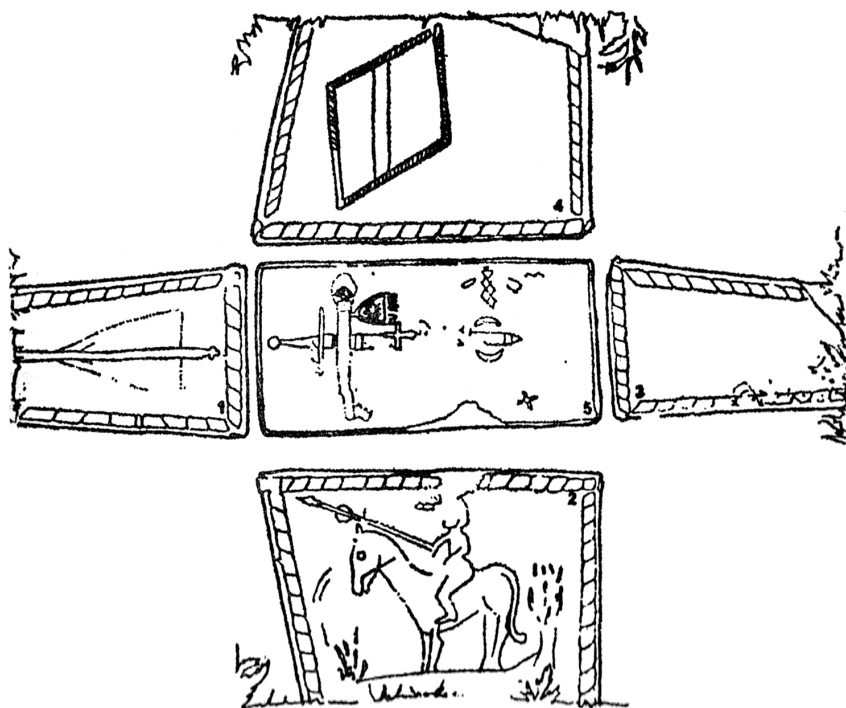
се запитамо: како је могуће замислити да су околна брда била стално насељена, а Цетињско поље, кроз које је текла ријека по којој је град добио име,⁵⁷ није било насељено? Једноставно је испуштена из вида чињеница, да здрави и домаћински начин размишљања није дозвољавао да се зида тамо где може да се оре, копа и где стока може да се напаса. Куће су зидане ивицом поља, на стрминама, тако да вода не улази у кућу, а да се са прозора може виђети имање. Исто је било и у Драгаљу, на Грахову, у Берима код Подгорице, у којима је сада поље затрпано кућама. Тај Тудор Ненојев Ивановић, који је у Котору 1440. купио панцирну кошуљу, за витешке игре на Цетињскоме пољу, сличне сињској алци или млетачкој *giostri*, коју су Цетињани пратили са которских зидина, свједочи да је поље дијелом било ораница, а дијелом пашњак. А витешкијех игара није могло да буде без „вitezовах“, то јест бројне омладине. А тај је народ живио у Бајицама, Доњем Крају, Доњем Пољу, Медојевини, Хумцима, Грудима, на Граници, подно Ђинова брда, а то су насеља која се помињу и у вријеме Црнојевића, дакле, у овоме зборнику. У *Оснивачкој повељи* Цетињског манастира наводи се у Цетињскоме пољу – *Витина улица*, а улица нема тамо где нико не живи. Ова је улица водила поред Влашке цркве, ка изласку из Цетиња према Ријечи и Врелима Иван такође пише:

„И да онај ко сије ово поље доноси жита готовог у Манастир четвртину, и да га нико не може засијати без питања црквенога оца митрополита са братијом.“

Нити може да се сије тамо где су куће озидане, нити ако нема ко да сије. А Болица у *Опису Скадарскога санџака* (1614) наводи да Цетиње, са кнезом Батрићем Влатковим, има 70 кућа и 170 војника.⁵⁸

⁵⁷ Ово је написао још П. И. Кепен, руски слависта, 1822. Немировски, *Почеци*, 27.

⁵⁸ Овај се податак може наћи и у пријеву Ровинског, књ. 1, 1993, 569.

Коњаник и његово оружје на стећку пред Влашком црквом на Цетињу.
Види се да на копљу држи алку. (Цртеж В. Лековића)

Зато је и прва црква на Цетињу (влашка, то јест пастирска а не Влашка), била до 1450. године од прућа облијепљенога блатом коју су подигли Доњокрајци. Таква је црква постојала и на Ловћену, на мјесту које се по њој зове Црквине, а Његошев *Горски вијенац* почиње скупштином „уочи Тројичина дне на Ловћену“, да би се на Тројичин дан, када је убијен св. Владимир, изашло прије сунца с крстима на врх, као и на Римији, што је јасно казано у истоме спјеву. Стога је св. Владимир Дукљански био у Његошевој капели приказан на фресци, уз Св. Василија Острошког, Св. Петра Цетињског и Св. Стефана Пиперског.⁵⁹ Цетиње је између два рата имало друштво „Св. Владимира“.

Према томе, Иван Црнојевић доиста није оснивао н а с е љ

⁵⁹ Види илустрацију у нашој *Историји црногорске књижевности до 1852. године*. Иначе, Болица је и 1614. видио на Ловћену колибе од прућа.

е околo Поља, него оно што је настављено као историјско језгро. Дакле, он је ипак оснивач Цетиња као града и пријестонице! Па и он се држао брда, односно ивице поља, јер је његов двор био на мјесту где је владика Данило подигао Манастир.

Када је (13. јула 1983) откривен споменик Ивану Црнојевићу и страним гостима окупљеним испред њега објашњено да је то оснивач пријестонице, један од гостију одмах је зачуђено запитао: „Па зашто га нијесте приказали као оснивача, који показује прстом где ће бити подигнут град, као Петар Велики што је показао где ће бити Петроград?“⁶⁰ тек онда су се сви учени и приучени поглавари сјетили да је то требало тако извести. А сад се ту не може ништа. Аутор споменика схватао је сложеност задатка, јер је Иван Црнојевић, повлачећи се са пред јачом силом, којој се није могла одупријети ни Византија (о чему и он пише у *Оснивачкој повељи Цетињском манастиру*),⁶¹ оснивао пријестоницу као тврђаву, али тврђаву коју неће бранити само зидови и пушкарнице, и тада конструисани први топови (бомбарде излијеване у Ломбардији), него и Богородичин манастир; али он је у исто вријеме био и млетачки племић (од 24. II 1473), па се Црнојевићи и данас налазе у списковима млетачкога племства.

Зато се и вајар Гржетић нашао пред нерјешивим задатком, како да прикаже тако сложену личност као што је Иван Црнојевић, сада већ светац аутокефалне Црногорске православне цркве, па је предложио двије макете. У једној је приказао Ивана као млетачкога племића, слично цртежу у пјесмарици Андрије Качића Миошића, док је у другој његов Иван брђански ратник, са струком и мачем. И градски оци нијесу имали избора: изабрали су ратника, и погријешили као што би погријешили и да су изабрали другу варијанту млетачкога племића. Иван је био и једно и друго. Зато убудуће – петсто педесету годишњицу треба припремати, ако не 50 а онда барем 5 година!

⁶⁰ Ову информацију добили смо од Ратка Ђуровића који је био присутан. У Пушкиновоме *Бакарноме коњанику* налазимо стих: „Здѣсь будетъ городъ построен!“

⁶¹ „Зато и ја, гријешни Иван Црнојевић... бих изгнан из мога отачаства измаилским царем, султаном Мехмедом, који многа царства узео, многе царе побиједи, и нико му се не могаше противити“.

3. Какав је био степен вазалитета Црне Горе према Турској и Венецији?

Кроз историографију повлачи се смишљена али измишљена теза: да је послје смрти Балше III (1421), који није имао потомака, Зету, по његовом тестаменту, наслиједио син кнеза Лазара Стефан Лазаревић. Но већ је И. Божић навео податак да је Балша за јединога наслједника свега својега оставио своју мајку, па је и Ратачка опатија тражила од ње повраћај онијех 1505 дуката које је Балша позајмио кад је кренуо у Београд да се лијечи.⁶²

Иванов отац Стефаница био је принуђен, 1441, да да свога сина херцегу Шћепану као таоца. На исти начин и Иван, који је и сам био у заточеништву десетак година, дао је султану свога сина Станка, који се истакао у борбама за Багдад (!) и добио почасно име Скендер-бега, као и Ђерђ Кастриот, по Александру Великом (на турском *Iskander*). Но истовремено се пише да се Станко потурчио, због борбе са братом, за превласт. О томе има нејасан текст у *Цетињском летопису*: „Трећи син Иванов Станиша Чернојевић пошао је у Цариград цару Бајазиту II, потурчен (би?) и Скандар бег наречен, и препирао се за отчество, а послје у хришћанство се вратио и многе побједи над Турцима извојевао, а умро је као инок“.⁶³ Владика Василије, који је ово писао (1756), спојио је, дакле, обје тезе, па се не зна да ли је Станиша упућен султану као талац, па су га тамо потурчили, или је тамо сам отишао, због свађе око првенства са браћом, али се вратио у хришћанство, што потврђују његова писма снахи Изабети 1423. године.⁶⁴ Тамо он моли бога да њу и њене синове „бог удостоји (поново) овладати и господствовати земљом и пријестолом ђеда и оца нашега“!

Но јасно је да је Стефаница морао да да свога сина као таоца, херцегу Шћепану, као што је Иван дао Станишу султану. Да ли је осим тога било какве подложности Косачама и султану? Што се

⁶² И. Божић, *Зетске војводе под деспотима*, 1975

⁶³ *Цетињски летопис*, приредио др Б. Шекуларац, који је пренио текст слово по слово, Цетиње, 1993.

⁶⁴ Ова је писма први објавио Миклошић (Wien, 1886) а сада се могу наћи и у Б. Шекулараца, *Dukljansko-zetski istorijski obzori*, Cetinje, 2000, 53–67. Најважније је писмо на стр. 65, где он моли бога да се Црнојевићи врате на управу Зете.

тиче Косача, нема никаквих знакова о томе да су им Црнојевићи подложни. Дакле, давање талаца представља уступак ономе ко је јачи, али се на томе све завршава!

Стефаница је још 1444. склопио споразум с млетачким запо-вједником Скадра који, поред осталог, предвиђа и екстрадицију злочинаца.

На Врањини је 1455. склопио споразум с Венецијом, на основу сагласности 50 зетских мјесних заједница (општина), да уђу „под управу речене монопоштоване Сињорије, под условом да задрже исте обичаје које су имали у вријеме Господина Балше“. Једина њихова обавеза је била да се одазову на војну службу до Дрима и Задриме. Све остало су обавезе Венеције: да се у Крајини постави митрополит словенске вјере и да не буде никаква туђега попа у нашим црквама; и да зетским функционерима даје плату као у вријеме Балшино. Ни један млетачки функционер не долази у Зету. Није било никаквих дажбина за Венецију. Није било ни поменутога ратовања за Венецију. Зато су историчари једногласни у томе да је млетачки суверенитет у Зети само „номиналан“.⁶⁵

Да ли је Иван Црнојевић плаћао данак Турцима до 1478? Јесте, али само 1472. Извјестан степен потчињености Турцима логичан је последице његовог одласка у Италију (1479–81), но то је кратак период који се завршава смрћу Мехмеда Освајача и наставља борбом око пријестола у Стамболу. Управо је то гложење око власти, уобичајено и у Византији а потом и у Србији, и омогућило да се Иван врати у своју државу, без борбе. То што је Порта⁶⁶ и даље сматрала да је Црна Гора њена, и што Венеција није имала разлога да је љути оспоравајући јој лажно својатање земље коју су сами Турци и касније називали „земљом Црнојевића“, нема утицаја на унутрашње односе у Црној Гори. Зато се слободно може сматрати дипломатским формализмом тражење дозволе од Турака да се Ђурђе може ожени из Млетака, што се узгред помиње у писмима

⁶⁵ То пише и И. Божић, ИЦГ, 2, 2, 277. „У суштини били су и остали самостални господари. Нема никаквога знака ни трага да су се икад оживотвориле стварне обавезе према Млечанима наведене у Врањинском уговору, нити да су горњозетске 'општине и дружине' предавале основне дажбине сељака млетачкој 'општини'.“

⁶⁶ Уобичајени назив у то вријеме за турску Владу.

млетачкога Сената Котору од 23. јула 1490, без обзира што је то Ј. Томићу био драг „доказ“ да је Црна Гора потчињена Турској.

Ни један паша, ни субаша ни бег, ни други турски функционер није боравио и имао власт на територији коју су држали Стефаница, Иван и Ђурђе Црнојевићи. Све се свело на данак од 700 дуката који је 1472. Иван, платио султану али не и 1473.⁶⁷ А зна се да је 1474. била борба за Скадар, у којој је Иван Црнојевић озбиљно помагао Венецију. Зна се, такође, да је Иван 1478. однио побједу над турском војском. Исто је то Иван учинио и након повратка из Италије, септембра 1481. а тек 1490. султан пише Ивану Црнојевићу да врати Венецији одузета земљишта,⁶⁸ дакле исто оно што пише и Венеција, а нико не може у исто вријеме бити подложен двјема супротстављеним силама! Истовремено, то значи да ни султан ни дужд нијесу могли сами да поврате одузете земље! Исте године, 29. маја, Иван исправља границе Врањинског манастира. Тада су уз њега и његови синови Ђурђе и Стефан.

Млетачки Сенат пише своме секретару у Котору, 23. јула 1490: „Зато желимо да тај Господин Ђурађ мирно остане на поменутоме посеђу, без икакве неприлике, поготово од Господина Турчина...“

То се не може схватити друкчије него да су Црнојевићи независни, а да њихова земља спада у интересно подручје и Турске и Венеције, што је и логично. Дакле, Црнојевићи нијесу под Турцима као великаши у Босни и Херцеговини.

У млетачким документима наводи се, додуше, да је Стефаница „велики војвода многопоштоване напријед речене Сињорије“ (1455), а он пише 1460. да је извојевао побједу над српским и турским војсковођама као „понижни слуга и војвода“ њихов, али то је практично значило само то: да га Венеција финансијски помаже, а да он у свом и њиховом интересу ратује против заједничког непријатеља.

Папа Каликст III обавијестио је Ђерђа Кастриота 17. IX 1457. да је наредио ризничару да сав новац прикупљен за крсташки рат против Турака преда њему, као браниоцу хришћанства.⁶⁹

⁶⁷ Д. Живковић, *Историја црногорског народа*, том I, Цетиње, 1989.

⁶⁸ Овај зборник, док. од 5. II 1490.

⁶⁹ Ј. Радонић, *Споменик СКА*, Београд, 1942, 38. И Русија је касније помагала Црну Гору, али је није претварала у своју губернију.

Ово питање степена црногорске независности у XV вијеку, анализирано је изоловано, то јест независно од облика потчињености Котора Венецији, и Дубровника и Венецији и Турској.

Котор је и под Венецијом (1420–1797) имао свој Статут и самоуправу, али ни кнез ни бискуп нијесу могли да буду Которани.

Дубровчани су још 1232. одлучили да се „подвргну господару млетачкоме“. Кнезови су од 1260. до 1358. сви били из Млетака, а рескриптом дужда Делфина од 2. I 1358. сви су Дубровчани постали млетачки грађани („sunt cives nostri Venetiarum“).⁷⁰

Што се тиче односа Дубровника и Турске, не само да је Дубровник плаћао султану 12.500 златних млетачких дуката годишње него је Турска постављала услове Дубровнику у продаји соли и других артикала.⁷¹ А сви су били пуни хвале за дубровачку слободу, па је ту слободу славио Гундулић на народноме језику, а сама Општина на латинском, избравши логотип *Libertas*, којјем се и данас служи.⁷²

„Ми војевода Сандаљ са мојом братијом с кнезом Влкцем, с кнезом Влком и Стипаном, сином кнеза Влца свесрдно и једновољно за њих љубав и даровасмо у вики виком без поречења кнезу, властелом и всој опћини Дубровника с милостију и с утврђењем пол жупе Конавли и Витаљину и Долну Гору, все са всим, што смо и дан држали и господовали в тојзи жупи, котару конавалском, то што је наше било и јест, все са всим дасмо и даровасмо са всими сели и заселци и с људми и с пашама, з дрвми, з дубравама, синокоси, з грмјем и с водама и са всими међами и правими котари и са всакоими правинами и достојанијем жупе речене дасмо им у баштину и у племенито граду Дубровнику и него властелем и всој

⁷⁰ Engel, *Povijest Dubrovačke Republike*, 1903, 132, 144. На стр. 232. о данку Турској. Но о томе је кориснија документација Елезовића. Овај је уговор из 1232. објавио Ј. Шафарик, *Србски исаторијски споменици из Млетачког архива*, Београд, 1862. Истина је да 15. јуна 1253. Општина дубровачка потпи-сује уговор о пријатељству с бугарским царем Михајлом Асеном, али у име Дубровника то потписује ипак дубровачки кнез, Млечанин, Марсили Георги. (Соловјев, *Одабрани споменици*, 37/38)

⁷¹ Глиша Елезовић, *Турски споменици*, књ. 1, свеска 1 1348–1520, Зборник СКА, 1960, 198–207.

⁷² Гундулић пјева у *Дубравци*: „О лијепа, о драга, о слатка слободо; дар у ком сва блага вишњи нам Бог је дђ“.

опћини ва вики вика, да су вољни и слободни и областни ними они, дица, унучје и праунучје них, како права и племенита господа у вики викома; и ни речени војвода Сандаљ и више речени и натражје наше, што је по мушком колину од нашега срдца, што би почтено и праведно натражје наше племе, што је по мушком колину, како крв подаје, обитујемо и завезујемо (заветујемо?) се граду Дубровнику и него властелем на всу нашу моћ више речену жупу од свакога насилија и злих људи бранити, како да се господују и уживају мирно; и још обитујемо реченому кнезу и властелом и опћини за ниједног чловика вољу, коју би на сем свити ни за страх ни за које благо ни за ниједан ини узрок, који би на свити могал бити, ним и всему них удити ни них одтиснути паче им пријазновати срдчено и право, свако и они нам јесу се записали, до дни и до вика; а они, кнез, властеле и сва опћина града Дубровника видивше велику љубав нашу и срчанство хотише, да толика љубав харна буде, за слатку љубав и срчанство које јест међу нами, на почтење и извишење нас речених примив Дубровник више речене пол жупе конавалске, како је речено, примише с милосрђем, и даше ми и дароваше и друге полаче у Дубровник с мистом...“

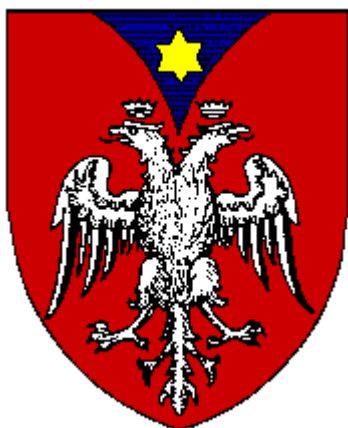
Даље се наводе финансијски детаљи и заклетве и доносе потписи свједока и представника, а писар је био Прибисав Похвалић. Уговор је потписан на Стипан Пољу под Соколом, 24. јуна 1419.⁷³ Повелја о племству поменутих Хранићима написана је 5 дана касније.

Било је то и вријеме ширења Дубровачке Републике. Босански и херцеговачки управљачи нијесу знали да успоставе једноставан и ефикасан порески систем као Турска, па су, чим би остали без пара, продавали Дубровнику приобалне крајеве. Додуше, то је отпочео цар Душан 1333, када је, ради експанзије на истоку, уступио Дубровнику Стон и Пељешац, а остали дио обале до Дубровника уновчио је босански краљ Остоја 1399. Витаљину је продао Сандаљ Хранић 1419; дио Конавала 1427. док су његови насљедници уновчили остали дио Конавала 1451.

У Црној Гори то је доба смјене династија. Изумиру Балшићи (1356–1421), а јављају се одраније познати Црнојевићи. Котор се предао Венецији (1420) а Паштровићи 1423. У Албанији Ђерђ Ка-

⁷³ Оригинал у Бечу. Миклошић, *Monumenta serbica*, Wien, 1858, 288–291.

стриот Скендербег (1405–68) одметнуо се 1443. од султана. Венеција, тада у добрим односима с Турском, окреће се против Скендербега, браниоца хришћанства! Још маја 1448. разматрана је у млетачком Вијећу умољенијех понуда коју је иницирао „quidam fidelis subditus noster“ (један вјерни наш поданик) да се убије Скендербег. А у јуну исте године Сенат шаље Андрију Венијера у Албанију, да дигне Турке на Скендербега, а ако то није могуће, да с њиме склопи мир. И споразум је доиста склопљен код Љеша 4. октобра исте године. (*Споменици*, XXI, 268–270, 282/3). И одмах је тај исти Кастриот-Скедербег „величанствен“ („Rex sum magnifico Scanderbego...“) Његову сестру жени Стефаница, отац Ивана Црнојевића Преко Кастриота улази двоглави орао у црногорску хералдику. Балшићи се, наиме, нијесу ослањали на српску хералдику традицију, него су узели вучју главу, антички симбол..

Прва верзија грба Скендербега

Печат Ивана Црнојевића

У складу са свим овим промјенама и пресељењем пријестонице са Жабљака на Обод па на Цетиње, устаљен је и нови назив државе – Црна Гора. И Црнојевићи и Црногорци вратили су се на своје коријене.

Од Балшића (1421) до ослобођења Зете од деспотове војске (1452/53)

Потоњи Балшић, Балша III, сам, болестан, без наследника и без средстава, позајмио је 1421. године 1505 перпера у Богородици Ратачкој и пошао у Београд, код ујака Стефана Лазаревића, да потражи лијека својој болести. Можда се објашњење краткога живот свих Балшића, који су заједно владали свега шездесетак година, може наћи у маларији. Поријеклом из зетскога Хума, живјели су у мочварном земљишту које је језеро стално отимало. То се види и по томе што на мапама налазимо Хумско блато, па Старе и Нове Матагуже, Горњи и Доњи Гостиљ, јер су се људи морали исељавати из старих насеља и оснивати нова. А тај је процес почео давно. Кад је Иван Црнојевић утврђивао границе Врањинског манастира (23. нов. 1469. помињао је стари ток ријеке Врањштице („куд је текла у то вријеме“). „Маларија је најтежа болест у Зети“, пише А. Јовићевић. Тако се десило да је Ђурђе II Страцимировић 1391. страховао да неће имати наследника, а наследник његова сина Балше III умро је као дијете. Ето зашто је логично да се и Балша III у паници одлучио да позајми новац и оде далеко, у Београд, да се лијечи. Но умро је убрзо затим, 28. априла. А српски деспот одмах је кренуо на Зету.

На основу таквога стицаја околности, створена је претпоставка да је Балша предао своме ујаку Зету у наслеђе и то се већ скоро 600 година преноси као сасвијем утврђена чињеница, иако је И. Божић установио да о томе нема никаквога архивскога трага, сем да је је Балшина мајка Јелена била „једини наследник свега његовога“, па је и Ратачка опатија 1445. тражила од ње повраћај новца који је њен син позајмио 1421. Божић логично закључује да је Балша дао ово овлашћење својој мајци прије поласка за Београд.⁷⁴ Балшино је боловање било тако

⁷⁴ Ђорђе Пелиновић је молио „quod de bonis prefati Balse seu domine Helene

кратко, да није било ни могуће правити с њиме било какве политичке споразуме.

А то што су српски деспоти посезали за овом територијом, није чудно, јер нијесу били ни једини с тим претензијама. Осим тога, последице Балше III остала је у животу његова мајка Јелена, иако удата за Сандаља Хранића, а српски деспот Стефан Лазаревић био је њен брат. Отуда на Доњу Зету претендују не само Црнојевићи с подловћенских страна него и српски деспот и Косаче, насљедници Сандаљеви. А бржи од деспота и Косача били су Млечићи који су притиснули обалу, јер су од 1420. били у Сплиту и осталој Далмацији и у Котору, па је чак и Сандаљ Хранић, муж Балшине мајке, тражио од Венеције да му уступи Горњу Зету и градове Бар и Будву у Доњој Зети. Да је постојао договор да се Зета да српским деспотима, браћи Сандаљеве жене, она би се, свакако, противила оваквим аспирацијама свога мужа.

Јеленин брат Стефан Лазаревић стигао је већ у августу 1421, заузео дио Горње Зете, источно од Мораче, дакле, без подловћенских страна, и западне обале, што су држали Црнојевићи, Дриваст с околином и Бар са градским подручјем.

Тада на сцену поново ступају и Ђурашевићи – Црнојевићи, од којих ни Балшићи нијесу успјели да отму подловћенске крајеве. Њихов противник Радич Црнојевић („*potens vir dominus Radiz de serpoue*“) који је, у вријеме турских претензија на Скадар и Дриваст (1390), настојао да за Венецију заузме тврђаву Љеш, важну за одбрану Драча, добио је млетачко племство и титулисан је као „Господар Зете“.⁷⁵ Неко је вријеме држао Будву, Луштицу, Љешевиће, Превлаку и Врмац, па је Дубровачка Република (1395) добила од њега и његова брата Стефана повељу о слободном кретању њених трговаца кроз Зету. У мају исте године Радич је држао Грбаљ, зато што су сами Грбљани били против которске властеле. Полагао је право и на насљедство Балшића, јер је био ожењен ћерком

eius matris que fuit heres ipsius quondam filii ubicumque reperiantur satisfaciat ecclesie supradicte“. Млет. архив, Senato Mar II, 66V°. Божић, *Српске војводе под деспотима*, ЦАНУ, Гласник II, Одјељење друштвених наука, књ. 1, Титоград, 1975, 6.

⁷⁵ С. Мијушковић, „Неколико података о Радичу Црнојевићу...“, *Историјски записи*, VIII/4–12.

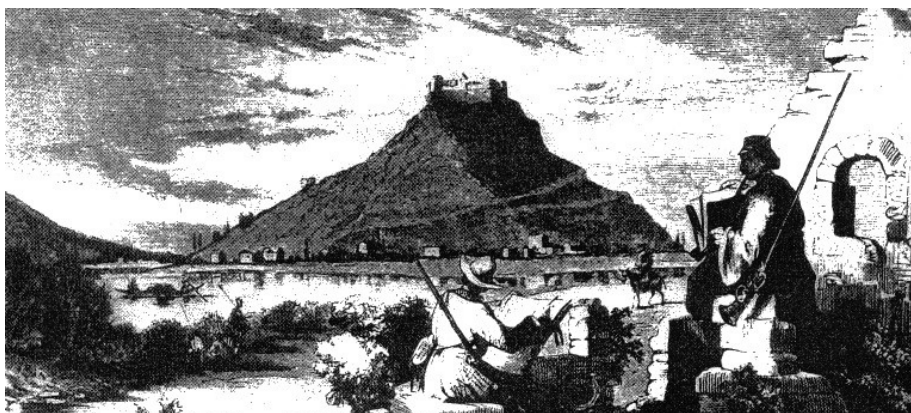
Ђурђа I. А бракови су се тада склапали међу дворовима! Године 1395/96. опсиједао је Котор, али је у сукобу с војском Ђурђа Страцимировића погинуо 25. маја 1396. године. Његова браћа Стефан и Добровоје нестала су с политичке сцене, а афирмисали су се њихови рођаци, који су се презивали Ђурашевићи, Ђурађ и Љеш, а од тога Ђурађа су: Ђурашин, Којчин, Стефаница и још један син, умро 1442.⁷⁶ Овај Стефаница, који се помиње од 1426, презиван је и Ђурашевић (Jurassevich) и Црнојевић (Cernoevich) и сигурно је носио име свога ђеда, Радичева брата, па се слажемо с Божићем да је то доказ сродства и да су се према истакнутим појединцима, Ђурашу и Црноју различито презивали. На сродство наводи и понављање истих имена.

Иако има неслагања око могућег претка Црнојевића, ипак је најлогичније њихов родослов почињати Ђурашем Илићем из Зете („dominus Juras Yscete“),⁷⁷ који је 1355. био кашћелан у Скрадину, и од кога су могли да настану Ђурашевићи на Луштици, ђе је остао назив таквог села. А сасвијем је извјестан Црноје Ђурашевић по коме је настало презиме Црнојевићи, који су имали катуне на Ловћену, па су с Ловћена сишли у Зету, да би се из ње, пред Турцима, враћали ка Ловћену.

С обзиром на чињеницу да је Венеција већ била на приморју, а држала је одраније Скадар, Дриваст, Љеш и пристаниште Св. Срђ на Бојани, Стефаница је с браћом свакако мислио да уз помоћ деспота Лазаревића оћера Млечане, или да с њиме дијели Зету, као што су је дијелили с Балшићима. Зато на гробу Љеша Црнојевића на Кому пише да је он био „деспота Степана војевода“. Наиме, када је Стефан Лазаревић стигао у Зету, Црнојевићи су поново запојели Грбаљ.

⁷⁶ С. Накићеновић, *Бока*, Београд, 1913, 390. Он каже дословно: „Што се тиче постанка села Ђурашевићи, оно је постало од Ђураша Илића (dominus Giurasc Illijch Ys cete – Ђураш Илић из Зете)“.

⁷⁷ 6. *Listine*, III, 304.

Жабљак на Скадарском језеру, који је Стефаница Црнојевић зидао 1423.

Његов син Иван изгубио је Жабљак 1474, кад је помагао Венецији да се одупре Турцима који су опсиједали Скадар.

До коначнога слома своје власти у Зети, деспот Лазаревић (до 1427) и Ђурђе (до 1453) нијесу никада поседавали читав онај простор Зете у залеђу обале. Тамо су јачали Црнојевићи који су сишли до Језера, као што су силазили до Грбља. На Језеру је Стефаница, Иванов отац, озидео тврђаву Жабљак као двор (1423). Како би то било могуће да му је деспот био господар?

Црнојевићи су били: или сарадници (у почетку), у нади да ће с деспотом заједно оћерати Млечане, или његови противници који траже натраг своју земљу. Зато се на острвцу Кому налази гроб Љеша Црнојевића, стрица Стефанице Црнојевића, на коме је Љеш означен као „деспота Степана воевода“. Али, када је деспот добио од Млечића Будву (1426), „Ђурашевићи (сц. Црнојевићи) су напустили Грбаљ, али су се, ускоро после тога, незадовољни, одметнули од српског деспота, чију су пажњу везали обновљени турски напади на деспотовину“. А када су се Млечани жалили на Црнојевиће зато што „силазе с брдâ и, заједно са Његушима, наносе штету которском подручју“, Алтоман је одговарао „да над њима нема власти“ („non esse superiorem dicti Jurassevich“). М. Динић је нашао да је поред војводе Алтомана у Бару постојао и војвода Комнен у Подгорици („vayvoda Comlen“), јер се потписао на документу о једном судском спору 1438. Божић ово није ни прихватио, јер би се морао одрећи тезе да је Алтоман војвода цијеле Зете, а

нити одбио јер је докуменат јасан. Послије, 1439, дакле, прије пада Смедерева, Дубровчани су нудили овоме балисте, прах за топове и друго оружје против Турака њему као војводи Бара („*vayvode Comine Antibari*“). Године 1448. Алтоман је потучен и заробљен у Грбљу, и послат у Млетке, а као нови деспотов војвода помиње се неки Логосит, који је потпуно опустошио которску околину. Одатле се поново појавио у Зети 1452, када га је потукао Стефаница Црнојевић.

Дакле, и Стефан Лазаревић и његов насљедник Ђурађ Бранковић само су гомилали војску у намјери да се докопају дијела обале, што је прије њих радила Стефанова сестра Јелена, као мајка малољетнога Балше III.

Дакле, то шаролико стање дјелимичне надлежности, односно несигурне власти, и то у дијелу Зете, трајало је све докле Црнојевићи нијесу ојачали, толико да могу да се у три боја 1448, 1452/53. супротставе деспотовим војводама: Алтоману, Логоситу, Томи Кантакузену и Милошу Белмужевићу и ослободе Зету од деспотове војске и власти.⁷⁸

И Паштровићи се предају Венецији, 1423.

Послије Котора, који се предао Венецији 1420. и прије Будве, која се предала 1442, јер се друкчије није могла „заштитити од војводине војске“ (Стефана Вукчића Косаче), и Паштровићи су се, из истијех разлога, предали Венецији, уговором на галији Франћеска Бемба 4. априла 1423. године.

Пошто је деспотова војска крајем јануара 1423. поново кренула на Скадар, Венеција је покушала да на своју страну привуче Ђурашериће (Црнојевиће), али кад у томе није успјела, поручила је которском провидуру Барбаригу да настоји наговорити Паштровиће да се одвоје од деспотовине. Тај посреднички задатак повјерен је Которанину Марину Друшку. У то вријеме поједини су Паш-

⁷⁸ Писмо Стефанице Црнојевића, оца Иванова, млетачкоме Сенату објавили смо у Саздању Цетиња, 1984, 26–30. (ASV Senato, Mar. Vol. VI). Сажето је ово изнесено у нашој *Краткој илустрованој историји црногорскога народа*, 2006, 141–143. Ова је побједа одвојила Црну Гору и Србију које за 461. годину неће имати територијалнога контакта.

тровићи били у деспотовој служби. Као и одреди Ивана Кастриота. И све је њих било лако анимирати против Венеције, али не са ослонцем на Турску! А Стефан Лазаревић био је султанов вазал и у његовој војсци, а то се јасно види из уговора Паштровића са Венецијом, налазили су се турски одреди.

То је било пресудно.

Најважнији је члан 4. уговора.

„Ако би у ратно доба кренула против Паштровића или српска или турска сила у толиком броју да се паштровски племићи и пучани не би могли одбранити, ставиће им дуждево господство на располагање стан и уточиште у суседним крајевима, односно у которској околини, и платиће за њихово издржавање током њихова заточеништва бар онолико колико се даје другим плаћеницима.“

Важан је и члан 5:

„А у случају мира с деспотом тражили су споменути паштровски племићи и пучани да их Сињорија нипошто не изручи српској власти ни другом територијалном господару, него да их на просто поврати у њихову пређашњу слободу.“

Уједно, Венеција је ослободила царине паштровске производе и у Млецима и на другим трговима под њеном влашћу а они су се обавезали убирати годишње по 12 сребрних гроша од сваке куће, по староме обичају.⁷⁹

Тако је настала и *Riva dei Schiavoni* у Венецији, Словенска обала у самоме центру, уз Трг Св. Марка, која се у нас цитира у италијанскоме а не у млетачкоме изговору (Рива деи Шћавуни), како је то тачно наводио једино владика Василије Петровић.⁸⁰

⁷⁹ С. Мијушковић, „Књига паштровских привилегија“, *Историски записи*, XV, 2, 1959, 483/484. Види и наш зборник: *Саздање Цетиња, Извори и легенде*, Цетиње, 1984, 182/183.

⁸⁰ Mario Hellmann, *Venezia mia*, Venezia, 1970, 27–33, на објашњава зашто се у његовој књизи наводи без објашњења час „gli Scvhiavoni“, час „i Schiavoni“. Иначе наводи да је та *Riva* направљена од опека 1324. године, за трговце из Далмације, и да је садржала и мало терена око саме обале, свакако за смјештај материјала. А рестаурисана је 1492. године. Било је мјеста за барке из далматинских градова. Међутим, историчар Венеције Pavanello пише да су Паштровићи тек 1600 добили ту неку предност, а 1711. издан је један указ и посађена велика застава као знак њиховога простора на Обали. Ту је имао нека посебна права извјесни Giacomo de Marin из Котора. „Ивановићи су овђе направили своје богатство“. На другоме мјесту наводи да је постојала и

Дакле, јасно је да су на ово утицале ратне прилике и да нико у име Паштровића који су имали свој традиционални збор није могао самовољно донијети такву одлуку.

Стална гложења и материјалне и људске жртве навеле су и Венецију и Ђурђа Бранковића на преговоре у Смедереву 1435. године. Направљен је обрачун свих међусобних потраживања, на основу којих је млетачки представник Мемо обећао деспоту Ђурђу у два наврата укупно 4.000 дуката, а затим редовно сваког 15. августа 1000 дуката, али под условом да дозволи караванима да иду у Скадар по со. А деспот се одрекао претензија на Паштровиће, али је тражио „катуне Паштровића и Ластве“ (данашњег Петровца).

„Никола Мемо, уз помоћ Которанина Луке Паутинова, објаснио је деспоту да су сви ти Паштровићи сишли у Приморје с брда које се зове Црна Гора а које, према разграничењу припада Млечанима. Деспот је прихватио ово образложење, па је у текст уговора ушла одредба да 'сви поменути катуни Црне Горе припадају пресвијетломе дужду и млетачкој влади'...“⁸¹

Божић је овђе дозволио себи намјерну непрецизност. У документу није ријеч о брду које се зове Црна Гора него о брдима која се зову Црна Гора. Зато он и сам даље вели:

„Само име Црна Гора, које се први пут помиње у дубровачким документима 1376. год., још дуго ће означавати планински масив који се од Рисанског залива, изнад Котора, Грбља и Будве, пружа изнад Паштровића, са Ловћеном као највишим врхом. Тек касније ће се, у доба епохе Црнојевића, почети да шири и на околне предјеле., и на крају замијенити старо име Зете. Катуни Црне Горе значе овдје исто што и Паштровићи.“

И на млетачкоме језику на овоме мјесту у уговору помињу се *catuni Cerna gore*, односно *catunos Cernagore*.

Дакле, не Montenegro (на италијанскоме би било Montenegro), што значи да је Млечанима већ био познат тај нови словенски назив(!), који имамо и у Милутиновој повељи 1296. године! Сви по-

Calle de le Rasse (Рашка улица), јер су причали да се „рашом“ (а ми под тим подразумевамо сукњу) називало нақво ланено платно из Рашке, којим су покриване барке, а у тој улици је кован лажни рашки грош, који помиње Данте. Иначе, и у Венецији и у Дубровнику „трг“ је „пољана“, то јест *campo*.

⁸¹ И. Божић, *Историја Црне Горе*, 2, 2, 1970, 169. Ljubić, *Listine*, IX, 82.

кушаји Г. Станојевића да докаже да је „Црна Гора“ у Милутиновој повељи 1276. „локалитет у близини сјеверне обале Скадарског језера, а не област“ испали су смијешни, и недостојни једнога научника, прво, зато што се повеља из 1276. односи на Црну Гору на Пељешцу, а ова из 1296. не може да буде мали локалитет, о коме нема никаквога трага, а у тај мали локалитет треба да стане велики простор Црне Горе која има своје катуне у Приморју!⁸²

⁸² *Историја Црне Горе*, III/1, 1975, 6.

ПРВИ ПОМЕН ЦЕТИЊА У КОТОРСКОМЕ АРХИВУ

Године 1440. индикције треће, првога септембра:

Тудор Ненојев Ивановић с Цетиња (Thudor Nenoe Ivanovich de Zetine), у име своје и својих наслједника и потомака изјављује да је задовољан (постигнутим договором) и да јамчи својом особом и свим својим садашњим и будућим добрима, да дугује Луки Паутинову четрнаест перпера и десет и по гроша, за панцирну кошуљу коју је тим новцем купио и платио берберину Алегрету.

Овај новац Тудор је обећао вратити Луки Паутинову до Божића наредне 1441. године. У случају неиспуњења ове обавезе платиће у знак казне шест за пет перпера.

Сачињено у Котору, у општинској канцеларији, у присуству господина Михаила Пелегрина, суца и господина Драгона де Лука, аудитора.

Историјски архив Котор, списи нотара, VII, 13.

ДРУГИ ПОМЕН ЦЕТИЊА У КОТОРСКОМ АРХИВУ

Године 1444. индикције седме, деветога јуна:

Лесо Радмановић са Цетиња (Lesius Radmanovich de Cetine), у име своје и својих насљедника и потомака, и свих својих садашњих и будућих добара, задовољан, признаје и изјављује да дугује сер Луки Паутинову једанаест которских перпера за купљено сукно. Овај износ (новца) обећао је вратити до наредног Михоља-дне, септембра 1444, уз камату од шест за пет перпера, прописану Которским статутом.

Сачињену у Котору, у општинској канцеларији, у присуству сер Јована, покојног сер Матије Бизантија, суца, и сер Николе, сер Трипка Болице, аудитора.

И.А.К., СН, IX, 50.

ИЗВОРИ О
ЦРНОЈЕВИЋИМА

1. У НЕРОДИМЉИ, ГОД. 1351.

*Будва потпада под власт српског и грчког цара
Стефана Душана. Одлука о границама.*

Ја Стефан цар Србије и Грчке, праунук светога Симеона Немање... Сада нека је знано свима да ја цар Стефан, будући да су се у Будви, у Богодоричиној цркви састали которски племићи а именован Михаило Бућа, Грубе Бистетић, Марко Багашић (Богишић?), Пјеро Бућа и Драго Марковић, изјавивши да његова светост патријарх држи границе Которске општине. И ја Стефан, божјом милошћу цар Србије и Грчке, у жељи да се покаже правда и сила закона, јавили смо патријарху, који се налазио код нашега двора у Призрену (?) ((Prescien)

2. 1362.

*Балшићи убијају Ђураша Илића, унука Ђураша Врањчића,
претка Црнојевића, господара Горње Зете*

Од Балшиних синова Страцимир је био и по доброти и по вјерности бољи од других. Ђураћ је био мудар, веома оштроуман и вјешт са оружјем. Балша је био добричина и врстан коњаник, али није био велике памети. Њихов отац држао је најприје град Скадар, који су му предали неки од његових бранилаца, а затим, освојио сву (Доњу) Зету до Котора. Послије тога кренуо је са својим људима на освајање Горње Зете, коју је држао Ђураш Илић и његови рођаци. Ђураша убише Балшини синови, неке његове рођаке заробише, а остали напустише земљу. („Zenta Superiore la quale teneva Giurasc Illijch e suoi parenti, il quale Giurasc fu ammazzato dai figliuoli di Balsa...“) И тако су Балшини синови загосподарили Горњом Зетом. Исто тако пали су у њихове руке Дукађини који су имали много поседа у Зети. Неке су поубијали, друге бацили у тамницу. При освајању некијех од овијех покрајина више су се служили лукавством него силом оружја.

М. Орбин, *Краљевство Словена*, 1601, пријевод, 1968, 63/64.

3. ВЕНЕЦИЈА, 3. ОКТОБРА 1392.

Млетачка Република признаје Радича Црнојевића за господара Зете и Будве

Повеља величанственоме господину Радичу Црнојевићу, господару Зете и Будве итд. у дијелу земље Словена (*partium Sclavoniae*), милост њему, његовим синовима и потомцима, Антонио Венерио по милости божјој дужд Венеције итд. Општеству и појединцима, пријатељима и оданима садашњим и будућим (...) Тако доброхотна дуждевска промисао везује за себе поштоване и величанствене, себи одане и вјерне особе и достојно их награђује за вјеру и оданост... Узвишени и моћни господин Радич Црнојев (*Radiz de Cernoe*), господар Зете и Будве итд., лични пријатељ наш (*intimus amicus noster*), који не оклијева да искаже приврженост нашој величини и стално је доказује... одлучисмо да узвишенога господина Радича примимо за грађанина нашега, са синовима и потомцима заувјек; надаље да имају и уживају у потпуности и да господин Радич преко свога овлашћенога представника положи уобичајену заклетву вјерности (*per suum procuratorem legitimum nobis fidelitatis prestitit debitum juramentum*)... Дато у нашој дуждевској палати љета господњега 1392, потоњега дана мјесеца новембра, индикције прве.

Liber Privilegiorum I, 104. Mletački arhiv.

Виђети: Љубић, Листине IV, 377. како је Ђурађ Страцимировић Балшић био у турскоме ропству и Радич Црнојевић је држао неко вријеме Будву и крајеве Зете за Турке. Кад је Ђурађ ослобођен (*libertati donatus*) 31. маја 1396.

4. ВУЧИТРН, 22. АПРИЛА 1426. ГОДИНЕ

Уговор о миру између Ђурђа Бранковића и Венеције, коју представља Франћеско Квирини, уз којег са млетачке стране стоје још три свједока, а са Ђурђевог грачанички митрополит и двојица војвода.

Ђурађ Бранковић је тражио да му се исплаћује хиљаду дуката годишње за Улцињ, које су Которани плаћали Ђурђу Стра-

цимировићу и његову сину Балши. Квирини је објаснио да је Улцињ млетачки на основу непрекинуте државине, па је Ђурађ осустао од наведенога тражења. Што се тиче Паштровића, препустио их је Венецији, на основу њиховога уговора са Матејом Бембом 1423. године. Улцињанима су призната стара права на земљишту опатије Светога Николе. Квирини се сложио да Ратачка опатија припадне деспоту као и град Бар, па су деспоту дате и солане Балшића у Грбљу.¹ Утврђени пријелази на Бојани, Светити Тодор (Стордор) и Белењ остали су Млечанима. Деспот Ђурађ се обавезао да Которанима накнади губитак од двије љетине које нијесу могли да користе, а Млечани њему оно што је штетовао на подручју Ратачке опатије. Обавезали су се да ће једни другима притицати у помоћ. Договорили су се и о правима православне и католичке цркве. Зетски митрополит задржао је јурисдикцију коју је имао и за вријеме Балшића над свим православним црквама на Скадарском језеру и на земљишту окупираном од Сињорије (млетачког господства), али за постављање игумана у скадарској цркви Св. Петра и улцињсаког Св. Михаила, потребно је одобрење скадарскога кнеза. Барском надбискупу, бискупијама, опатијама и црквама на територији окупираној од Млечана, признато је уживање свих старих права на територији коју је окупирао деспот Ђурађ. Квирини је дозволио да деспот може довозити со у Будву, као што је то радио и Ђурђе II Страцимировић. Записник о овим разговорима сачинио је сер Гуљелмо Манфредино де Монтекларо.

Тиме је формално завршен други скадарски рат који је започео Балша III.

Commemorialium, XI ,148 (146).

На основу наведенијех разговора сачињен је текст уговора на латинскоме језику, у Дривасту 11. новембра.² Деспот Стефан (Лаза-

¹ У Грбљу су била 143 сона поља, од којих је Котор имао 32, Балшићи 34, Ђурашевићи (Црнојевићи) 10, а још четири индивидуална власника 16.

² Ми смо овај уговор препричали, јер би нас далеко одвело детаљисање о међусобним односима суседа. А навели смо га овђе, да се схвати како је Зета Црнојевића уклијештена између непријатеља који крчме њену територију.

ревић) ратификовао је овај споразум 22. јула 1426, а млетачки Сенат тек 3. фебруара 1427, јер се чекало да се споразум проведе у живот.³

Споменик XXI

5. СМЕДЕРЕВО, 14. АВГУСТ 1435.

Млетачка Република уступа Будву српскомес деспоту Бурђу Бранковићу, али прецизира да су Пашировићи „катуни Црне Горе“ и да треба да поруше све куће подигнуте изнад Бурђевица...

6. ВЕНЕЦИЈА, 17. СЕПТЕМБРА 1442.

Заповиједа се кнезу которском да митом приволи Стефаницу Ђурашевића (Црнојевића) на млетачку страну.

Споменици, XXI, 104/105.

7. СКАДАР, 26. МАРТА 1444. ГОДИНЕ

Договор сачињен између начелника Скадра и величанственог војводе Стефана Црнојевића, који предвиђа и изручење злочинаца.

У име Оца и Сина и Светога духа. Амин. Ми Франћеско Квирино у име узвишеног дуждевског венецијанског господства и кнез и командант Скадра и његова подручја. Дајемо на знање свакоме коме дође до руку овај наш споразум:⁴ како смо, уиме пресвијетлог дуждевског млетачког господства (*illustrissima ducal signoria de Viniexia*) на овај начин и у овоме облику обећали и заклели се величанственом и одличном војводи Црнојевићу (*al magnifico et honorando vaivoda Cernoevich*), када је он својевољно дошао да изрази вољу и жељу да буде добар и лојалан подложник пресвијетлог дуждевског млетачког господства, обећавајући му и дајући му вјеру св. Марка јеванђелистe и свега дуждевског млетачког господства да никад неће бити изручен некој другој земљи, нити принуђен да даје таоце. Такође, да му никад неће бити одузете повластице које сада ужива, поседује и држи у рукама. Такође, да неће бити дато повјерење никаквој ружној

³ И. Божић у *Историји Црне Горе*, 2/2, 1970, 149/150.

⁴ Овај увод је на латинском, а даље слиједи млетачки дијалекат.

ријечи против њега пред млетачким господством, ако није казана лицем у лице. И још, да све оно што је имао, држао и поседавао у миру од друге господе наших претходника, то има да држи чврсто, и да та права ужива и у будућности... Његови људи су увијек били одговорни његову суду (*sono stadi sempre sottoposti al suo zudisio*) па ће тако бити и одсад.⁵ Али ако било који његов човјек из било којег разлога пребјегне на територију изврснога дуждевскога млетачкога господства, мора бити повраћен у његове руке (*esser reso ne le man*). Такође, да га дуждевско млетачко господство не може напустити нити предати неком турском или босанском господару, нити било коме другоме, нити њега нити његову државу, ни из којег разлога. Али ако било због чега буде ишћеран из свога двора и своје земље, да ће му на простору изврсног млетачког дуждевског господства дати уточиште да може да живи и да ће му притећи у помоћ да поврати свој двор и своју државу. Такође, да изврсно млетачко дуждевско господство неће склапати мир с војводом Шћепаном Вукчићем, све докле он држи Стефановога сина (Ивана) као таоца.

На основу овлашћења која имам ја Франћеско Квирино, у овоме крају изврснога дуждевскога млетачкога господства, заклињем се и завјетујем (*zuro e fazo sagramento*) горепоменутоме војводи Стефану у име бога свемогућег и пречисте Дјевице Марије и господа нашег Исуса Христа, четворице јеванђелиста и дванаесторице главних и других шездесет апостола и 318 светаца и блажених у Никеји, и у име свих светих које је господ прихватио отпочетка, у своју вјеру и душу, да ће све ово што је горе написано бити чврсто и непромјењено за њега и његове синове, док су живи. А речени војвода Стефан обећао је на исти начин да ће служити нашем млетачком господству, да ће увијек бити вјеран и лојалан изврсном дуждевском млетачком господству, пријатељ његових пријатеља и непријатељ његових непријатеља, како он тако и његови синови. И у знак наше одлучности, мећемо печат св. Марка јеванђелисте. Сачињено у Скадру, хиљаду четресто четрдесет четврте године, индикције VII, дана двадесет и шестог мјесеца марта.

Commemoriali XIII, с. 160.

⁵ Ово треба повезати с Ћизилиним описом двора Ивана Црнојевића у Котору, у коме (опису) се наводи затвор. Чудно је да једна земља има затвор на територији коју је неко окупирао.

8. ВЕНЕЦИЈА, 4. ЈУЛА 1444. ГОДИНЕ

Млетачки сенат одговара на молбе Ђурашина Црнојевића и војводе Којчина. Потврђује привилегије Стефанице Црнојевића и нове му се додјељују.

Прво, њихове молбе: Ми, Ђурашин Црнојевић и војвода Којчин понизно скрећемо пажњу дуждевој Сињорији на слједеће. Када смо ја Којчин и мој братанић (*nievo*) Шћепан, син мога брата Ђурашина, тражили неке милости од Ваше Преведрости, ваше Господство нам је у свему удовољило [*de la vostra serenita; de la qual cossa (?)⁶ ne concede zoche (cio che) domandassemo*]...⁷ Ако је ко починио издају, или убиство у вријеме одступања или неке друге невоље, увијек се знао ред (ужанца) да га је војвода казнио према тежини његова престапа, јер ректори не излазе из градова, и не могу да пресуђују о овим стварима, јер то није ни дистрикт Скадра ни Котора, па је ово радио господар Зете који је сада под вашим господством, па је поклањао вашем господству оно што припада господству па понизно молимо да се војводи призна оно што припада њему.

Одговор: Оно што смо обећали, хоћемо и да потврдимо, и не мислимо у томе ништа да мијењамо.

Друго, и још смо молили да ваше господство два села испод Скадра и треће у Забојани, а то су: Самариши, Грисе и Облик (*Oblictz*) које нам је ваше господство уступило, ако нијесу прије тога дате некоме другоме вашим писмом, јер Самариши су намијењени Памалиотима, а Грисе двојици браће из Скадра а Облик *Veragiosigi* (?), па скадарски кнез не може ништа да нам да од овијех селах, понизно молимо (*humelmente ne pregeto*)⁸ да се ваше господство удостоји да дâ за Самарише и Грисе три коња који су остављена у Скадру на услугу вашем господству, а за Облик (*Oblich*)⁹ који је био наш, да нам се дâ Глухи До (*Gluchido*), који не вриједи колико и

⁶ Исправно је *cosa* = ствар.

⁷ Писмо је на млетачкоме дијалекту, а одговори Сената су на латинском. Рецимо, тал. је *paese* = крај, земља је на млетачкоме *paixex*. Ми се, иначе, држимо њихова писма, па доносимо *господство* мјесто *Господство*.

⁸ Ово *pregeto* није ни на тал. ни на млетачкоме.

⁹ Сада је Облик написан нормалније.

поменути Облик, а овај Глухи До је био освојио Стефан (Вукчић), а сада је под управом которскога кнеза.

Одговор: Због великијех трошковах које имамо у Скадру не можемо се лишити поменутијех коњах. А што се тиче села Глухи До, немамо довољно информација о томе селу, па је могуће да смо га намијенили некое друго, па се морамо обратити кнезу нашем у Котору да нас о томе обавијести.

Треће, молимо, ако нам господ Бог (*dominedio*)¹⁰ помогне, да отнемо Горњу Зету од херцега Шћепана (Вукчића Косаче), да нам се дају четири села, које и припадају нама, а то су Бушати, Гољемади (Egolemadi), Бери (Eberi) и Озринићи (Osrichene),¹¹ јер бисмо на тај начин, хвалећи господа, ослободили читаву Горњу и Доњу Зету од кнеза (херцега) Шћепана.¹² Стога понизно молимо ваше господство да пишете кнезовима (контима) Скадра и Котора да нам помениута села уступе, као што нам је својијем писмом обећало Вијеће умољенијех.

О томе (да се уради како је обећано).¹³

Четврто: Которани су узели слободу да одлуче да нико од њих не смије да има било какве односе, односно пријатељство (*amistade*) с господарима Зете, госпоодарима Босне; да не смије од њих примати никакве поклоне, нити да им шаље дарове, нити да од ове господре смију купити било какву робу. Забога и за светога Марка, ми смо ваши вјерни слѣдбеници и грађани Венеције. Зато понизно молимо ваше господство да у вашим мјестима не будемо третирани као непријатељи, и да можемо продавати нашу робу (*dacii*)¹⁴ и Которанима и Венецијанцима, односно ономе ко боље буде плаћао (*che in meio ne li paghera*). Зато молимо да о овоме пишете которскоме кнезу и његову насљеднику...¹⁵

Одговор: Као што смо обећали Которанима да имају свој Статут и своју самосталност, и као што, стога, не можемо да посту-

¹⁰ Они су спојили „господбог“.

¹¹ Овај облик отрива изворни облик имена Озрихна.

¹² Овај је Стефан (Шћепан) Вукчић Косача 1441. узео као таоца Стефаничина сина Ивана Црнојевића, који ће бити ослобођен тек након десетак година.

¹³ У одговору се само понављају наведене чињенице.

¹⁴ Да се ради о *роби* а не о *даровима* види се из помена плаћања.

¹⁵ Није јасно што се мисли под *et a i suo successori*. Мијеша се једнина и множина.

пимо друкчије, па немамо право да се мијешамо у њихове интерне одлуке, али ћемо им јавити да Ђурашина и Којчина ми третирамо као вјерне људе с којима смо веома задовољни.

Пето, будући да ја Којчин (Michozin!) примам од вашег господства плату (*provision*) и два наша властелина (*zentilomeni*), Павле Туз (Polo Tus) који је у служби мога брата Ђурашина, који прима 8 перпера мјесечно, и други мој властелин Кјато (Chiato?), ваш и мој вјерни слуга, перпера 4 мјесечно, понизнио молимо ваше господство да не дијелимо ова два властелина, него да се и Кјату додијели још 4 перпера мјесечно, тако да његово срце буде спокојно да нам служи и да у свему будемо с њим задовољни и весели.

Одговор: Драго нам је да можемо да удовољимо овој молби.

Шесто, молимо да ваше господство пише капетану Скадра и которскоме кнезу да треба да нам поврате сва имања и добра манастира и цркава на Скадарском језеру (*de lago de Zenta*),¹⁶ јер до сада од свега тога није враћено ништа, јер су они који држе та добра осилили и не желе да дају ништа; цркве су окупиране, а то је била својина нашијех старијех и другијех господарах Зете, и сви се ми сахрањујемо на тим гробљима. Стога молимо ваше господство да нас овласти да будемо прокуратори (старатељи) ових цркава, како се не би ништа радило њима на штету, и да ја Којчин могу да штитим њихова права пред вашим ректорима, да те цркве могу да цвјетају под вашим господством.

Одговор: Ми бисмо жељели да имамо обавјештења од наших ректора: ко има каква права и поседује какве повластице, па ћемо бити расположени да повратимо свачија права. Гласање: за 85, против 1, уздржани (*non sinceri*)¹⁷ 1.

Концепт писама (у духу онога што је горе већ речено у свакоме одговору: команданту Скадра, кнезу Котора).

(Наставак документа односи се на долазак изасланика Стефанице Црнојевића, који траже потврду повластица које је Стефаница раније добио. Исти је датум, 4. јули. А те су повластице већ наведене у док. из марта 1444, горе бр. 8.

¹⁶ Вјероватно се мисли и на сакралне објекте околу Језера.

¹⁷ Уздржани су увијек означавани као *неискрени*, то јест који се не изјашњавају.

9. ВЕНЕЦИЈА, 17. ЈАНУАРА 1445.

Млетачки сенат одвраћа скадарскога кнеза од било какве навале на Горњу Зету и препоручује му да живи у миру с деспотом, коме се, такође, шаље лист.

Да се пише кнезу Скадра: „Из вашег писма од 8. децембра схватили смо да су обновљени напади на Горњу Зету од стране свијетлога господина деспота Рашке, и да треба сакупити војску да се поврати иста Зета када за то буде прилика, али наша је намјера да сачувамо пријатељство с деспотом Рашке, и у вези с тим шаљемо му писмо, и очекујемо одговор, када то буде могуће“. Против је било 3, а уздржаних 9.

Senato Mar. Vol. II.

10. ВЕНЕЦИЈА, 8. МАЈА 1445.

Вијеће умољенијех одговара посланику рашкога деспота, који је захтијевао да му Република поврати она мјеста у Зети која су била његова, да је Република ова мјеста узела силом херцегу Шћепану, уз велики трошак.

Одговор: На темељу онога што смо чули и разумјели и што је разборито изнесено од вашег поштованог господства, а ми смо вас вазда сматрали најдражим братом, што ћемо увијек и бити, ми жалимо због сукоба (који се дешавају) и увијек настојимо да ваша узвишеност буде комодна и захвална. А што се тиче повраћаја ваших поседа (*reacquisitio dominio suo*), желимо да се споразумијемо с вама као одличним братом и истинским пријатељем. Али морамо да ставимо на знање вашој екселенцији да је херцег Шћепан, заједнички непријатељ и нама и вама (*inimicus suus et noster*) насилно упао у Албанију, окупирао Бар и да је војвода Дриваста у договору с поменутијем Шћепаном предао му град и да је наш заповједник у Скадру окупио војску и народ и да је с великим нашим трошковима и губицима преотео град Бар из руку херцегу Шћепана, и на исти начин одузео му и Дриваст... Зато молимо вашу братску екселенцију да схвати како смо тешко, с трошком и жртвама, повратили ова мјеста и да ваша екселенција буде задовољна што их држимо како је прикладно и поштено, па можете сматрати, кад су у нашим

рукама, као да су у вашим. И да то оправдава овакав наш одговор и у складу је с свим оним што је очигледно. И ако је ово схваћено, као оправдање нашијех разлога, можемо се сагласити да Горња Зета остане нама.

За 175,
против 37,
уздржаних 5.

Secreta Consilii rogatorum XVI, с. 180.

11. ВЕНЕЦИЈА, 11. ЈУЛА 1446.

Млетачко Вијеће одговара на молбе поднесене од которских изасланика, у име пука.

Прво, преведри принципе и многопоштовано господство, јављамо вашој преведрости, како су се прошле године, у вријеме виконта мисер Марина Контарина који је био бискуп Котора, у априлу прошле године¹⁸ појавиле четири галије Каталана у Которском заливу и задржале се пред Новим херцега Шћепана, босанског војводе, непријатеља вашег господства (*nimigo de la detta signoria*) и цијеле Далмације. И за овим доплови још 20 галија, које би терорисале цијелу Далмацију, а посебно Котор. Па пошто су виконт и властела процијенили да се не би могли опријети толикој армади, затражили су помоћ од добростивог Стефанице Црнојевића и његове браће, који су под платом вашег господства... Чувши за ово Стефаница је лично дојахао у Котор (*in persona cavalcho a Cattaro*), и понуди помоћ своју и своје браће и њиховијех синова, и видећи ову велику спремност поменутога Стефанице, и виконт и племићи су му поклонили печу платна купљену од трговца за 32 дуката, који нијесу плаћени, па молимо ваше преведро господство да наредите нашем кнезу да се исплате ови дукати, то јест да се ставе на рачун ваше коморе у Котору...

Одговор: Писаћемо нашем кнезу у Котору, да, ако је све ово тачно (*ut si ita est sicut dicunt*) исплати поменути новац.

Друго, жалимо се вашем дуждевском господству, да су наши суседи Дубровчани преплавили тржиште Зете, Босне, Србије и других околних крајева производњом и продајом свога платна, и

¹⁸ Поновљено у тексту.

тине чине велику штету не само својим вјерним слугама у Котору него и вашој Трговинској комори у Котору. А да се ланено платно производи у Котору, као што то раде Дубровчани, то би била велика корист и за вашу Трговинску комору и за нас грађане. Зато молимо вашу преведрост, да се удостоји учинити нарочиту милост и дозволи да се у Котору може производити ланено платно, на корист ваше Коморе и нас ваших вјерних слугу.

Одговор: О овоме питању желимо да озбиљно размислимо, како би наш одговор Котору био усклађен с нашом процјеном.

Треће, молимо, такође, да нам ваше дуждевско господство дозволи дуждевим писмом и наложи которском кнезу мисер Албану Сагреду, да одобри трошак за поправку зидина у износу од 200 дуката, и да његови насљедници одобравају даља средства до износа од 500 дуката, јер од поправке зидина није урађено ништа сем нешто мало што је урадио мисер Лунардо Бембо.¹⁹ Зато молимо ваше господство да се удостоји донијети одлуку да се с времена на вријеме поправљају зидине, да би коначно ове зидине биле обновљене ...

Одговор: Пошто смо ми заинтересовани да се поменуте зидине поправе, писаћемо нашем ректору Котора и његовим насљедницима да се обезбиједи новац да се ове зидине поправе, колико је неопходно.

Четврто, подсећамо вас да је ваше господство определијелило 200 дуката за љекара, *per spizier*²⁰ и учитеља (магистра = *maistro de scola*). Овај љекар има плату од 105 дуката, од чега плаћа десетину²¹ и тај наш љекар је магистар Зан Федел, хирург и *zyroicho*, који каже да не може да остане са том истом платом, па зато молимо ваше господство да се удостоји да му дода још педесет дуката без десетине, како бисмо имали љекара потребног и вашим ректорима и другим грађанима...

Одговор: Како смо добро информисани, наша Комора у Котору је много оптерећена трошковима и да њени приходи не подмирују потребе, па стога није могуће улазити у нове издатке.

¹⁹ Једна од кула носи име Бембово.

²⁰ Нејасно.

²¹ Није нам јасно каква је то дажбина.

Пето, обавјештавамо ваше господство како је наша катедрала Светога Трипуна веома лијепа и обожавана, и црква свете Госпе од ријеке, у којој је увијек парох са седам фратара имао своју резиденцију, а сада је поменута црква, мимо закона, пријешла у руке мисер Мојжеа (Моухе)²² Буфарелија из Венеције, чије одсуство из Котора, у недостатку и другога службенога лица, па зато се праве штете на кућама и виногради страдају. Зато молимо ваше господство да наложи поменутоме мисер Мојжеу, ректору цркве, да се се пресели у своју цркву, или да је препусти њеним ктиторима.

Одговор: Радо ћемо наложити цијењеноме Мојжеу Буфарелију, да се или лично тамо пресели или да обезбиједи како му одговара, да ова богомоља има старатеља и да се предвиди оправка кућа и обнова винограда, или ћемо наложити ректору Котора да му секвестрира све приходе, па ћемо од тих пара урадити оно што је неопходно за оправку цркве и њене имовине.

Шесто, јављамо, такође, вашем господству, да у нашем крају има и православних свештеника, који проповиједају против наше вјере као шизматици, па молимо ваше господство да се ову попови оћерају а поставе католички, или да се ови попови окрену на нашу вјеру, на славу и хвалу бога и нашег господства.

Одговор: У вези предњег писанја ћемо поштованом господину бискупу а, такође, и нашем ректору, да на њима најпогоднији начин, покушају да преобрате ове шизматике, али да ипак не долазе у сукоб с мноштвом њих, јер нам то не би одговарало.

Седмо, предочавамо вашем господству, да у нашем крају влаштаци (Vlastazi)²³ имају неке цркве које су некада припадале нашим прецима и да су те цркве у рушевинама и у њима се не врши служба божја, и да они који држе те цркве имају своје приходе, а тамошње становништво сахрањује се без причешћа, па зато молимо ваше господство да заповиједите и господину бискупу и господину кнезу, као оснивачима тих цркава, да се од тих прихода

²² Од овог млетачког облика имена Мојсије настало је име села Мојдежа, у којему је, свакако, постојала црква S. Moïse, што је у првоме помену тога села у дубровачком архиву наведено као S. Moïse.

²³ У док. велико почетно слово, као да је ријеч о етничкој скупини. Међутим, по Богичевићу (*Црногорски правно историјски рјечник*, 667) влаштак је 1. влах, сточар, 2. кмет, који је везан за земљу, неслободни сељак. Пошто је овђе у питању XV вијек, не може бити ријечи о Власима.

плаћају опати који ће вршити сталну службу и тако обезбјеђивати сакраменте за тај пук.

Одговор: Писаћемо поштованом господину бискупу и кнезу нашем у Котору и саопштити им нашу жељу да се становништву обезбиједи служба божја и да цркве не остају у рушевинама...

(Уз исто: о жалбама из Котора да се у споровима између племића и пучана увијек даје предност племићу)

Сазнајемо преко гласника из Котора који вели: У нашем граду Вијећу су четири адвоката племића који су дужни да на суду пружају правну помоћ. Али када је у питању спор између племића и грађана (*del zentilomo cum povolan*)²⁴ сви они стају на страну племића против грађанина, тако да у већини случајева грађанин губи спор због адвоката. Зато понизно молимо ваше преведро господство да, када имамо спор, да добијемо право да изаберемо адвоката који ће нас бранити правично

(О томе питању има још текста.)

Senato Mar. Lib. II, c. 160–161.

12. ГОДИНЕ 1450.

Забљешка летописца о погибији Ђурђа Црнојевића, Ивана брата а Стефаничиног сина, у боју против Турака на Ђемовскоме пољу 1450. године

Ђурађ (Георгиј) Чернојевић, брат господина Ивана Чернојевића... с братом својим Иваном пође на Турке љета 1450. на Ђемовско поље и од војинства турскога би убијен.

Цетињски летопис, 66а

13. ВЕНЕЦИЈА, 2. ЈУЛА 1451. ГОДИНЕ

Стефан Црнојевић, познатији као Стефаница, јула 1451, тражи, преко которских изасланика, споразум с Венецијом, ради престанка непријатељстава. Ову понуду подупиру Которани зато што су, усљед трогодишњег рата, лишени својих поседа, па и прихода са њих.

²⁴ Чудно је да човјек из народа није, као у италијанскоме језику *povolan(o)* него је *povolani*.

Прво, речени Стефан тражи да буде именован генералним капетаном (врховним заповједником) у Зети, а као знак привржености донијеће сваке године которском провидуру два сокола.

Друго, речени Стефан тражи да му се осигура имовину коју сада поседује, његове солане и обичајне царине.

Треће, речени Стефан тражи да му се додијели у Котору пристојна кућа за њега, његову браћу и баштинике, у којој би становао он и његови цариници.

Четврто, речени Стефан тражи да му буду предати сви његови одметници који би дошли у земљу Сињорије: а једнако ће учинити и он са њеним одметницима.

Пето, речени Стефан тражи: Ако Република склопи мир са деспотом или великашима Албаније или Босне, да у исти утврсти и браћу Црнојевиће и њихове насљеднике као своје присташе.

Шесто, речени војвода Стефан обећава да ће прискочити у помоћ са својим људима и два мјесеца служити бесплатно ако Република буде потребовала помоћ у Албанији или у Зети. Ако буду служили више, да буду награђени онако како Република нађе за сходно.

Седмо, речени Стефан тражи да му Република дође у помоћ ако он или његова браћа или његови људи буду нападнути.

Осмо, речени војвода Стефан тражи да буду опроштене све увреде нанесене многопоштованој Сињорији и њеним грађанима од стране њега, његове браће и његових људи.

Девето, речени Стефан тражи да буде потврђена провизија од по 600 перпера коју су уживала његова браћа Ђураш и Којчин и два властелина,

Десето, речени Стефан моли да се Република заузме да буде пуштен из заточеништва његов син (Иван) којег већ неколико година држи херцег Шћепан.

Једанаесто, речени Стефан тражи за себе и своје потомке провизију од 600 златних дуката годишње из которске коморе, да може пристојно живјети и поштено служити.

Ако Република усвоји горње, он ће привести у покорност Грбаљ и друга мјеста која су се од ње одметнула.

14. ВЕНЕЦИЈА, 2. ЈУЛА 1451. ГОДИНЕ

Млетачки одговори на захтјеве Стефана (Стефанице) Црнојевића, изнесене преко которских изасланика.

Велможни војвода Стефан Црнојевић војвода нека се назива нашим капетаном у Горњој Зети.

Ми му потврђујемо његово очинство, које је прије имао и које сада има, али да не дира у земље которске и у друге околних градова или наших поданика.

Потврђујемо му обичајне његове царине и његова солила, и да по обичају сабира из њих со.

Пристајемо да истога војводу и његову браћу унесемо и именујемо у сваком мировном уговору који бисмо учинили свијетлим деспотом од Рашке и с другим господарима од Босне и Арбаније.

Писаћемо у Котор и у Арбанију и заповиједати свима нашим управитељима у Котору и Арбанији нашој, да у сваком случају рата, које би поменути војвода имао, не дају никакве помоћи нити уочишта његовим непријатељима, него јоште њему да буду у помоћи.

За ослобођење сина истога војводе настојаћемо својски код сјајног господина херцега од св. Сабе (Sancti Sabbae), како год што бисмо настојали за нашег властелина и грађанина.

Ообравамо да његова браћа Турашин и Којчин, и друга два властелина његова, примају од нас плате на годину по онолико колико је сваки од њих најпослије имао, а да исти војвода прими из наше касе у Котору по шест стотина дуката плате на годину.

Тако опет исти војвода треба да настоји својски да се Грбаљ и остала мјеста околине которске поврате у послушност и покорност нашу, као што обећава учинити, па чим то буде учињено, одмах да се почне издавати плата њему, његовој браћи и другој двојници његове властеле.

Исти војвода треба да настоји и својски ради да Грбаљ и друга мјеста околине Котора, и пошто се поврате у нашу послушност, тако остану у нашој покорности, и ако које од речених мјеста постане непослушно, мора он својом војском да крене на њих и наћера их на послушност, јер док та мјеста буду нама потчињена, дотле ће се, као што је наш обичај, давати и плате.

Такође треба да исти војвода Стефан одобри и потврди све горе наведене услове и да се о извршењу тога зауне и обећа својим званичним писмом утврђеним својим печатом, у коме писму треба да буду назначени сви горе наведени услови.

ASV Sento Mar. Vol. IV. c. 72.

15. ВЕНЕЦИЈА, 27. ЈУЛА 1452. ГОДИНЕ

Никола Трифунов Болица, которски изасланик, објашњава у Венецији мотиве Стефанице Црнојевића да прихвати млетачко поданство.

Према ономе што нам је говорио сам Стефаница, скоро да је главни разлог да он пристаје на поданство Ваше Преведрости у томе што се нада да ће уз вашу озбиљну интервенцију успјети да ослободи свога сина заточеништва у коме га држи војвода Стефан Косача... а поменути војвода Косача такође није имао други мотив да држи овога Црнојевића у заточеништву сем жеље да на тај начин држи у послушности његовог оца Стефаницу. Имајући код себе његовог сина, рачунао је да ће имати и Доњу и Горњу Зету. Иначе Стефаница, који гаји неку посебну љубав према овоме сину, није од Косаче имао никаквих вијести...

ASV Sento Mar. Reg. IV. c. 139.

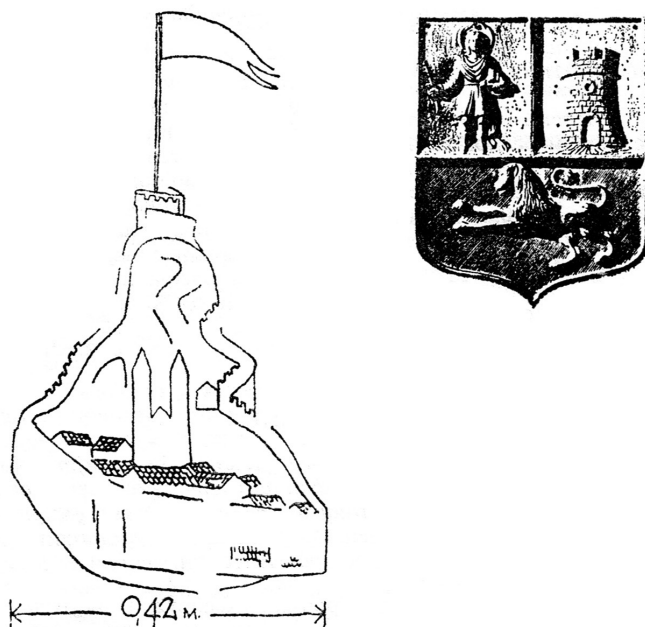
16. КОТОР, ЈУЛА 1452. ГОДИНЕ

Которски изасланици носе у Венецију извјештај о томе како је војвода Стефан (Стефаница) Црнојевић примио капетански штап и млетачку заставу и брзом акцијом умирио Грбаљ, како би се могао посветити одбрани својих граница са севера, одакле пријети деспотов војвода Алтоман.

Преведри Кнеже! Прошлог фебруара војвода Стефан Црнојевић дошао је у Котор и примио капетански штап и заставу из руку госп. кнеза и повластицу Ваше пресвијетле Сињорије, пак се свечано заклео на вјерност Вашој Преведрости, као што стоји у повластици која му је додијељена. Учинивши ово, споменути Стефан

затражио је од кнеза помоћ Влаха, који су се налазили код Котора, изјављујући да је дио своје војске са сином Ђорђеом оставио у својој земљи, да чувају кланце, јер се бојао непријатеља озгора, кад би сишао у которски териториј, тим више што се је очекивао из Србије деспотов војвода Алтоман, Имали су доћи Турци и чете из горњих страна, да појачају бунтовнике у Грбљу и друге, који су се били с њима здружили и да оштете Ваше поданике у ономе што је још остало од земаља Ваше Преведрости. Примивши помоћ Влаха и бојећи се доласка Алтоманова, наступио је одмах одважно са својим људима и Власима против бунтовника у Жупи тако да ју је већ опљачкану и попаљену у мало дана привео покорности Ваше Преведрости... Жупа се била здружила са Паштровићима, Црмницом, Луштицом, Богдашићима и Љешевићем, заклевши се, да ће сви заједно прије погинути, него се покорити Вашем Пресвијетлом Господству.

Senato Mar. Reg. IV. c. 139.

Стари грб Котора. Цргеж Котора,
по фресци у цркви св. Василија у Столиву (XV в.)

17. ВЕНЕЦИЈА, 28. СЕПТЕМБАР 1452.

Млетачки сенат дарива Стефана Црнојевића што је сјајно победио српскога деспота, а Скендербегу захваљује на понуђеној помоћи против непријатеља Сињорије.

Из писма которскога кнеза сазнали смо за славну побједу (*gloriosa victoria*) четрнаестога овога мјесеца над војском рашкога деспота, захваљујући Господу нашем и храбрости величанственога и моћнога нашега војводе Стефана Црнојевића и чувши то о поменутом величанственом војсковођи закључујемо да му треба учинити некаву част и одговарајућу захвалност да се у вјери и оданости нашем господству учврсти и охрабри.

Зато треба одмах издвојити 200 дуката да му се купи најбољи брокат за одијело и с честиткама на побједи да се похвали и његова изузетна храброст

А за величанствениог Скендербега који се без ичије помоћи (*sponte*) добровољно заузима да нам служи лично и са својим људима без икакве награде (*sine ullo premio*) против поменутих наших непријатеља (Турака), као што нам пишу кнез Скадра и остали наши ректори (управитељи) у Албанији, нека му у наше име захвале на најљубазнији начин за његову жртву.

Senato Mar. Vol. IV.c. 152; Ljubić, *Listine*, IX, 450–451.

18. ДУБРОВНИК, 1452.

Дубровачка влада хвали и уздиже заслуге Скендербега у одбрани хришћанске ствари од Турака.

Не можемо а да се не радујемо с вама и честитамо за срећно извршено проћеривање (Турака), што је изазвало усхићење у цијелој Хришћанству. Бићемо увијек привржени староме и постојаноме пријатељству и добрим жељама које смо имали према вашим славним прецима и вама (*tum pro antiqua et inveterata amicitia et benevolentia, qua nobilissimos predecessores vestros et vos semper amplexati fuimus*).

DAD. Lettere e comm. Di Levante XV; J. Радонић, 1942, 38.

19. КОТОР, 4. АПРИЛ 1454.

Кнез и капетан Котора Алојзије Бафо потврђује договор између Врањинског манастира и Калођурђа Ђурашевића из Црмнице о млину у Орахову; да Манастир преузме поменути млин, али да претходно надокнади Ђурашевићу раније учињену штету. Уговор („угођај“) је писао которски нотар Живан Силвестровић.

Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*, 1858, 463–466.

20. СТАТУТ БУДВЕ 1454.

Да је Доменико Фоскари, млетачки дужд, убиједио Стефана Црнојевића, војводу Црне Горе (!) да омогући Будванима да уживају у миру у ономе што поседају.

Domenico Foscari persuade Stefano Zernovich duca di Montenegro, che a Buduani lascia godere pacificamente il loro proprio.

Index privilegiorum, Statut Budve, 1988, 158.

21. ВЕНЕЦИЈА, 6. ФЕБРУАРА 1455.

Млетачка Република моли Стефана Црнојевића да врати Будванима имања која је присвојио.

Франђеско Фоскари, по божјој милости дужд Венеције итд. Величанственом Стефану Црнојевићу, предрагом нашем заповједнику у крајевима Зете, шаљемо поздрав и доказе пријатељства. Предрага наша општина Будва.

22. ХОЦА МЕХМЕД СОЛАХ ЗАДЕ ПИШЕ О ТУРСКИМ АКЦИЈАМА У АЛБАНИЈИ 1443–1456.

J. Радонић, *Споменик ХСV*, Београд, 1942, 291/292.

23. ВЕНЕЦИЈА, 13. СЕПТЕМБАР 1457.

С обзиром на провалу Турака у Албанију, Млетачки сенат наређује своме посланику у Цариграду какве мјере да предузме у погледу заробљених млетачких поданика и акције Стефана Вукчића у Зети.

Senato Marciana, Vol. VI.

24. РИМ, 17. СЕПТЕМБАР 1457.

Папа Каликст III јавља Бурђу Кастриоту Скендербегу да је наредио колектору (ризничару) Јовану Навару да сав новац, прикупљен за крсташки поход против Турака, преда њему као браниоцу хришћанства.

25. ДУБРОВНИК, 13. ЈУН 1459.

Скендербег признаје да је од свога полога у Дубровнику изузео 1000 дуката.

Радонић, 109.

26. ЖАБЉАК, 5. МАЈА 1460. ГОДИНЕ, О ДОГАЂАЈИМА ИЗ 1452/53.²⁵

Стефан (Стефаница) Црнојевић пише у Млетке како је протеклих година водио тешке бојеве с војводама деспота Бурђа око Горње Зете, како је побиједио и Алтомана, и Тому Кантакузена и Милоша Белимужевевића. Овај посљедњи је дуго чамио у утврђеном Медуну и хтио је да му прода Медун за 200 дуката, али није могао да чека одговор па је предао положај Турцима.

Преведри Принципе и преузвишена Господо.

Према документима ваше преузвишености и мене, Стефана Црнојевића, понизног слуге и војводе вашег, обавезах се прво да вам повратим у руке све земље отргнуте од ваше узвишено-

²⁵ Ово је, као што се види, писано касније али се у првоме дијелу односи на догађаје који су претходили потписивању уговора на Врањини 1455. Други дио наводимо касније.

сти и да служим добро и вјерно, како ја тако и моји синови вашој пресвијетлој Сињорији заувјек, а ваша висост ми обећа, као војводи вашему, 600 дуката златних на годину, и да ме неће напустити за живота мога и мојијех насљедника, о чему опширније говоре наведени списи. Ја са своје стране схватих да је мој првенствени задатак да Сињорија, мојим старањем, добије цијели которски крај. Такође, да и Паштровићи, Црмница, Луштица, Љешевићи и Богдашићи изразе покорност. Имајући ово у виду српски деспот је одлучио да се свети, па је послао свога војсковођу Алтомана, са око 12.000 што Турака што хришћана да, не само силом него и лукавством, затрују моју земљу и мене лично ухвате. То му није успјело, због ваше узвишене помоћи и доброг држања мене и моје ђеце, па је оставио на бојишту много мртвих, а остало је било поражено и разбијено. Деспот је, разјарен због овога, послао шурака Тому, који је заступао њега лично, са 25.000 и више људи, Турака и хришћана, што, помоћу божијом и вашом и нашим храбрим држањем, оћерасмо у најгорем стању, разбисмо и поразисмо као и горе поменутога Алтомана. Чак би и реченога Тому жива ухватили да није успио да се пребаци преко ријеке Мораче. Тако ја освојих све до речене ријеке и пободох тамо заставу св. Марка, коју ми је подарио поштовани господин Алвизе Бафо, ваш ректор Котора, у име Ваше Преведрости. Видећи Зећани да немају више узданицу у наведеног господина деспота, добровољно се предадоше Вашој Преведрости, а то су племена и катуни: Малоншићи, Пјешивци, Бјелопавлићи и Лужани. Ово је још једном разбјеснило реченога господина деспота, кад је видио шуру како се вратио разбијен и поражен, па је наредио војводи Милошу, заповједнику Медуна, и послао му мноштво људи, са различитим наређењима, да се освети за учињене „неправде“ и да покуша повратити изгубљену земљу, већ предату вашој преузвишености. Овај је великим лукавством и снагом пошао на мене, но с помоћу Бога и Ваше Преузвишености, ја му пођох у сусрет и извојевах побједу тако да се он ступио у бијег кроз ону гужву и страдање своје војске да сачува голи живот, кроз камењар према тврђави Медун, да се унутра добро закључа. Цијели крај, то јест остатак Зете и Мораче, ја заузех у име ваше Узвишености, стављајући заставу св. Марка усред Подгорице, тако да (Милошу) није остало ништа осим стијена Медуна. То је тврђа-

ва с потпорним зидом у којој једва да може да живи заповједник са стражом. Убрзо затим стиже у Скадар поштовани господин Зуан Болани, провидур Ваше Преведрости, коме сам послао извјештај како су текли догађаји. Па како ми се учинило да му то није довољно, пошао сам лично до његове свјетлости да му испричам како су сви катунци и племена спремни да се лично закуну на вјерност преузвишеној Сињорији. Заповиједио сам да се нађемо код св. Николе на Врађини, на Језеру, и тако учиних да дођу главари Зете који се заклеше на вјерност Вашој Преузвишености, са оном свечаношћу којом се поданици заклињу својим господарима.

Деспот је држао тврђаву Медун двије године и од тада речени Милош, војвода и заповједник деспотове тврђаве, преко мене је контактирао Зана Барба, онда которског ректора изражавајући спремност да нам преда тврђаву, ако би му се исплатила противвриједност муниције коју процјењује на цирку 200 дуката. Вама је, чини ми се, ректор о томе причао. Али, због дугог чекања на одговор, заповједник тврђаве је одустао, па је, у име деспота, предао тврђаву у турске руке.

У очекивању субаше, Турчин који се тамо налазио слао је шест пута нападаче. Нападали су с времена на вријеме, али су се неки међу њима враћали без ичега, док су други имали велике губитке и срамоту пораза. Овај седми (командант) по имену Феризбеговић, нашавши земљу изгладњелу и утучену због тешке зиме, распусти дио јединица...

ASV.Senato Mar. Vol. VI

27. КОПОРИЊА неђе у близини Језера, 17. МАЈА 1453.

Ђакон Дамјан пише како је по заповијести зетскога архиепископа кир Јосифа преписао Синтагмат Матије Властара.

Дописа се у љето 6961, мјесеца маја, 17. дан, у мјесту званом Копориња.

По заповијести преосвјештенога архиепископа зетског кир Јосифа, а писа многогрешни Христу раб Ђакон Дамјан.

Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе*, 1994, 319.

28. ВРАЊИНА, 6. СЕПТЕМБРА 1455. ГОДИНЕ

Велика војвода Стефаница Црнојевић са Зетским збором потписује на Врањини уговор с Млетачком Републиком, на словенском језику, којим се задржавају повластице које су постојале у вријеме Балше и обезбјеђује православни епископ у Крајини.

У име Оца, Сина, и Духа светога, амин. Нека је знано свакој особи која види и разумије овај докуменат: како дође у манастир св. Николе Врањинског господин Зуан Болани, провидур многопоштоване напријед речене Сињорије Стефан Црноје са свим Зетским збором, од своје добре воље и без икакве присиле но само са својом добром вјером и срцем и пристадоше да уђу под управу речене многопоштоване Сињорије под условом да задрже исте обичаје које су имали у вријеме Господина Балше.

Даље, да им се опрости свака неправда или штета коју су били починили од данас многопоштованој реченој Сињорији или њеним држављанима.

Даље, да не буде никаквог попа или епископа или архиепископа католичког над нашим црквама, већ да буду од наше вјере настојници наших цркава и да не буду под латинским архиепископом из Крајине. Мора се поставити митрополит словенске вјере, јер се онај митрополит из Крајине назива митрополитом Зете и он поставља наше свештенике, без којих не можемо бити.

Даље, да ниједно лице које је под пронијаром не може да се суди са својим пронијаром ни пред којим господином, сем ако неко с разлогом запита човјека пронијаревог, да га свако може слободно позвати пред господина или војводу.

Даље, да буду примљени са добрим и искреним срцем под закриље препоштоване Сињорије и да јој служе и да буду виђени благонаклоно и да их она у сваком погледу држи као и остале који јој добро служе.

Даље, да гореречени могу бити позвани у војску по заповиједи Сињорије, до Дрима и Задриме и све докле буду границе Сињорије на осталој њеној територији.

Даље, да добијају плату од Сињорије као што су били награђени и плаћени у вријеме господина Балше.

Даље, куну се у своје светиње да ће бити добри и вјерни нашој препоштованој Сињорији.

Потписане су дружине односно заједнице које пристају на горе наведене услове, [а под којима су још многа друга насеља (*ville*) која овђе нијесу поменута и биће о овоме касније обавијештене], а првенствено:

Матагужи	Подгорица
Хоћани (Хоти)	Груде
Грље	Кучи
Лужани (Љешани?)	Пипери
Станковићи	Tazide (Тузи)
Црнци (Грнци)?	Побрежани
Какарићи	Никшићи
Бушати	Спитиха
Бериславци	Лазина
Голубовци	Бешићи
Дајбабе	Тугомири
Станисаљићи	Хелмица
Купусци	Chenchi
Радотјеси	Љубице
Станишићи	Fichsta
Брановићи	Махалани
Голубовићи	Бакзи
Рабиовићи	Круси
Лужани	Иваини
Малоншићи	Арбнеши
Бјелопавлићи	Драгиње
Пјешивци	Диноши
Stoie (Штој)	Спатари
Мрке	Куреци
Новичани	Свиривлаге
Рогами	

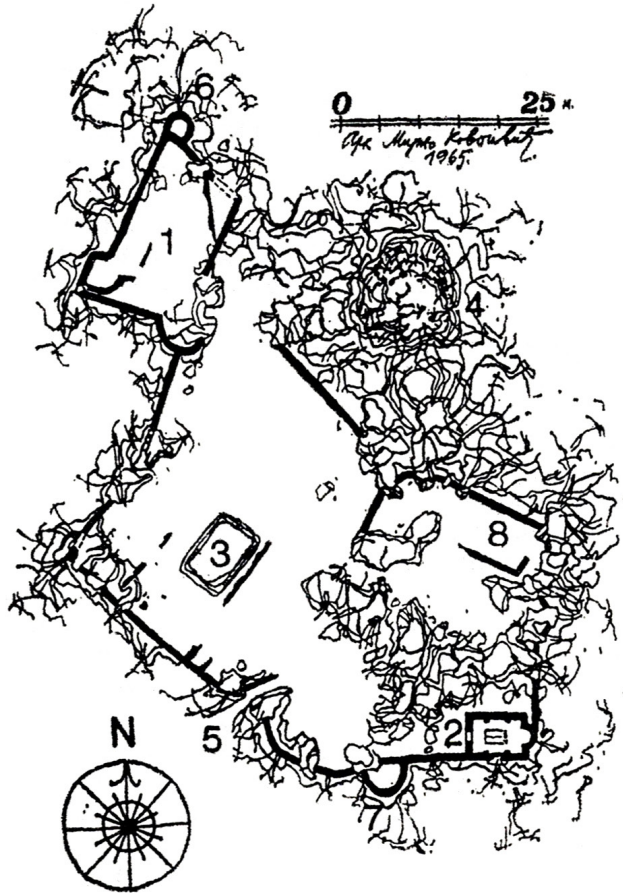
29. РИМ, 17. СЕПТЕМБРА 1457.

Папа Каликст III јавља Ђерђу Кастриоту да је наредио колектору (благајнику) Јовану Навару да сав новац, прикупљен за крсташки поход против Турака, преда њему као браниоцу хришћанства.

30. КОТОР, 26. ЈУЛА 1458. ГОДИНЕ

Први помен Црне Горе на нашем језику у Которском архиву.
Године 1458, индикције шесте, дана 26. мјесеца јула. Станислава, ћерка Калођурђа из Црне Горе (*filia Caloгеorgi de Cernagora*), вољом и сагласношћу реченог Калођурђа одсутнога, којег заступа Новак, брат речене Станиславе и син реченог Калођурђа, а вољом и сагласношћу истога Новака, брата речене Станиславе, присутне и сагласне, добровољно и у доброј памети обећа и свечано се обавеза да ће служити Ивана Галинета из Копра, као и његове укућане, у Копру и било где друго, камо би је њен господар водио...

ИАК, СН XI, 125.

СОКО КОД ШТИТАРА
SOKO KOD ŠTITARA

- 1 ЦИТАДЕЛА 2 ЦРКВА 3 ЦИСТЕРНА 4 ВРТАЧА 5 УЛАЗ
6 и 7 КУЛЕ 8 ПРОСТОР ЗА СТАНОВАЊЕ?

Цртеж из књиге *Градови и утврђења Црне Горе*
П. Мијовића и М. Ковачевића

31. ДУБРОВНИК, 13. ЈУНА 1459.

*Берђ Кастриот Скендербег признаје да је са свога поклада у Дубровнику узео 1000 дуката.*²⁶

Въ име ѿца и сина и дѣха светога аминь.

ѿ г(о)п(о)динь Гюр(ь)гь Кастриотъ, речени Скенъдеръбегъ, даємо на видение всакомъ, комъ се достоить, и предъ кога се изнесеть ѿви нашъ листь ѿтворени, а под печатиомъ пръстена моѣга знаменованого мегю нами с комъномъ дѣбровъчъкимъ за ѿвѣзи посьль поставе наше, що постави ѿ комънъ дѣбровъчъки нашъ чельникъ Раанъ и г(о)сп(о)динь Павелъ Газълъ, а по нашеи заповеди, ѣре примихъ ѿдъ много почтенога кнеза и властель и все ѿпъкинѣ властель дѣбровъчъкихъ, а по нашемъ дѣакъ по Ниньцѣ Вѣкосаликю, а с нашимъ листомъ верованимъ ꙗ а-дѣкаты златихъ за ѿстатькъ ѿдъ ꙗвм. дѣкаты поставе више реч(е)нне. И векѣ не ѿстане ѿдъ тези поставе ни ѿдъ ѣдне дѣгнѣ ѿ комънъ дѣбровъчкомъ него любѣве и приязни. И за векѣ верованѣ сегаи листьта ѿ Нинець писахъ, а по заповеди г(о)спод(и)на Скенъдръ бега.

Ј. Радонић, *Споменик СКА ХСV*, II разред, 1942, 109.

32.

Наставак писма Стефанице Црнојевића, од 5. маја 1460, послѣје приказа борби у Зети. Даље Стефаница пише како без неопходних средстава одржава страже на граници; како су га напали неки разбојници а спасили браћа Грубачевићи из Грбља, иначе проћерани с млетачке територије, па моли да им се дозволи повратак. Такође моли да се посредује код Турака како би манастири под њиховом влашћу имали своје редовне приходе.

Осим онога што сам рекао ради информације ваше Сињорије, имали бисмо још много тога да кажемо, али, да вам не досађујемо, покушали смо да све то кажемо што је могуће краће Сада подсећам Вашу Преведру Сињорију да ја са својим синовима, понизним слугама вашим, још од Никољдана, а то је од почетка децембра (прошле године), с оружјем на себи стојим на стражи, а да нико од нас није видио један

²⁶ То је дио новца који му је стављен на располагање раније наведеном одлуком папе Каликста III.

другога, ни наше куће, само да бисмо одржали страже на вашим кланцима, који би били без надзора да се ми повучемо. Сви људи који су са мном из моје су земље. Мало смо имали помоћи од вашег которског ректора, који ми је само једном послао 300 људи, па су ме због зиме и глади напустили. А моји људи с којима сам остао не могу сами да се помогну, јер су цијело вријеме на стражи, и ја са својим синовима сам у шкрипцу. Зато преклињем, првенствено ради користи Ваше Преведре Сињорије, ако смо достојни ваше уобичајене милости, да помогнете мене и моје синове, како бисмо се могли одржати. Према ономе што ми је тачно познато, Турчин спрема велику војску и не сумњам да није већ послао субаши велика појачања и комору с пјешацима и коњима, како би освојили цијелу ову земљу Ваше Сињорије, све до мора, ако им Бог и ефикасна помоћ Ваше Узвишености не стану насупрот...

Друго. – Кад сам се враћао из Котора, напали су ме разбојници кроз једну пушкарницу, али пошто сам био у друштву с Вуком Грубачевићем и његовом браћом Тујком и Радошем, свима Грбљанима, спасио сам главу. Ова су браћа прогнана с млетачке територије. Разговарао сам с њима и обећао им, у име Вашег Господства, да ћу их вратити из прогонства ако ми ухвате поменути нападаче. И заиста они су ми једнога довели жива, а другоме су одрубали главу. Ухваћенога држим у затвору (*in chaxa domente*). Молим Ваше Господство да потврди ово моје обећање, да ће моћи да се врате на имања и да раде за исту надницу као и раније, јер би то био добар примјер за друге.

Треће. – Као што проистиче из повластица којима ме је обдарило Ваше Господство, кад год сам у шкрипцу (*a la streta* – на стражи у кланцу?), ваши ректори из Котора су на мој захтјев слали за моје потребе 30 добрих и способних људи, који имају породице на вашој територији, ради стражарења у два моја утврђења (*castelli*), тако да би, и у случају примирја, ова утврђења била под надзором Вашег Господства. Молим да ми из Котора шаљу пола наведеног људства а пола из Скадра, а ово из добра разлога, јер ови из Котора ће лако доћи до Сокола (*al castelo del Falcon*) а они из Скадра преко Језера стићи ће без тешкоћа у Жабљак. Молим у овоме смислу стриктна упутства вашег Господства за ваше ректоре.

Шесто. – Кад је ваше господство поседавало Скадар са свом његовом територијом, четири манастира на Језеру, са свим својим јуриздикцијама, имала су своје приходе, као и раније, без обзира

под којом су управом били. Сада су Турци поново заузели дио територије, па подсећам Ваше Господство да се о томе побрине, јер су манастири оштећени. Слично је и са дијелом територије која припада моме дворцу у Жабљаку и под мојом је јурисдикцијом.

ASV. Senato Mar. Vol. VI.

33. БУДВА, 28. МАРТА 1461.

Млетачки емисари у Далмацији и Албанији одговарају на молбе Будвана.

34. ВЕНЕЦИЈА, 26. АВГУСТА 1463. ГОДИНЕ

Млетачки Сенат издаје сагласност да Стефаница Црнојевић заузме Медун, кључ обију Зета.

Венеција, 26. августа 1463. Наш кнез у Котору је ту скоро обавијестио наше господство да је Величанствени Стефан Црнојевић, наш војвода у Зети, веома хитно затражио, преко писама и гласника, да му он, кнез, изда дозволу да може заузети и у име наше Републике прихватити Медун, град који се налази у Горњој Зети, кључ обију Зета, који држе Турци због чега се предлаже да се которском кнезу наложи да стави до знања реченом војводи да је о његовом тражењу да преузме Медун у име Републике обавијестио нашу владу и да је она сагласна да га он у њено име преузме, а да би, према свом тражењу, своју намјеру да га заузме што брже остварио, да му се пошаље из Скадра једна лумбарда која се налази, или се налазила, у Дању. Чим Медун буде био заузет, которски кнез треба да одмах о томе обавијести наше господство, а и да привремено пажљиво брине о том граду, све док њему, кнезу, не будемо одговорили што ћемо сматрати потребним да урадимо у вези са Медуном.

Предлаже се да се прихвати и то да се лумбарда која се налазила, или се налази, у нашем мјесту Дању хитно пошаље реченом војводи, као и потребан прах, како би град Медун, тако потребан нашој држави у тим странама, војвода могао заузети. Сем тога да се нареди начелнику нашег града Дриваста да једну велику лумбарду, коју тамо држи, пошаље у Скадар.

Сви горњи предлози су прихваћени.

За	127
против	1
уздржани	1

ASV. Senato Mar. Vol. VII.

35. ВЕНЕЦИЈА, 23 СЕПТЕМБРА 1463, ИНДИКЦИЈЕ XII

Иван, Син Ђорђа Кастриота, примљен у чланство Великога вијећа.

Привилегиј величанственом и моћном господину Ивану Кастриоту, сину господина Ђорђа Кастриота, о пријему у част члана Великога вијећа.

Христифор Мауро, Божјом вољом дуж Венеције и даље...

Наш величанствени и моћни гоподин Иван Кастриот, син величанственог и моћног Ђорђа Кастриота, племенитог грађанина Венеције, (члана) нашега Великога вијећа, команданта експедиције у крајевима Албаније против Турака. Увијек је био и јесте најљубљенији и најсавршенији пријатељ наше државе, па стога, будући познато и хваљено његово дјеловање, желимо да и његову сину господину Ивану признамо исту привилегију, са синовима и свим њиховим насљедницима, и његовим законитим потомцима са пуним правом да улазе као племићи у чланство Великог вијећа у Венецији и ђе гођ хоће да живе. Дато у нашој дуждевској палати, љета господњег иикарнације XII. МСССCLXIII 25 мјесеца септембра.

Ex libro privilegiorum II. Ch. 46.

36. ВЕНЕЦИЈА, 22. АПРИЛА 1465. ГОДИНЕ

Млетачки Сенат одлучује да уцијени главу Ивана Црнојевића, нудећи његовом убици десет хиљада млетачких лира.

Будући да треба предузети све могуће мјере како би се мјеста подвргнута управи нашег града Котора, која су нам, подстицањем од стране Ивана Црнојевића, отказала послушност, вратила у покорност, а сам Иван, подмукли непријатељ наше државе, да претрпи казну због свог невјерства – предлаже се: да се на основу извјештаја посланика наше веома вјерне которске општине, поднесеног нашој

влади, на Ивана удари уцјена од десет хиљада млетачких лира, које ће бити исплаћене оном или онима који ће га живог дати у руке наших власти или га на било који начин лишити живота. Сем тога, његов убица, или онај који га буде заробио, да добије на поклон од нашег господства једну кућу у оном од наших градова ђе би највише желио, као и доживотну коњаничку плату; (надаље се предлаже) да се пише свим нашим ректорима Котора и оним јужно од Котора како би, јавно или тајно расправљајући о овој ствари, а по властитом расуђивању, онако како би то било боље и спроводљивије, настојали да се, ако би то било могуће, на било који начин постигне успјех. Такође се предлаже, да се приволом овог Сената, брзо и ефикасно нареди которском кнезу и свим нашим ректорима од Котора надоље да не дозволе да неко од људи или поданика реченог Ивана дође или саобраћа у било којем нашем мјесту, нити, пак, да са нашим поданицима и људима на било који начин општи или нешто купи или прода, или пак, на било који други начин непосредно или посредно уговара, а то исто да се односи на његове, Иванове, присталице и слѣдбенике или помагаче, штавише, да се у сваком нашем мјесту држе и сматрају као непријатељи, те да се ухвате и затворе. Ако неки од наших поданика потајно буду дјеловали против нас, треба да буду кажњени оним тешким казнама које ће ректори сматрати да треба примијенити. Такође се предлаже да се пише сходно и прикладно свим нашим ректорима од Котора надоље, да се међусобно и са которским кнезом договоре како би притекли и помогли свим својим снагама и могућностима у циљу поновног задобијања људи и мјеста који су скренули од вјерности и привржености...

Сви горњи предлози су прихваћени.

За	104
против	4
уздржаних	0

ASV. Secreta Cons. rogatorum, vol. XXII, с. 85.

37. ВЕНЕЦИЈА, 11. НОВЕМБРА 1466. ГОДИНЕ

Упутство которском кнезу, како да закључи мир с Иваном Црнојевићем.

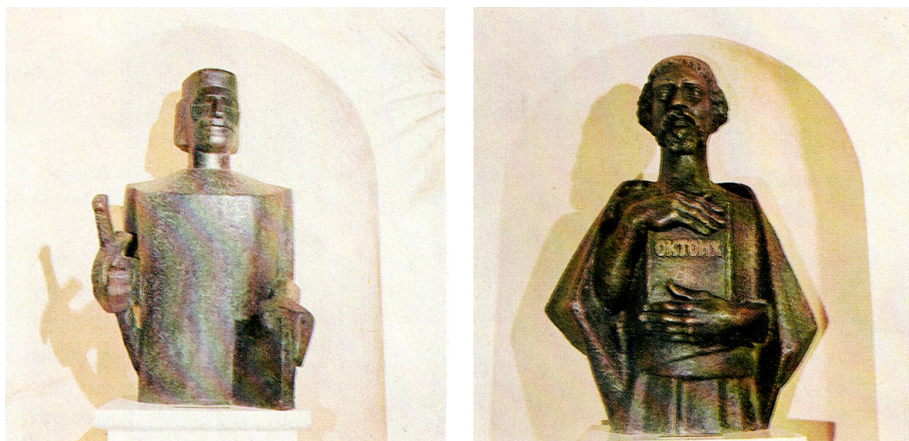
Ових дана смо примили ваше писмо од 22. прошлог октобра, у којему пишете да вам је Иван Црнојевић, преко свога гласника, ставио до знања оно што стоји и у писмима које сте нам послали, да се изјаснио да се жели вратити под милост нашег господства. Па како је он расположен да га примимо, ми смо спремни да то учинимо и поставимо га за нашег капетана оних крајева, под истим правима и условима које је имао и његов узвишени отац Стефаница (*magnificus Stefaniza, pater suus*). Одговарајући вам тако од стране нашега Вијећа умољених, хвалимо вашу уобичајену разборитост и пажњу. Премда смо често (*multipliciter*) били раздражени на Ивана, и одлучивали да буде недостојан наше милости, ипак смо вољни да му опростимо и да га примимо под наше окриље, ако врати све наше градове, и друга наша мјеста која смо поседавали прије његовог одметништва, а која је он непоштено присвојио.

Ако се исти Иван буде сагласио са тим условима, како се надамо, спремни смо, у име Бога, ради мира и спокојства наших вјерника и поданика, закључити с њим споразум под условима које је имао његов покојни отац Стефаница. А за вашу бољу информацију достављамо вам примјерак привилегије коју је његов отац имао. Надаље вас упозоравамо: да у овим стварима које треба да претресете с њиме увијек имате на уму част и достојанство Сињорије, да не би случајно изгледало да смо се ми са Иваном помирили због неке потребе, већ, напротив, из дарежљивости и благости нашег господства... Ми имамо свој рачун у вези *солана*, које је његов отац с правом власништва држао, како гласи поменута привилегија, што је веома умањило приходе которске благајне. Зато бисмо били задовољни и нашем би господству одговарало да солане не буду у његовим рукама. Стога вас одлучно обавезујемо да се са свом својом разборитишћу побринете да солане не остану њему. И ако бисте осетили по своме искуству и највећој помњи да они никако не дају солане, и да их никако не можемо добити, задовољни смо што можете закључити: да остану на ономе што им даје очинско наслеђство, а нама би се сасвим свиђело што би вашим заговором о очинским добрима дошло до таквог помирења и такве слоге, да би заједно могли живјети као браћа у миру, што би вам донијело сваку љубав и пажњу.

Secreta Consilii rogatorum, Lib. XXIII, ch. 15.

Медаљон Ивана Црнојевића, аверс и реверс (Цетињски манастир)

Бисте Ђурђа Црнојевића, господара Црне Горе (1490–95) и Макарија, главнога мајстора Црногорске штампарије (Национална библиотека „Ђурђе Црнојевић“, Цетиње)

Спомен плоча Црногорске штампарије на Ободу, постављена 1954. године.

38. ВРАЊИНА, 23. НОВЕМБРА 1468. ГОДИНЕ

Матагужи приложише село Увич у Зети Манастиру св. Николе на Врањини.

Благословом Оца и настојањем Сина и савршенством Светога и Животворнога и Свемоћнога Духа дођоше у дом св. Николе у Врањини Николе Кефалија, и Лав Грубачевић, и Ђурађ, и Буза, Петар, Павле и Андрија, и приложише за благослов Богу и св. Николи земљу Уеч између ријеке Плавнице и потока Откабежа и до брода Михоља. То приложише и приписаху цркви светога Николе за спас родитеља својих и свима унапријед у род у вијек вијекâ. И томе договор учинише игуман кир Јосиф и Никандро произуман, јеклисијах Дамајн, Јован Вучиновић, Ђирил и Лазар Шишојевићи и сва братија велики и мали. и дадоше поклон 3 (г.) гроба унутар Манастира Матагужима заувјек и к томе ко год би дошао од њих да буде почашћен у свако доба као било ко од нас братије који служимо Светом Манастиру, или вољом или од нужде, или би се хтио пострићи, да није слободан ни игуман ни ко од братије да рече: „Нећемо те примити“, него да је примљен као брат манастирски. И да су почашћени увијек кад би ко дошао. Тога ради потписујем да зна свако, љета 1468, 23 новембра у Врањини.

Јастребов, 231. Пријепис монаха Гаврила 1721.

39. ВЕНЕЦИЈА, 4. ЈУНА 1469.

Млетачки Сенат нотира да је ректор Будве Андреа де Молин убијен 1464. од стране људи Ивана Црнојевића.

Sig. Andrea da Molin, quale fu interfetto da Cattarini e Maini†. Nel 1464 fu veramente ucciso da gente di Giovanni Cernoevich.

Senato Mar. 4. giugno 1469. Pag. 103. Statut Budve, 1988, 168.

40. ДУБРОВНИК, 7. ЈУЛА 1469. ГОДИНЕ

Дубровачка Република шаље поклоне у вријеме женидбе Ивана Црнојевића с Маром, сестром браће Херцеговића.

Тада су браћа Херцеговићи удали своју сестру Мару за Ивана Црнојевића. За ту свадбу Република је упутила честитке и дарове.

Chronica Ragusina Junii Resti, 380.

41. ЖАБЉАК, 1469. ГОДИНЕ

Господар Иван Црнојевић прилаже село Забес Врањинском манастиру и утврђује његове међе.

Господар Иван Црнојевић приложи село Забес са свим међама и правима. А ово су међе Забесу црквеном: у Око матабанско; ријеком у Граб, у камење путем преко Змијеља у Поганицу покрај Плиме, у крш до Теочарине, низ међу старога винограда Радостина, у бријег заобилазно у плочу, улицу поврх крша у Мијеле колико очи виде, у Годиње гребеном како се камен котрља прем алугу испод честара, опет у Око матабанско; а Сечина и Луг и Бесац заобилазно све је црквено – Светога Николе.

Године 6977.

Затим потврдих ово, што је приложио господин Иван Црнојевић, син његов Скендер-бег – Ивановић све по реду горе писано цркви Светога Николе

Године 7035, фебруара 5. дан.

У граду Жабљаку писа Никола Поповић, бивши јазажија Скендербегов у то вријеме.

Јастребов, 229–230. Пријепис монаха Гаврила 1721. године

42. ЖАБЉАК, 23. НОВЕМБРА 1469. ГОДИНЕ

Иван Црнојевић утврђује границе Врањинског манастира.

Најпрво село Плавница, које је приложио (Манастиру) свети архиепископ, богоносни отац Сава: то исправисмо по међи – од мјеста ђе је био св. Јован и ријеком у Михолброд, поток који тече

од старе Гостиле и у Љесковац. Такође село Уеч које бјеху одузели властели Матагужи, исправисмо и повратисмо дому св. Николе. Такође и Раке у Грлима исправих по хрисовуљи, почевши од Спиллице и посред дворишта Николе Или(ји)на, отуда путем право на Говеђи брод, на куће у Рвич (Уровића?), па право вељим путем на Говеђи брод, у Цјемву (Цијевну), на Косачин камен и низ Чемакен (Ћемовско поље) опет у Спиллицу. Село Лимљани које је приложио (Манастиру) свети краљ Стефан, од тога што бјеху одузели Живодери и Хрпличи (?) и Глуходољани, изнађох по међи и по хрисовуљи, исправих куд је текла у то вријеме ријека Врањштица, поврх Рујевица у годињски Велики брод и тако посред ријеке, ђе утиче Грабовик у велику ријеку Лимску. И земље црквене у Лимском пољу што бјеху притиснули Дупиљани и Сотонићи, то све ослободих по хрисовуљи за цркву. Тако и млин који бјеху подигли Куштићи на црковној ријеци, што ја дадох Калођурђевићима, и тај млин узех опет и повратих га цркви и ослободих да је слободан као и други млин црковни. Тако и земље које бјеху притиснули цркви Опточићи, Дупиљани и Томићи под Брчелима, све ослободих ријеком у Младеново гумно. И још што бјеху притиснули Шишојевићи од земаља, то све исправих цркви по хрисовуљи. И ово вишеописано што смо нашли и утврдили дому св. Николе, не учинисмо ником насиље неправедно но по хрисовуљама светих хришћанских краљева...²⁷ земљом овом и владати им док ја владам, или мој син или ко од сродника мојих или судом божјим ко од другога језика, молим и тражим да се ово наше исправљање и потврђивање међа сачува, тако да нико не би ово разрушио и кривотворио. Тако и ја гријешни, не разорих ништа светим и божественим црквама, што је било њихово, но приложих и обнових и утврдих.

У љето шесте тисуће девесто седамдесет и седме (1469), мјесеца новембра, 23. дан.

Писах у Жабљак.

Пријепис монаха Гаврила, 1721.*

²⁷ На том мјесту документ је био оштећен.

Звона с Врађинскога манастира склоњена на Цетиње

43. 1471, 17. ЈУЛА

Границе међу Црном Гором и Херцеговином

Границе међу Црном Гором и Херцеговином од цара Стевана до Ивана Црнојевића, потврђене од истога Ивана Црнојевића и бана Стевана босанскога године 1471, 17 јула. Граница почиње више Грахова у Меку локву, а одатле иде на врх Лингунара; одатле посред Љесковијех присоја на Каменицу; одатле на Марин крст на Сливље; одатле правцем у воду Врутак; одатле право изнад Старче главице; одатле право у Прелину каменицу; одатле у Шћепан брдо; одатле у Грабову главицу; одатле на врх Малога падежа у воду Жукавицу; одатле право у јаму под Блену главицу; одатле право у врело наврх Великога дола; одатле право на Љесковац у Црни камен; одатле право у брдо Курјај; одатле право у Милину влаку; одатле право у Јасеновац, хладну воду; одатле право у Бијелу плочу, на поглед Жупе; – ту су три границе које се стичу од Црне

Горе: пјешивачка, бјелопавлићка и херцеговачка; пак одатле иде граница између Пјешиваца и Бјелопавлића од Бијеле плоче право у воду Загађу; одатле у плочу више Међеђега; одатле све правцем у Шчербину на поглед воде Зете; одатле на плочу Зелениковицу, више грчке цркве, код господарева моста; одатле право на врх Доброга поља, ђе је склоњен камен при камену при ријеци Зети; одатле водом Зетом у Слап, тако да остаје пола вода пјешивачка а пола бјелопавлићка; од Слапа водом Зетом у село Фрутак и Бјелово копито; одатле право Грачаницом од воде Опачице, право Опачицом на Врању греду; од Врање греде на врх Гарча и право врхом Гарча на воду Буковац и на Стражницу, и на воду Грабовицу, и на Тутину каменицу, и на воду Борачку.

Цетињски летопис, 65.

44. 1472. БУДВА

Ректор и начелник Будве Никола Трено одлучује да се Ивану Црнојевићу плати 200 перпера.

Да Будвани плате Ивану Црнојевићу 200 перпера зато што је спасио њихова цариника.

Index privilegiorum et terminationum communitati Budvuae
(Statut Budve, 1988, 159)

45. ВЕНЕЦИЈА, 24. ФЕБРУАРА 1473. ГОДИНЕ

Млетачко Велико вијеће одлучује да додијели племићку титулу с одговарајућим повластицама племенитом и моћном господину Ивану Црнојевићу и његовим синовима.

Никола Марцело, милошћу божјом дужд Венеције итд.

Свима и свакоме, садашњим и будућим, који ће читати овај докуменат о повластицама, шаљем поздрав и израз искрене љубави.

Наше дуждевско величанство које обичава врло свечано поступати у дјелима добротинства, настоји још више изненадити частима и умножити повластице особа узвишених и очитих по достојанству, колико се пријатељскије показују према нашем дуждевству. Стога, будући да је Узвишени и Моћни Господин Иван Цр-

нојевић (*magnificus et potens dominus Iuannus Cernoevich*), господар у крајевима Горње Зете и наш војвода (*ac vauvoda noster*) увијек био и јест веома драги и прави пријатељ нашег господства, како то показује хвале вриједним и особитим дјелима, желим свима ставити на знање да, држећи се закона и обичаја, права Вијећа и наших одредаба, гореспоменутог Узвишеног Господина Ивана Црнојевића, са синовима и законитим насљедницима, примисмо и примамо у број и положај властеле нашега Вијећа, да смо га учинили чланом нашега Великог вијећа и да желимо да буде властелин и као један од властеле нашега Великог вијећа и да се тако према њему односи у Венецији и свугђе изван ње; грлећи га рукама искрене благонаклоности и чврсто одређујући да оне исте слободе, бенефиције, части и имунитет што их уживају и тако се понашају други грађани и наши племићи Великог вијећа, у пуној мјери и стално ужива у њима се служи споменути Узвишени Господин Иван Црнојевић и његови синови и споменути насљедници у Венецији и свугђе изван ње. Као свједочанство и пуну евиденцију тога наредили смо да се направи овај докуменат и потврди нашом златном viseћом булом.

Дано у нашој дуждевској палати године господњег утјеловљења хиљаду четиристо седамдесет и треће, мјесеца фебруара, дана двадесет четвртог, индикције седме.

ASV. Ex libro privilegiorum, II, ch. 54.

46. ДУБРОВНИК, 22. ДЕЦЕМБРА 1473. ГОДИНЕ

Дубровачко Вијеће умољенијех доноси одлуку да се одговори Влатку Херцеговићу и Ивану Црнојевићу на њихово писмо о градњи цркве св. Стефана у Новоме.

Прво се предлаже да се остави слобода господину ректору и његовом Малом вијећу да одговоре на писма Ивана Црнојевића (*Iuani Cernoevich*) и херцегу Влатку (*cherzechi Vlatchi*) у вези с црквом коју подижу у Новоме.

(Усвојено са 34:2)

HAD. Consilium rogatorum, 22, 86.

Die 7^a Martii 1474

Migloa Radoffalich
 Maximus Rubetich
 Dabylusich uchoffalich
 Radouanus Matouuich
 Maxus Radoffalich

omne de Breno i eozzo nomine et
 noie et uoce Mlebe Patchuich, p quo omne
 ad melius tenendum conuenitur et pzo
 mfozui & Nicolao dimut. de Ragua
 et Gotys officialibus ad facienda una es-
 clesia in hmo nonae conu. et fidei-
 tatem ad melius tenendum de incidendo nulluzia. deca pe-
 tibus quas pmutat dare p omi nulluzia catonof
 et Confignado dictas petas et Cantonos ad Castel-
 lio nohis ad uia i loco tuto a moy p quibz petas et cato-
 nis p nulluzia pmutat dictas & Nicolao et Goty dare
 offolueret pmutat petas et magis pzo / p quolibz nul-
 liary : p pzo quam petas pmutat conuerti et cofessi
 mille et recuperat pzo xxx. Et de pzo dare et
 confignare dicta & Nicolao et Gotys cor Cantonos
 quot. out opus dicta & Nicolao et Gotys officialibus
 pmutat i nouo ad locu Muz p pzo xxx p quolibz mut-
 luez conueniunt / intelligit de bona Smasara
 a 4 1/2 usq i 7 ad iudicium boni pmutat et restu-
 chobz pzo pmutat dictas & Nicolao et Goty dare
 soluz dictas petas quibz cadunt et cofignat
 dictas petas et Cantonos in dco loco pmutat

die 19. april. 1474. Maximus Radouanus pzo et pzo pmutat p
 raly Goty pzo pmutat pmutat pmutat pmutat pmutat pmutat
 ad totum pmutat pzo decem vltra pzo. Bag.
 die 24. april. 1474. Maximus Rubetich pmutat suo et Goty
 pzo pmutat pmutat de raly et raly pmutat pmutat pmutat
 a confignat dicta et recuperat pmutat officialibus pzo pzo pzo
 pzo pzo pzo

Уговор са градитељима цркве св. Стефана у Новоме (1474)

47. МОСКВА, 1473. ГОДИНЕ

Млетачки посланик Амброзије Контарини на путу из Венеције, преко Русије, за Индију и Константинопољ, затиче у Москви которског златара Трифуна Палму...

Задржах се у томе мјесту, ће нађох мајстора Трифуна, златара из Котора, који је и раније и тада израђивао веома лијепе вазе и посуде за великог кнеза Ивана (Васиљевића).

Gelcich, *Memorie storiche*, 189.

48. ЖАБЉАК, 1. МАРТА 1474. ГОДИНЕ

Иван Црнојевић обавјештава Сињорију о турској изградњи тврђаве поред насеља Подгорице. Тражи помоћ да се то осујети и нуди годишњи данак ако буде постављен за управљача у Зети коју отме од Турака. Сињорија прихвата његове услове.

Узвишени Иван Црнојевић, наш поглавар Зете, обавијестио је Наше Господство дописом преко наших управљача у Котору и (усмено) по свом гласнику да је Турчин одлучио сасвим да обнови Подгорицу, смјештену усред Зете, и у њој насели пет хиљада турских породица, а исто тако и једно друго мјесто између Скадра и Дриваста, именован Балеч. Ако се то смјеста не предухитри, вели исти, пријети очита опасност не само његовој земљи него и нашој. Стога тражи да му се достави шесто дуката, како би могао да спријечи такву неприлику и осигура све што је потребно за такав подухват. Вели, наиме, да ће Турчину навијестити рат и тако на све могуће начине сметати да се утврде споменута два мјеста, и за једну и за другу земљу опасна. Вели да је необично важно да наше господство предухитри ову опасност, јер оно што се у почетку да избјећи уз малене, касније се не да исправити ни уз највеће и једва замисливе трошкове. Стога најприје: нека се истоме Узвишеноме Ивану Црнојевићу, преко споменутих наших управитеља, у наше име одговори: за то што води рат с Турчином и што га продужава и што пријечи да два поменута мјеста Турци утврде, како обећава да ће радити, ми смо вољни да му сваке године уручимо споменутих шесто дуката и да му их исплатимо на исти начин као и оних осталих шесто. Осим тога, пошто нам се чини да нам његова узвишеност жели савјетовати да преузмемо под нашу власт брдско подручје Отана (Хота?), да не би пало у руке Турака, нека му се одговори да смо вољни да их примимо под условом да предају нашој власти таоце које Његова Узвише-

ност држи код себе, како бисмо могли да будемо сигурни и постојаност њихове вјерности.

Што у другој ставци тражи сто талијанских коња и остале услуге, како би за ту експедицију био што моћнији, нека му се одговори: Ми ћемо наредити нашим управитељима у Котору и другим нашим градовима и мјестима тога краја да су дужни највећим маром и пажњом да му пружају све могуће, коњичке и пјешачке услуге, како се укаже прилика и потреба, на његов захтјев, како би могао вјерно радити на част и корист Нашег Господства. Они сами ће увијек имати најбољу прилику да штите и сачувају земље и мјеста из којих ће слати помоћ.

Што у трећој ставци тражи слободу да кажњава оне наше поданике који би одбили да учествују у таквим подухватима, нека му се одговори да ћемо ефикасно наредити свим споменутих наших управитељима да су дужни строго казнити све непослушне, колико за примјер осталима, толико да плате заслужену казну за непослушност.

Што на четвртом мјесту тражи да буде примљен у нашим земљама и мјестима, ако се деси да буде ишћеран са свога поседа, нека му се одговори да ми не желимо да му се то икада деси, јер је толика наша љубав према Његовој Племенитости. Али ако се то, не дао Бог, ипак догоди, обећавамо Његовој Узвишености заклон у нашим земљама и мјестима за његову супругу, ђецу, породицу и благо.

Што на петом мјесту тражи управу Зете, уколико је освоји, уз плаћање данка Нашем Господству од 700 дуката, како је то Турчин плаћао, нека му се каже: Ако се доиста деси да освоји Зету, ми ћемо бити задовољни да са њоме управља и да сваке године плаћа – како обећава – нашем господству на име данка 700 дуката.

Што се пак тиче синова које је спреман овамо да пошаље као таоце под условом да им осигурамо дневне трошкове, нека му се каже: Ако до сада, за веома значајне послове које је обављао није слао никакве таоце, још мање су нам потребни сада, када смо Његову Узвишеност прикључили достојанству наше властеле. Стога никакве друге јамце не тражимо до ли обичну његову искреност и вјерност према нашем господству.

ASV. Secreta Consilii rogatorum, књ. 26, стр. 72.

49. ВЕНЕЦИЈА, 13. ЈУНА 1474. ГОДИНЕ

Цијенећи значај Иванове борбе за сигурност Котора и Скадра, Вијеће умољених одлучује да му пошаље поклоне.

Вјерни и Узвишени господар Иван Црнојевић (Ioannes Sernoу), држи се што је могуће упорније и јаче у оним брдима и кланцима (*montaneis et passibus*), за спас нашега града Котора и помоћ Скадру. Зато се осећамо обавезним да се горереченом господару пошаље до 100 комада тканине разних боја и 3000 златних дуката, а са робом и поменути новцем који ће се послати на руке которског кнеза и провидура, ако тамо буде био, нека се упути и изасланик реченог господара, који се налази овђе, молећи и поспјешујући поход и наведену мисију. А горенаведеном господару нека се напишу охрабрујућа писма за устрајање у вјерности и постојаности, уз изношење опасности и неминовних зала с једне стране и удобне сигурности и добротинстава с друге стране. А которском кнезу и нашем провидуру нека се напише исто ово и нека се изјави и нареди колико наведене робе и новаца могу потрошити, према процјени Колегијума.

Такође, нека се изјави истоме Ивану да му сада шаљемо ових 3000 дуката, поред тражене робе, а за остали новац ћемо се одмах побринути.

Надаље, нека му се писмено обећа, ако се наш Скадар сачува захваљујући његовом посредовању, поред осталих многих и великих повластица које ће од данас имати, да ће садашња провизија од 1200 дуката годишње бити повећана за њега и његове синове на 2000 дуката.

Secreta Consilii rogatorum, Lib. XXVI, ch. 100.

50. СКАДАР, 1474. ГОДИНЕ

Доменико Малипјеро, млетачки сенатор, описује опсаду Скадра у којој је Иван Црнојевић учествовао с неколико хиљада бораца, остављајући незаштићену пријестоницу (Жабљак), док је Венеција подупрла одбрану са свега 400 вјерника.

Главни заповједник Пјетро Моћениго (Pietro Mocenigo) вратио се у Модон и ту сазнао да су Турци опсједнули Скадар, град у Албанији, саграђен на високом бријегу, са врло плодном околицом која га снабдијева свиме што је неопходно. На западној страни града је Језеро са обалом дугом 80 миља. Из њега тече ријека Бојана (Bogiana)... Са источне стране тече друга ријека која се зове Дрим (Drin). Обје ове ријеке су многоводне тако да њима више миља могу да плове велике лађе. И с једне и с друге стране је равница и без великога труда работника, само када баце семе жита у земљу, рађа у изобиљу. Земља је толико масна да не дозвољава козама (*alle piegore*) да ту дуго бораве, јер би остале јалове. Овај је крај опкољен веома високим и оштрим брдима. Брегови су пуни винограда и маслина. Поред мочваре расту високе шуме које дају дрвену грађу сваке врсте.

Седамнаестог маја, грчки беглер-бег је дошао са 10.000 Турака под саме зидине Скадра (Scuthari), намјеравајући да изненадном акцијом освоји земљу и град. Зато се о њиховим покретима није раније ништа знало. Конте Антонио Лоредан послао је напоље већи дио посаде која се сукоби са неким турским одредима. И с једне и с друге стране било је мртвих. Пошто му опсада није успјела, беглер-бег се повукао очекујући да у међувремену стигне паша, који се налазио близу с остатком војске и с ратничким потребама, посебно за артиљерију.

Вијест о овим покретима Турака стигла је прво из Котора а затим је потврђена из других мјеста.

Пјетро Моћениго који је према декрету Сената једини могао да доноси одлуке, стављајући јавну корист испред свих других обзира, посавјетовао се с новим командантима и провидуром и сви заједно наложише албанском провидуру Лунарду Болду (Lunardo Boldù), вјештом овим крајевима, да нађе Господина Ивана Црнојевића (Signor Zuane Cernovichio), господара оближње земље, човјека великог ауторитета, са бројним сљедбеницима, да га приволи да сакупи што је више могуће људи, с којима, као пријатељ и савезник (*confederado*) Републике, да похита у помоћ Скадру, пјешнице и на коњу, заједно са снагама којима располаже Болду. Затим, да с пет галија уђе у Дрим и помогне Љешу и његовом острву које је створено наносима ријеке а ће се склонити сав народ. Осим галија

послатих за чување Драча упути још четири, с коњима и страдиотима...

Армија се окупила око бискупије св. Срђа, 14 миља далеко од обале мора. Овђе су паљене ватре које су биле знак онима у граду.

Било је неопходно створити средства да би се помогла посада у Албанији. Дужд одабра (nomìnò) 40 грађана који му позајмише 30.000 дуката за ову експедицију.

Пјеро Саламон, ректор Дања, чувши да је јака војска опсједнула Скадар, напустио је тврђаву и спалио сву муницију а неки сељаци се склонилише у тврђаву, очекујући да виде шта ће бити са опсадом Скадра...

Двадесет и другог јуна 20.000 Турака стигло је на свега 8 миља од Монфалкона, ђе су мобилисали 60.000 људи у локалну милицију и послали у Фриули с 500 коња.

Овђе су се Турци налазили на обје стране Бојане и без ометања су направили и мост преко ријеке. Тако је скадарски град био опкољен са свих страна.

Седамнаестог јуна увече, два роба побјегла из турског логора с робом и новцем, јавише главном заповједнику Гритију, преко Пјера Бусикија, да је мало прије паша обавијештен од једног веслача млетачке флоте да лако може узети седам галија које су у Бојани, ако затвори ушће ријеке које се сужава између двије стијене на осам миља од св. Срђа...

Чим је Грити добио ово обавјештење, у сагласности с двојицом команданата даде трубни знак за борбу и построји галије једну за другом, на растојање балистичког домашаја, да једна другој не би међусобно сметала у ратним операцијама бацања. Био је већ скоро свануо дан кад су галије стигле до ушћа и тамо затекле Турке како са обала бацају у воду посечена стабла, да наше галије не би могле да исплове. Наши окренуше артиљерију, лукове и балестре против Турака, али и они одговорише против нас на исти начин, а многи (Турци) се бацише у воду да би резали наша весла, и тако многи погинуше: од наших 14, а многи бјеху рањени. У току дана заповијеђено је да галије исплове из ријеке, уз претходну подршку 300 војника које је адмирал послао да штите ушће ријеке с обале. Опремљена су четири чамца са стријелцима.

Сињорија је дала 50 дуката годишње и 25 страдиота Пјеру Бусикију, који је открио генералу турски план...

Иван Црнојевић се храбро држао (*se fese forte*) на брду св. Марка са 8.000 војника: а на Језеру се удружи 18 пловила, фуста и мањих јединица, а у св. Сергију 17 галија и Турчин се више није приближавао обали.

У граду је тада био конте Антонио Лоредан који није могао редовним путем да упозна генерале изван града о својим потребама. Зато позва једнога младога и ватренога Епирца и уз обећање да ће га наградити посла га писмом млетачким заповједницима. Овај, захваљујући ноћи и рђавом времену, кроз кишу и грмљавину, прође посред турскога логора и стиже на обалу и донесе поздравна писма генералима који разумјеше, преко писма: да се град одржао храброшћу становника, да су поправке на зидовима успјешне, али да за бољу безбједност мора им се послати што је могуће већа помоћ, оцјењујући да је положај опсједнутих тежак, тим више што су Турци у околици ојачали и затворили пролазе.

Прочитавши писмо, заповједници написаше поруке провидуру Болду и Црнојевићу да се приближе својим снагама. Болду је имао тридесетак наоружаних чамаца. Црнојевић, који је био код моста са својим људима, крену напријед ивицом брда а наоружане бродове (*i legni armadi*) упути Језером ка обали. Сињорија је такође послала 300 људи једне од шест млетачких великих школа, са 70 рибарских барки које су се придружиле војсци...

Када су Турци, обавијештени о овим наређењима, схватили су да Млечани намјеравају да ослободе терен око града, упутише 12.000 коњаника против Црнојевића, нападнувши га баш у тренутку када се спуштао са брда. Али он окрену на њих артиљеријску ватру и камење из бацача. У исто вријеме Болду покуша да уђе у Бојану, али нађе ријеку затрпану рибарским баркама које су Турци ту распоредили управо ради спречавања пловидбе. Копном се није лако могло ићи због мочварног тла. Зато је Болду одлучио да ту чека помоћ како би лакше дочекао Турке ако га нападну. Генерал Грити и провидур Бембо разбољеше се од грознице (*frieve*) па се повукоше у Котор на лијечење. Моћениго који није био превише ратоборан, нареди да се чека крај опсаде, заједно с провидуром Малипјером. Паша (Сулејман) нападе топовима зидине и почини

велику штету, али је конте Антонио Лоредан вјешто отклањао кварове. Видећи да не може узети град силом, паша покуша да га задобије мирним путем, преговарајући. Зато посла понуду новца и обећа велике почести Лоредану ако преда град, али овај одговори да остаје вјеран својој религији и својој домовини. Видећи сада да ни овакав пут не води успјеху, паша нареди поновно бомбардовање зидина. Двадесет осмога јула, у зору, опколи брдо великом војском и тако многе посла на онај свијет.

У Скадру је било 2500 бранилаца, с намирницама за годину дана и великом количином муниције. Скадрани су имали мноштво плетених кошарица за кукуруз. Ове су кошарице намазане катраном, пуне смоле, сламе и сумпора. Запаљене, бацане су на главе Турцима. Употребљено је за бацање и камење припремљено за оправку зидина. У гранате је стављано металних отпадака који су приликом експлозије могли да ране мноштво војника. Употријебљене су и разне врсте вјештачких ватара, да би се са свим овим набројаним средствима одбранио град. Паша, видећи да није постигао ништа за шест сати борбе, а да је у међувремену имао много погинулих и да се велике групе преживјелих повлаче, неки и бјеже, диже опсаду и повуче се према брдима с људством. Браниоци, видећи како ови бјеже, дадоше се у поћеру и тако, с мало својих губитака, побише толико Турака да је набројано 3000 лешева, док су наши имали само 14 мртвих и 59 рањених.

Ослободивши град од опсаде, генерал Моћениго одлучи да одмори војску која је сваким даном поболијевала од испарења са воде (Бојане), која су тровала свакога ко се ту дуже задржавао. Тако је и провидур Бембо умро у Котору, кад је тамо послат на лијечење, а генерал Грити био је такође веома ослабио. Тако је и генерал Моћениго отишао у Дубровник, а на Бојани оставио провидура Малипјера.

Одлазећи, паша је раскомадао артиљерију, покупио и понио весла, али да се не би рекло да се повукао без икаквог резултата, а сазнавши да је заповједник тврђаве у Дању из страха напустио положај, оставивши унутра мало војника, опколи Дањ и сравни га са земљом. Ту, на шест миља од Скадра, распустио је војску.

Виђевши да се турски логор распршио, генерал Моћениго, вјерујући да нема опасности од нове опсаде, а незадовољан лијечењем у Дубровнику, врати се кући чим за то доби одобрење.

Чим је стигла вијест о ослобођењу Скадра, паљене су ватре и чиниле се процесије на млетачком копну и по свим крајевима докле се простире наша управа.

D. Malipiero, *Annali veneti*, I, 92–98.

51. СКАДАР, 1474. ГОДИНЕ

Марин Барлеције приповиједа о паду Жабљака и изражава нетрпељивост према Ивану Црнојевићу, о којему зна врло мало и несигурно.

Паши који је дошао из Азије било је препуштено да оде са својим људима у Дриваст, а онај што је дошао из Румелије послат је према Жабљаку (Хабјассо), и он покрену војску већ наредних дана, водећи два јака одреда јањичара и два асафа. Такође, све турске галије које су се налазиле у Бојани упловише у Језеро и запутише се према Жабљаку.

Жабљак је тврђава на обали Језера, на граници Далмације (!), недалеко од Котора (Ascrivio). Њиме је заповиједао један господичић (signoretto) далматинске народности (di nation Dalmata), рђаве нарави. Тврђава је на другој обали Језера и по положају је тешко приступачна. Удаљена је од Скадра четрдесет миља. Онај господичић није тада био у тврђави, већ ју је оставио на чување неком рођаку и другим повјерљивим људима који се, или из страха или на основу обећања која су добили од Турака, предадоше. Након предаје посада је избачена напоље. Оставивши у тврђави јаку стражу, паша се вратио у логор.

Sansovino, III, 368.

Положај Жабљака (према арх. М. Ковачевићу)

*Si prout offerendo
Prima pars est de contentendo bonorum et primo
est contentus de superis — et deinde de
Si prout de contentendo
Prima pars est de contentendo bonorum quia
pro.
Si prout de contentendo bonorum quia deinde de*

Факсимил документа бр. 52.

52. ДУБРОВНИК, 20. СЕПТЕМБРА 1475. ГОДИНЕ

Дубровачко Вијеће умољених одобрава Ивану Црнојевићу увоз 8.000 комада тигала.

Прво: о сагласности да се војводи Ивану Црнојевићу одобри набавка тигала. XXVIII: VIII.

Друго, о одбијању да се одобри набавка. Није прихваћено.

Након тога се гласа о одобрењу за осам хиљада тигала. XX: XVII

HAD. Consilium rogatorum, XX, 233.

Медаља Мехмеда Освајача (рад К. да Ферара)

53. ЈЕЗЕРА, 1476. ГОДИНЕ

Тек је почела турска окупација. Поп Стефан на Језерима преписује четвореванђеље у вријеме Мехмеда Освајача „који се дигао до небеса, и тако ће сићи до пакла“.

У љето 1476. списа се ово божествено четворојеванђеље (тетроегил) руком многогрјешног попа Стефана у Језерима, у дане злочестога и злоћуднога и неситога Јуде, Мехмед-бега цара, који се дигао до небеса и тако ће сићи до пакла. Очеви и браћо, ове ријечи, ако су и грубе, божије су, иако их не писа дух свети но рука грјешна: исписах ово не да величам себе већ да останем смјеран. И ако је ђе и гријешено а ви повратом читајте е да како наш недостатак својим трудом исправите. Да, очеви и браћо, читајући исправљајте, и не куните, е вас да Бог прости и пречиста Богородица у царству небеском, амин.

Рук. ман. св. Тројице код Пљеваља, бр. 60.

Султан у походу (рад К. да Ферара)

54. 1476. ГОДИНЕ

Билешке у дефтеру за Херцеговачки санџакат 1477. о нападу Ивана Црнојевића на Оногошту.

Узапћено – (дио) нахије Оногоште. – Та су села у узорку уписана као узапћена. Када су касније постала насељена, напао их је Црнојевић, па су сада опет остала пуста.

die 24to Sept^{bris} 1483.
Ista pars est de territorio inter litem sanctorum
et vicorum ad posse turci amillano ducis
p^{ri}mo capto. — p^{ri}mo 010
Ista pars est de territorio.

IBA. Tapu defteri 5 m, list. 271v.

55. 1477. ГОДИНЕ

Влатко Херцеговић моли Венецију да му помогне против Ивана Црнојевића, или бар да не помаже Ивана против њега.

Још молим Вашу Многопоштовану Сињорију да се удостоји да ме помогне против Ивана. А у случају да Вама буде по вољи да ме не помогнете против Ивана, преклињем Вас да не помажете Ивана против мене, но да нас оставите да ми сами сређујемо наше спорове а да Сињорија остане у миру и с једном и с другом страном.

ASV. Senato. Deliberazione secreta XXVIII, 17.

56. КРАЈ 1477, ПРВА ДЕКАДА РАМАЗАНА 862. ГОДИНЕ

Сумарни подаци о Дробњацима у турском дефтеру 1477. године, с пописом џемата и броја кућа, те љетних и зимских станишта, али без личних имена која су дата у прилогу на крају књиге.

НАХИЈА КОМАРНИЦА У ВОЈНИЦИМА

Џемат Николе, сина Ђуренова (Горенова)

Кућа 56.

На мјесту званом Комарница имају зимске станове, а на Језерима љетне.

Самци: кућа 7.

Џемат Радоње, сина Ђурђева

Кућа 40.

Самци: кућа 4.

На мјесту Подпеђе (Потпећине?) имају зимске станове, а на мјесту званом Петине љетне.

Џемат Радоње „Veledi Cirne“ (Црнојевића)

Кућа 13.

Самци: кућа 3.

Баштина споменутог Радоње је ово што се спомиње: њиве по имену Папратница и Орашје, баштина по имену Мучница у селу које се зове Гуја, у мјесту Пива, у катуну по имену Црна Гора, у мјесту по имену Биоково мезра по имену Вранић.

Цемат Данила сина Паскаша (?)

Имају зимске станове у мјесту званом Крушева, а љетне на мјесту званом Језера.

Кућа 47.

Самци станују на мјесту званом Крушева.

Кућа 11.

Цемат Вука, сина Михајице

Кућа 27.

Имају зимске станове на мјесту које се зове Тара, а љетне на мјесту по имену Петине.

Самци: кућа 5.

Цемат Вукше, сина Друшкова

Кућа 8.

Самци: куће 2.

Имају зимске станове на мјесту званом Трнови, а љетне у Гучевцу. Имају такође дијелове у Маштровици. Од давнина су дошли на (тај) посед.

Цемат Боговца, сина Новакова

Имају зимске станове у мјесту званом Поштење, а љетне на мјесту званом Ђершовица (?)

Кућа 24.

Самци: кућа 4.

Цемат Радосава, сина Николина

Кућа 8.

Имају зимска станишта на мјесту званом Симобор, а љетна на Језерима.

Самци: куће 2.

Цемат кнеза Радосава, сина Стјепанова

Кућа 63.

Имају зимске станове на мјесту званом Брезовић, а љетне на Језерима.

Самци: кућа 5.

Цемат Богдана, сина Братулова

Кућа 20.

Имају зимске станове на мјесту званом Зајеље, а љетне на мјесту званом Љубиште.

Самци: куће 3.

Цемат Радивоја, сина кнеза Херака

Имају зимске станове у Комарници, а љетне на Језерима.

Кућа 48.

Самци: кућа 4.

Цемат Радмана, сина Богавчева

Овај споменути има стару баштину у селу по имену Чишница; поново је на њега уписана.

Имају зимске станове у Комарници, а љетне на Језерима.

Кућа 17.

Самци: куће 2.

Цемат Херака, сина Ковачева и Велимира (?)²⁸

Имају зимске станове у Комарници, а љетне на Језерима.

Споменути Херак има у Оногошту једну напуштену мезру по имену Орах.

Кућа 45.

Самци: куће 2.

Цемат Мијице, сина Тохолјева

Имају зимске станове у мјесту званом Бијела а љетне на мјесту званом Врх Пузена.

Кућа 68.

Самци: кућа 5.

Цемат Вукашина, сина Радивојева

Имају зимске станове у Буковици, Пољани и Комарници, а љетне на мјестима званим Подгрижје, Бракије и Селац.

Кућа 51.

²⁸ Цемат Херака и Велимира.

Цемат Радосава, сина Беракова
Кућа 17.

Цемат Радосава сина Беракова
Кућа 26.

Цемат Ивана, сина Велимирова
Кућа 9.

ИВА. Тапу дефт. no 5, listovi 20b–25.

57. 1477. ГОДИНА

Турски дефтер о нахијама Горња и Доња Морача, Ровца и Бјелопавлићи.

Нахија Горња Морача
Цемат војводе Радосава, сина Стјепанова
Кућа 52.

Невјерник по имену Хлапац (?), син Ненаде, има један комад земље који се зове Стуб Црковни.

Самци: кућа 7.

Зимују на мјестима по имену Милошевине, Јелица (?), Присто (?), Буква, Висока, Мртвица, Старче, Пуж, Рашко, Бистрица и Опалица (можда Убалица), а лјетују на мјестима по имену Јаворје, Костин Дол, Старчева Ковачевица, Вучева (?) и Рзача (?).

Поље Стубе (?), дио у поседу Ивана.

Поље Милочани – половина у поседу Радосава, а пола у поседу невјерника по имену Твртко, сина Вукче. Дају десетину.

Споменути главар катуна од бивших бегова узео је тапијом земље које се набрајају: баштину Вукосава Радуновића с млином, земљиштем и пашњаком, у селу Љубовићу, Прибилов виноград и у Морачи Ђурашев виноград. Те споменуте земље држи заједно са својим братом Хамзом и са лицима по имену Обрад и Тодор.

Нахија Доња Морача
Дјелови села Лијешње, Ибрија, Јасенова и Свадија (?), пише:
Isvadiya)

Џемат Будисава, сина Обрадова:

Кућа 32.

Самци: кућа 3.

Црква Пиргиште (?), игуман (?), Роман, син Мардара; Сава, син попов; Ромио, син Твртка; поп Радиле; Михаил, син Божидача.

Кућа 6.

Приход одсијеком²⁹¹ годишње 350 (акчи).

Земље које су раније уживали и које сада такође држе у поседу, поново су на њих уписане.

Џемат Радосава, сина попа Димитрија

Кућа 37.

У мјестима по имену: село Љуботић, село Ђурђевине, село Врана, село Вруца и село Сеоца (?) зимују и љетују.

Самци: кућа 4.

[На листу 276 и 28 уписана је као влашка нахија Оногост (Onogoste). Први яемат има 11 кућа и зимска станишта му се налазе у данашњим Озринићима, а љетње станиште на Лукавици. Други яемат уписан је овако:]

Џемат Божића, сина Братоја

Село Добричић, Кос и Цртижа (? , можда Црнине) у подручју Доње Мораче.

Кућа 36.

Самци: кућа 4.

Нахија Ровца

Џемат кнеза Вуксана

Кућа 31.

У мјестима по имену: Богутин Дол, Гостиље, Плате (Платије?), Јаниште и Краповић (?) зимују, а на мјестима по имену Штитово, Пониквица, Вукотица и Брник љетују.

Дио нахије Зете коју зову и Бјелопавлићи

²⁹ Паушално.

Цемат војводе Радосава
Кућа војводе Радосава 44.

Цемат сина Николина, унука Павлова
Кућа 67.

Цемат Станише, сина Радјеље
Куће 33.

Цемат Богдана, сина Угљешина
Кућа 55.

ИВА. Tapu defteri No 5.

58. СКАДАР, 1478. ГОДИНЕ

Султан Мехмед потврђује привилегије и имања манастира св. Николе на Врањини.

По милости Бога пише царство моје како дајем простор и слободу и власт манастиру светога Николе у Врањини и калуђерима који у њему живују. И што гођ је било до сада манастирско, или што је томе манастиру и тијема калуђерима придато и по њиховим записато и остављено, или куће или баштине, или ливаде и винограде, или млине и ваљаонице, или села и планине, горе или воде, или што је гођ од тога посла, да нико не смије ометати посед тога манастира или што узети тијем калуђерима, ни од башах мојих, ни санцак-бег, ни кадија, ни субаша, ниједан чоек мали ни велики нашега царства да не смије чинити ту зулум и досаду какву. И кудије хоће ходити по земљи царства ми да нико не смије да им смета или што учини, него свуђ слободно да иду. Ту им милост и слободу дарова султанство моје, тако да знају.

Потписах под Скадар...

Пријепис монаха Гаврила из 1721.

59. ВЕНЕЦИЈА, НОВЕМБАР 1478 – МАЈ 1479. ГОДИНЕ

Сенатор Малипјеро описује другу опсаду Скадра и одлуку Сињорије да и по цијену великих материјалних трошкова преда Турцима и Скадар и територије окупиране у Мореји. На крају даје опис свечаности приликом доласка турског амбасадора у Венецију. Иван Црнојевић се не помиње као ни други млетачки савезници.

Седамнаестог новембра предузете су мјере за набавку 6.000 коња и 10.000 пјешака за помоћ Скадру који је поново опсједнут од Турака. Десетог децембра постављен је Микјеле Саламон за провидура у Албанији, са 100 дуката мјесечне плате. Савјетовано је да пође у Котор ради подршке оној посади и оном народу... Затим, да објави свој долазак у онај крај Ивану Црнојевићу, потврђујући му оданост Сињорије. Ако буде хтио да пошаље галије и фусте у Скадарско језеро, чим обави ово, да иде у Драч и прихвати команду над галијама које се тамо нађу, све док не дође генерал, то јест Пјеро Римондо, заповједник Кандије, недавно постављен за команданта армије.

Сада је и стање на млетачком копну тешко. Турци су се вратили ради (нове) опсаде Скадра, а по обавјештењима из Константинопоља спрема се велика војска против Италије, уобичајеним путем преко Фријулија. Талијански принчеви су међусобно завађени, Сињорија сама води рат и плаћа трошкове. Четвртог јануара (1479) било је одржано савјетовање о питању мира. У вијећу је о томе било различитих мишљења. На крају Алвизе Ландо, који је до осам часова увече заговарао ратне операције, попусти и стаде да предлаже услове примирја... У закључку би одлучено да се Зуане Дарио, секретар, пошаље Порти са слободом да предложи напуштање Скадра, Сталимене и Брацо ди Мајна, након што се евакуише народ (*levade prima le persone*), испразне просторије и узму ствари, уз плаћање 8 до 10.000 дуката за слободу пловидбе великим морем. А 21. фебруара био је на дневном реду нови закључак о условима, међу осталим: да се војвода од Никсије прихвати као Млечанин са читавом породицом; да се о заједничким бродовима расправи на пријатељској основи, а гусари да буду гоњени и кажњавани; да Сињорија пошаље у Константинопољ свога амбасадора (*bailo*), како би просуђивао и водио наше послове на свој на-

чин, а да се Господину Турчину даје сваке године 10.000 дуката на рачун трговине; да Сињорија одобри 100.000 дуката Порти у року од двије године, на крају сваког обрачуна; да Сињорија преда турским представницима (*agenti del Signor Turco*) град Скадар у Албанији, након што изнесе све оно што буде сматрала потребним; да се тако исто поступи и с острвом Сталимена и осталим мјестима окупираним у Мореји у прошлом рату, а са стране Господина Турчина да буду враћене територије и мјеста која су припадала Сињорији, све до старих граница. И тако је 9. јануара (1479) предат поменути скадарски град, а Скадрани (који су дошли овамо) примљени су на државни трошак док је имовина распоређена у град и на копно. Одмах је из Константинопоља послато у Скадр 14.000 људи на рад са 3.000 запрега, а насељено је 7.000 лица... Шестога маја одлучено је да се досељеницима из Скадра да земља у Градишки, у Фријулију, на Изонцу, с тим да се обрадиве површине подијеле међу њима на 150 дјелова.

Шеснаестога (маја) стигао је овамо турски амбасадор са пратњом од двадесет људи. Њему у сусрет послато је 40 племића у позлаћеним баркама (које употребљава дужд), а дужд и Колегијум стајали су на прозору сале Великог вијећа. Објављен је и проглас да нико не смије, под цијеном живота, називати госта амбасадором Турчина већ амбасадором Господина. Осамнаестог била је службена аудијенција. Он је поклонио дужду свилени појас рекавши да се и његов Господин њиме опасивао па да то исто учини и он, у знак присног и чврстог пријатељства. Рекао је да је дошао ради заклетве о миру, која ће се обавити 25. маја, на свечаност св. Марка...

D. Malipiero, *Annali Veneti*, I, 120–122.

60. ИСТАНБУЛ, 17. НОВЕМБРА 1480. ГОДИНЕ

Непознати нећак Ивана Црнојевића, који се био склонио у Котор, дизао је побуну у Црној Гори, па султан моли да Сињорија – више не прима на своју територију бунтовнике. А што се тиче земаља Црнојевића, оне припадају султану.

Морамо да вас упозоримо на недавни случај у которском крају. Нећак Ивана Црнојевића изишао је из града и ишао да диже

буну у нашем крају (*turbar el paexe nostro*). Пошто ово ремети наш мир, јављамо вам да у будуће не прихватате у ваше крајеве никаквог непријатеља ни бунтовника Моје Узвишености, већ да оне који тамо дођу ухватите и предате у наше руке.

Што се, пак, тиче мјеста Црнојевићевих, која су освојиле слуге Мога Господства, рекли смо да нама припада све што је било Црнојевићево, и зато хоћемо да то и постане својина Нашега Господства, те смо наредили нашемум емину да добро разгледа међу према Котору и Будви, како је право и због ваших људи.

ASV. Commemorali, Reg. vol. XVI, f. 142.

61. ДУБРОВНИК, 15. ЈУНА 1481. ГОДИНЕ

Ректор Дубровника и Општинско вијеће јављају краљу Сицилије да су кроз Дубровник прошли Иван Црнојевић и Лека Дукађин.

Дана 15. јуна 1485. Из Дубровника. Лека Дукађин и Иван Црнојевић отпутовали су према Албанији. Нека их бог благослови и помогне, али без спољне помоћи не вјерујемо да могу нешто учинити.

VAM. L' Archivio governativo. Monumenta Ragusina.

62. 15. СЕПТЕМБРА 1481. ГОДИНЕ

Иван Црнојевић разбија турски одред у Албанији у јачини 1.500 коњаника и исто толико пјешака.

Петнаестог септембра стиже у Албанију један турски војсковођа с 1500 коња и исто толико пјешака, с поклонима у свитама и новцу, да их подијели међу Албанцима. Обавијештен о овоме Иван Црнојевић похита им у сусрет, нападе их и нагна у бјекство, хватајући коње са извјесним свотама новца. Скендер-бегов син такође наставља своју акцију с 4000 Албанаца и 600 коња.

Malipiero, II, 132.

63. ДУБРОВНИК, 17. ДЕЦЕМБРА 1481. ГОДИНЕ

Дубровчанин Бартол Лукаревић јавља Паолу Антонију Тротоу у Ферари о паду Херцег Новог и посљедицама турског освајања Боке, ако до тога дође.

СТИГАО САМ У ОВАЈ КРАЈ 29. ПРОШЛОГА И НАШАО САМ ВЕЛИКИ НЕРЕД. Турци су поплавили наше области и ишли су да опседају Нови град (Каштел нови), ђе је на његовој литици било 400 Угара, док је у другој кули онога мјеста био војвода Влатко. Сада је промијенио своју намјеру, изишао је ван своје тврђаве и пустио да унутра уђу Турци. Тврђаву у којој су Угри опсиједа 2000 Турака с турским заповједником. Пошто је величанство краљ Фердинанд сазнао, послао је двије галије са Францин Пастором, способним човјеком, и једну лађу с храном. Онда је величанствени краљ Угарске послао 1000 што Угара што Хрвата, и сва ова војска је данас у нашој луци. Сутра, у име божје, иду у Нови град, који је 30 миља далеко. Пошто Град лежи на обали према брду, кула у којој су Угри је на брду, а Турци су у кули при мору. Тврђава у којој су Угри је освојива, а турска је слаба. Ако Турци, због наших гријеха, буду држали ово мјесто, биће нам као у прошлости. Упозоравам Вашу Узвишеност да ако Турчин буде добио овај крај, имаће најбољу луку у Јадранском мору, залив Рисна, веома стару област, о којој Птоломеј прича.

ASM. Cancelleria Ducale. Estero. Filza unica: 4083/76.

64. ВЕНЕЦИЈА, 20. ДЕЦЕМБРА 1481. ГОДИНЕ

На жалбу Паитровића да се, и поред јасног уговора из 1423. године о неплаћању царине ипак од њих тражи да то чине, млетачки дужд доноси дукал о поштовању старих привилегија.

ИВАН МОЋЕНИГО ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ ДУЖД МЛЕТАЧКИ

Свима племенитим и мудрим људима, которском кнезу, начелнику Будве, Бара и других крајева и мјеста наших у Далмацији

и у Албанији, којима буде приспио овај дукал, као нашим вјерним и љубљеним, желимо здравље и изражавамо нашу срдачну наклоност.

Наши вјерни Паштровићи, преко својих посланика које су упутили Нашем Господству, пожалили су се да су – и поред својих привилегија и дозвола које су добили када су се нама потчинили, а према којима су ослобођени и опроштени од било којег плаћања царине и трошарине на ствари које се рађају на подручју њихове јурисдикције и које довозе у наша мјеста ради продаје – присиљени на плаћање царине. Због тога, а на основу њихових привилегија, свима без изузетка наређујемо да вјерним нашим Паштровићима поштујете, а не крњите повластице и дозволе у односу на све ствари које би они ради продаје довозили у вама потчињене крајеве.

Дано у Нашој дуждевој палати 20 децембра, 15 индикције, 1481 године.

Књига паштровских привилегија, ДАЦ.

65. ЦРМНИЦА, 1482. ГОДИНЕ

Дошавши у Црмницу с властелом, Иван Црнојевић је утврдио границе имања Врањинско манастира, а затим се постарао да утврди и границе према млетачким поседима на Приморју, оставивши о томе један примјерак записника у својој канцеларији на Цетињу.

Милошћу Божјом догоди се мени, господину Ивану Црнојевићу, доћи у мјесто Црмницу с мојом властелом: прво би са мном Томо зетски војвода и од двора нашега Ђурађ војвода, и Вук војвода и кефалија Никола, и од придвораца мојих Лазар и Стефан. И потражих границе Светога Николе Врањинског, и нашох све по имену (непометене) како пишу хрисовуље српских светих царева, који су понешто записали и приложили овоме светом храму.

Ја виђех и потврдих, и још од мојих метоха и баштина и ја Светоме Николи приложих, с молбом призивајући светог господњег угодника у помоћ и заступање. И одатле се покренух поста-

вити границе око земље моје: прво поставих границу на врх Сутормана; другу ће се зове Три рога. Одатле гребеном одакле се камење котрља на Тројицу која се зваше Брчеле, ово је трећа граница. Одале све врхом у другу Тројицу, граница четврта. Одатле гребеном голим врхом на Снијежницу, граница пета. Одатле иде поврх куле више Мртвичке процоли, граница шеста. Одатле гребеном на врх Ластавице, граница седма. Одатле иде страном у Горњи крст у завој на путу, граница осма. Одатле иде у Ријеку, у Три врела граница девета. Одатле у море. Од мора на Светога Тому. Одатле путем преко Бабиног вира. Одатле усред поља будљанскога крст, граница десета. Одатле страном на воду која се зваше Топлиш, граница једанаеста. С Топлиша на врх брда Костенице; одатле на Јаз, граница дванаеста. Одатле све идући поред мора на крај мјеста Бигове, граница тринаеста. Одатле идући крајем села Љешевић, на стара наша солила, право поред мора, у Сланицу, граница четрнаеста. Па одатле на Брдо, граница петнаеста. Одатле испод цркве која се зове Света Тројица у Чип Ками, граница шеснаеста. Од цркве у Мокру плочу, граница седамнаеста. Од Мокре плоче у Шупљи камен, у Брштанову греду, ниже Кашћела, граница осамнаеста. Па одатле све редом: у Дебеле крше, и у Јазавчеву главицу; одатле у Шупљу стијену; одатле у Мидину каменицу, и бријегом, и у Прасквину гомилу; одатле право у Црни крш и бријегом; одатле у Андријину улицу и право у стијену која се налази на стијени од суве Црвене папрати; одатле право у Доње село; одатле право изнад јаме преко камене косе ће се састаје с Иваниша Вукова дијелом и у главицу ће је Црквиште; одатле у врх главице од Суге Дугога дола; одатле у дно Лећевишта и путем старим који води ка Студенцу Ораховцу; одатле у Ријеку у дно дугога мета³⁰¹, ту доспијева.

Ја Никола Јакобовић, властелин которски, пошто бијох послат од которске властеле господину моћном Ивану Црнојевићу ради ових граница, потписах својом руком ради свједочења. Ја Вићенцо Франчешковић, бивши тада с господином Иваном послан од властеле, потписујем својом руком ради вјеродостојности. Ја Паоман Трипковић и Марин Трипенжић, и Јаков Грасовић, Марин Кувелица и Живо Јакомовић Кашћелан, и Паоман Трипковић смо били као которска властела. Ја Гашпар канцелијер, и ја Стефан

³⁰ Метеха?

Николетовић од Будве, оба послати од господина Алувиза Лонга, кнеза од Будве, моћном господину Ивану. Сви ми горе потписани овуда идући потписујемо се својим рукама како смо границе поставили и утврдили: да ако се нађе неки човјек или наш, или господина Ивана, који би ове границе помјерио, нека га правда осуди на смрт, и у двије канцеларије писма остависмо: једну господин Иван у његовој канцеларији на Цетињу, другу ми властела которска у нашој канцеларији у Котору. Писах ја Никола Грк, бивши логотет господина Ивана, године 6990 – 1482.

Цетињски летопис, 39–40.

66. ДУБРОВНИК, 25. СЕПТЕМБРА 1483. ГОДИНЕ

Дубровачко Вијеће умољених одобрава Ивану Црнојевићу набавку 2.000 тигала.

die 25 Sept 1483.
Ista res est de certitudine inter nos et ipsos
et de istis rebus post se habere amissionem
fidei suorum. — 71 015
In presentibus certitudine.

Прво: о сагласности изасланику Ивана Црнојевића да може са наше територије извести до двије хиљаде тигала.

Гласају сви.

Друго: нема нико против.

HAD. Acta Consilii rogatorum, књ. 24, 191.

67. НА ЦЕТИЊУ 1484. ГОДИНЕ

Непознати преписивач (Никола Косијер?) преписао је на Цетињу Празнични минеј у вријеме христољубивога и богом чуванаг господара Ивана војводе Црнојевића.

У љето 6992. Писа се ова света и божанска књига *Зборник четирем мјесецем*, у дане побожног и христољубивог и богом чуванаг господара Ивана војводе Црнојевића, а тада држаше пријесто митрополије цетињске, која је и митрополија зецка, преосвјештени митрополиит кир Висарион и свеосвјештени епископ кир Вавила. Њима нека да Господ спасење и вјечни покој у долазећој вјечности. Нека им Господ даде према заслуги њиховој, амин.

Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе*, 325.

68. 1484. *Натпис Ивана Црнојевића изнад улаза у храм на Ђипуру*

У име рождества твојега пресвета Богородице саздах овај свети храм твој, ја гријешни слуга твој, Иван Црнојевић, у љето 6992.

Сада изнад улаза у манастирску цркву

69. НА РИЈЕЦИ, 4. ЈАНУАРА 1485. ГОДИНЕ

Након повратка из Италије, Иван Црнојевић, господар Зете, испуњава захтјев дат у Анкони, да ће, ако се врати у отаџбину, оградити цркву у славу Богородице пред којом се заклео у Лорету. А да би овај храм, Цетињски манастир, био седиште Митрополије и могао да се издржава, господар Иван му поклања дио својих имања, проклињући свакога ко би било што од овога, по наговору нечастивога, измијенио.

Љубезна браћо! ноћ прође а дан се примиче. Одбацимо неваљала дјела и постанимо чеда свјетлости и чујмо што говори људима бесмртно слово Божије: „Дођите к мени сви труђеници и патници и ја ћу вам дати да починете“. На другом мјесту, за оне који су чистог срца, говори: „Срећни су они који су чистога срца, јер ће бога виђети“. За то и ја гријешни Иван Црнојевић, који није-

сам достојан да се назовем роб Христов, допуштењем Божјим, и за моје гријехове, бих изгнан из мога отачаства измаиљским царем султаном Мехмедом, који многа царства узео, многе царе побиједи, и нико му се не могаше противити. Пошто дођох у земљу Италију, нађох предивни храм владичице наше Богородице, близу града Јакина, који се зове Делорита. У њему виђех нерукотворни образ преславне мајке Бога нашега, који чини многа чуда, што и очима мојим виђех. И падох ничице на земљу пред њеним страшним образом³¹ и помолих се њеноме милосрђу и дадох моје срдачно завјештање њеноме милосрђу: ако буде милосрдна према мени, недостојноме рабу своме, те се вратим у земљу отачаства мога, да ћу оградити цркву у славу Њенога свијетлога имена. По своме човјекољубљу она би милостива према мени и испуни молбу моју. И ја се од све душе и од чистога срца потрудих да испуним моје обећање, колико ми би могуће. И оградих храм у мјесту које се зове Цетиње, у славу и хвалу те Госпође и мајке Божије, у име Њеног Рождества. И направих при њему манастир³² за упокојење монаха, и назвах га Митрополијом зетском, ако буде угодно милостивој Госпођи.³³ И приложих томе светоме храму колико ми би могуће, у договору са мојом супругом и синовима. Најпрво приложих половину винограда мога на Доње³⁴ Добро које сам ја насадио трудом мојим, да се даје готова вина половина цркви од сваке љетине. Још приложих што год су имали Остојићи, Ратко с братом и синовцима, Доње Добро, или је земља, или су лозе, или гора, или вода – свеколико. А њима дадох, по њиховој доброј вољи, замјену на Зачиру; земљу за земљу, лозу за лозу, дуб за дуб – у вјечну својину. Још им даровах једну воденицу моју у Ободу, која је према воденице Комске цркве, да буде благослов овој промјени. Што је било кућне земље Остојића, то све рекосмо да буду ступови³⁵ црковни, а што је кметштине, то да се тудије населе кметови црковни. Још приложих Стругаре све с њиховим метехом³⁶, да ту стоје (као) кметови

³¹ Тако у оригиналу. Смисао је: *дивни лик*.

³² Под манастиром Иван подразумијева *конак*.

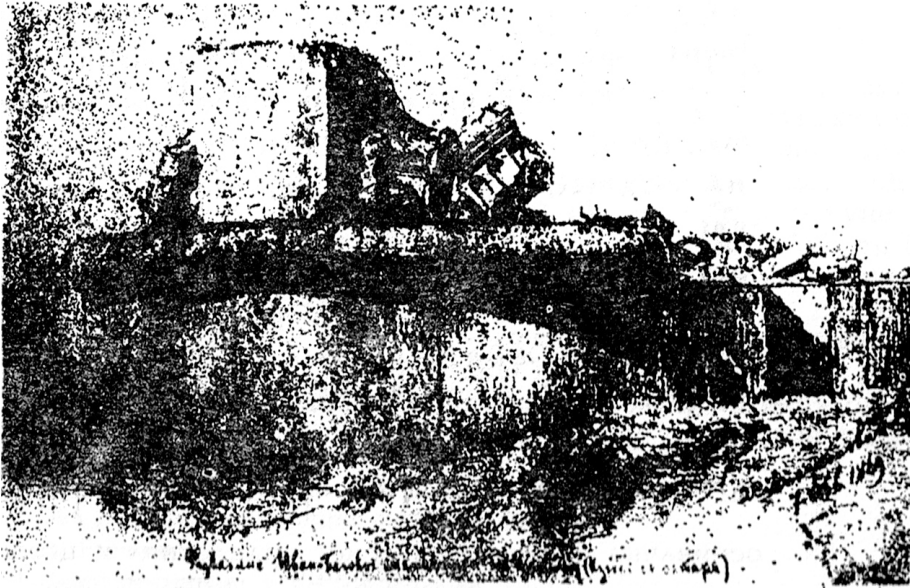
³³ За овим слиједи једна реченица допуне у широј верзији.

³⁴ Драговић је, очевидно, преводио по Миклошићу, па је као и он изоставио израз Доње (Добро).

³⁵ Види рјечник.

³⁶ Ова је реченица у широј верзији разуђена.

црковни, који ће работати цркви. И тако установисмо за кметове црковне који се населе на црковне баштине све на Добро, да ни једнога данка господскога не дају никоме, ни да их ко може позвати на чију работу, осим црква (на своју работу), а они да су потпуно работници црковни и да дају цркви свака кућа по три крбле вина и по један стар пшенице а други стар глотине соћа.³⁷

Цртеж рушевина Цетињског манастира (арх. Д. Милутиновић, 1869)

³⁷ В. Рјечник.

О једна тринешти брѣго Милостиво чинъ зетскн.
 Оудлаблѣниъ брѣтне ношѣ хрѣсѣ дѣна прѣсли
 жнсе. ѿпрашѣ аѣлу тумнѣ. јѣднѣсе: иѣдѣ саѣтѣ:
 иѣслишима тѣо тѣжѣтѣ славо бѣе бѣзѣсѣ
 тѣое иѣ тѣкома: прѣфнѣтѣ иѣднѣ одѣн тѣѣ
 щнсе. јѣднѣмѣнѣни јѣдѣ хрѣсѣгоѣни: јѣднѣ тѣ
 рѣн тѣстома: тѣѣ хрѣсѣтѣ рѣнѣ. бѣрѣнѣ тѣстѣ
 срѣдѣма: јѣдѣ тѣн ѣдѣ хрѣсѣтѣ: тѣѣмѣ јѣдѣ тѣ
 тѣн смернѣнѣ јѣдѣстоѣнѣнѣ хрѣсѣ рѣдѣ нѣрѣсѣсѣ.
 јѣдѣна трѣкоѣшѣ: пѣдѣшѣнѣма тѣѣнѣ порѣдѣнѣ
 ѣсрѣсѣнѣнѣ мѣнѣ: нѣдѣнѣнѣнѣнѣнѣ ѣдѣнѣнѣнѣнѣ
 тѣѣ. иѣмѣсѣ ѣдѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣ
 нѣ мѣхѣтѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣ
 ѣдѣ по ѣдѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣ
 ѣдѣнѣ
 тѣѣ прѣдѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣ
 бѣдѣ тѣѣнѣ
 ѣдѣнѣ
 тѣѣ рѣ ѣдѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣ
 ѣтѣ. ѣѣ ѣдѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣнѣ

Оснивачка повеља Цетињског манастира у Цетињском љетопису

И још приложих нашу баштинску планину Ловћен што год је земаља работнијех, вољна је црква работати сама, или давати на дохотке. Ко би узео да работа земљу на доходак мора давати цркви четвртину и сваки мора предавати жито готово у манастир. Нико не смије сијати без допуштења црковнога оца архијереја с братијом.³⁸ На тај исти начин приложих дохотке од горњега поља на Цетињу, што је год нашега по староме кажевању и биљегама које су постављене, које сије да даје цркви четвртину. (И да нико не ради без питања црквеног оца с братијом. Ко ли би, без питања црквенога сијао поменуте црквене земље, и на Ловћену и на Цетињу,

³⁸ Слједи допуна у широј верзији.

да му може црква узети сво жито што год буде, а њему да је труд залуду. Такав је био закон за свакога ко је сијао на Ловћену).³⁹

Док смо ми држали ово на Цетињу, дава је трећина дохотка, а сад учинисмо да се даје цркви четвртина, и да га доноси сваки сам у манастир. Још приложих једну воденицу горњу на Врела. Још приложих један ступ земље на Горње Добро,⁴⁰ који ми је zaloжио Ђорђе Мркшић за 40 перпера. Ако мога Ђорђе откупити ову земљу за себе нека врати цркви 40 перпера, а земљу нека узме за себе, а ако би је хтио откупити, па је другоме продати – не допушта му се да је откупи. И још приложих други ступ земље на Јаблано, који ми zaloжише Остоја Радосалић и Ђорђе Мркшић за 80 перпера. Ако буду у стању да је откупе за себе, нека дају цркви 80 перпера, а земљу нека узму. Ако ли би хтјели да је откупе од цркве и другоме продају – не допушта им се да је откупе. Кад су zaloжили ове земље и ја им дао моје готове паре свједоци су били сви Цеклињани и сви кметови добрски. Још приложих од царине наше которске 30 перпера, да се даје сваке године на Рождество Пречисте. Још приложих од солила нашијех 10 дебелијех кабала соли, да се дају сваке године цркви. И још приложих од мојих дрва што долази на моја два дијела – од свега да се даје цркви десетина. И још приложих од Дубраве коју посекосмо на Цетињу, како иде пут од Цетиња к Вртијељци, десну страну од Ђинова брда до наше границе, да нико ништа не смије такнут, осим црква. Још приложих дрва наша закона која доносе Врељани и Угњани о Рождеству Христову – свака кућа по 80 бремена⁴¹ – и то свагда да предају у Манастир. Још приложих на Цетињу комад земље пред црквом од потока, како тече поток у понор и до пута који иде к двору – нека је цркви за кипурије.⁴²

Ово што сам приложио овоме светоме храму Пречисте није сам никоме силом промијенио нити одузео, што нијесам ја коме дао или родитељи моји. Још приложих све што је имала црква

³⁹ Ове реченице нема у Миклошића па зато ни у Драговићеву пријеводу. У широј верзији, последије „труд узалудан“ долази глоба од 300 аспри.

⁴⁰ У широкој верзији овђе је скраћење! Последије „ступ земље на Јаблано“ одмах се прелази на помен Бјеладина Хумца.

⁴¹ У широј верзији 90 бремена, и три рока за доношење.

⁴² Ова је реченица друкчије стилизована у широј верзији. Михаиловић примјећује да се у широј верзији не помиње Двор. Види Напомене.

Комска и Горица, које су оградиле моји родитељи у име Пречисте, па су судом Божјим, опушћеле, – или су кметови, или земље, или виногради, или воденице или дохоци од царине, или од соли или од рибе, – то све да припада овоме светоме храму Пресвете Богородице на Цетињу а црква да чини помен ктиторима на дан смрти њихове, и да храни два или три калуђера који правило уздрже у цркви Пречисте у Кому.⁴³

Ако би кад год Бог био милостив и пречиста Његова мајка, да се ове цркве понове, као што су и пријед биле – нека је слободна свака црква узети своје себи. Но и у таквом случају отац архијереј од ове цркве или ко буде најстарији, нека влада над свијем овијем и нека је све под његову заповијед. У договору с преосвештенима оцима архијерејима, с преосвештеним митрополитом зетским господином Висарионом и епископом господином Вавилом и са свом братијом учинисмо да буде свагда овђе у манастиру Пречисте општежитије, па имали мало или много; ни један брат да не смије тећи за себе ништа, нити у своју ћелију држати, но да је све заједничко, као што је то узаконјено свуда у светим и божанственим манастирима, ђе су општежитија. Ако би се ко ријешоо разрушити опште житије или својеволно преступити закон општежитија – таквога нека сакруши мајка Божија тијелом и душом, и нека буде проклет, и изгнан из манастира, као преступник Божји и неваљалац.⁴⁴

Молим се Твојој милости Пречиста Владичице Богородице, која си родила Творца и Бога мога, прими овај мој мали прилог као дар себи, као што је Твој син и Бог наш примио ове двије лепте убоге удовице. Покри ме кровом милосрђа твога и буди ми помоћница у дан страшнога суда.

Онога кога одреди Бог да послуже мене заповиједа овом земљом, или син мој, или унук мој или, по Божјем допуштењу, ко год од другога племена, или народа, најсрдачније молим и заклинјем, да ово што приложих, узаконих и потврдих, остане на вијекове нетакнуто овоме светоме храму Преславне Мајке Бога нашега, као што и ја ништа не узех светим црквама, но колико могах приложих и потврдих. Ако кога научи сијач злоће и наш противник ђаво, да штогод одузме од овога што смо записали – такав нека буде

⁴³ Прецизније о границама имања комске цркве у док. 71.

⁴⁴ Одавде слиједи допуна у широј верзији.

проклет – од снажне деснице Владике нашега Творца неба и земље и од силе часнога и животворећега крста, од 12 врховних апостола и од 70 осталих, од 318 никејских светих отаца и од свијех који су од вјекова Богу угодили и нека буде подобан Јуди издајнику и онијема који рекоше: „Узмите, узмите, распните га, крв његова на нас и на ђецу нашу“ и нека таквومه мајка Божија буде супарница на страшноме и нелицемјерноме суду.

Године 6993, писа се мјесеца јануара 4. дан на Ријечи.

Тога ради потписујем и стављам наш обични печат на знање свакоме.

У Христа Бога благовјерни и Богом чувани Господар зетски Иван Црнојевић.

М. Драговић, *Глас Црногорца*, XXI, 1892, 33, 15. августа.
Остаци оригинала у ДМЦ АО.

70. НА РИЈЕЦИ, 4. ЈАНУАРА 1485. ГОДИНЕ

Шира верзија Оснивачке повеље, сачувана једино у пријепису у Цетињском љетопису. Садржи скоро потпуни текст Оснивачке повеље и допуне којима се проширује списак манастирских имања. Допуне су у угластим заградама.

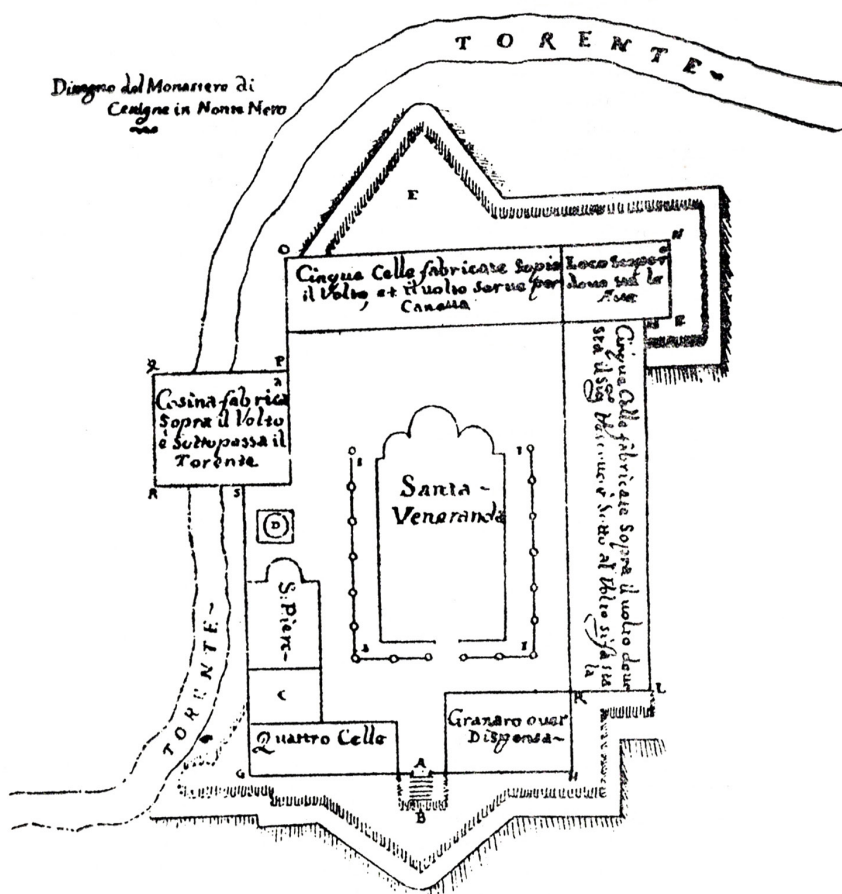
Љубезна браћо! ноћ прође а дан се примиче. Одбацимо неваљала дјела и postanimo чеда свјетлости и чујмо што говори људима бесмртно слово Божије: „Дођите к мени сви труђеници и патници и ја ћу вам дати да починете“. На другом мјесту, за оне који су чистога срца, говори: „Срећни су они који су чистога срца, јер ће бога виђети“. За то и ја гријешни Иван Црнојевић, који нијесам достојан да се назовем роб Христов, допуштењем Божјим, и за моје гријехове, бих изгнан из мога отачаства измаиљским царем султаном Мехмедом, који многа царства узео, многе царево побиједи, и нико му се не могаше противити. Пошто дођох у земљу Италију, нађох предивни храм владичице наше Богородице, близу града Јакина, који се зове Делорита. У њему виђех нерукотворни образ преславне мајке Бога нашега, који чини много чуда, што и очима мојим виђех. И падох ничице на земљу пред њеним страшним образом и помолих се њеноме милосрђу и дадох моје срдач-

но завјештање њеноме милосрђу: ако буде милосрдна према мени, недостојноме рабу своме, те се вратим у земљу отачаства мога, да ћу оградити цркву у славу Њенога свијетлога имена. По својме човјекољубљу она би милостива према мени и испуни молбу моју. И ја се од све душе и од чистога срца потрудох да испуним моје обећање, колико ми би могуће. И оградих храм у мјесту које се зове Цетиње, у славу и хвалу те Госпође и мајке Божије, у име Њеног Рождества. И направих при њему манастир за упокојење монаха, и назвах га Митрополијом зетском, ако буде угодно милостивој Госпођи. [И поставих ту митрополита зетскога кир Висариона, који је био у то вријеме, да влада свим а послѣје њега (његови) насљедници]. И приложих томе светоме храму колико ми би могуће, у договору са мојом супругом и синовима. Најпрво приложих половину винограда мога на [Доње] Добро које сам ја насадио трудом мојим, да се даје готова вина половина цркви од сваке љетине. Још приложих што год су имали Остојићи, Ратко с братом и синовцима, Доње Добро, или је земља, или су лозе, или гора, или вода – свеколико. А њима дадох, по њиховој доброј вољи, замјену на Зачиру: земљу за земљу, лозу за лозу, дуб за дуб – у вјечну својину. Још им даровах једну воденицу моју у Ободу, која је према воденице Комске цркве, да буде благослов овој промјени. Што је било кућне земље Остојића, то све рекосмо да буду ступови црковни, а што је кмештине, то да се тудије населе кметови црковни. Још приложих Стругаре све с њиховим метехом [и друге кметове који се населе] да ту стоје (као) кметови црковни, који ће работати цркви. И тако установисмо за кметове црковне који се населе на црковне баштине све на Добро, да ни једнога данка господскога не дају никоме, ни да их ко може позвати на чију работу, осим црква (на своју работу), а они да су потпуно работници црковни и да дају цркви свака кућа по три крбле вина и по један стар пшенице а други стар глотине соћа. [И од замјене Ратка Остојића да је црквено при светој Текли 12 квадрата пшенице за сијање, и испод кућишта Ратка Остојића два стара и два шестака љедбе пшеничне, и око те земље комад дубраве, и у Коштући до један стар и четвртину љедбе ражане; и међа на којој је Ратко љедио када је рађало највише 55 крбљи, а најмање 30 крбљи вина је бивало; и више зграде Раткове комад дубраве, и двије кметштине Раткове на којима љеде Никола

Ковач и Вукота Кривокућа, оба кмета црквена, с баштинама, да су кметови као Стругари. И на Јабланову два кабла седбе пшеничне и под Великом плочом виноград, и више села над виноградом брда и планина по међама како се овђе именују: најприје почевши на највиши врх Доброштика, одатле у тијесно ждријело Стакорника у границу; одатле вијенцем на врх Дебелога; одатле у граниу на дну Ругина доца; одатле на запад у границу више Миомана Клубучара куће; одатле у границу испод воде која се зове Грм, више Никшина куће; одатле у границу на плочу код Каменице, више куће Николе Шћепановића; одатле у дно Алке, у границу, у Дебелу Плочу; одатле у дно Малога зеља у Сказ, одатле опет на највиши врх Добрштика.

Цетињски манастир у Октоиху петогласнику

- A. Porta del Convento
- B. Opera di mattoni e pelli per coprirsi del infiladra
- C. L'arco che serve per monitiu
- D. Cisterna d'acqua uina
- E.F. Opp. esterior di Matiera Pelli e fussa larga p. 4
- G.H. Altra opera che si dice fare como l'altra
- I. Collone 15 attorno la Chiesa

- LM. lato nel quale ui sono fari - 6
 - MP. lato che ui sono fari - 5
 - FM. lato che ui sono fari - 5
 - NO. lato che ui sono fari - 4
 - OP. lato che ui sono fari - 4
 - PQ. lato che ui sono fari - 6
 - RA. lato che ui sono fari - 5
 - RS. lato che ui sono fari - 5
 - SG. lato che ui sono fari - 5
 - GH. lato che ui sono fari - 4
 - HK. lato che ui sono fari - 5
 - KL. lato che ui sono fari - 5
- Gi. Fran. Barbieri

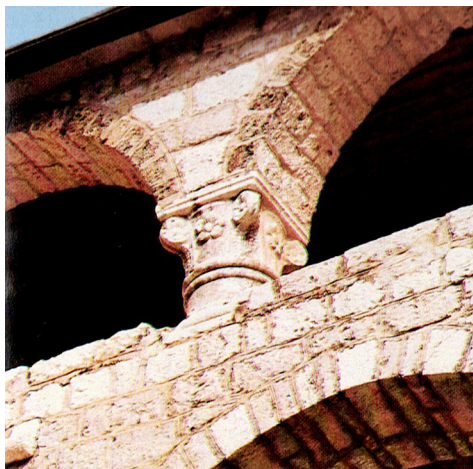
Scala di piedi - n° 60

Скица Цетињског манастира из 1692.

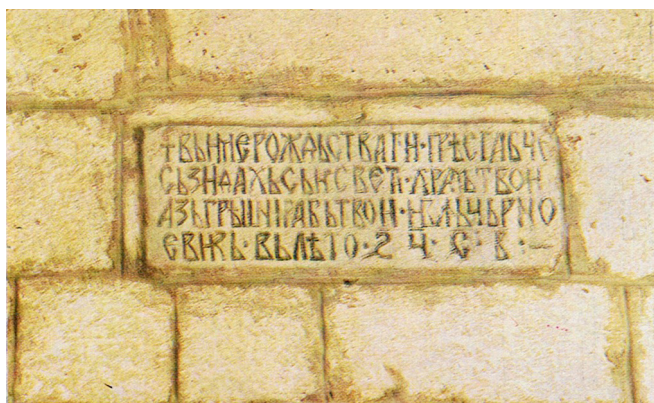

Најстарији печат Цетињског манастира (XV–XVI в.)

И Рада Прибисалића с ђецом и баштином. и Радоњу Мркшића с ђецом и баштином: дио брда и планине над Лупоглавом у границу у врх Ивине; одатле над Лугоб у границу; одатле под Ковачев до у Крст у границу; одатле у границу како се иде право уз планину путем удесно од пута навише; одатле више Ковачева дола у велико камење у границу; одатле више Дапокола дола у границу; одатле више Кравшина дола у границу, која је у Ободини; одатле више Станишта, на врх Голе главе у границу; одатле у Дебелу плочу у границу; одатле на ждријело над Кашнијем долем, право погледавши ка Вељем врху, који је више Травнога дола; одатле све гребеном у Козји хрбат; одатле у Ждриоце у Буче, у Гумно (Гувањ?) поред пута; одатле у Бучки бријег на камену границу с јужне стране; одатле гребеном у Дебели камен више Гршавца; одатле у највиши врх Кошућег брда; одатле више Лупоглаве, поврх Гомилице, на врх Попових лазина; одатле у крш више Вранових станова и у Провастно на Вранове станове; одатле подно брда идући преко поља опет у границу наврх Ровина. Овђе је граница Лупоглаве горњодобрске докле би рало задјело, зашто би дијељен с пољем, те им га не узеше цијело. Друго је све црквено.]

Капители из старог Манастира, уграђени у садашњи манастир
у вријеме владике Данила (XVII в.)

Плоча са киторским натписом Ивана Црнојевића из 1484. године о оснивању Цетињског манастира, сада над улазом у манастирску цркву

Гумно пред Цетињским манастиром,
свједок најважнијих догађаја црногорске историје

Дубровачка катедрала прије земљотреса 1667. године (по Ц. Фисковићу)

И још приложих нашу баштинску планину Ловћен: што год је земаља работнијех, вољна је црква работати сама, или давати на дохотке. Ко би узео да работа земљу на доходак мора давати цркви четвртину и сваки мора предавати жито готово у манастир. Нико не смије сијати без допуштења црковнога оца архијереја с братијом (Тко ли би без питања цркве сијао на реченим црквеним земљама на Ловћену и на Цетињу, да му може црква узети жито све што год буде, а њему да је труд узалудан). [И на овим земљама на Ловћену, како ми кажу ове границе: најприје почевши у Пресеку ће се састају међе ловћенска, бостурска и баичка;⁴⁵ одатле бријегом у каменити хобер Мајсторице; одатле право у Ждријело мајсторичко и ловћенско; одатле бријегом поврх Трештаника у Коловишки врх; одатле поврх Коловира бријегом у Гребенско ждријело; одатле врхом у Кобиљи тор; одатле бријегом у Дебели врх више Бабљега дола; одатле бријегом више Бабјака; одатле право низ Бабјак у ждријело између Ловћена и Бостура; одатле опет у Пресеку, ће се састају међе ловћенска, бостурска и баичка. Све ове набројане

⁴⁵ Запис на маргини у *Цетињском летопису*: „Ову границу на Пресеку сломи проклети Миро Марков од Бајица“.

међе, што је обрадиве земље и сенокоса или жита или сијена да се даје цркви четвртина; а од лаза седмина. Ако би се неко нашао самовољан, и унутар овијех граница усијао жито, и покосио сијено или посекао оборено дрвеће, или шуму у провалији, без питања црквенога, да му црква све узме, а његова мука да је узалудна и сувише да плати господи која буде 300 аспри глобе⁴⁶.

Још приложих на Цетињу што се назива наше према старим међама које се овђе именују: најпрво у Граници од пута који силази од Витине улице преко поља право куда су мрамори укопани, и у Границу наред поља у камену међе крше; одатле иде право у Вигњиште; одатле право посред воде Андрана; одавде скренувши опет испод брда крајем поља поврх Зауглинског крша, поред потока; и одатле крајем поља опет у Границу крај Витине улице. И да онај ко сије ово поље доноси жита готовог у манастир четвртину, и да га нико не може засијати без питања црквенога оца митрополита са братијом.

И приложих комад земље пред манастиром, од понора потком иза манастира до моста; од моста потоком до ограде; од ограде до шуме; и крајем до појате; од појате у понор – ово нека је за поврће и за ливаду. И још приложих на Цетињу, уз горе речене земље, планину и дубраву и лазове: најприје почевши с краја поља Цетиња, од пута који води у Заграбље, преко Камене њиве, путем који води с десне стране до Арбанашке међе наспрам Боришине каменице и путем који иде од Вртијељке к Бјелошу; остаје сва десна страна дубраве коју искрчисмо за манастир – путем почивала близу Питоме крушке у Лишајеве ками. Одатле на врх Старе лазине; одатле правцем у каменицу у врх Присоја; одатле у врх крша куда се камење ваља изнад Зле стијене; одатле правцем у Црну плочу међу рупицама на крају Ободине; одатле правцем поврх лазине у процијеп, у ждријело; одатле у рачвасто камење у шумовитој страни; одатле покрај Вукотина јагњила ће су два камена на камену; одмах више плоче у крш; одатле у дебели крш, више процијепа, у велики процијепљени крш према граници на Почивалу,⁴⁷ одатле у Вељи бријег; од врха Вељег бријега правцем у

⁴⁶ На маргини: „И поради те границе би велико крвопролиће између Цетињана и Његуша“.

⁴⁷ На маргини: „Ову границу на Почивалу сломили Бјелоши“.

Голи бријег; ту се састају три међе; црквена, бјелошка и рваличка. Одатле поврх Шеврље⁴⁸ на пут на плочу граница; одатле на Руду главицу на Збориште, одатле правцем крај поља у Вигњиште у крш граница; одатле, како прије казах, преко поља између крша у Мали крш граница, низ поље куда је већ речено мраморје укопано право у границу крај поља, крај пута који излази из Витине улице; одатле покрај поља у понор, који је ниже Влашке цркве; од понора потоком мимо Влашку цркву у Зауглински крш, у клачину; одатле горњим крајем Зауглине, и доњим од ограде потоком иза манастира у понор; одатле крајем поља у Марин студенац; одатле све крајем поља, подно Ђинова брда, идући пољем опет у дно Заграбља. Ово је све црквено. Ако је драго цркви, дубраву може сести за саму себе, или некоме дати. Ако ли неко нешто узме или у пољу, или у горе реченој планини без питања црквеног оца митрополита са браћом; или се нађе да подоре или посијече, да му црква све узме, а његов труд да је узалудан, и да плати господи која буде у то вријеме 300 аспри глобе. И приложих Брајка Радојевића су два брата, и поставих их да су црквени кметови, и да не дају данка никаква, нити да коме раде, осим да су цркви савршени радници, и да дају цркви свака кућа по три крбље вина за сваку годину; и приложих у Приморју комад винограда међом од старога (?).

И приложих један витао воденични на Ситници, и у Пјешивцима два витла на врх Зете, и Јаз према Слаповима. Комаже представник црквени, нека држи Јаз са црквом напола. И још приложих једну воденицу моју горњу на Врелима. И још приложих ступ земље на Горње Добро; и још приложих други ступ земље на Јаблану. И још поставих кметове Бјеладина Хумца на Цетињу, да они и њихова ђеца и њихови посљедњи пасу имање црквено док трага од њих буде.⁴⁹ И у Загори Бојка Радовановића с ђецом и баштином, и Пачка Парца с ђецом и баштином, да су савршени црквени радници, и да дају цркви сваке године по три крбље вина пољева. И на Горње Добро, што је држао Михаило Пипер којему смо то били дали, али смо му, због невјере, узели као своје и дали

⁴⁸ На маргини: „Ову границу на Шеврљи сломи маљем Нико Милошев Хумац и удри га искра камена под око и ту му се укути живина и изеде му око и главу до мозга, и тако умре“.

⁴⁹ На маргини: „Види за Хумце“.

цркви заувјек. И на Ботуну један кабао пшенице за њетву, и у Ријеци јаз, ниже јаза Светога Николе Ријечког.]

Још приложих од царине наше которске 30 перпера, да се даје цркви сваке године на Рождество Пречисте. Још приложих од солила нашијех 10 дебелијех кабала соли, да се дају сваке године цркви. И још приложих од мојих дрва што долази на моја два дијела – од свега да се даје цркви десетина. И још приложих од Дубраве коју посекосмо на Цетињу, како иде пут од Цетиња к Вртијељци, десну страну од Ђинова брда до наше границе, да нико ништа не смије такнут, осим црква. Још приложих дрва наша закона која доносе Врељани и Угњани о Рождеству Христову – свака кућа по 80 бремена – и то свагда да предају у манастир. Још приложих на Цетињу комад земље пред црквом од потока, како тече поток у понор и до пута који иде к двору – нека је цркви за кипурије.

Ово што сам приложио овоме светоме храму Пречисте није сам никоме силом промијенио нити одузео што нијесам ја коме дао или родитељи моји. Још приложих све што је имала црква Комска и Горица, које су оградиле моји родитељи у име Пречисте, па су судом Божјим опушћеле, – или су кметови, или земље, или виногради, или воденице или дохоци од царине, или од соли или од рибе, – то све да припада овоме светоме храму Пресвете Богородице на Цетињу а црква да чини помен ктиторима на дан смрти њихове, и да храни два или три калуђера који правило уздрже у цркви Пречисте у Кому.

Ако би кад год Бог био милостив и пречиста Његова мајка, да се ове цркве понове, као што су и пријед биле – нека је слободна свака црква узети своје себи. Но и у таквом случају отац архијереј од ове цркве или ко буде најстарији, нека влада над свијем овијем и нека је све под његову заповијед. У договору с преосвештенима оцима архијерејима, с преосвештеним митрополитом зетским господином Висарионом и епископом господином Вавилом и са свом братијом учинисмо да буде свагда овђе у манастиру Пречисте општежитије, па имали мало или много; ни један брат да не смије тећи за себе ништа, нити у своју ћелију држати, но да је све заједничко, као што је то узаконјено свуда у светим и божанственим манастирима, ђе су општежитија. Ако би се ко ријешио разрушити општежитије или својевољно преступити закон општежитија – таквога нека сакруши мајка Божија тијелом и

душом, и нека буде проклет, и изагнан из манастира, као преступник Божји и неваљалац.

[И тако нашом ријечју рекосмо ја и сва моја властела и поданици наши, са заклетвом и руке наше потписом утврдише за вишу похвалу овоме часном храму пресвијетле владичице наше Богородице и дјеве Марије: још ако би се неко нашао научен вражјим вођењем, и учини погријешеније какво нама господи, или неком другом а могадне притећи ка овом часном храму рождества пресвете Богородице овђе на Цетињу, нека га нико не дира и њему не пакости, или какву пакост његовом дому чини, колико би ли дирнуо у саму главу господареву; али ако буде могао отац митрополит код господара да му измоли опроштај онда је добро; ако ли не могне нека му митрополит даде и пратиоца једног од братије од ове породице до онога мјеста ђе је слобода за тог човјека, – а ово завјештање нека тврдо буде.]

Молим се Твојој милости Пречиста Владичице Богородице, која си родила Творца и Бога мога, прими овај мој мали прилог као дар себи, као што је Твој син и Бог наш примио оне двије лепте убоге удовице. Покри ме кровом милосрђа твога и буди ми помоћница у дан страшнога суда.

Онога кога одреди Бог да послије мене заповиједа овом земљом, или син мој, или унук мој или, по Божјем допуштењу, ко год од другога племена, или народа, најсрдачније молим и заклињем, да ово што приложих, узаконих и потврдих, остане на вијекове нетакнуто овоме светоме храму Преславне Мајке Бога нашега, као што и ја ништа не узех светим црквама, но колико могах приложих и потврдих. Ако кога научи сијач злоће и наш противник ђаво, да штогод одузме од овога што смо записали – такав нека буде проклет – од снажне деснице Владике нашега Творца неба и земље и од силе часнога и животворећега крста, од 12 врховних апостола и од 70 осталих, од 318 никејских светих отаца и од свијех који су од вјекова Богу угодили и нека буде подобан Јуди издајнику и онијема који рекоше: „Узмите, узмите, распните га, крв његова на нас и на ђецу нашу“ и нека таквоме мајка Божија буде супарница на страшноме и нелицемјерноме суду.

Године 6993. писа се мјесеца јануара 4. дан на Ријечи.

Тога ради потписујем и стављам наш обични печат на знање свакоме.

У Христа Бога благовјерни и Богом чувани Господар зетски Иван Црнојевић.

Цетињски летопис, 32–37.

71. 4. ЈАНУАРА 1485. ГОДИНЕ

„Нека се зна како остави Господин Иван Црнојевић све што год је имала црква комска цркви цетињској.“

Нека се зна како остави Господин Иван Црнојевић све што год је имала црква комска цркви цетињској. И тако се скупише кметови: Брајићи, Дољани и Синчани и изнађоше међе Комске цркве: најприје Сказ Крстац: граница на Ждријелу брајићком; одатле иде поврх брда и у Гомилу; из Гомиле на Ћјахву; с Ћјахве у Ступу; са Ступе у Бијелу плочу, с плоче у Дуге ками; с Дугог камена у Кипову главицу, а одатле у границу и вијенцем, из вијенца у Рудину, одатле у Гомилу; с ове гомиле у другу гомилу изнад Мухове дубраве у трећу гомилу ће су на путу три камена један на други и поред њих Грмуша; одатле испод Волујице у Бијелу плочу, овђе доспијева. Ово што је унутар овијех граница све је лично црквено. Ово су Црнојевићи приложили цркви, године 1485, јануара 4. дан.

Цетињски летопис, 41.

72. ЦЕТИЊЕ, 1485. ГОДИНЕ

Након оснивачке повеље Цетињском манастиру, Господар Иван Црнојевић доноси и Законик (Суд царски и патријаршијски) којим се заштићују манастирска имања а утврђује и право – азила!

Суд царски и патријаршијски узаконио је Господин зетски Иван Црнојевић.

Суд господски, царски или самовласних деспота и суд патријаршијски нико не може измијенити.

Рече Господин Иван:

Ако који човјек од нужде пребјегне у Митрополију цетињску, да не умре за гријех но отац митрополит да га склони слободно;

Ако ли би ко хтио пакост чинити овој пребјеглици у дому Божије матере, то јест Митрополије, да умре као зликовац и од народа камењем да се убије овај срамотитељ храма божијега;

Ако ко украде нешто од овога храма или ноћу или дању, да се ослијепи;

Ако ли изван манастира украде неку ствар манастирску, или од стада, или пчелу или брâвâ, да плати троструко и да се бије и проћера из овога мјеста;

Ако неко краде црквена блага, краде и господара и све хришћане који су под овом Митрополијом. Такови камењем од свега народа да се убије;

Ако неко хоће да обрађује њиве манастирске три љета, ујам нека доноси сам у манастир, а након три године да остави манастирску баштину;

Ако ли неко без питања прихвати да обрађује земљу манастирску, да му се све одузме за манастир, било жито, било вино, а њему труд да је залуду, и сувише да плати 300 асприх глобе и да му се удари 50 палицах.

Цетињски љетопис, стр. 65а.

73. 1485. ГОДИНЕ

Сумарни дефтери за Бјелопавлиће и Подгорицу у Скадарском санџакату.

Нахија Бјелопавлићи – припада кадилуку Подгорице, хасови санџака бега.

Село Мартинићи – припада истој (нахији) – кућа 25, – приход 1750 (акчи).

Село Димитровићи – кућа 95, приход 4750 (акчи).

Село Вражнегрнци – кућа 29, приход 1450 (акчи).

Укупно 7950.

Нахија Подгорица – хасови санџака бега.

Село Подгорица. То је варош тврђаве *Derpedögen*. Кућа 40, приход 3500 (акчи).

Село Курило. То је варош града Жабљака. Кућа 30. Поље (*mezre'a*) које обрађује Курило. Приход 1100 (акчи).

(Дио) села Медуна који припада тврђави Медун, кадилука Подгорице. То је варош споменуте тврђаве. Кућа 15, приход 750 (акчи).
Укупно 5350 (акчи).

ИВА. Тару defter. 26 m

74. 1485. ГОДИНЕ

Љетописац о одласку Станише Црнојевића султану Бајазиту II.
Љета 6993 пође Станиша Ивановић на Порту цара султана Бајазита.

С. Новаковић, *ГСУД XLV*, 136.

75. КОНСТАНТИНОВ ГРАД, 7. МАРТА 1486.

*Ферман султана Бајазита II потврђује да су дубровачки по-
клисари Франко и Никулин предали дубровачки харач за вријеме од
1. XI 889. до краја октобра 890. (по њиховом рачунању) у износу од
12.500 златних млетачких дуката.*

Сљедећа је садржина високославнога хуцета – нека би га милостиви Господ Бог одржао у важности.

Пошто су сада на име дуга дубровачке власти, носиоци овога царскога фермана: Франко и Никулин 20. дана мјесеца сефера године 891 (1486) предали мојој царској благајни 12.500 златних млетачких дуката за вријеме од почетка новембра године 889 (1. XI 1484) који је поменуте године био 11 дана мјесеца шевала, до краја октобра године 890 (31. X 1485), који је био 22. дан мјесеца шевала године 890, за доказ им предах у руке овај царски ферман – коме се ваља покоровати, који им у случају потребе може послужити као признаница. Тако нека знају. Они који буду читали свети бјелег, нека знају да му је срећна садржина и царски смисао аутентичан, и нека се на њ ослоне.

У Константиновом граду

Убоги Мехмед

Исправа у Дубровачком архиву. Г. Елезовић, 1960, 207.

76. КОТОР, 16. ЈАНУАРА 1488. ГОДИНЕ

Нотарска исправа о враћању миразне имовине пок. Анђелине, сестре Ивана Црнојевића.

Фрањо Базилијев Бизанти и његови синовци, Базилије, Фрањо, Јероним и Трифун, синови пок. Ђорђа Бизантија, принуђени су од стране Ивана Црнојевића да се постарају за повратак мираза његове покојне сестре Анђелине, маћехе синова Ђорђа Бизантија, то јест друге жене пок. Ђорђа. Ради тога се Фрањо Бизанти и његови синовци, Фрањо, Јероним и Трифун, у име своје и својега најстаријега брата Базилија обавезују 16. јануара 1488. године да ће продати свој виноград у Левањи за 800 перпера и тако вратити миразну имовину пок. Анђелине и ослободити њеног пасторка Базилија, којег је Иван Црнојевић задржао код себе до подмире.

IAK, SN 17, 31.

77. КОТОР, 11. МАРТА 1488. ГОДИНЕ

Фрањо Остојин из Котора дугује Остоји Радовановићу с Цетиња 40 дуката доброг злата и праве мјере.

Сер Фрањо Остојин из Котора, свечано јамчи својом особом и свим својим садашњим и будућим добрима, и прихвата драговољно да Остоји Радовановићу са Цетиња (Hostoie Radovanovich de Zetinis), поданику величанственог господина Ивана Црнојевића (subdito Magnifici Domini Joannis Cernovich), присутном и сагласном, исплати четрдесет дуката доброга злата и праве мјере, што је остало од укупног дуга од 120 дуката које је Остоја држао, када то повјерилац зажели. Овим се стављају ван снаге било каква друга постојећа писмена задужења и странке су се одрекле заштите било ког закона или статута.

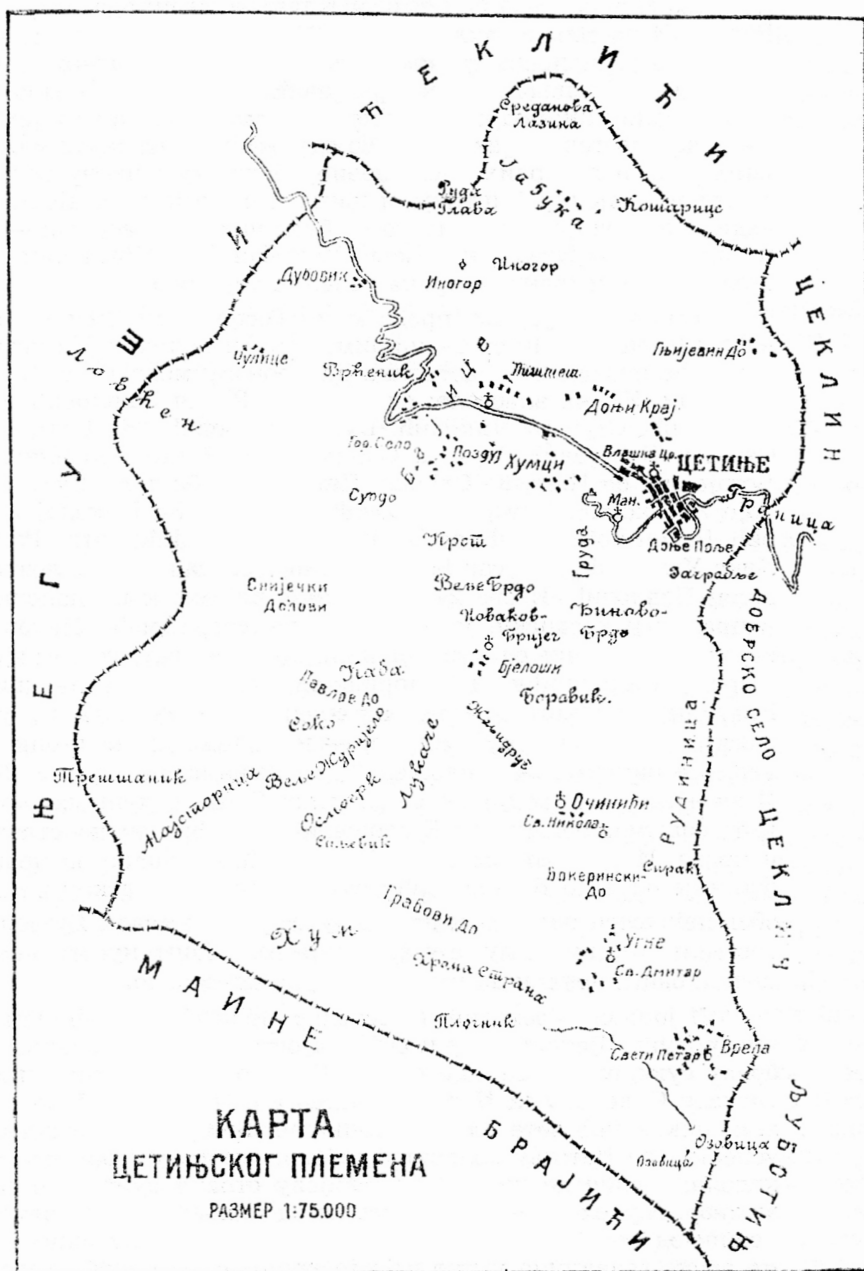
Сачињено у Котору пред заклетим суцем сер Томазом Враћеном.

IAK, SN, XVII, 309.

78. У ДВОРУ НА ЦЕТИЊУ 15. ЈУНА 1489. ГОДИНЕ

Запис о томе како се пред Иваном Црнојевићем судише Бајичићи и Бјелошевићи, и Бјелошевићи и Очинићи. Затим о замјени земље између Ивана Црнојевића и Бјелошевића.

Иван Црнојевић, Божјом милошћу, господар зетски. Дајемо на знање свима и сваком човјеку како се судише пред нама Бјелошевићи с Бајичићима о својој баштини баштинској на Цетињу. Бјелошевић каже Бајичићу: „Ја сам најпрви дошао као и ти и баштину своју имао и држао до онога времена докле си ми ти ову због наше нејакости притискао а нијеси добио.“ Бајичић одговори Бјелошевићу: „То Бог да не да, ми теби ништа нијесмо притиснули од ваше баштине, нити држимо, него што си напријед притиснуо и држао, то држиш и сада“. Ја, Господар Иван, чувши ријечи једне и друге стране, позвах 24 властелина из Црне Горе да пођу и обнове међе Богом и душама својим. И ових 24 властелина пођоше сами својим ногама, и пронађоше праву међу Бјелошевића, – најприје почевши од Вигњишта право у Цремелу, и у Ненојев крст, а од Ненојева крста на супротну страну Брче; одатле у Брчу; одатле у Високу главицу, изнад Макериног кућишта; од ове главице право бријегом у Клачене ками: одатле улијево у Рожац. И на ово се заклеше свих 24 властелина Богом и душама својим да је то права стара граница између Бјелошевића и Бајичића. И ја, Господар Иван Црнојевић нашавши за право, јер то Бјелошевићу није одузето ни по каквом господском гријеху, него му је због његове нејакости било одузето и притиснуто у оно вријеме, узех и потврдох Бјелошевићу баштину њихову баштинску да им је у вјечну баштину, и њима и послвије њих ђеци и унучадима њиховијем, и да им то не буде никад потворено; – и овоме би адвокат Вук, син Николе Штиљановића, пред њим се властела закле, и границу према реченом усекоше.

Карта с локалитетима који се помињу у исправама Црнојевића
(по Ердѣљановићу)

Такође се судише, преда мном Господином Иваном Црнојевићем Бјелошевићи с Очинићима о међу папрацкој и козанској, и такође позвах 24 властелина да пронађу међе Богом и душом њиховом. Имена властеле: од Цеклина Радич Рашковић, Радеља Мирчетић, Стјепан Николић, Вук Пиперовић; од Цетиња кнез Стјепан Ненојевић, Вукота Озрихновић, Ратко Боровина, Стрго Богојевић: од Његуша Стјепан Петковић и брат му Вукосав, Милоје Живковић, Петар Поборовић (Попоровић), Николај Радаљевић, Радич Добријевић; од Брајића Радич Брајић, Ратко Ратковић, Лека Угљешаић, Радосав Калогеровић, Радосав Богосављевић, Николај Павловић. И ова 24 властелина пођоше и пронађоше међу папрацку и козанску, јер је то права стара међа бјелошка; – најприје почевши од дубоког дола Гропезе, ће се састаје међа господска и очинићка и бјелошка; одатле у јаму на главици више Братичина кућишта; одатле на средњи врх Желидруга у јами; одатле у средњи врх Осмогрка; – и на томе их подигоше и заклеше се најприје 24 Бјелошевића са женама њиховијем, 24 њих. И за њима се заклеше 24 властелина Богом и душама својим да је то баштина баштинска Бјелошевића и међа њихова стара, прва и права. И ја, господар Иван Црнојевић, нашавши за право, јер ово није одузето Бјелошевићу са гријехом господском него му је због нејакости одузето и притиснуто, узех и дадох Бјелошевићу баштину његову да му је у вјечну његову баштину, као свака баштина баштинска, и да им ово не буде потворено.

И још ми, Господин и Господар Иван Црнојевић, замијених кнезу Вуку Бјелошевићу и свијема осталима Бјелошевићима дубраву суходолску, са обје стране Суходола, свеколику, што год гледа у Суходо, или Цер или Магео (?). И од те дубраве приложих цркви пресвете владичице наше Богородице рождества и успешнија на Цетињу половину дубраве, почев уз гору посред Суходола, страну десну до врха; лијеву страну дубраве остависмо за двор. А узех од земље рвалашке од горњегга комада земље, почевши од врха дубраве и тако у равну главичицу више воде. И од равне главичице у пут ће је крушка била ниже воде. И од тога пута управ како гледа пут који иде ка Маганову долу, докле рало оре. И тако страном у пут који греду ка Рошцу (Рожцу), а одатле у међу горничку и суходолску, како може рало орати. Ту земљу

дадох за вишеречену дубраву, да им је то у вјечну баштину као свака баштина баштинска и да им потворена не буде. И за веће вјеровање печатисмо печатом мојим обичним. И да се знају међе те и дубраве црквене у Суходолу од северне стране у граб на дну Суходола у крш, а одатле право хрбатом у Клачени камен а одатле на лијево у Рожац. Писа се љета 1489, мјесеца јуна 15 дан у Двору на Цетињу.

Цетињски летопис, 37а–39.

79. ВЕНЕЦИЈА, 23. ОКТОБРА 1489. ГОДИНЕ

Млетачки Сенат извјештава свога амбасадора у Цариграду како су Иванови наоружани људи, предвођени његовим сином, напали на село Острвицу (Ластву?).

Господину Онофрију Јустинијанију, нашем амбасадору – Цариград.

Из писма нашега ректора у Котору обавијештени смо о неочекиваној увреди и непријатном случају, који је за жаљење и који је поново наредио на оном нашем тлу Иван Црнојевић, а извели га његови поданици на челу са једним њрговим сином, очигледно исте нарави. Прошлога 14. IX изван овога нашега града, у оном нашем крају, побили су се неки сељаци, на обје стране наши људи и поданици, па је том приликом погинуо један међу њима, који је био радник на солани поменутога Ивана, а становник овога нашега краја и наш поданик. Одмах идуће ноћи појави се поменути Иван, па без икаква обзира и промишљања посла реченога сина, наоружана, на оно наше село, ђе становаше онај што је извршио убиство. То се село зове Острвица. Нашавши да је необезбијеђено и неопрезно, пошто није очекивало напад, удари на њ душмански, починивши велике суровости, палећи куће, хватајући људе, рубећи многима главе, а неке водећи са собом. Тако је убијено девет људи, а двојица дјечака је, жалосно и окрутано, изгорјело у ватри. Након тога је село опљачкано, па је сва стока одведена а роба однешена. Још и сада настављају да прогоне остале сељаке, сијекући им лозу и стабла суровије него што бива у отвореном рату. Тај догађај, његову нарав и непријатност препуштамо ва-

шем размишљању и оцјени. Међутим, та велика невоља је тим већа што нам наш ректор додаје да се поменути Иван не каје због тога свога суровог испада него још гомила зло на зло, придодавајући томе многе пријетње. Осим тога, овој вијести је претходила она да су извјесни наши поданици становници онога нашега краја, посијали своје жито у нашим крајевима и на нашем тлу, па када су сакупили ту љетину, поменути Иван је послао наоружане људе у њихове куће по то њихово жито, што је посијано и израсло на нашем тлу и на њиховој земљи, и не рекавши им ништа док су орали и сијали. Тај скандалозни човјек немирна духа не престаје да чини сва она зла што се могу замислити, нарочито потстакнут разлозима што су настали након његова повратка из Пуље, када се надао да ће поново успоставити мир уз наше услуге, што ми, због мира са Турцима, не хтјесмо ни чути нити одобрити, јер су све те ствари, чија нам је судбоносност, важност и природа позната, за нас, као и за свакога, с разлогом неприхватљиве. Пошто је поменути Иван поданик и достојанственик његове Екселенције, а она није предузела ништа да нас заштити иако ми настојимо да сачувамо наш мир, преко вас га обавјештавамо о свим поменутих нападама и насиљима увјерени да ће све бити урађено пошто не постоји никакав договор да се то толерира него то треба енергично спречавати. Зато погодним ријечима, што одговарају условима и тежини догађаја, о свему овоме извијестите поменутога Свијетлога Господина, подносећи му потребне тужбе како ми не сумњамо да су такви штетни и веома ружни поступци за свакога узнемирење и непријатност и зато нека буде, како је речено, предузет одговарајући поступак са одговарајућим намјерама не само у погледу надокнаде за причињену штету због отете робе и криви погинулих, како захтијева разум и закон краја, него и у погледу престанка окупације терена и мјеста на нашој територији, па напokon и у погледу избјегавања свих осталих напада, грешака и промјена убудуће. Тако, уза сву обазривост и марљивост, подстичите не пренебрегавајући ништа што би одговарало остварењу речених ефективних мјера ради престанка свих скандала, које тако упорно тражи насилна природа поменутога Ивана. Пошто ће, како ми судимо, Екселенција реченога Господина, слиједећи досадашњи свој обичај, послати као свог потчињеног

све до речених мјеста да види и сигурно се увјери јесу ли изгреди наређени, штета учињена, је ли било погибија и злостављања, уз наредбу да се проведу све потребне мјере, хоћемо да нам у том случају одмах упутите обавјештење како бисмо могли послати некога од наших, да се и он нађе на реченим мјестима да уради што треба. Јавићете нам положај, ранг и име те особе, која треба да буде упућена. А ако би случајно виђели да се неће предузмати никакве ефективне мјере, које би одговарале, нити ће бити одобрено да се било ко упути због горњег разлога, у том случају, чим то сазнате, треба, као у своје име, да подсетите како би било добро послати некога, као што је горе речено, да проведе као горе. Нећете пропустити ниједну могућност да се побринете и убрзате експедитивно предузимање оних мјера које се вашој мудрости учине да су најпотребније, како би наши поданици могли мирно и спокојно живјети, поуздавајући се при томе у ваше врлине. О свему што се догоди даћете нам одговарајуће обавјештење...

За 146

против 4

уздржан 1

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 41–42.

80. ЦЕТИЊЕ, 2. ЈАНУАРА 1490. ГОДИНЕ

Границе прилога Остоје Радосалића храму пресвете Богородице.

Нека се зна како ја Остоја Радосалић, виђевиши себе остарјелим и веома изнемоглим, сетивши се својих сагријешенија и страшног краја, смрти, а за своју корист, разумно се договорих са својим другом: и сину узех комад земље на Горњем Добру, кабао седбе што ми је припало на Малом Јаблану и на Ровинама други кабао седбе; а у планини у Ковачеву долу и око њега је мали до и лаз који ми је припао у дио; и у Добрштаку што је мога дијела. Ово што је горе писано приложих храму пресвете Богородице на Цетињу, да ми буде помоћница и измолитељица гријехова мојих на страшном суду Христову; овоме је граница прва, Јаблан код Тупанца, друга код Остојиних долова у главицу, и покрај њиве, на крају

Ковачева дола и више Дапкова дола у Велику плочу и у бријег између Кашног дола и станишта у Међи арбанашкој. И ово нико да не одузме, ни потвори, под страшном клетвом имена Божјег и свете Богородице и часнога крста и свих светих, амин.

(На маргини наслов и датум: Љета 1490, мјесеца јануара други дан.)

Цетињски летопис, 40а.

81. ВЕНЕЦИЈА, 5. ФЕБРУАРА 1490. ГОДИНЕ

Упутство млетачког Сената посланику у Цариграду како да дарује султановог изасланика који долази с писмом Ивану Црнојевићу, да врати одузете земље Венецији и да јој надокнади штету.

Нашем посланику – Цариград

Тражили сте у нашим писмима 23. XII прошлога да вам морамо јавити шта треба поклонити изасланику који је упућен Ивану Црнојевићу с наредбом онога Господина, па вам одговарамо да ви много боље познајете тога човјека, ви се налазите на мјесту и боље сте од нас упућени у операцију и у догађаје у тој материји због које је дошао, па зато остављамо вашој дискрецији и мудрости да одредите тај дар који вам изгледа да одговара плодовима те његове акције, а оно што потрошите доставите нама Господи и ми ћемо се побринути да вам се то поштено плати. Међутим, прије било каква дара треба да се постарате и да сазнате да ли ће бити могуће привести крају и закључити све у погледу неприлика што су настале због пожара и покоља, како тражи извјештај из крајева с нашега тла, што их је напао и заузео поменути Иван, како вам у приложеном пишемо, а о којим мјестима и нашим границама ће, како судимо, поменути изасланик бити обавијештен са стране нашега кнеза у Котору, а ви ћете се потрудити да у овоме с његове стране буде потпомогнут. Ако заиста све то не будете могли поштено постићи прије поменутога дара, учините како најбоље можете, не заповстављајући затим напор око тога да нам се врати наш териториј и остале горе поменуте ствари.

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 51.

82. ВЕНЕЦИЈА, 5. ФЕБРУАРА 1490. ГОДИНЕ

Сенат извјештава которског провидура о доласку турског изасланика. Шаље му пријепис султановог писма Ивану Црнојевићу, поводом млетачке тужбе за плијен и штету.

Провидуру Котора

Иако нам је познато из писма нашега посланика у Цариграду и из доласка Нам-Јама (!), изасланика Господина Турчина, да знате за допуштење поменутога Господина и за наредбу у том погледу из писма његових Ивану Црнојевићу о томе да се врате и накнаде штете, што их је он учинио задњих мјесеци на нашем територију у Котору и у селу Островици (Ластви?), ипак, због уобичајене опрезности и због веће ваше обавијештености, сматрали смо да је потребно написати вам ова писма и послати копије оних што их је поменути Господин Турчин написао поменутом Ивану о овој материји и то с тога да се ви, када све добро уочите, боље побринете за враћање отетих ствари, за обештећење сиромашних наших поданика и за поновно подизање попаљених кућа. Тај добитак ће бити лакше остварити уз брижљивост поменутога изасланика, па пошто сматрамо да он за то мора бити награђен, хоћемо, као што вам је већ поменути наш посланик писао, да трошак око већ поменутога изасланика буде од новаца нашег коморе и то за вријеме док он буде тамо боравио у Граду и на нашем тлу, али, држимо, да то треба да буде веома мали број дана, јер, како сте сазнали, он нема што друго урадити него само показати писма свога Господина и побринути се за поменути неодложну реституцију. Међутим, како држимо да је потребно, због потпунога обављања те ствари, да се поменути изасланик врати добро обавијештен о свим отимачинама и паљевинама, што су се догодиле као горе, ваша дужност ће бити да га упознате са појединостима у свему што се догодило и да властитим очима види спаљено и расељено мјесто, као и заузимање нашега тла и наше границе, како би, затреба ли, могао, по властитом сазнању, посвједочити на Порти и непосредно изнијети свирепост случаја, те велику неправду што нам је нанио горе поменути Иван и почињене суровости као и податке о нашем заузетом тлу. О оном што се буде заиста десило одмах ћете нас подробно обавијестити.

(Писмо је упућено 15. II 1490.)

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 51–52.

83. ЦЕТИЊЕ, 29. МАЈА 1490. ГОДИНЕ

Иван Црнојевић исправља границе Врањинског манастира потврђене још повељом Уроша III, јер је неко, другом руком и другим мастилом, фалсификовао име једне од граничних ознака.

И ја, по милости божијој господин Иван Црнојевић, нађох у тој повељи светога краља Стефана једну границу избрисану, по ђавољем наговору. На мјесто Јевастијене⁵⁰ другом руком и другим мастилом написано је Бршљанова стијена: и то је била неправда учињена монасима. Потрудох се да то својим очима видим, заједно са синовима Ђурђем и Стеваном и са многим бољарима наше државе. У љето 6998, круг сунца 28, мјесеца 6, маја 29. дан.

Ровинский, Черногория I, 729.

84. ВЕНЕЦИЈА, 12. ЈУЛА 1490. ГОДИНЕ

Писмо Сената Ивану Црнојевићу поводом напада на которску околицу, уз добре жеље да женидба његовог прворођеног сина Ђурђа с млетачком племкињом побољша међусобне везе.

Господину Ивану Црнојевићу,

Пред нас су стигли Ваши посланици, што нас је обрадовало, пошто смо Вас увијек вољели и пошто сте нам увијек били драги, па су нам предали два писма Вашег Господства: у првом нас молите – желећи брак Господина Ђурђа, вашег прворођенога, са племенитом нашом женом, кћерком племића и поштованог грађанина нашега Антонија Ерица – да бисмо му хтјели дати благослов, који вам у добар час дајемо и можете је повести, а у другом писму, иако поприлично лијепим ријечима, настојите оправдати ствари што сте их починили, на нашу велику жалост и на штету вјерних наших поданика Котора. Прије него кажемо друго ми бисмо хтјели, а тако, цијенимо и увјерени смо, тражи разум и до тога смо такођер дошли заједно са Вашим првим послаником, што је задњих мјесеци долазио к нама, да ви треба да дате упутства и омогућите тим Вашим посланицима да закључе с нама и да обећају ефикасну задовољштину и потпуну надокнаду за сву штету и насиља што су учињена нашим по-

⁵⁰ Јаз(авч)ева главица из док. 92.

даницима, којима треба поново подигнути њихове уништене куће и домаћинства, тако да би, као и раније, у њима могао бити мир и спокојство, а нашем граду Котору да се врате његове границе, које су безразложно заузете, да не дирате у наше раније утврђене концесије за со и да у том погледу поштитате оно на то сте по закону обавезни, да дозволите слободан промет, како би сви могли долазити са својом робом и трговином у наш град Котор, као што је то било и прије. И у свим другим стварима да се лијепо живи и његује суједство са свима нашим како тражи љубав и добра воља, као што смо ми увијек радили с Вама, Вашим крајем и Вашим стварима. Тако смо ми спремни и жељни радити и убудуће, ако се ви будете обазирали и проводили ово што горе праведно и поштено тражимо. Међутим, таква упутства Ви нијесте послали, него су Ваши посланици широко и ефикасним ријечима изјавили Вашу добру вољу и жељу да се задовољи све оно што је речено, па Вашу намјеру да живите у љубави и у добрим односима са нашим поданицима, обећавајући да ћемо брзо упознати за добру вољу као они који Вас волимо, што сте у многим протеклим искуствима јасно схватили. Било нам је тешко што уз нашу добру хвалу и уз наш благослов поменуто невјеста одлази к вама, али се надамо, заправо веома смо сигурни, да ће то донијети користи и да ће сада, када сте ступили у родбинске односе са крвљу наших племића, бити повећана склоност и жеља за бржим извршењем обећања, што сте их дали правди, која је с наше стране тако јасна и повољна да боље бити не може. Чинећи тако, што ће због свакога поштовања и разума, увјерени смо, и услиједити, у нама ће расти једнако прилежност и склоност према вашој часној добробити и према Вашој благодети. Наредили смо провидуру и реактору нашем у Котору да темељито убрзају извршење свега што у погледу поменутих ствари буде потребно, па тако зато припремамо да пошаљемо тамо једнога нашега секретара. Цијенимо да ћемо сазнати о догађајима, који ће, надамо се, бити у складу са нашим поштеним тражењем. Нека буде са нашом хвалом и с нашим посебним задовољством и пријатношћу.

За	148
против	2
уздрж.	3

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, 68.

85. ВЕНЕЦИЈА, 12. ЈУЛА 1490. ГОДИНЕ

Иван Црнојевић је преко изасланика обећао средити спорна питања око Грбља

Ректору и провидуру Котора,

Ових протеклих дана примисмо више писама и од тих веома вјерних грађана и наше општине Котора, која садрже многе тужбе о невољама, неправдама и насиљу Господина Ивана Црнојевића. Пошто жарко желимо добробит тим нашим врло вјерним људима, све то примисмо мрско, тјескобно и немило к срцу. И баш када се спремамо да предуземо што треба, у наш град су стигли посланици господина Ивана. Изашавши пред нас свесрдно су обећавали, благим и смјерним ријечима, задовољштвину и накнаду свих почињених штета и насиља, и враћање свега у пријашње стање, потврђујући чврсту ријешеност и вољу свога господара да ће добро и пријатељски живјети у суједству с нашим поданицима, као што ћете потпуније и подробније виђети из приложенога примјерка нашега писма што му га пишемо и у којем ћете виђети приједлоге речених посланика као и оно што ми одговарамо. Ви треба да изаберете овај лакши, равнији и поузданији пут на корист, добробит и добро тих наших вјерних поданика, као што се и они сами изјашњавају, подстичући их да буду ведри и да живе задовољно, пошто их ми никада нећемо занемарити. Напротив, брижно и ревно ћемо бдјети над њиховим опстанком и добробити, па ни на какав начин нећемо дозволити да неправедно трпе од било кога, пошто нам посве јасно очитују своје повјерење, оданост и припадност нашој држави. Ви треба да се споразумијете с поменутиим Иваном, па да заједно с нашим секретаром, кога тамо због тога шаљемо, брижљиво, темељито и уза сву вјештину и мудрост поспијешите извршење ствари, садржаних у оном нашем одговору, трудећи се на обје стране да мирно, спокојно и пријатељски живе у суједству, као што држимо да ће бити. О свему што се догоди обавијестићете нас вашим писмима.

За	142
против	2
уздржаних	3

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 69.

86. ВЕНЕЦИЈА, ЛЈЕТА 1490. ГОДИНЕ

Кардинал Пјетро Бембо описује догађаје у млетачкој пријестоници и на читавом Средоземљу, па, међу осталим догађајима, биљежи и проишњу Јелисавете Ерицо за Ђурђа Црнојевића, повољну одлуку Сената и њеног оца и одлазак младе у нови дом, управо у вријеме када је Ђурђев отац Иван умирао.

Те године све се више причало да је Бајазитова војска, с нешто мало бродова пред упловљавањем у Јегејско море, да би са острва Паро (Фарос) ишћерала г. Николу Сомарипа који га је поседавао и њиме владао и имао намјеру да га задржи. М. Никола Капело, провидур, пође у Занте с четири галије ради његове одбране, ако за то буде потребе. На вијест о провидуровом доласку Сомарипа диже заставу Републике и потчини се његовој команди.

Мало касније Господин Иван Црнојевић (il Signor Giovanni Cernovicchio), чије име и ауторитет бјеху велики у његовој словенској земљи (Schiavonia), упути изасланике Сенату, молећи благонаклоност да Госп. Ђурађ (Signor Giorgio), његов син, узме за жену ћерку М. Антонија Ерица (Antonio Erizzo). Након савјетовања одлучи Сенат да се свадба уговори. И тада М. Антонио Ерицо, поткнез (Vicedomino) Фераре, добивши сагласност, дође у Венецију и обећа Црнојевићу своју ћерку. Међутим, док је она с Ивановим изасланицима пловила за Црну Гору, умре Иван и остави управу над земљом сину Ђурђу. И тако се десило да се свадба обавила кроз сузе радости и бола.

Bembo, *Istoria viniziana*, 34–35.

87. ВЕНЕЦИЈА, 23. ЈУЛА 1490. ГОДИНЕ

Сенат јавља ректору и провидуру Котора да је примио вијест о смрти Ивана Црнојевића, па даје упутство како да се помогне његовом сину Ђурђу и што да ради код овога у корист Републике.

Ректору и провидуру Котора,

Из ваших писама од 4. овога, примљених синоћ, сазнали смо за смрт Господина Ивана Црнојевића, и за вашу жељу да знате наше намјере како треба да се понашате у случају да Господин Ђурађ, његов син, коме сада припада власт што му је од оца остала, буде имао

каквих неприлика или невоља од Турака. Похваљујући вашу марљивост да нас обавијестите о тој новости, одговарамо вам заједно са нашим Вијећем умољених и саопштавамо вам наше велико задовољство што ће поменути Ђурађ наслиједити поменутога свога оца на власти. Осим увјерења у добре намјере онога и у његову склоност да добро живи с нашим поданицима, не можемо а да не држимо као несумњиво да ће родбински односи што их је недавно склопио у овом граду, узимајући као невјесту кћер једнога нашега племића, учврстити ту његову добру вољу о суседству с нама и да ће стварати добре односе са нашим поданицима, уз враћање наших граница и поново подизање спаљених кућа, као што је био обећао његов покојни отац... У случају поремећења и промјена, које би му учинио Господин Турчин или његови подложници и суседи, ви ћете само преко ваших повјерљивих и мудрих посланика тјешити и молити те функционере Господина Турчина, да се уздрже од сваке промјене и све док Његова Екселенција Господина Турчина и ми не сазнамо за смрт поменутога Господина Ивана и док се не могнемо нашим писмима о томе извијестити заједно. Међутим, иако смо задњих мјесеци упућивали тужбу на Порту поменутом Господину Турчину против поменутога Ивана, због неваљалих ствари што их је починио против наших поданика, он је ипак признао своју грешку и прихватио да надокнади штету и да врати оно што је заузео од нашега, као што је и намјера Господина Турчина, склопио је родбинске односе у нашем граду и одвео је кћер једнога нашега племића за жену горереченога Господина Ђурђа, свога прворођеног, коме по праву припада Господство очево, које му је прије смрти предао и које ће, у његовим рукама, бити у рукама особе што ће због свих обзира имати разлога да чува мир и спокојство. Зато не треба сумњати како ће за неко вријеме поданици Господина Турчина, и наши у оним крајевима, добро живјети у суседству, како желе добре одредбе мира, што га имамо са реченим Господином Турчином и што је у срцу и нама и Његовог Господства. Тим и таквим увјеравањима настојте наговарати санцаке или остале људе поменутога Господина Турчина да не наносе какву штету или чине насиља поменутом Господину Ђурђу, све док наш баило у Цариграду, затреба ли, не буде приговарао са поменутиим Господином Турчином у том погледу, а о чему ми пишемо у приложеном писму. Хоћемо, дакле, и заповиједамо вам, да по примању ових писама оба-

вијестите поменутога Господина Ђурђа о задовољству и пријатности што је наслиједио свога оца на његовом мјесту, па да му кажете како имате наређење као горе и да смо писали на одговарајући начин поменутом нашем посланику у погледу ове материје, како би се побригнуо да буде у миру очуван на очевом господству, пошто смо потпуно сигурни, као што рекосмо напријед, да ће он бити не само добар наш сујед него ће, као што се изјаснио његов покојни отац преко својих посланика, обештетити наше оштећене поданике, вратити нам све заузете границе, и неће ометати споразум о соланама, па када будете добили тврдо обећање, које треба да обезбиједите у писменом облику, ви ћете му, на његов захтјев, дати поменута наша наредбодавна писма поменутом нашем посланику, како би се могао служити њима и по свом гласнику послати их и на њих добити одговор, који ће, надамо се, и имати у складу са нашом намјером и његовом жељом. Томе посланику и ви сви треба да пишете заједно и да у тим писмима нарочито истакнете посљедице узнемиравања и досадâ, што би биле нанесене поменутом Господину, па и каквим околностима, како би се поменути посланик знао равнати, јер он има наредбу да се управља у сваком случају тачно по вашем обавјештењу у току догађаја. То је оно што ми хоћемо да ви морате учинити и обавити у овој материји, у којој ћете поступати мудро и пажљиво, не упуштајући се у друго и не придодавајући јој било што, ни јавно ни тајно, осим овога што смо вам горе изнијели, јер је наша намјера да се не уплићемо ни у какве промјене, па ћете заиста све саопштити језгровито секретару нашем Марку Бећану, који је тамо дошао да се побрине о извршавању онога што нам је обећао поменути покојни Господин Иван Црнојевић и не желимо да тај секретар заобиђе Котор у случају новости од Турака, него да остане тамо све док се ствари не заврше или док неко други не добије мандат од нас. А ако ствари мирно прођу, наша је намјера да изведе с поменутиим Господином Ђурђем оно о чему је имао упутства од нас да изведе с поменутиим покојним Иваном, његовим оцем.

За	163
против	2
уздржано	1

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 69–70.

88. ВЕНЕЦИЈА, 23. ЈУЛА 1490. ГОДИНЕ

Млетачки Сенат шаље упутство свом секретару Беанћану у Котор како да поступа са Ђурђем Црнојевићем, ако га султан остави на миру.

Марку Беанћану, нашем секретару,

Марко, након твога одласка примисмо писмо од 4. о. м. нашега которскога провидура, којим нам јавља о смрти Господина Ивана Црнојевића, коме смо те били упутили, па се проглашава да га наслеђује Господин Ђурађ, његов првијенац, који је вјерио кћер нашега љубљенога племића Антонија Ерица, па нам је то било заиста драго чути због многих разлога а нарочито што се, осим враћања заузетога нам територија и накнаде због нанешене штете прошлих мјесеци, надамо и добром суједству и љубави према нашим поданицима, чему ће погодновати поменуто, недавно склопљено, родбинство. Зато желимо да тај Господин Ђурађ мирно остане на поменутом поједу, без икакве неприлике, поготово од Господина Турчина, па смо о томе опширно писали нашем провидуру у Котору како треба да се влада, као што ћеш из приложенога примјерка до танчина схватити, а и он ће те обавијестити. Пишемо такође да се с тобом о свему посавјетује, да се знаш равнати и да схватиш нашу намјеру у погледу извршења твога упутства, па ти заповиједамо, заједно са нашим Вијећем умољених, да мораш у случају мирнога владања господина Ђурђа, без икакве запреке од Господина Турчина до твога доласка у Котор, отићи к њему, па на темељу нашега акредитивног писма с њим ћеш поради на оном што је требало да урадиш с његовим оцем, промијенивши онај облик ријечи како буде најзгодније; у суштини тражи и настој обезбиједити оно исто што си морао очекивати од Господина Ивана и што је он преко својих посланика нама био обећао, изразивши му жалост због очеве смрти и, обратно, радост што је он наслиједио власт. Ако, пак, при доласку свом у речени наш град Котор схватиш да су ствари Господина Ђурђа у несређеном стању и нарочито да Господин Турчин жели да му се супротстави и да га збаци с власти, ти ћеш тада остати у Котору док се догађаји не среде и не смире или док ти друго не јавимо. Ипак, у међувремену, о свему што се буде догађало дневно ћеш нас извјештавати.

За	163
против	2
уздржаних	1

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 70.

89. ВЕНЕЦИЈА, 24. ЈУЛА 1490. ГОДИНЕ

Сенат извјештава свога посланика у Цариграду о смрти Ивана Црнојевића и доласку на власт његовог сина Ђурђа. Наредбује му да поради код паша на Порти да не узнемиравају Ђурђа, али и да утичу на њега да изврши обавезе према Венецији, које је обећао Иван.

Нашем посланику – Цариград,

Сазнали смо из писма нашега провидура из Котора да је умро Господин Иван Црнојевић, остављајући власт и своје Господство Господину Ђурђу, своме првијенцу, коме смо то по праву и припада, особи, како смо сазнали, добра понашања, која жели добро сусједство с нама и с нашим поданицима, у што нас увјерава и утврђује најновије сродство склопљено у овом нашем граду, ће је узео као своју жену кћер нашега племенитога грађанина Антонија Ерица, која прије три дана оде одавде да пронађе свога мужа. Иако смо и прије били увјерени, сада смо веома сигурни да би он могао мирно преузети очево наслједство и господство без икаквих невоља, уз добру вољу Господина Турчина, али смо ипак, због поприличног опреза, одобрили заједно с нашим Вијећем умољених да учинимо ово, заповиједајући вам да у складу са догађајима, када будете тачно обавијештени од которскога провидура, одете на Порту и изјавите Господи пашама да смо прошлих мјесеци поднијели тужбу против поменутога покојнога Господина Ивана Црнојевића, због напада на наше и због заузимања нашега тла, али да је он, признавши своју грешку, одлучио упутити једнога свога посланика и преко њега обећати надокнаду и враћање свега. Пошто ми нијесмо жељели друго него оно што је поштено и разложно, опростисмо му неправду, тим прије што је нарочито истакао да жели лијепо живјети у сусједству с нама, посебно када је, уз пристанак Господина Турчина, склопио родбинске односе, узевши кћер једнога на-

шега племића за жену поменутоме Господину Ђурђу, који ће, како и ми то желимо, са свим поштовањем, мирно и спокојно, уживати поменуту очевину, што му је предата пред смрт родитеља као прворођеноме, а то тим прије што та очевина у његовим рукама не може а да не подстиче наду да ће поданици с обје стране добро живјети заједно у суседству, уз одржавање доброга мира и пријатељства, па између нас и његова Господства, а друго ми и не желимо. Ови и остали разлози требају вашој мудрости да у овој материји постигнете онај исход: у случају невоља и нереда треба то уклањати, а у случају мира треба то сачувати, због заједничког добра и спокоја поданика на обје стране. О свему што се догоди доставићете подробну обавијест, а извијестите такођер и нашега провидура у Котору, како би му све било познато.

За	163
против	2
уздржан	1

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 70.

90. ВЕНЕЦИЈА, 16. НОВЕМБРА 1490. ГОДИНЕ

Сенат пише свом секретару Беа(н)ћану, послатом у Котор и шаље му упутства како треба да поступи према Ђурђу Црнојевићу, који наноси штету млетачким поданицима и заборавља на обећања свога оца.

Марку Беаћану, нашем секретару у Котору

Марко, из приложених наших писама ћеш виђети и разумјети наше намјере у погледу расправе с господином Ђурђом Црнојевићем, па иако смо свјесни да ти знаш све ствари разборито уговарати и њима управљати, ипак да задовољимо себе и да боље упознаш наше намјере, па да се боље управљаш и ствар доведеш до онога исхода коме тежимо, вођени овом приликом, управљамо ти ово писмо и ти оцијени, када ти се укаже прилика, хоћеш ли поменута наша горња писма показати господину Ђурђу Црнојевићу због дјелотворнијег представљања нашега мишљења и намјера. Колико год сами по себи били веома важни наша граница и јурис-

дикција, колико год се ту ради о части, сматрамо да треба мислити и о могућности ишчекивања наших поданика, који трпе и који се жале, па нашу помоћ траће. Ако им не прискочимо у помоћ прикладним препорукама, изгледаће им да их доводимо на неки начин до очајања у погледу стања и прекршаја; зато ти напомињемо – ако поменути господин Ђурађ, заборавивши на очева и своја обећања и заклетве, одбије враћање наших которских територија под лукавим изговором да је од турске власти уведен у посед свега онога што му је поменути отац поседавао – да му треба рећи нека тим изговором не окаља вјерност и своју заклетву и нека не задржава противправно оно што је наше и нека се не спори с нама него нека рачуна на наше пријатељство као неки мали капитал. Он, наиме, треба да уочи, ако та ствар дође до ушију турској власти, да ће и она сазнати, да је у постизавању поменуте потврде била у исто вријеме обманута и наша власт и његова Екселенција и на неки начин извргнута руглу, па да ће то њему бити убудуће неугодно, тим више што се из уговора, који имамо не само са поменутиим Господином Турчином него, такође, и са његовом Екселенцијом, (види) да су у почетку његове власти доста јасно описане границе нашег територија которскога и Црмница је означена као наша. Надаље знамо да поменута турска власт, с којом смо у одличним односима, неће трпјети да се исти господин Ђурађ служи повластицом у погледу солана преко онога што је за потребе његових поданика, а тако смо ми њему те солане и препустили, да тргује и да се на тај начин одузму приходи которској комори. Овим и осталим разлозима настојаћеш навести поменутога Ђурђа на оно чему ми тежимо. Пошто у својим писмима тражиш да ти пошаљемо копију концесије поменутих солана, треба да знаш да смо одредили да се потражи у нашој канцеларији и да нијесмо пронашли неку другу исправу осим оне што је прикључена, која је, како ћеш виђети, доста уопштена и на њој не треба заснивати ништа него на оном што је право, поштено и вјеродостојно, практиковано протеклих година, тј. да су његови претходници обичавали добијати со само за потребе својих подложника. Расправљајући о овом питању соли треба да поступиш опрезно, разборито и мудро. Уздамо се потпуно у твоју разборитост. Истина, као што смо прије рекли, ова наша которска општина највише се жали на поменутога господина Ђурђа

и на заузимање поменутих граница, па на со и камење које је прикладно за млинске каменове а налази се у мору и наши га поданици ваде. Наша је намјера да наш ректор, коме ћеш саопштити садржај ових наших писама, одржава наду у тој нашој општини да се уздамо у одговарајуће рјешење. А то ће исто учинити када се буде догодило да о овоме разговараш с неким од наших грађана и не желимо да тај ректор а ни ти саопштаваш појединости из садржаја наших писама него хоћемо да се само уопштено говори. Напокон, бринући се о твојим потребама, шаљемо ти по упућеном доносиоцу 100 дуката, како би могао подмити своје трошкове. А од сада је прихваћено да се из наше касе узме поменутих 100 дуката, које треба упутити поменутом нашем секретару. И с тим у складу нека се пише ректору и провидуру Котора.

За	147
против	0
уздржаних	0

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 80.

91. ВЕНЕЦИЈА, 16. НОВЕМБРА 1490. ГОДИНЕ

Сенат пише секретару Беа(н)ћану у Котор да испита што је с обећањима Ђурђа Црнојевића која нијесу извршена.

Марку Беаћану, нашем секретару код Господина Ђурђа Црнојевића.

Марко, вјерујемо да си се зачудио што ти послѣје примања твога писма од 17. августа нијесмо никако одговорили, иако до ономадне тачни, али то чинимо очекујући од тебе да нам другим твојим писмом јављаш о томе како је протекло потврђивање Господина Ђурђа Црнојевића у очево наслеђство, што се очекивало од Господина Турчина, а затим, такође, због главног разлога, што ти га доље саопштавамо. Из твога поменутога писма смо сазнали дјеломични успјех твоје мисије код Господина Ђурђа, те за начин и ред твога излагања онога што си од нас имао за задатак, затим, с друге стране, за тешкоће у погледу границе и осталог, за одговоре што су ти дали пред дворјаницима и племићима његове Узвишености, па, напокон, за исприку, која ти је особито дата, и за обећање,

о коме нас је обавијестио у свом писму. Сматраћемо извјесним – поуздајући се у обећања и заклетве посланика покојнога Ивана, па у сродство што га је с нама склопио не само по посланству и назочности једнога нашега секретара него добровољно и без наговора било којег представника наше власти – да је његова Узвишеност морала све што је заузела од нашега територија вратити итд. Када смо сазнали за смрт његова Господства, још чвршће смо вјеровали и држали поузданим да поменути Господин Ђурађ то мора извршити због достојанства свога имена, особито када је дошао у крвну везу по недавној женидби с једном нашом племкињом. А када смо виђели да се ствар отеже мимо нашега очекивања, нијесмо могли да се још више не зачудимо. Били смо на путу да се прикладно побринемо за обештећење наше и наших поданика одговарајућим средствима, без одступања од устаљеног начина да у свему изберемо блажу одлуку, желећи да речени Господин Ђураш спозна и схвати да га ми волимо и да је за нас особито значајно то што је за жену узео поменуту нашу племкињу, па да очекујемо не само да његова Узвишеност има сагласност господина Турчина, о чему си нас у твом писму од 10. септембра извијестио. Исто тако смо оклијевали због тога да се он учврсти на власти и то је био најглавнији разлог да толико отежемо и каснимо на писању теби. Сада, међутим, када је се осигурано и утврђено, па зато више нема мјеста оправдању, одређујемо и заповиједамо ти да се мораш вратити и наћи поменутога Узвишенога господина Ђурђа, па ћеш ријечима што одговарају стварима рећи у наше име његовој Узвишености да је све прикладно и вријеме згодно за пружање задовољштине најправеднијим захтјевима и поштеној нашој жељи, како у погледу проширења граница нашега града Котора тако исто и у погледу заузетих солана, поред ишћеривања његових поданика и враћања села Црмнице, која је под нашом јурисдикцијом, како потврђују многи документи и писмо Господина Турчина. Побринућеш се и настојати да, без даљњег одуговлачења, господин Ђурађ испуни и изврши оно што је обећао теби и нама у свом писму, а правда захтијева и жели да цијелом свијету покаже да нам је драг и мио. То ће му донијети веће поштовање и корист него неоправдано заузимање реченога земљишта, села и солана, јер се мора особито увјерити и потпуно прихватити да ће нам тиме велику неправду учинити. Из-

нијећеш горе написано истим редом којег си се држао у свом првом излагању. Када постигнеш горе речену нашу жељу, што ће, надамо се, бити лако, пошто се на повратку од њега опростиш, изјавићеш његовој Узвишености како нам неће бити драго ни по вољи ако нам даш дјеломичне вијести, а онда ћеш чекати наш налог у Котору, јер ћемо се ми постарати на други начин. Поврх овога напријед реченога захтијеваћеш од господина Ђурђа да не чини насиље нашим поданицима на мору, ђе постоје млински каменови, као што нам је писао и као што тешко и болно осећа општина Котор, него нека их пусти како се пристоји да слободно могу радити с тим млиновима за кога год хоће, као што могу радити са осталим стварима што посеђују под нашом влашћу. Напокон, пошто горе нијесмо ништа поменули о поновном подизању кућа и о накнади штете оним нашим сиромашним которским поданицима прошле године, то нека се брише. Нека се сматра да смо се тога шутке одрекли, јер су те куће до данас наново подигнуте, као да је у свему добивена цијела задовољштина, а ако би било другачије, треба да настојиш и да се побринеш за потпуно поновно обештећење према одговарајућем дугу, који је потпуно вјеран. Послије написаног писма примили смо оно твоје од 18. октобра и из њега разумјели тужбе Будвана и Паштровића о заузимању наших граница, што је сигурно умножило нашу тјескобу. Пошто никако нећемо трпјети да се на овај начин и на нашу срамоту суђе узурпирају и заузимају наше границе, одлучно ти наређујемо, када одеш Господину Ђурђу, да мораш на одговарајући начин вратити границе и земље наше, па нека схвати да ћемо се сви ми ваљаним и погодним средствима бринути за обештећење наше и наших поданика.

За	147
против	0
уздржаних	0

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 80.

92. НА РИЈЕЦИ, 10. ЈАНУАРА 1492. ГОДИНЕ

Пресуда Ђурђа и Стефана Црнојевића Лаловићима због убиства

Милошћу Божјом ми Гдин Ђурађ и Гдин Стјепан Црнојевић дајемо на знање свакоме човјеку пред којег изађе овај наш руком учињени запис: како Радоња Лаловић и син му Иван убише Јованца, сина попа Болашина, који им није био ни крвник, ни дужник и за ту сагрјеху ми се подсетисмо и ранијих сагријеха које су биле праштане, па реченога Радоњу и сина његова Ивана прогнасмо и ону пронију на којој су ови сеђели у селу Орахова љут узеше Грубичевићи напола с братучедом својим Раданом Балочевихем. Ту пронију и Радоњина дијела што бјеше дасмо Шћепану Николе Голубовића, сину Малоншићевоме: виноград или сенокос, земља или луг, гора или вода, свеколико дасмо реченом Шћепану у прћију да буде у вјечну баштину њему и његовијема по њему, како је у првом нашем запису уписано и потврђено и од те речене проније да не даје ништа, него само на годину по један дукат господару, а и то смо му дали у прћију за његову праву службу, што је послужио прародитељу нашему и нама, и зато молимо и заклињемо свакога који буде послјије нас господарствовао на овој земљи, да овај наш дар остане недирнут, штавише, да се потврди, како би ономе који од вас буде могао корисно да послужи.

Тој пронији што је у Грубичићева и у Шћепана Николина ово су међе: од старог села Орахове љути почевши, у Дебели кам, одатле у Јазавчеву⁵¹ главицу и у Шупљу стијену, одатле у Мидину каменицу хобером, одатле у Прасквену гомилу, одатле хобеом у Црни крш, одатле у Андрину улицу, а одатле право на стијену која лежи од (?) Црвене папрати, и одатле у доњи Челопод, а одатле изнад – Ру(ј)нице (?) кроз Пруд ће се састаје са Иваниша Вуковића дијелом. Одатле у главицу ће је црквиште; одатле у врх Главице од сући (?) Дугога дола, а одатле удно Љећевишта. Одатле путем старијем који ходи Студенцу Ораховцу, а одатле право у ријеку удно Дугога мјеста и што затече међа Орахове љути, доходак на дио Шћепана Николића и на дио Грубичевића, од горе и од луга трећи дио. И још имају комад земље на Дугом мјесту; још комад земље на (?) у Мокром мјесту комад земље; још на мали -т комад земље што се зове Херза над јазом који се зове – ћомац (?) још комад земље што се зове Крушка; још комад земље што се зове Купустишта; још комад земље што се зове Моћин (?) до, дали смо Шће-

⁵¹ Види док. 83.

пану Николићу (?) Грубичевићима и такође што је из двор-Радана Балочевећа, што су му била господа давала изван више речене (?) проније, и то да има особа Грубичевића.

А томе свједоци милосници моји: Вук Дођевић и Никола Штиљановић, и пристав Радосав Јунаковић, двородржица наш, и ту бјеху властели који су те међе изнашли: Нико Стоисалић, Вукашин Карковић, Иваниш Ђурђевић, од Ђеђеца Расав Миросалић и Ђурађ Божидаревић, од Комана Радоња Дапковић, Никола Браиновић, Радосав Остојић. Писа се од битија у љето 7000 а од рођења Христова 1492, јануара 10. дан у Ријеку. Писа Никола Поповић.

Пријепис у МЦ АБО, кутија: *Епоха Црнојевића*, бр. 13.

Саздано, радом и писаном, првоу...
 вилѣ, Саздана урѣдѣнѣ стоишко манаковићѣ. Вѣ лѣтѣ 7001: Мѣсѣ
 новѣмѣ 4: день у писаном: то гдѣ стѣ ѿ створѣнѣ мѣра. 7001:
 1492

№ VII:

Милостию Божию ми Гдѣи Кнзѣи и Гдѣи Члѣ-
 панѣ Црнојевићѣ давамо вавсвѣденіе всѣякомѣ чловѣку пѣ
 кѣмѣ вѣионѣсе сіе наше рѣкописаніе: Како Садонѣ Лавѣ
 вићѣ и Симѣи Иванѣ уопише Чованѣ Сѣа Пѣпа Олоашина
 кои рѣленѣи Сѣи Пѣповѣ Јованѣи нѣимѣ оубо Крѣвѣи
 ни дѣлѣи и затѣ сатрѣхѣ ми више рѣленомѣ Садонѣи Сѣи
 ѣвићѣ устѣмѣмо и прѣе сатрѣхѣ коѣсѣ оубо пращѣ
 рѣленѣи Садонѣи и Симѣи Ивана прѣтѣнасѣмо и онѣ
 нѣо наковѣи сѣдили насѣлѣ нашѣмѣ на ораховѣ
 пѣ прѣио уѣсѣмо што годѣ онѣ дѣла ниѣхѣ, а што онѣ дѣла тѣ
 онѣиѣвићѣ прѣо меуѣсѣмо трѣиѣиѣи на поли сѣратѣи

Факсимил документа бр. 92

93. ЦЕТИЊЕ, 23. МАРТА 1492. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић, „Црнојзи Гори господар“, утврђује границе између Мајина, Брајића, Црмнице и Паштровића, до Сутормана

У име Оца Створитеља, Христа Сина Спаситеља и Светога Духа, амин. Нека је знано свакоме човјеку како дођоше преда ме, Ђурђа Црнојевића, вриједни властеле Јеролимо Пелегрини и (?)⁵²¹ Болица из Котора и Ђурађ Калођеровић и Никола Главочевић из Паштровића и замолише нас, у име которскога кнеза, како би с нама и даље пријатељевали, да се удостојимо с више реченом властелом утврдити међе које су постојале међу нашим старима. У име Христа и Богородице, Ми Ђурађ Црнојевић, Црнојзи Гори господар, с више реченијем, у име Христа, потражисмо старе (међе). Најпрво почиње од Мајинах и Брајићах на (ка?) мору у ријеку св. Тому, а одатле у Могрен (...) камен (?), одатле у Ђевачну воду, одатле у Крстац-охоћу (?), одатле на врх Космача, одатле у Ђаравски бријег, одатле у Шчањину, одатле у скалу Буковицу, одатле у Црвену плочу, одатле у Плакмарију, одатле у Црвени бријег, одатле у Сиву стијену, одатле у Зубац, одатле у Буличево точило, одатле у Крастати дуб на Суторман. Овакав исти запис о међама Спича дадосмо у руке више реченој властели, за вјечну вјеру и пријатељство нас и наших старих и да је проклет од Христа и Богородице и од нас, слуге њихова, ко би игда помео што потврдисмо реченој властели заувјек, амин. 23. марта 1492. Никола Попо(ви)ћ.

(Извађено из либра Ивана Црнојевића 14. априла 1682. на Цетињу) Д. Миковић, Бока, IV/1912, 70–71.

94. У ЗЕТИ, 1492. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић уступа Шћепану Малонишићу ранији посед Балочевиха и Грубичевиха, уз помоћ Матагужа и мајстора који границе обиљежава.

По заповијести Свијетлог Ђурђа Црнојевића. Ово је међа од Орахове љути, од баштине коју даде господар Шћепану Малонишићу, што је било код Балочевиха и Грубичевиха: почевши у Дебе-

⁵² Ту и даље на више мјеста, рукопис је био оштећен.

ле ками и у Јазавчеву главицу, и одатле у Шупљу стијену и одатле у Мидину каменицу и бријегом, и у Прасквену гомилу, и одатле право у Црни крш и бријегом; одатле у Андрину улицу и право у стијену која стоји на стијени поред суве Црвене папрати и одатле право у доње чело ивице и одатле право изнад Рупице преко Просека, ђе се састаје с дијелом Иваниша Кукова, и у главицу ђе је црквиште, а одатле у врх главице од двогубог Дугог дола, и одатле у дио Чункастог дола и путем старијем који води ка Студенцу, и одатле у ријеку у дно Дугог мјеста, овђе доспијева.

И шта садрже међе Орахове љути одозго и од луга трећи дио. Писа се године 7001. А што је било код Бјелочевиха од давања господскијех које је дато Шћепану, нека то послѣје њега узме све Грубичевих. А свједоци овоме више писаним међама су моћници који су овђе били и ове међе изнашли и границе усекли: кнез Нико Стројисалић, Вукашин, Иван, Никола, Митар Карковић, Радосалић, Бранковић, Радулевић, Радосав, Иванић; из Круса: Гвозден, Никола Остојић, Ђурђевић, Калић, Андрић; од Ђеђеца: Ђурађ Божидаровић; од Комана: Радоња Дапковић, Вукац, Продан; а овоме пристав Драгаш Ђуровић из Матагужа, дворијанин господски, и мајстор који границе обиљежава Дамјан, Радована Медојевића син из Зачира.

Николица Косијер писа ово по заповиједи.

Пријетис у рук. НББ, бр. 605, 1. 7.

95. БУДВА, 12. ОКТОБРА 1492. ГОДИНЕ

Признање неких Будљана пред будљанским кнезом Алвизом Лонгом, да су били јемци Јакову Милатовићу за брод који је узео од Ивана, оца Ђурђа Црнојевића

Копија од сентенције што су се сентенцијали Старограђани.

Године од рођена Христова 1492, дванаестог дана мјесеца октобра, велики имоћни г-н Алвиз Лонго, у име пресвијетле господе достојни кнез Будве њене власти, седећи под ложом од Барбакана заједно с Радојем и Николом, који су суђе под заклетвом по староградском обичају, чуше и разумјеше питања Андрије Греговића (Крековића), мјештатина, као прокарадура свијетлога г-на Ђурђа

Црнојевића. Овај је казивао како су Лука Шаиновић, Матија Марковић, Дурашин Милатовић, Ђурађ Главина, Франула Михатова и Јела Михатова, сви из Старога града, сви заједно и један по један, докле су живи, јамчили Јакову Будљанину (Милатовићу), пред великим г-ном Јаковом Квирином, превисокоме г-ну Ивану, оцу свијетлога Ђурђа Црнојевића за 90 дуката за један брод дат и предат Јакову Милатовићу, и обећаше сами себе и сва своја добра, како су чисто и очигледно уведена у општински инструменат који истину показује.

Пријетис у рук. НББ, бр. 605, 1. 12.

96. ЦЕТИЊЕ, 4. НОВЕМБРА 1492. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић утврђује међу Чева и Пјешиваца, Брежина и Станисалића.

Нека се зна како ја господин Ђурађ Црнојевић тражих међу чевску и међу Пљешиваца. И послах 24 властелина из земље и с њима кефалију Радосава Богдановића, који тражише стару међу коју је био нашао господин Иван, родитељ наш: најприје у Ђоков убао и у врх Гарча, и одатле Мачјом љућом и у воду Борик до међе риђанске.

Међа Брежинска и Станисалића: најприје почевши од друма великога испод Кобиље улице и у Дуге ками; правцем одатле у чело њива у Велику смокву и одатле правцем у Радошеву крушку, а одатле у чело винограда Радича Медојевића и у Веље ками, а одатле у Црни крш више Доброша. Одатле испод куће Божицара Прогоновића у велику гомилу испод врха Јелачкога, вијенцем у Обло камење више брежуљка и одатле правцем више Бигора у Смоквицу. Овђе одузеше и виноград један дан копања човјеку и одатле правцем уз плот у велики пут у дно Бигора, и одатле правцем у велики дуб који је према Криницама.

А овоме моћници који изнађоше и заклеше се да су прavo пронашли и подигли изнад себе и својих душа: Паво Радошевић, Николица Митровић, Радич Ђурковић, Остоја Ивановић, Вук Богдановић, Мијач Големадо, Брајан Добезић, Радојко Големадо, Данко Радошевић, Ђуро Богдановић, Радован Љешевић, Ђурађ Ра-

денковић, Вук Мудреша, Ђурађ Шћепановић, Шћепан Павловић, Никола Бручевић, Радич Николић, Добрета Ђуришић, Зоре Шудиковић, Радеља Урдуп, Стенко Мајаковић. Године 7001, мјесеца новембра четврти дан, уписасмо.

Пријетис у рук. НББ, 605, 1. 2.

97. ЦЕТИЊЕ, 14. ДЕЦЕМБРА 1492. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић је био присутан када су Голубовићи дошли пред његова оца, Господара Ивана и жалили се како их је њихово братство Малонишићи опањкало и оћерало у прогонство преко мора. Иван је одлучио да се Голубовићима врате притиснута имања, а Ђурађ је установио да та одлука није извршена. Зато даје налог да 24 властелина тачно утврде чије је што и да се исправи неправда.

Милошћу Божјом ја, Господин Ђурађ Црнојевић, дајем на знање сваком човјеку пред којим вриједи показати ово писмо: у вријеме владавине и Господства мога оца и Господина Ивана Црнојевића и ја, Господин Ђурађ, његов син, намјерих се и нађох пред њим с осталом властелом, и изађоше, Голубовићи и рекоше пред Господином Иваном: „Господине Иване, ово Бог зна и Бог нам је свједок, јер ни према једном нашем гријеху ни према нашој кривици ни према каквом лукавству, него због злорадице и пањкања братства и племена нашега бисмо обијеђени код Твог Господства, и нас Господство Твоје прогна преко мора, и ми будући преко мора, наступи наше братство Малонића те наше баштине притискоше и разузеше; једно дадоше Господству Твоме, а друге према својој доброј вољи. Затим управи Бог Твоју велику власт на нашу кривицу и правцу истражи колико бисмо и не бисмо криви. Велико Ваше Господство Бог научи те нам даде вјеру и твоје писмо: да под твојом влашћу неће бити ништа, него да дођемо на мјесто своје и на баштине своје што год смо имали један дан. И ми по заповијести Твога Господства дођосмо, па сада нека Бог научи Господство Твоје да нам повратиш наше баштине онако како нам је Твоје Господство обећало вјером и писмом својим, да сами оживимо и Твоме Господству служимо“.

Тада дозва Господин Иван Богдана Шћепановића, који је тада био кефалија међу Малоншићима, и посла га говорећи: „Пођи и врати Голубовићима њихове баштине мале и велике, што год се је њихово звало или им ја будем дао или сам притиснуо, –извидите те им вратите.“

И Богдан Шћепановић, по заповиједи Господина Ивана, дође: и он извиђе, те ко је узео од њихових баштина према даровници Господара, оно им врати. А остале земље и баштине, што им бијаше притиснуло племе, не могавши истражити тако брзо, нека им цијеле буду враћене и испуњене.

И ово не бивши испуњено, догоди се смрт Господину Ивану, те ја Господин Ђурађ, син Иванов, милошћу Божјом остах на његово мјесто господствовати. И тада горе речени Голубовићи изиђоше преда мном, Господином Ђурђем, и рекоше за оно нешто баштина њиховијех што бјеше притиснуто а невраћено. И показаше ми писмо које им бијаше родитељ мој Господин Иван уписао, кад их бијаше позвао у земљу из преко мора. И ја, Господин Ђурађ, виђех оно писмо и мени се свиђе да испуним правду, како им бијаше записао мој родитељ Господин Иван, реченим Голубовићима вратити све баштине њихове у потпуности.

И зато позвах властелу Малоншиће и питах за те земље које искаху Голубовићи, што су им узели ови Малоншићи.

Па посвједочише Малоншићи и рекоше сами својим устима преда мном да су у истину Голубовића земље само два комада земље, и то један комад земље у Косићу на обали Зете, гумно, старом међом од Отмичева винограда па до Владојевића виноградне орнице, одатле посред Слаткова лаза па у Зету. И други комад земље – Млински поток на Мрамор међу од старе воденице и право преко потока према Владовића дубрави, – ово би без поговора.

И зато позвах 24 властелина истих Малоншића, знајући да су овоме највичнији и најистинитији: Вукашина Карковића, Ника Строисалића, Рашка Дапковића, Луму Влатковића Радосава Влатковића, Радована Строисалића, Вукдрага Паића, Иваниша Ђурђевића, Вука Станишића, Иваниша Вуковића, Лелу Љубановића, Богдана Алексића, Вучету Ратковића, Којчина Николића, Ђурицу Николића, Ратка Новаковића, Николу Вуковића, Радоњу Радосалића, Радоњу Ђурашевића, Стјепа Николића, Ђура Николића, Бојка

Божидаревића Вушића и пред њима адвоката Драгишу Ђурђевића из Матагужа. И послах речену властелу да испитају Богом и душом истину што год је било Голубовића, ће год су држали макар један дан или њиву, или ливаду или сенокос или брдо или планину – све да се врати реченим Голубовићима.

Речена властела пође да испита, не по неком наговору нити каквом лукавству него по правој правду ове земље, које су доље уписане у овом писму по имену, о овим земљама и једним и другим и о којима би спор и о којима не би, заклеше се свих 24 властелина Богом и душама: да су све баштине Голубовића и ове речене земље према имену редом како се овђе каже.

Најприје село у Грљевом куку код Котара, и комад земље више студенца Костана, и комад земље на Врашни, и три комадића земље у Лужници између оба Лалоша до брда лужничкога и комад земље у Катунини који се зове Плихне, и имају дио од горњег села Загарча до себе са уског пута који води према Марковини и до планине као и остало полеме; и у Вукотином копиту комад земље испод Каравијема; и у Осоју од планине, од понора до Скерлићскога ждријела и до ријеке комад лаза; и на Плужинама комад земље; и на копиту у Лијесци комад земље и одавде на мост на Морачком копиту комад земље, и дио који имају од Морана као и остали Малоншићи; и у врху Моранског копита од ливаде комад земље и у Косићу комад земље и ливаде више Вукашиновића кућа; и у Косићу што се зове Малошева јабука; и са супротне стране Малошеве јабуке комад земље који се зове Радосава Вукотића лаз; и у дну Вељег копита комад земље на обали Зете; и у Ђуриоцу комад земље који се зове Брине; и у Сушици на Новаковиће комад земље; и са ове стране Сушице, ће бјеше Вукашинова кућа, испод Плане комад земље; и још испод Плане комад земље на обали Сушице на Морански брод; и од јаза на Овчији брод на Сушици, трећи дио.

И ја, Господин Ђурађ, повратих и дадох Голубовићима, сјединих са свијем осталијем и потврдах.

Зато молим и заклинѐм свакога, кога год Бог изволи да господари овом земљом послије мене од мога рода или од сродника мојих или неко други по суду Божијем, нека ово наше писмо буде непотворено и непоколебљиво, и потврђено, јер се Бога бојим, који створи небо и земљу, а Бог је праведан и прави суд створи.

Ја и 24 свједока вољене властеле урадисмо по правди, по закону и према суду Божјем изнешено и уписано ко год се Бога бојао а хтио би право судити. Овоме су свједоци властела и милосници моји: Никола Штиљановић, Вук Дођевић, Илија Илић, Јован Николић, Владо Алавандић, Шћепан Цјек, и Радосав Јунаковић.

Писа се године 7001, мјесеца децембра 14. дан, по заповијести Господина Ђурђа Црнојевића. Писа Никола дијак Косијер.

Пријетис у рук. НББ, 605, 1–11.

98. ВЕНЕЦИЈА, 18. СЕПТЕМБРА 1493. ГОДИНЕ

Сенат наређује которском провидуру да Ђурђу, који је својим нападима на млетачке поданике постао несносан, разруши све зграде подигнуте на млетачком земљишту, а ово силом задржи. Ако се овај пожали, нека му одговори да Сињорија брани своје, а ако покуша силом, да га одбије на исти начин.

Которском провидуру

Са огорчењем и непријатношћу смо сазнали из ваших писама од 18. прошлога о непрестаним насртајима и дрскости Господина Ђурђа Црнојевића, који се није задовољио само паљевинама, отимачинама и насиљима, уобичајеним против оних наших вјерних поданика, без обзира и освртања на демолирања, што их је наредио наш племић Паоло Ерицо, ваш претходник, оних кућа што их је безобзирно дао саградити у нашем крају и на нашем тлу на подручју Жупе, него је још поврх тога имао храбрости да поново подиже и друге куће, код онога свога властитога мјеста, али опет на нашем тлу, даномице настављајући те градње и то не само уз узурпацију поменутога нашега тла него и уз велику увреду нашем Господству. Зато, не прихватајући ни на какав начин те насртаје и те узурпације, желимо заједно са Вијећем умољених и наређујемо вам да морате, пошто нас ви извјештавате, као и остали, да се речене градње подижу несумњиво на нашем тлу, у том случају одмах и на најмањи такав поступак и узбуну одговорите темељним демолирањем и обарањем поменутих кућа и градњи, што их је подигао опменути Господин Ђурађ на поменутом нашем тлу, тако да ни трага од њих не остане. Ако вам поменути пошаље било какву поруку или се

пожали због тога демолирања, одговорите му усмено да ћете сваки пут, када се он буде сматрао позваним да дође и гради на нашем тлу, ви бити далеко позванији да рушите и обарате оно што он буде неоправдано подузео и да нећете трпјети да он узурпира ни педаљ нашега територија, а ако би убудуће, што ми неvjерујемо, поменути Господин Ђурађ хтио учинити какву силу, насиље или штету, ви ћете у том случају с не мањом узбуном и иступом чувати нашу јурисдикцију и достојанствено оних наших вјерних поданика. О овоме што се заиста догоди доставићете одмах у вашим писмима вијести.

За	168
против	6
уздржана	3

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXIV, f. 189.

Скриња из епохе Црнојевића (Музеји Цетиње, Двор)

Један од стубова из дворишта старог
Цетињског манастира

Стуб на Ћипуру (Цетиње)
с грбом Црнојевића

Капител са остацима темеља старог Цетињског манастира

99. БУДВА, 10. ДЕЦЕМБРА 1493. ГОДИНЕ

Будљански кнез убаштињава Новака, кефалију Ђурђа Црнојевића, који је, у име Ђурђа, примио у посед куће и винограде и друга добра у граду и околини.

Ово је копија од поседа од баштине у Будви коју намирисмо од јемца за брод.

У име Христа, амин. Године 1493, на десети дан мјесеца децембра, речени Гашпар, кавалијер господина моћног Алвиза Лонга од пресвијетле господе млетачке, из мјеста Будве, и кнез овога властелинства, ради истине даје исправу о учињеној куповини и оглашава јавно да би уписан виноград и добра ова да буду уистину дата у посед господину Новаку, кефалији пресвијетлог Ђурђа Црнојевића. На име његово нека прими виноград и добра, најприје половину куће која је у Будви, а ово су међе: са једне стране пут комунски, а са друге стране Иван Бошњанин и Божо Главић; од прђије кућу која је цијела са задње стране покривена тиглом и плочама, а која кућа је попола са сестром Вица Франулина, и још једно кућиште у Будви; код ове куће је међа с реченим Иванцем Бошњанином и с Божом Главићем, и Ђорђа Главине; и још један врт Савинштак испред града, који се међи с једне стране вртом Светог Марка од којег врта даје господи седмину, и још виноград на Сенокосу који се има раздијелити са Вишицом на половину а који се граничи с једне стране с Дабутовић Митром и Јованом. И још виноград на Царини који се граничи с Николом Павловићем. И још виноград испод Бјеласице који је на пола са Вишицом, који се граничи са Љубишом Радељићем. И још комад земље на Церилу има се дијелити са реченим Вицом, који се међу са Стојаном Ђоновим. И још комад земље који је купио Јаков у Даба Калуђеровића на Пријевору и ову границу. И још трећи дио винограда у брдима који се има дијелити са Вишицом и са Јелицом, а Божа Бучића и Франа Бечића прђија и друге границе би остале исте. А ово цијело горе речено добро би купљено јавним оглашавањем од стране Андрије Греговића, заступника свијетлога господина Ђурђа Црнојевића на његово име од добара Франулиних, и сина му Јакова. Будући да би послан Новак кефалија од горе речених, а у име Ђурђа Црнојевића, прими горе речене винограде и земље и куће,

и прими земље и лишће и цвијеће у руке своје, и како му би дато и продато као у својој кући и баштину своју на име горе реченог по закону и правди и у присуству свједока, и ја издавач ове исправе бјех послан од господина Алвиза Лонга, кнеза горе реченога, а све ово поставих Новаку кефалији у име господина Ђурђа и прими у исти посед виноград и земље и куће са свим што имају речени и које су успијевали имати. А ту бјеху свједоци Франо, Ратка Миогостићи син и Андрија Греговић из Будве.

Пријетис у рук. НББ, бр. 605, 1. 5.

ПРИЛОЗИ

а. Гашпар, кавалијер гореспоменутог Г. Алвиза Лонга, на основу његове заповиједи, изађох на лице мјеста и лично предах у својину (пошеш) горе споменутоме Новаку и он прими у име Г. Ђурђа Црнојевића имање и то: пола куће у Будви, која граничи с Пјером, братанићем Луке Шаиновића; пола винограда у будванском пољу; Сенокос поред имања Ђурђа Црнојевића, који се има дијелити с Пјером; још пола винограда на Царинама који се (такође) има дијелити са Пјером, синовцем реченог Луке, а купљен је на лицитацији, од добара Луке Шаиновића, у име Ђурђа Црнојевића. Будући послат горе речени Новак кефалија, у име горе реченог, да прими виноград и кућу и земљу и цвијеће и траву да понесе у кућу, похваљујући сваку ствар која се купила по закону и обичају, у присуству свједока, и ја, послат од г. кнеза, поставих и предах у власништво (ова имања) с њиховим правима и обавезама. Ту бише свједоци: Франо (Врано) Ратковић из Будве и Андрија Греговић (Крековић).

Исто, 1. 14.

б. Гашпар, кавалијер Г-на Алвиза Лонга, послат сам од реченога Г. кнеза, да будем на мјесту где су ова имања и да поставим и предам у личну својину на име Г. Ђ. Ц. имања а прво: кућу с кућиштем у граду која ивичи с Радичем Дабутовићем и комунским путем и још виноград у будванском пољу испод пута, поред имања Ратка Жера и улице, које имање купи Андрија Греговић (Крековић) на име горе реченога Г-на, од имања Рада Бушкајића. Будући послат речени Новак

у име реченога господина Ђ. Ц. да прими виноград и траву и земљу и цвијеће у руке и ногама својим да уђе у кућу, хвалећи погодбу која је учињена по закону и обичају, говорећи свједоцима (рекох) овако: „Ви присутни да сте свједоци и ја кавалијер сам свједок послат од г. кнеза и предах ово лично у својину са свим правима и обавезама по закону“. Бише свједоци Франо Ратковић и Андрија Греговић.

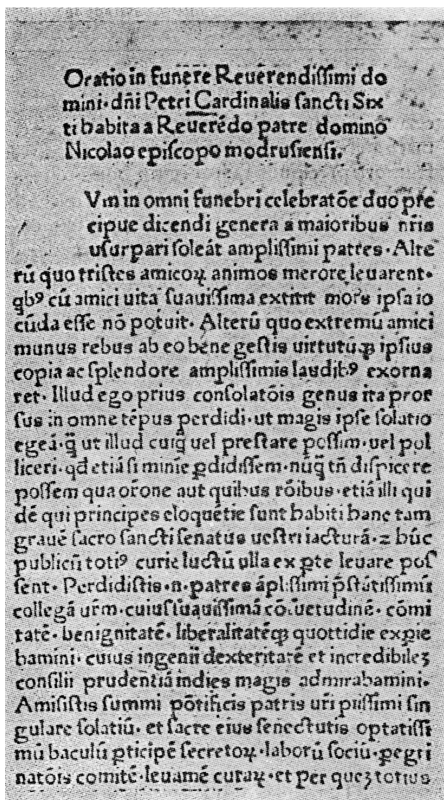
Исто.

ц. Гашпар, кавалијер, послат сам од Г. Алвиза Лонга, горе поменутога кнеза, да изађем на ово имање и предам у личну својину Новаку, на име реченога Г-на Ђурђа Црнојевића имања: кућу у Будви која граничи с Луком Велијем и Николом Клинцем и још виноград у пољу староградском, на Царинама, који граничи са Силвестром Мркојевићем; и још виноград у Кнежевом врту, поред имања Силвестрова, који је купљен на лицитацији преко Андрије Греговића, прокарадура Г-на Ђурђа Црнојевића од имања Матка Марковића Будљанина. И будући послат горе речени Новак, прими виноград и земљу и траву и цвијет у своје руке на име Г-на Ђурђа Црнојевића по закону и обичају, похваљујући ово што је учињено и прими у посед са свим разлозима својима по виђењу, пред свједоцима Франом Ратковићем и Андријом Греговићем.

Исто.

д. Гашпар, кавалијер, послат сам од Г-на кнеза да будем на лицу мјеста и да поставим у посед реченога Новака ћефалију, на име горе реченога Господина куће покривене тиглама у Будви које граниче с једне стране Ивањцем Милатовићем а с друге стране путем (суседским) и још виноград више будванске бистијерне који граничи с реченијем Ивањцем и Марком Николинијем; и још виноград на Котлима који граничи с Радоњом Црнцем, које добро би купљено на јавној дражби (на публику инканту) од стране Андрије Греговића (Крековића) а у име горе реченог Г-на Ђурђа Црнојевића. И би послат речени Новак који прими у посед виноград и земљу у руке своје на име више реченога Г-на Ђурђа Црнојевића, по обичају, са свим правима и обавезама пред свједоцима: кавалијером Гашпаром, Франом Ратковићем и Андријом Греговићем.

Исто, 1. 14–15.

Прва инкунабула једног Јужног Словена, Николе Маињанина, 1474.

е. Гашпар, кавалијер г-на кнеза итд., послат сам на ова имања да предам у посед Новаку њефалији ова добра у име Г-на Ђурђа Црнојевића и то: виноград у староградском пољу, са земљом која граничи с имањем Г-на Ђурђа Црнојевића, које је Андрија Греговић купио од Јакоба Михатова као бивше Јелино имање на лицитацији, а у име горе реченога господина Ђурђа Црнојевића. И би послат Новак њефалија и прими у посед на име Г-на Ђурђа Црнојевића виноград и земљу по обичају, пред горе реченијем свједоцима: Франом Ратковићем и Андријом Греговићем.

Исто, 1. 15.

rum a septimio ptholomei prefecto mucrone conſus est. Nam ꝑ defuncti caput gladio precitum. ꝑo. d. ut ꝑ ad ea tẽpora fuerat ignoratũ. Truncus uolo iacereis a feruo coltro rogo inuſtus hãmaturꝑ et ſi in ſcribente ſepulchro Hic poſitus ẽ magnus. Caput rebilla ptholomei ſatellite ægyptio uelamine uolutum cum anullo caſari preſentatum ẽ. Qui non continet lachrymas. Illud plurimis & pretioſiffimis o. horibus cremandum curauit. ꝑ

FINIS

Qui cupis in paruo compendia priſca libello
Me leges ſuccinãz ſum pater hitorix.
Si petis artificem: quis ſit: patriã ꝑ requiris.
Iacobi Andreãs: & Catharum patria

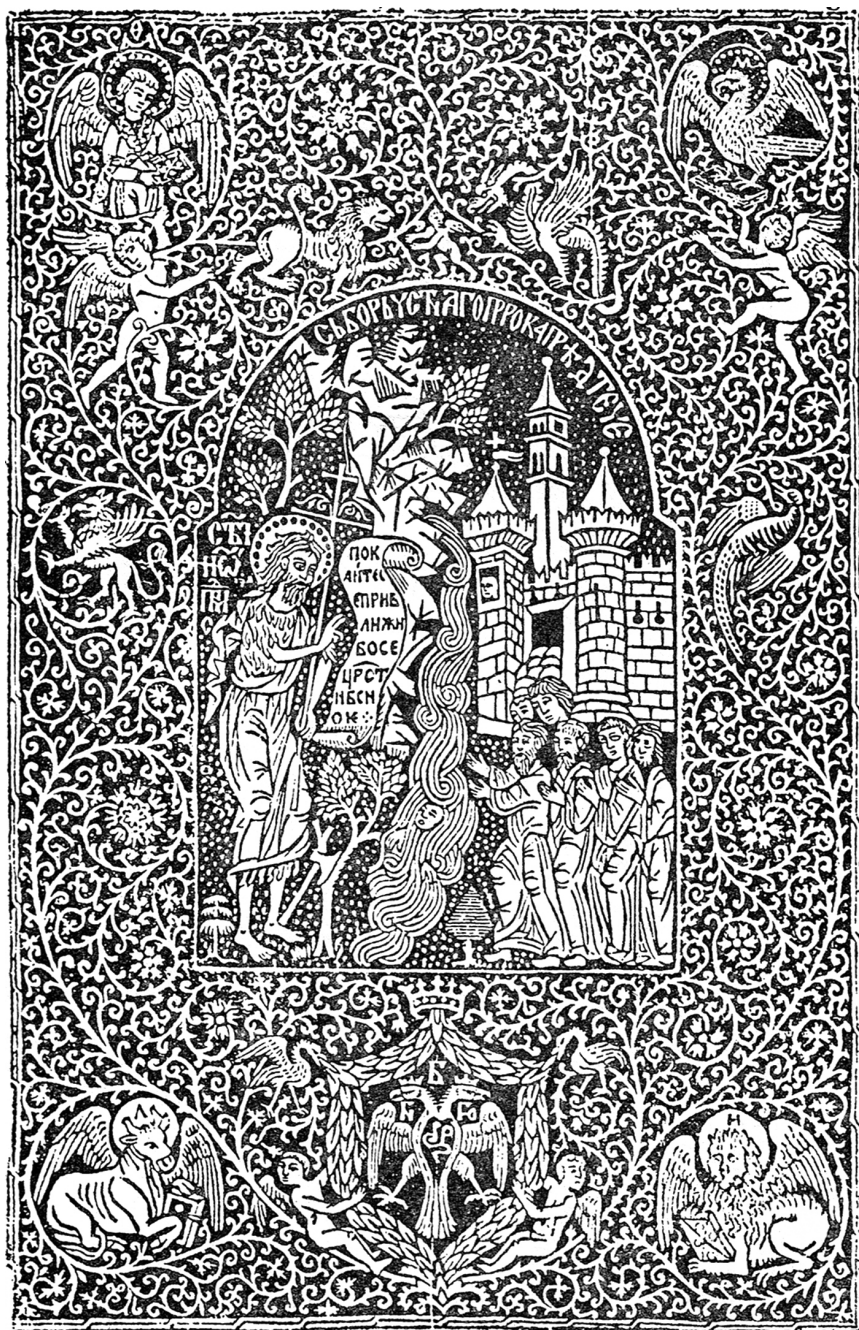
ANDREA VENDRAMINO
PRINCIPE
VENETIUS IMPRESSVM

M. CCCC. LXXVII. NONIS. IVNII.

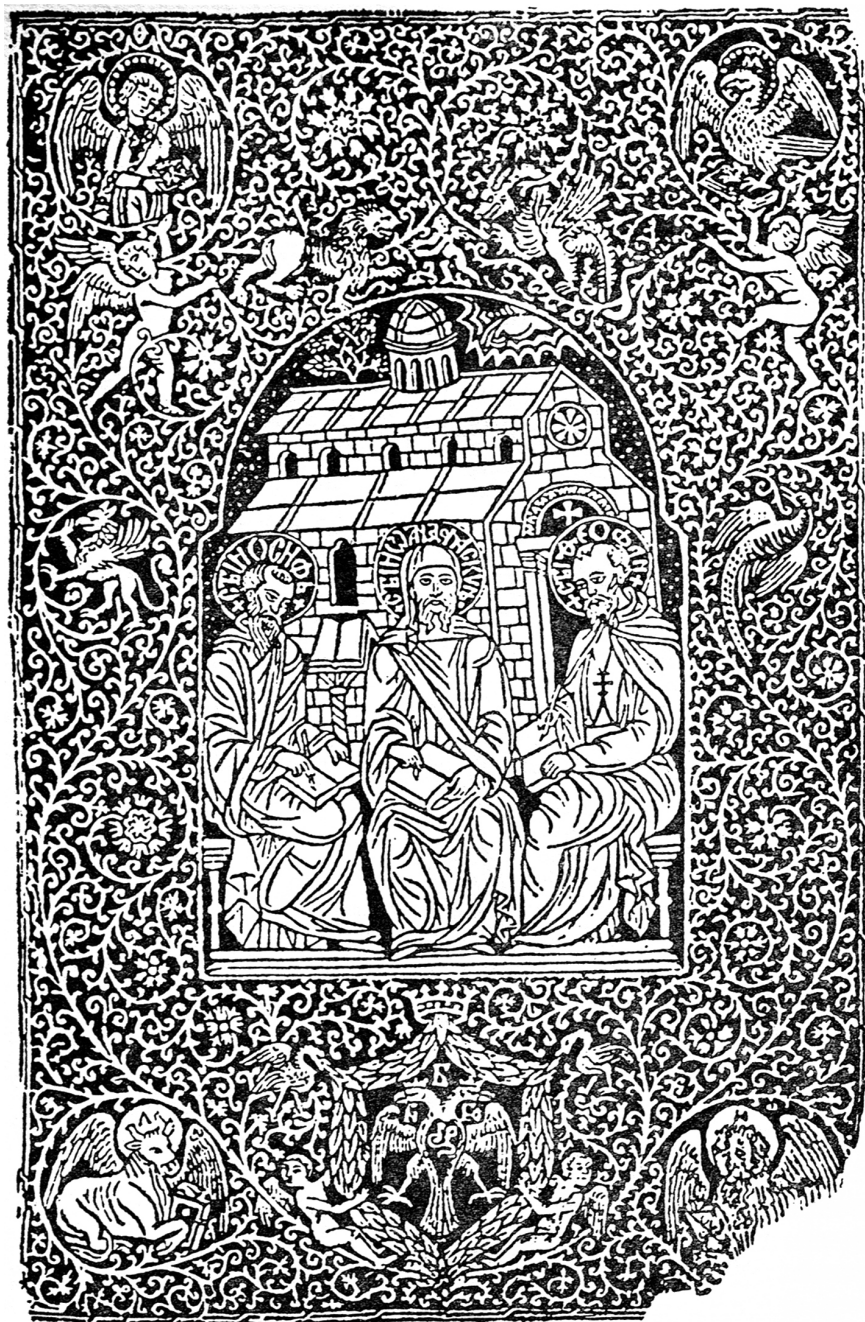
Андрија Палташић (XV в.)
први наш штампар у Венецији
(Iacobi Andreas Catharum patria)

ф. Гашпар, кавалијер г-на кнеза итд., послат сам на ова имања да поставим (у посед) и предам заједно ове баштине лично Новаку њефалији, у име горе реченога г-на Ђ. Ц.: најпрво кућу у граду, покривену тиглама и плочама, која граничи с Марком Пендригом и Луком Радичевићем и још виноград у будванском пољу, на мјесту званом Ђурђева њива, поред потока којим вода иде и имања Ивана Добрковића, и још други виноград зван „На пијесак“, између улице и имања Вука Радичевића, и још комад (печу) винограда у будванском пољу на Грчкој њиви, поред имања Алигрета Ђурђевића, купљен на лицитацији посредством Андрије Греговића, као прокарадура свијетлога господина Ђ. Ц. у његово име, а од ранијег власника Ђорђа (Зорза) Главине Будванина. И би послат горе речени Новак у име горе речено и прими винограде и мјеста у своје руке, земље и траве узевши, и понесе као своју ствар, похваљујући (оно) што је учињено по обичају. Ту свјedoци: Франо Ратковић и Андрија Греговић. И ја Иван, син Батистин, од Травалије (из Травуније?), од цитаделе јавни царски протонотар, имајући дозволу за нотарски посао, а сада канцелар г. Алвиза Лонга, поштенога кнеза Будве и његове управе, уписах горе речено за вјеровање и ударих свој знак (сењао), да се зна.

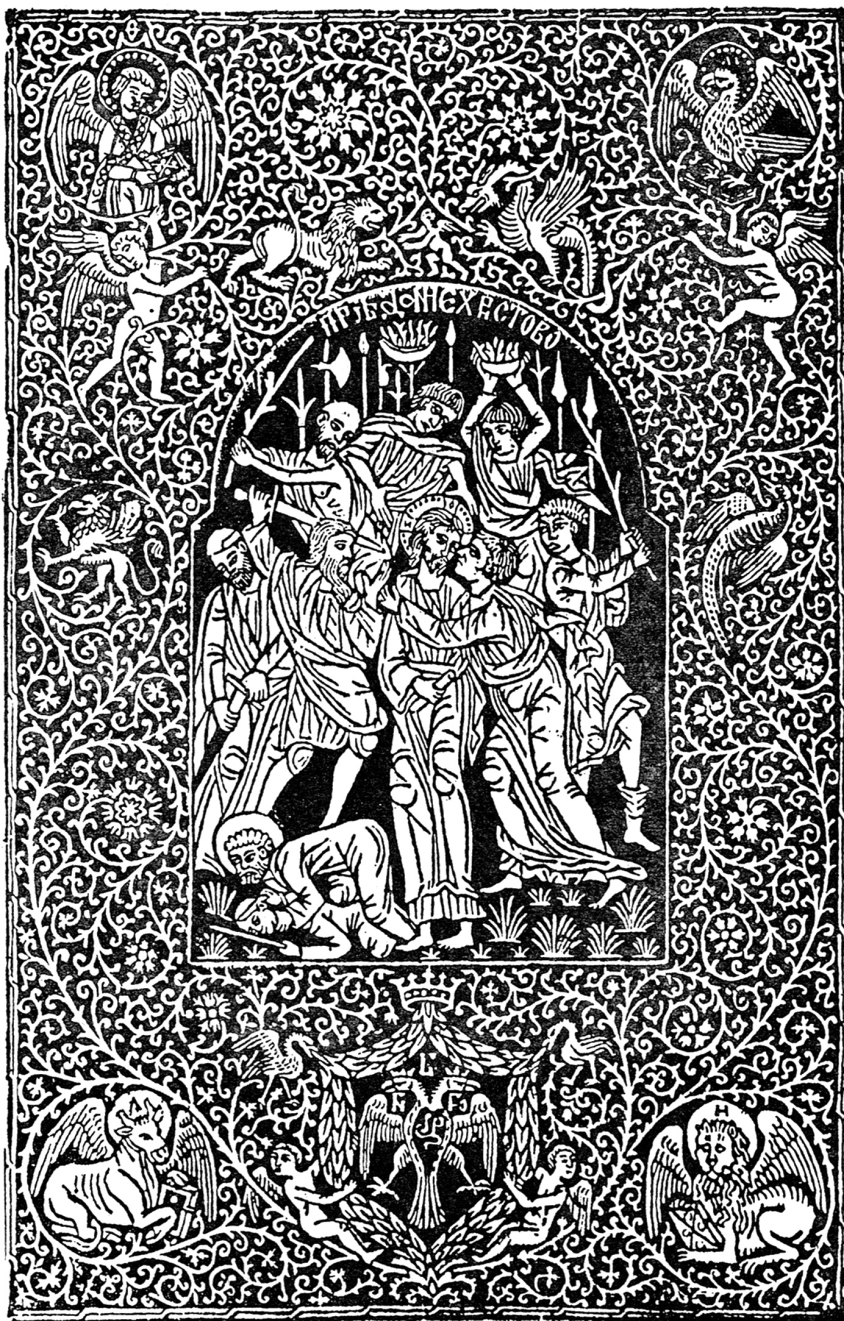
Исто.

Сабор часног пророка и претече у Октоиху петогласнику

Црквени мелоди пред Цетињским манастиром у Октоиху петогласнику

Предање Христово у Октоиху петогласнику

100. ОБОД ИЛИ ЦЕТИЊЕ, 4. ЈАНУАРА 1494. ГОДИНЕ

Господар Црне Горе Ђурђе Црнојевић и свештеноинк Макарије „од Чрније Гори“, као главни мајстор прве државне штампарије на свијету, објашњавају побуде за штампање књига без којих су празне цркве и наглашавају труд осам људи који су за годину дана завршили Октоих за прва четири гласа.

Ђурђе Црнојевић:
ИЗ ПРЕДГОВОРА ОКТОИХУ ОД ПРВА ЧЕТИРИ ГЛАСА

Пошто је у Тројици Бог којему се клањамо био рад да испуни цркве светим књигама, видећи ја, у Христа Бога правовјерни и Богом чувани Господин Ђурађ Црнојевић да су цркве празне без светих књига јер су их, гријехова наших ради, пљачкала и растрзала душманска чеда, потрудох се уз помоћ Светога Духа и љубави к божанским црквама и написах ову душеспасну књигу Осмогласник, за испуњење химне тросунчаног у јединству божанства којему се клањамо. Молим пак младе и одрасле, и старе који читају или пјевају или пишу, љубави Христове ради, да исправљају нас који се искрено трудисмо да се ово дјело благослови, да заједно слаavimo Оца и Сина и Светога Духа, да овђе добијемо милост а тамо да се озаримо свјетлошћу, амин.

ИЗ ПОГОВОРА

Грјехова наших ради постиже нас османлијска жељезна палица, јао, не само бијући нас но и убијајући. Дођоше туђини у светиње божије и цркве разрушише. Видећи ја, у Христа Бога правовјерни и Богом чувани војвода Зете Господин Ђурађ Црнојевић, да је све мање светих књига, које су искомадала и опљачкала душманска чеда, зажељех с помоћу Светога Духа и саставих форме на којима за једно љето осам људи заврши *Октоих* од четири гласа, хвалећи Бога који нас кријепи.

Свештеноинок Макарије:
ИЗ ПОГОВОРА

Трудих се око овога својим рукама ја смјерни свештеник (јеромонах) Макарије од Црне Горе, по заповиједи Господина мога Ђурђа Црнојевића, у вријеме преосвештеног епископа зетског кир Вавиле. Молим старце као родитеље, одрасле као браћу, младиће као синове, који читају или поју или преписују, и на кољенима пузим, да нас руком и језиком, Христове љубави ради, исправљају и да нас, који смо се искрено трудили око овога, благослове, да се и њима деси оно Валаамово Израилју: „Кога благословиш биће благословен, а кога прокунеш биће проклет“.⁵³ И: „Приђите благословени од Оца мојега, наслиједите припремљено за вас царство, у којему ћемо живјети заједно, славећи Оца и Сина и Светога Духа.“

Сврши се ова књига од створења свијета 7001. године, од рођења Христова 1494, мјесеца јануара четврти дан.

101. НА РИЈЕЦИ, 8. МАЈА 1494. ГОДИНЕ

Пресвијетли Господар Ђурђе Црнојевић овлашћује својеручним писмом Антуна Паскуи и Ђорђа Дапковића да га заступају у Венецији у другостепеном спору око дијела брода који је његов отац продао Јакову Милатовићу из Будве. Писмо је донио изасланик Ђурђев Фрањо Меднић (Медовић?).

Моћном и свијетлом господину Јерониму Аурiju, провизору Котора, достојно поштовање.

Будући ми јављено од стране будванског начелника да се средином овог мјесеца морам појавити пред Вашом Сињоријом ради одбране првостепене пресуде против јемаца Јакова Милатија у вези остатка брода који је био власништво мојега покојног оца, или да пошаљем своје заступнике, молим Ваше Господство да се по свим позитивним клаузулама установе као моји пуномоћници: сер Антонио де Паскуи, покојног Марка из Бара и Ђурђе (Зорзи) Дапковић, како би могли да бране речену првостепену пресуду о „остатку“ брода и припадајућој бродарини про-

⁵³ Четврта књига Мојсијева, 22, 2.

тив било које особе и да у ту сврху добију генералну дозволу и законски мандат.

Ђурђе Црнојевић
(Georgius Zernovich)
ИАК, СН 19, 819–820.

102. ЦЕТИЊЕ, 29. ДЕЦЕМБРА 1494. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић исправља међе имања датог Шћепану Малоншићу, будући да се дан раније лично увјерио да није спроведена исправа о границама донесена двије године раније.

Божјом милошћу ја, Господин Ђурађ Црнојевић, дајем на знање свакоме пред ким се изнесе ово наше писаније о томе како сам дао Шћепану Малоншићу у пронију трећину Орахове љути, нека им буде са оним што је држао Радоња Балочевић у првој исправи о међама и о границама које смо му ми дали и записали у 1492. години. Послије тога ја, Господин Ђурађ, након двије године бијах тамо и својим очима виђех, мјесеца децембра на 28 дан, да он немаше нити бијаше његов трећи дио Орахове љути, како му бијах дао и записао и ово виђевши ја зажељех потпуно испунити и послах мјесеца фебруара 24. властелу околних катуна које знадох да су боље вјешти и вјеровани и пред њима адвокат кефалија Драгаш Ђуровић из Матагужа и пронађоше међе Орахове љути, праву истину кудије се налазе међе Орахове љути: најпрво почиње међа Малоншића у Близанцу, и одатле у Грљев кук, и одатле међа Саруцојевића правцем у стијену која је на стијени код Црвене папрати, и одатле у врх зеленога кука. Од Зеленога кука у Врању главицу и одатле вијенцем у Нишину каменицу и одатле у правцу више Каменице која се зове Шћепановића каменица и одатле право у Плужне ками и у Човјечју рупу, и одатле у Чисту јаму, од сухе Опачице и од тога одцијепише и даше Шћепану Малоншићу трећи дио. А ово уредисмо да се знађе се налази његово посебно. Прво: од Близанца у Грлени кук, одатле у стијену која је на стијени на Црвеној папрати и одатле према претходним границама које му бијасмо прије оградили и у исправу записали, и у Андријину улицу, и одатле преко бријега у Прасквену главицу и одатле у Мидину главицу, а одатле у Шупљу стијену и границе које иду према Закрнчевој главици. Ово показује одак-

ле почиње Забјел, са предње стране од Шупље стијене, правцем У Црни крш дебели и одатле страном у главицу на ивици јаме, и одатле у улицу код кућишта судије Алексе Богдановића. И одатле у границу усред Љути, и одатле у главицу изнад гувна, више Бијелога брода, и одатле у ријеку Матицу и још земље које су изван ових граница што су биле поданика Радоње Балочевећа у Бијелом Броду и у Писку. Једне што сам му ја Господин Ђурађ замијенио за Сенокосе што бијаху његови, а друге што је имао Радоња Балочевећ, како прво што је било код Радоње од господског поданика, како и ово што смо му ми дали да има лично од Грубичевећа. А овоме дадох за праву и вјерну службу што је одслужио при Господину нашем родитељу и поново примени увијек, и у баштину њему и његовијем послвије њега. А овоме властела: од Љешњана: Вукман Лекић и Радоња Ђурђевић и Вучин Радошевић, Нико Ђоновећ и Прибич; и од Калођурђевића: Миланко и Иваниш Штипковић, Богдан Кајичић; од Пјешиваца: Иван Бјелаковић; и од Малоншића: Нико Страисалић, Рашко Дапковић, Лумо Владовић; од Ђеђеза: Ђурађ Бождаровић, Радосав Миросалић; од Комана Радич Николић, Радеља Урдук и Радеља Дибритчук; од Гољемада: Новак Гољемада; од Круса: Лекач Стањевић и Гвозден Калић; и још му даше пет кућа људи на име Прибарожића с ђецом, и Богдана Влахинића са ђецом и брата му Ивана Влахинића са ђецом и брата му Новака Влахинића са ђецом и Радосава Гојнића, пасторка Богданова са ђецом: а ове речене људе дадох њему, реченоме Шћепану Малоншићу и његовијема насљедницима да служе увијек.

По заповијести господина Ђурђа Црнојевића, писах ја Никола Попов, дијак.

Пријетис у рук. НББ, 605, 1. 11–12.

103. „НА ЦЕТИЊЕ“ 15. ЈУНА 1495. ГОДИНЕ

Ђурађ и Стефан Црнојевић потврђује Оснивачку повељу Цетињског манастира свога оца Ивана и додају му нова имања. Упућују све који суде да не гледају на лица људи већ да суде по правди, иначе то није суд божји. Под заклетвом су потврђена и имања „прве међу женама, Богородице Црногорске на Цетињу“.

Слушајте најбољег (међу нама) Ђурђа Црнојевића, који рече судијама из својих уста ријечи Божије: „Не гледајте на лице, судије земаљске, но праведно судите, иначе то није суд Божји“. И тако слушаоше ове ријечи, љубљени и слатки мој Исусе.

Ми Господин Ђурађ и брат мој Стефан, тебе као судију имајући, испуњени страхољубљем, потрудисмо се судити праведно, тражећи мјеру и праведни метех између села и катуна и заклињући свакога да каже оно што му је познато. Манастиру и нама који господаримо у земљи указасмо ће се раздваја наше имање од других села (...) и винограда, и воденица, њива и хумака. Ово утврдисмо због оних који ће, по суду божијему, ђести да господују у овој земљи, да не би ко јачи од слабијега што приграбио, и учинисмо да са сваке стране буде по 24 бољара, ове земље мужева вјерних и свакога пријатеља достојних и обавијештених од родитеља о предреченим међама и правима и с њима посласмо у Божје име, да не суде ни по наклоности ни из освете, на што се сви 24 заклеше и пронађосмо првој првенствујућој међу женама Богородици Црногорској на Цетињу, међе и правине и села, винограде и воденице, и приходе од царина наших и од бродова, просто казано владичанске и црквене приходе.

Најпрво на Доње Добро од вељега винограда половину у готово да има црква.⁵⁴ И што замијени Г-дн Иван у Ратка Остојића при светој Текли да је црквено 12 кварата пшенице за сијање и испод кућишта Ратка Остојића два стара жита и два шестака ђедбе пшеничне. И што замијени Г-дн Иван у Драгојевића (?) стар ђедбе пшеничне и околу те земље комад Дубраве, и у Кошући до 1 стар и четвртаник ђедбе ражане. И на чем је ђедио Ратко, међом лозја, када је рађало највише 55 крбљи, а најмање 30 крбљи вина је бивало. И више зграде Раткове комад дубраве, и двије кметштине Раткове на којима ђеде Никола Ковач и Вукота Кривокућа, оба кмета црквена, с баштинама да су кметови као Стругари. И на Јаблану два кабла ђедбе пшеничне и под Великом плочом виноград, и више села над виноградом гора и планина по међама које се овђе именују: најприје на највиши врх Добрштика, одатле у Тијесно ждријело Стакорника у границу; одатле вијенцем на врх Дебелога; одатле у границу на дну

⁵⁴ Одавде се подударат текст ове повеље и шире верзије Оснивачке повеље, само што није исти редосљед одломака.

Ругина доца; одатле на запад у границу више Миомана Клобучара куће; одатле у границу испод воде која се зове Грм, више Никшине куће; одатле у границу на плочу код Каменице, више куће Николе Шћепановића; одатле у дно Љаљка⁵⁵, у границу у Дебелу плочу; одатле у дно Малога зеља у Сказ, и одатле опет на врх Добрштика.

И Рада Прибисалића с ђецом и баштином, и Радоњу Марковића⁵⁶ с ђецом и баштином. Дио брда и планине над Лупоглавом и границу у врх Ивине. Одатле над Лугоб у границу; одатле под Ковачев до у Крст у границу; одатле у границу како се иде⁵⁷ право уз планину путем удесно; одатле више Ковачева дола⁵⁸ у велико камење у границу одатле више Дапкова дола у границу; одатле више Кравшина дола у границу која је у Ободини; одатле више Станишта, на врх Голе главе у границу; одатле у Дебелу плочу у границу; одатле у Ждријело над Кашнијем долем, право погледавши ка Вељем врху више Травнога дола; одатле све гребеном у Козји хрбат; одатле у Ждриоце, у Буче, у гумно (гувањ ?) поред пута; одатле у Бучки бријег на камену границу с јужне стране; одатле гребеном у Дњебели камен више Гршавца; одатле у највиши врх Кошућег брда; одатле више Лупоглава, поврх Гомилице, на врх Попових лазина; одатле у крш Вранових станова и у Провастно на Вранове станове; одатле подно брда идући преко поља опет у границу наврх Ровина. Овђе је граница Лупоглаве горњобрске докле би рало задјело...⁵⁹

И у Приморје мали (?) виноград одвојен од старога. И један витао воденички на Ситници и на Врела витао воденички. И дрва божићна законска⁶⁰ што Врељани и Угњани доношаху. И десет дебелих кабала соли са солила наших сваке године. И дубраву () главици која се зове Вртијељка, десну страну од Ђинова брда, до Арбанашке међе и до () како се напоље цетињско погледа. () Најпрво у границу с пута који слази од Витине улице преко поља ће су мрамори укупани () границу () у камену међу. Одатле иде право у Вигњиште у границу, не досежући до Андрана. Одатле скреће опет () брда крајем

⁵⁵ А широј верзији Оснивачке повеље: Алка.

⁵⁶ У широј верзији: Мркшића.

⁵⁷ У пријепису: „куда идеш“.

⁵⁸ У пријепису даљих неколико ријечи замрљано; реконструисано према широј верзији.

⁵⁹ Даљи дио реченице нејасан.

⁶⁰ Обавеза, раније наређена.

поља поврх Зауглинскога крша при потоку а одатле право потоком мимо Влашку цркву под Брдом у понор, а одатле крајем поља опет у границу код пута Витине улице. И тко сије то поље да носи жито готово у Манастир. Ако би ко сијао без питања и благослова црквеног старјешине, да му црква узме све, а њему труд да је залуду.

И комад земље пред Манастиром, од моста уз улицу до клијети а одатле у понор. Од понора потоком и опет до моста.

И планину Ловћен што је међу овим границама: најпрво почевши у Пресеку, ђе се састају међе ловћенска, бостурска и бајичка; одатле хобером⁶¹ у каменити хобер Мајсторице; одатле право у ждријело мајсторско и ловћенско; одатле хобером у врх Трештаника и по врху Трештаника у Коловирски врх; одатле по врху Коловира хобером у Дебели врх више Кобиљега дола а одатле хобером у Врх Бабљака. Низ Бабљак у ждријело; одатле врхом у Кобиљи тор; одатле хобером у Дебели врх више Кобиљега дола а одатле хобером у Врх Бабљака. Низ Бабљак у ждријело између Ловћена и Бостура, па у Пресеку ђе се састаје међа ловћенска бостурска и бајичка. Међу овим границама што год је обрадивих земаља и Сенокоса и доходака од жита, да је цркви четвртина као на Цетињу. И Брајка Радојевића су два брата, да су кметови црквени и да не дају никаквога данка нити да коме раде, сем цркви да буду савршени радници и да дају цркви свака кућа по три крбље вина.

И још приложије Господин Ђурађ и Стефан на Цетињу кметове Бјеладина Хумца с баштином и ђецом, да пасу имање црквено они и њихов траг. И у Загору Бојка Радовановића с ђецом и баштином, и Пачка (Пашка) парца с ђецом, да су савршени радници црквени и да дају цркви сваке године по три крбље вина пољева и на Горње Добро зајам (рукоданије) који су наши ђедови били дали Михаилу Пиперу и за (његову) невјеру узне родитељ наш за себе и држа, и ту пронију ми дадосмо цркви. И на Ботуну један кабао сѓдбе пшеничне и у Ријеку јаз, ниже јаза Св. Николе Ријечкога. И у Пјешивце јаз према Слаповима. Кома црквени старјешина заповиједи, нека држи јаз са црквом напола.

Писа се ово љета 7003, мјесеца јунија 15. дан на Цетињу.

Пријетис у МЦ АБО, кутија: Епоха Црнојевића, бр. 9.

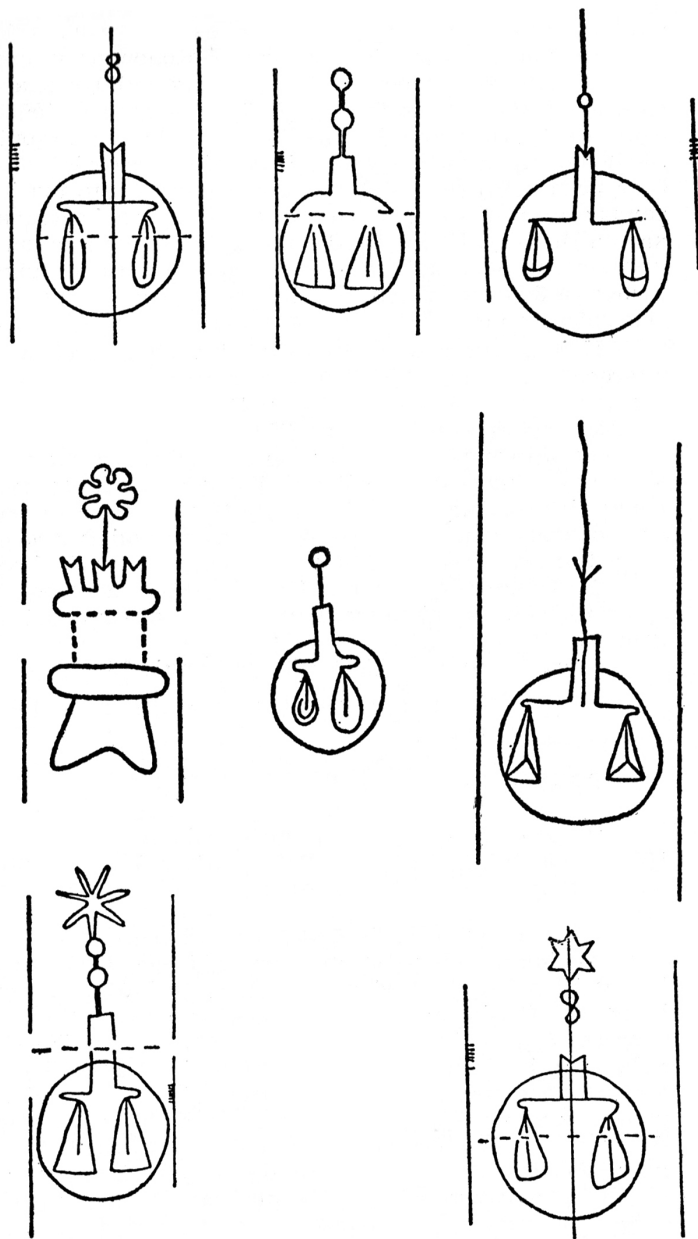
⁶¹ (Х)обер = креста (у кокота), бријег.

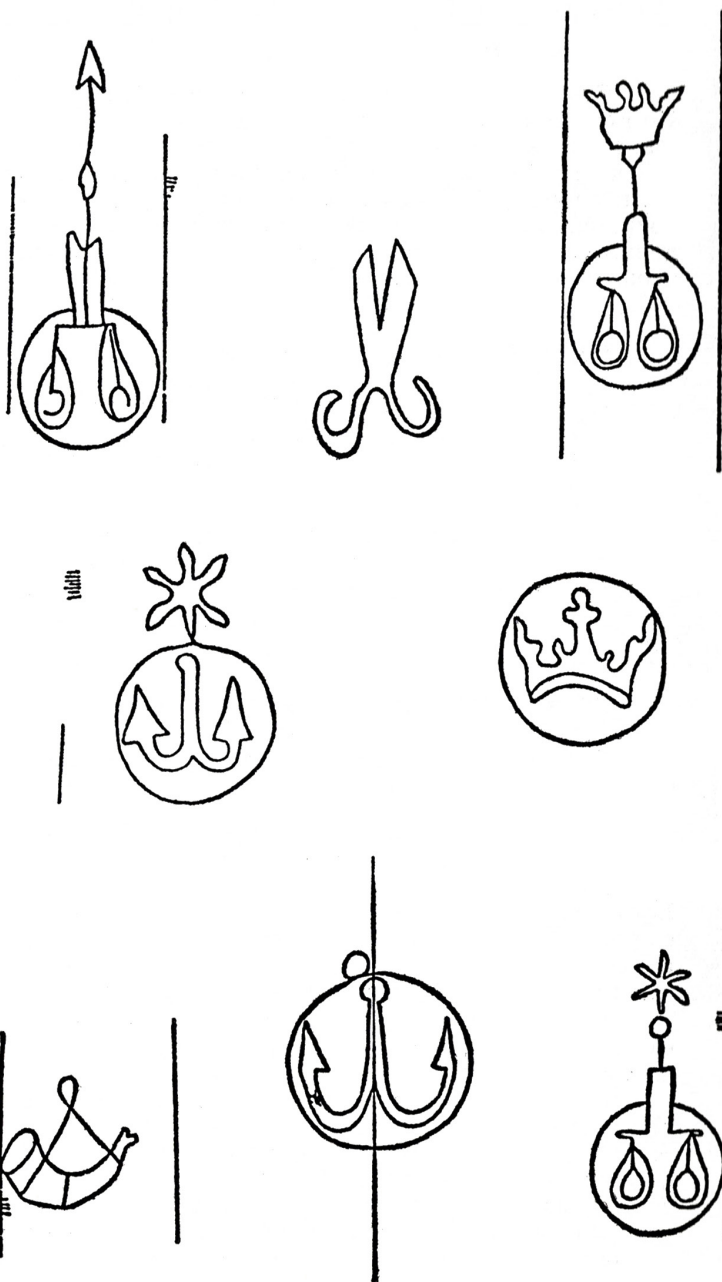
104. ГОДИНЕ 1495.

Запис о утврђивању граница између имања Ђурђа и Стефана Црнојевића с једне и Остоје Радосалића с друге стране, за Бостур на Ловћену.

Нека се зна ће је била диоба Радосалића са господарима Црнојевићима, синовима Господина Ивана, са Господарем Ђурђем и Господарем Стефаном. Ово је (међа) Господара Ђурђа и Господара Стефана: најприје како пут води од Ђафе преко Бостура до Малог Бостура; од Малог Бостура до Пресеке, ће се међе састају. Дио Остоје Радосалића је половина од Блатишта, а друга половина је црквена. Граница је Међувршје, у велики камен више Попова дола и опет у пут који води према Маломе Бостуру. Ово је међа бостурска: најприје у врх Бабјака и одатле, поред Бабјака, великим бријегом између Блатишта и Бостура право у Горњу Пресеку, ће се састају рвалачка и бајичка међа.

Цетињски летопис, 40–40а.

Водени знакови у књигама црногорске штампарије (по М. Бошњаку)

105. ГОДИНЕ 1496.

Неће на путу, можда за Цариград или из Цариграда, Стефан Црнојевић узима или купује Светостефанску хрисовуљу и попуњава лист који је био брисан, оставивши о томе запис на истоме рукопису.

Нека је знано свакоме човјеку како раб Божји Стефан Црнојевић нађох ову књигу у хазнадара Мурат-бега и узех је и исписах ријечи господина игумана Никодима које бјеху избрисане.

Љ. Ковачевић, *Споменик СКА IV*, X.

106. КОТОР, ДЕЦЕМБАР 1496. ГОДИНЕ

Стефан Црнојевић, у име султана, ставља брата Ђурађа пред дилему: да за три дана напусти земљу или да иде у Цариград...

Писма из Котора у којима Пјер Лион, провидур, јавља 27. о. мј. да је из Цариграда стигао Стефан Црнојевић и ставио до знања своме брату Ђурађу да, по султановој заповиједи, иде на Порту или да у року од три дана напусти земљу. Схвативши да се ради о завјери, Ђурађ се укрцао у Будви са својим стварима, водећи и супругу племенитога рода, ћерку Антонија Ерица, нашег властелина. И на тај начин му речени брат његов одузе власт.

Они из Црмнице желе да се поврате под окриље и заштиту Сињорије наше, као што су и раније били, па су дошли код кнеза да му то кажу. А речено мјесто Црмница, које је Ђурађ прије извјесног времена отео, налази се у близини Котора. Послије савјетовања бјеше одлучено, поред осталог, да се у вези овога посла, секретар Алвизе Сагундине упути у Скадар санцаку и да утврди границе Бара даровима од 250 дуката, да речени Стефан не би тамо правио неред, како је обичавао Ђурађ.

Иначе овај санцак по имену Перизаша (?) – ужива велики ауторитет и гаји наду да ће постати паша.

Sanudo, *I Diarii*, рукопис, I, 305.

Рушевине млина Ивана Црнојевића на Цетињу, на некадашњој ријеци Цетињи, по којој је град и добио име.

Укоричени Октоих првогласник (Музеји Цетиње, Двор)

Грб Црнојевића у Октоиху

107. ВЕНЕЦИЈА, ДЕЦЕМБРА 1496. ГОДИНЕ

Млетачки хроничар Санудо наставља да уписује у свој Дневник вијести из Црне Горе (Скјавоније). Описује како је Ђурађ Црнојевић, проћеран из домовине, са супругом и пратњом стигао до Задра, а затим, оставивши тамо већи дио пратње продужио за Венецију, као „необично лијеп и висок човјек, обучен у хаљине извезене златом, на грчки начин“, то јест у народној ношњи! Такође даје драгоцјен податак о тројици браће: Ђурђу, Стефану и Станиши (касније Скендер-бегу).

Дође у нашу земљу мјесеца децембра Ђурђе Црнојевић, господар неких крајева и планина близу Котора у Скјавонији, заправо на њеним границама, јер га је брат Стефан, како сам писао раније, лишио власти уз подршку Турске, и сада он влада Црном Гором а трећи њихов брат Скендер-бег налази се у Турској. Ђурађ је стигао преко Задра, ђе је оставио стотину одличних коња, са супругом, нашом властелинком, кћерком Антонија Ерица, у Забениго, у улицу Пасквалин. Та је жена окићена накитом, одјевена у златоткану одору. И он је, такође, необично лијеп и висок човјек, обучен у хаљине извезене златом, на грчки начин. Ишао је до Сињорије више пута и тражио средства за повратак у домовину. Бијаше одлучено да се султану упути Алвизе Сагундин да испита може ли се речени Ђурађ Црнојевић вратити у своју државу. У међувремену Ђурађ ће бити присиљен да седи овђе. Могуће је да султан више воли да прима посланике него да преговара с амбасадором. И због тога овај Сагундин бијаше упућен, да би се нашао при руци кад затреба, пошто је вјешт грчком и турском језику. И тако кренуо на пут првога дана јануара мјесеца.

Sanudo, *I Diarii*, рук. I, 202.

108. ВЕНЕЦИЈА, 5. ДЕЦЕМБРА 1496. ГОДИНЕ

Сенат одлучује да се његов секретар Сагундин упути Фериз-бегу у Скадар и да код њега поради на повраћању Црмнице Републици, на одређује и поклон којим ће га придобити.

Након проћеривања или одласка Ђурђа Црнојевића с поседа који је држао на нашим которским границама, Црмница, важна за наш град и земљу, несумњиво под јурисдикцијом наше државе, жели поново доћи у нашу одану подложност, као што у свом писму прочитаном у овом вијећу пише наш провидур из Котора. Он такође пише да је послао свога гласника скадарском санцаку због свога случаја, јер се не смије пропустити оваква прилика да се поврати речена Црмница, за коју се толико пута заузимала наша држава, па у Скадар треба смјеста упутити нашега веома оданог секретара Алојзија Сагундина да се са оним санцаком, по имену Фериз-агом, побрине за враћање Црмнице, као и за питање граница Бара, јер то није још ријешено, за дужно уређење и закључак у погледу тих граница и свих осталих ствари оних крајева које треба да буду уређене. Поменути Фериз-ага, како се разабире из извјештаја нашега секретара уочи ове седнице, има веома велик утицај код Пресвијетлога Господина Турчина и држи се да ће брзо постасти паша, па га зато треба подстицати за благонаклоност према нашој држави и стога нека се одлучи да му се морају послати дарови по нашем секретару у висини 250 до 300 дуката, како се види у Колегију.

За	163
против	7
уздржана	3

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Reg. XXXVI, f. 97.

109. ВЕНЕЦИЈА, 16. ДЕЦЕМБРА 1496. ГОДИНЕ

Због промјене стања Сенат одлучује да секретар Сагундин не иде у Скадар већ директно на Порту, како би средио питање Црмнице коју су Турци узели.

Прошлих дана је у овом Вијећу било одлучено да се у Скадар, пресвијетлом санцаку Фериз-аги, упуте наш веома вјерни секретар Алвизе Сагундин, због Црмнице. Међутим из Котора је овом вијећу стигло другачије обавјештење, које захтијева неки други начин извршења и то не преко поменутога Фериз-аге. Доноси се одлука да поменути наш секретар, ако не могне извести и обавити

намјеру наше Државе, оде, морем или копном, како му буде погодније, на Порту, са истим оним упутствима што ће их добити од овога Вијећа. Осим тога нека се донесе одлука да се купе поклони, које ће тај наш секретар однијети у Цариград да их да и подијели господи пашама и осталим, како би се добро и по жељи обавило ово црмничко питање и остало што се буде расправљало.

За	163
против	12
уздржан	0

ASV. Senato secreta. Deliberazioni. Рег. XXXVI, f. 97.

110. ВЕНЕЦИЈА, 3. ЈАНУАРА 1497. ГОДИНЕ

Упутство Сената секретару Сагундину, послатом у Скадар и Цариград у вези са Црмницом и солилима, која су била у посеђу Ивана Црнојевића, али Сињорија на њих полаже право, као на свој ранији посед.

Упутство угледном Алојзију Сагундину, Вашем веома вјерном секретару.

Ми, Аугустин Барбадиго, Божјом милошћу дужд млетачки итд. Алојзе, из најновије одлуке нашега Вијећа умољених познат ти је разлог који нас наводи да те упутимо у Скадар Фериз-аги, санцаку оне покрајине. Зато нећемо ни покушавати да ти то шире понављамо. Наређујемо ти, дакле, да се одмах укрцаш на грип и да кренеш најприје у Котор, ђе, примивши обавијест од онога нашега ректора и веома вјерних грађана о принудном проћеривању или уклањању са оних наших граница Господина Ђурђа Црнојевића, који је (како знаш) био предзиђе (*antemurale*) онога нашега територија...⁶² Накнадно ћеш примити обавијест и виђећеш на лицу мјеста све писане документе о Црмници, која, како ти је познато, несумњиво нама припада, а присвојио ју је поменути ишћерани Господин Ђурађ. Примихеш такође обавијест како се раније пред вратим Котора убирао порез од људи с наше територије, што су поменути Господин Ђурађ и његов отац држали у закуп када је по други пут

⁶² Незавршено у оригиналу или је нешто изостављено у Томићеву пријепису.

његов отац био ишћеран с поменутих граница. Што се тиче солана и оних наших мјеста на поменутом которском тлу, које смо некада уступили покојном Господину Ивану Црнојевићу, оцу истога Господина Ђурђа, која их је без дозволе проширио, а још више недавно ишћерани Господин Ђурађ...⁶³ Пошто будеш све то помњиво углавио, отпутоваћеш у Скадар или тамо ће се буде налазио поменути Фериз-ага, коме ћеш предати наша акредитивна писма и дарове што смо их за то прибавили, па ћеш затим уопштено говорити о нашој посебној наклоности што је гајимо према његовој особи има више година и што ће вјечно трајати. А поврх тога да смо осетили како постоји међусобна наклоност с Његовом Узвишеношћу, у којој смо виђели поуздану несебичност, правду и правичност. Дивно је то што код човјека тако великога угледа код Свијетлога Великога Господина Турчина постоје тако изванредне врлине, па смо због тога, када смо прошлих мјесеци сазнали да је његова Узвишеност дошла у ове крајеве уз нашу границу, били радосни што у нашој близини имамо таквога човјека за пријатеља, што нам жели добро и који има високу власт и достојанство. Да покажемо неки знак љубави и добре воље, одлучили смо да пошаљемо некога, и то не из околних наших градова, као што се често убичава, него особу из наше близине, како би свима показали што јасније посебну наклоност и добротност према њему. Али због твоје одсутности, док си био на Порти Пресвијетлога Господина Турчина, одложили смо ову мисију, јер смо жељели његовој Узвишености упутити пријатеља и њему склону особу. И сада, чим си завршио горе поменуту дужност, коју смо ти били повјерили, одлучили смо да без оклијевања остваримо оно што смо већ у мислима намјеравали. Тако шаљемо тебе, нарочито и најприје да посетиш поменутога Фериз-агу, да његовој Узвишености буде знано којом ћемо га наклоношћу обасипати и цијенити. Када то завршиш, начећеш поменути предмет о Црмници, употребљавајући оне ријечи које оцијениш да одговарају, па ћеш истакнути потпуно право што га имамо над оним мјестом, чији становници, знајући за то наше право, добровољно су се вратили под своју истинску власт, па треба да буде презадовољна такође и његова Узвишеност, због своје правичности и доброте. Нарочито што је то била мисао и намјера Пресвијетлога Господина Турчина,

⁶³ Такође незавршена мисао.

што произилази јасно и отворено из писама његове Екселенције и што би могло нама шкодити, јер смо дозволили све до данашњег дана да речено мјесто буде у рукама горе поменутога Господина Ђурђа Црнојевића, иако ми то нијесмо радо и добровољно учинили него смо се непрестано тужили и тражили тај наш териториј. А одлучили смо, јавивши то и поднијевши тужбу Порти (како се пристоји да се подноси и због љубави што нас веже с његовом Екселенцијом), да ћемо силом принудити поменутога Господина Ђурђа на оно што је он добио драговољно да учини (како је морао). Али прије свега желимо предузети све оно што је уобичајено мирним путем. Овом пак приликом и коју нам је Свемогући Бог послао, намјеравамо своје узети, као што тражи свако право и правичност, па пошто смо увјерени да је то мишљење и поменутога господина Фериз-аге, ти ћеш, ако се не покаже да је он противан, наћи начина да се ствар ријеши на одговарајући начин. Ако би се противно збило и ти схватиш да је његова Узвишеност расположена (да никакво враћање не обавља без новог наређења Господина Турчина)⁶⁴... добивши од њега препоручена писма, хоћемо да отпутујеш у Цариград. Када пак стигнеш у Цариград, учинићеш уобичајене повете и предати дарове како Пресвијетлом Господину Турчину, тако и господи пашама, којима ћеш затим изложити прикладним ријечима разлог због којег смо одлучили да те поново пошаљемо онамо, мимо очекивања и увјерења нашега, у које никада нијесмо сумњали, да у тако јасној и очитој ствари не треба да досађујемо Прејасној Порти Господина Турчина. Што се пак тиче овога посла, ништа нећеш пропустити да оно што тако праведно желимо постигне успех, као што се поуздавамо у твоју разборитост и окретност, имајући увијек поштовање према части и доброхотности горе поменутога Фериз-аге. Осим тога дајемо ти на знање, у вези солана и вратарине Котора и Будве, да горепоменути Фериз-ага тежи поставити убираче пореза на начин како је држао поменути господин Ђурађ Црнојевић. Желимо да и у једном и у другом погледу настојиш одвратити Његову Узвишеност од такве замисли, коју би можда имао, него да о нашим соланама никакво право не тражи нити да нас ко смета. Јер, нити силом, него властитим нашим слободним уступком те је држао поменути господин Ђурађ, а у случају да не будеш могао тако постићи

⁶⁴ Лакуна у пријепису или оригиналу.

да поменуте солане поново остану слободне нашем Господству, настојаћеш пронаћи неко рјешење, или да се оне редуцирају на самих 14, како бијаше прије када смо их уступили, или да наше Господство за толико година даде пристојну количину соли Господину Турчину или његовим агентима у оним крајевима и исте солане да се из темеља униште, тако да престане сваки основ раздора, који би се из њих могао изродити. Али ћеш покушати смањити количину соли на најмање што будеш могао, не прекорачивши количину коју разложно могу дати поменуте солане. Што се пак тиче убирача пореза, пошто будеш најприје покушао да одбијеш такво настојање и не будеш могао ствар како желимо урадити, задовољни смо да се тај човјек или убирач постави изван вратију Котора и Будве на онај начин и прилику како су одржавани док није био тамо проћерани, покојни Господин Иван Црнојевић и док није био у Апулију. Када пак ни у једном ни у другом случају од овога што је горе написано не би могао уредити за Фериз-агом, наређујемо ти да интервенишеш код Порте Господина Турчина, због главног питања Црмнице, да говориш прикладно постигавши да поново вртиш ствари уз најбоље услове које будеш могао издејствовати. О свему овоме на вријеме нас обавјештавај и остани у Цариграду што дуже будеш могао без погибелји, за част нашега Господства, као што си некада разборито радио. Доиста, ако у жељеном истом послу Црмнице у Скадру са Фериз-агом и у осталим двјема стварима, наиме соланам и убирачима пореза, с њима не будеш могао ништа нити учинити, нити довршити, обавијестивши нас што прије, чекаћеш тамо наш налог у погледу ових двију ствари. Треба да сазнаш колико соли обичаваше продавати Котор, из којег се годишње извозило 10 или 12.000 дуката, а сада се мало или ништа неће извозити, због лукавства и превијаности Дубровчана, који су навели Турке да продају со у мјесту Рисан, близу, чак до вратију Котора и исти Дубровчани продају со и дијеле што су постигли по пола, на велику њихову корист и на нашу штету и губитак. Јер не само што нема прихода од соли него се смањује и број становника, онога града, који је, милосрдношћу божјом, био веома насељен, а тиме се користе турска мјеста, па се не сећамо да је некада био предложен практични предлог да ми дадемо со на онај начин како чине Дубровчани, и највише за скелу Рисан, па нама није познат прави разлог због које-

га је та иста пракса била прекинута. И зато на овом твом путу у оне стране нећеш се само обавијестити о овоме него, такође, када будеш могао, поново ћеш подстакнути поменути праксу и хоћемо да све своје настојање усмјериш на то и кад будеш могао својом бригом и окретношћу постићи да се иста со продаје у Котору, или близу вратију Котора, према горе наведеном услову, уз асистенцију једног турског посланика. Пристајемо да тамо довозимо со нашим бродовима и половицу добити или зараде предамо турској власти, како чине поменути Дубровчани. А у случају да не можеш другачије извести, задовољни смо да закључиш (посао) под истим условима под којим послују горепоменути Дубровчани. Ако би се показала каква разлика у погледу границе или било које друге ствари на оном которском територију, све ћеш настојати средити како будеш знао да ће бити од користи Вашем Господству и како будеш могао, па ствар на мирни начин живљења натраг вратити...

За	173
против	3
уздржан	1

ASV. Senato secreta. Deliberazioni, Рег. XXXVI, f. 99–101.

111. ВЕНЕЦИЈА, 7. ЈАНУАРА 1497. ГОДИНЕ

У покушају да добије од Турске приморске крајеве које је држао Иван Црнојевић, Млетачки Сенат изражава спремност и да плати штогод за обезбјеђење тога поседа.

Нека се додају ове тачке упутства Алојзију Сегундину.

Ако би ти се у преговорима о стварима и положају што их је држао Господин Ђурађ Црнојевић, по приједлогу који би ти био учињен или посредством какве прикладне особе, можда указала прилика да се испослује како би поменуто земљиште припадало нашој држави уз иста она давања или признавања као и у вријеме Господина Ђурђа, желимо не само да то послушаш него и да се свом душом и умом заузмеш како би се на тај начин постигао успјех, због сигурности и мира наших поданика Котора, наводећи им разлоге који ти буду на располагању, да ће то бити са знатном користи и миром и за тамошње гранично становништво Господина

Турчина. А ако ствар не будеш могао довести до жељенога циља уз већ означену цијену, задовољни смо да понудиш и нешто више, постепено, ако ти се учини потребно, све до износа од других 1000 дуката годишње. Ако буде потребно за олакшање посла (дати нешто) некоме од госпoде паша или другим посредницима у овом послу, прихватамо, а да би о томе имао одријешене руке, пиши нам најхитније како бисмо ти могли што прије одговорити у случају потребе неког нашега објашњења.

За	178
против	7
уздржаних	0

ASV. Senato secreta. Deliberazioni, Reg. XXXVI, f. 99–101.

112. ВЕНЕЦИЈА, 28. ЈАНУАРА 1497. ГОДИНЕ

Млетачки сенат одлучује да прими у службу Ђурађа Црнојевића.

Већ се више дана у овом нашем граду налази Господин Ђурађ Црнојевић с великом пратњом, склон и жељан убудуће служити нашој држави, па је изјавио да је, због те спремности и веома велике наклоности, у ту сврху у Задру припремио отприлике 60 веома опремљених и прикладних коња. Пошто се, особито у ово вријеме, не смије одбити таква понуда, посебно када је он лично потпуно спреман, када са собом има врло вјеште људе у војничком погледу и када код њих ужива веома велик углед, а не треба сумњати ни у какве изгреде и непослушност тих његових људи, нека се прихвати, у име Божје, поменути Господин Ђурађ с платом од 40 фиорина мјесечно, по десет плата за своју особу, а треба да доведе 200 коња, од којих сада нека попише оне које има, а остало када то ово Вијеће одреди и зато ће имати ону плату што је имају и остали наши страотиоти, па нека се заповиједи да морају поћи у Равену.

За	158
против	13
уздржани	0

ASV. Senato secreta. Deliberazioni, Reg. XXXVI, f. 109.

113. ИСТАНБУЛ, 5. МАРТА 1497. ГОДИНЕ

Турски дефтер Куча, Пипера, Хота и Климената, с уводним објашњењем како и због чега се прилази пописивању „нахија“.

Када су два слаба роба Умур син Тоганов као емин и Јусуф син Ахмедов као писар према узвишеној заповијести пописали вилајет Црнојевића земљу (Çirn ili), заповијеђено је да нахије Хоте, Куче и Пипере заједно попишу. Када су дошли са султановом заповијешћу и када је споменуте нахије требало пописати, оне су пописане према узвишеном берату са знањем Фируз-бега, а у опширном дефтеру (*defteri mufassal*) су споменути сви коментари и кануни (који се на њих односе). Заповијеђено је да њихов харач, испенце и све дажбине буду одсијеком. То је објашњено да би било познато.

Нахија Хоти, која има шест села, нека чува све дербенде (кланце) који се простиру од села која су позната под називом Доњи Тузи – на путу који иде од тврђаве Скадра до тврђаве Депендукана (Подгорице) и Медуна. У сваком селу нека поставе смјене и нека надгледају да не буде штете било чијем добру или животу. Заповијеђено је да споменути невјерници дају своје дажбине (*rusum*) по напријед споменутој одредби, а да су ослобођени и опроштени свих диванских намета.

Како је нахија Клименти дошла и покорила се, опширно је пописана са знањем Фируз-бега, јер је заповијеђено да се попише, ако се зна подручје осим нахија које су споменуте у узвишеном берату. Приходи од њих и приходи које они имају да дају одсјеком објашњени су на мјесту где су заведени.

Писано првог дана поштованог рецепа деветсто друге године (5. марта 1497).

Споменута нахија Клименти има пет села. Заповијеђено је да невјерници тих споменутих села дају годишње 1000 акчи одсјеком харача и санџакбегу одсјеком 1000 акчи испенце, а остале ушуре (десетине) и дажбине да не дају, да буду ослобођени и опроштени од свих диванских намета (*avarizi divaniye*), да пазе на пут који иде од тврђаве Скадра кроз земљу Петра Шпана (Петрошбан земљу) до земље Алтин (Altun ili) и да чувају путеве који иду од тврђаве Медуна кроз Кучке планине и излазе на Плав, па да буду дербенције. Писано првог дана часног рецепа деветсто друге године.

Нахија Клименти

Катун Језеро (Личени), – село Селце (Селците), кућа 40, неожењених 6 – приход, осим пореза за овце, 1339 акчи.

Катун Ђоновихи, – село Шпаја (Чпаја), кућа 47, неожењених 13, – приход, осим пореза за овце, 1882.

Катун Љешовихи – село Шпаја, кућа 23, неожењених 4, – приход, осим пореза за овце, 827.

Катун Морићи, – село Шпаја, кућа 27, неожењених 4, – приход, осим пореза за овце, – 908.

Катун Гољемади, – село Шпаја, кућа 15, неожењених, 3, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, – 539.

Укупно приход од села Климената, осим пореза за овце, 5.435 акчи.

Нахија Хоти (Ход)

Село Тихомир, – кућа 34, неожењених 7, – приход, осим пореза за овце, 1669 акчи.

Село Михаљани (Mihalyani), – кућа 22, неожењених 8, удовице 3, – приход, осим пореза за овце, 1334.

Село Побрежани, – кућа 30, неожењених 1, удовице 2, – приход, осим пореза за овце, 1248.

Село Божани, – кућа 29, неожењених 3, удовице 2, – приход, осим пореза за овце, 1175.

Село Љубице, – кућа 18, неожењених 4, – приход, осим пореза за овце, 671.

Село Кећи (?), – кућа 36, неожењених 2, – приход, осим пореза за овце, 1320.

Укупно приход од села Хота, осим пореза за овце, 7.417 акчи.

Нахија Кучи

припада ливи (санџаку) Скадар

Катун Павловичи, – кућа 60, неожењених 18, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 2426 акчи.

Катун Петровихи, – кућа 54, неожењених 15, – приход, осим пореза за овце, 2145.

Катун Љешовихи, – кућа 37, неожењених 7, – приход, осим пореза за овце, 1262.

Катун Битидоси, – кућа 32, нежењених 8, – приход, осим пореза за овце, 1181.

Катун Лопари, – кућа 9, нежењених 15, – приход, осим пореза за овце, 1334.

Катун Бањовићи, – кућа 39, нежењених 8, – приход, осим пореза за овце, 1392.

Катун Лазорце, – кућа 30, нежењених 11, – приход, осим пореза за овце, 1238.

Катун Коћи, – кућа 31, нежењених 4, – приход, осим пореза за овце, 1418.

Село Радун, – кућа 43, нежењених 10, – приход, осим пореза за овце, 1618.

Катун Бродине, – кућа 24, нежењених 3, – приход, осим пореза за овце, 845.

Укупно приход од катуна Куча, осим пореза за овце, 14.828 акчи.

Нахија Пипери

припада ливи (санџаку) Скадар

Село Лушка Жупа, – припада спахији Божидару, – кућа 25, нежењених 5, удовица 4, – приход, осим пореза за овце, 1014.

Село Лушка Жупа, – припада Божидару, споменутом спахији, – кућа 27, нежењених 3, удовице 3, – приход, осим пореза за овце, 983.

Село Дрезга, – припада споменутом спахији Божидару, – кућа 18, нежењених 4, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 673.

Село Дрезга, – припада споменутом спахији Божидару, – кућа 13, нежењених 4, удовица 2, – приход, осим пореза за овце, 527.

Село Дрезга, – припада споменутом Божидару, – кућа 8, нежењених 4, – приход, осим пореза за овце, 383.

Село Дрезга, – припада споменутом Божидару, – кућа 11, нежењених 1, удовице 2, – приход, осим пореза за овце, 370.

Село ? (Куобриго), – припада споменутом спахији Божидару, – кућа 6, нежењених 2, – приход, осим пореза за овце, 259.

Село Дрезга или Завала, – припада споменутом Божидару, – кућа 11, нежењених 3, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 439.

Село Мрке, – припада споменутом спахији Божидару, – кућа 10, нежењених 1, удовица 3, – приход, осим пореза за овце, 331.

Село Храсница, – припада споменутом спахији Божидару, – кућа 4, – приход 100.

Село Бјелице (?), – припадају спахији Радулу, – кућа 17, нежењених 4, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 629.

Село Дрезга, – припада споменутом спахији Радулу, – кућа 21, нежењених 3, удовица 2, – приход, осим пореза за овце, 720.

Село Бјелице (?), – припада споменутом Радулу, – кућа 17, нежењених 1, – приход, осим пореза за овце, 581.

Село Дуга, – припада Радулу, споменутом спахији, – кућа 4, нежењених 2, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 183.

Село Брестица, – припада споменутом спахији Радулу, – кућа 5, нежењених 1, – приход, осим пореза за овце, 194.

Село Рјечица, – заповијеђено је да невјерници споменутог села буду ослобођени и прости од диванских намета и да чувају путеве које су раније чували – кућа 48, нежењених 21, удовица 3, – приход, осим пореза за овце, 2.438.

Село Стрчалићи (Страхињићи ?), – кућа 61, нежењених 34, удовица 9, – приход, осим пореза за овце, 2.854.

Село Морачице, – припада спахији Вуку, – кућа 6, нежењених 2, – приход, осим пореза за овце, 233.

Катун Букумири, село Стрчалићи, – кућа 40, нежењених 11, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 1.564.

Село Радушев До, – од споменутог катуна – празно. Кућа 3, нежењених – приход, осим пореза за овце, 75.

Катун Бушати, село Стрчалићи, – кућа 35, нежењених 10, удовица 4, – приходи, осим пореза за овце, 1.380.

Катун Дреновица, село Дреновица, – кућа 37, нежењених 12, удовица 1, – приход, осим пореза за овце, 1.404.

Укупно приход од села и катуна Пипери, осим пореза за овце, 17.334 акче.

ИВА, Tahrir defterleri, No 26 m.

114. ИЗ КОТОРА, ЈУНА 1497. ГОДИНЕ

Из Котора јављају о великим невољама које имају са селима из околице, којима је раније управљао Ђурађ Црнојевић.

Ови (жители) су постали турски поданици, а то Которане ве-ома забрињава, јер се то догодило нашом кривњом. Узаман су се жители ових области обраћали Сињорији молећи да их заштити и стави сигурне међе између њих и Турака, како не би били подвргнути насиљу. Но виђевши да су били дуго варани, отпутовали су очајни, приставши радије да их глобе и робе Турци, него да их варају Которани. Они су (чак) били спремни да, као которски поданици, плаћају граду Котору дажбине (с тим) да имају свога провидура, који би прикупљао њихове дажбине, а да им Которани суде.

Которани су наговарали Сињорију да их прихвати заједно са њиховим селима и насељима, а учињене привилегије би спријечиле садашње невоље да се (они) предају Турцима и постају њихови измећари.

Sanudo, *I Diarii*, рук. I, 488.

115. СКАДАР, ЈУЛ 1497. ГОДИНЕ

Копија писма Фериз-бега, скадарског санџака, млетачком заповједнику мора Тревизану с молбом да се Венеција изјасни је ли или није у миру са султаном и дозвоља ли убирање данка из Грбаљске жупе... Примљено у Котору 24. јула, преведено са словенског на латински.

„Пресвијетлом и моћном, и сваке части и хвале велике од Бога достојном, брату моме старијему, великом капетану мора, препоручујем се.

Овим Ти желим ставити на знање да ми је од Његовог Царског Величанства стигла заповијед којом ми ставља у дужност да одем у Жупу и да опишем солане, а дације которске да сакупљам у име Његовог Царског Величанства, па се (с том намјером) подигох, дођох на солане Његовог Величанства, описах жупске солане, (а затим) преузех их у име Његовог Величанства да их држимо на вјечна времена, као што ми је заповиједило Његово Царско Величанство, а због овога сам се више пута обраћао првом которском провидуру, показујући му заповијед Његовог Величанства, као што то чиним и овај пут.

Овим Вам, дакле јављам да ми је од Његовог Величанства стигла заповијест да морам пописати и преузети жупске солане и дације и на тај начин ову ствар свршити...

А они су ми увијек одговарали: 'Ми ти о тој ствари не можемо дати одговор прије него добијемо заповијест Сињорије наше, или прије него стигне Генерални капетан мора, а он ће вам о тој ствари дат одговор...' Па, пошто је стигла Ваша екселенција, користим прилику да вам ставим на знање заповијед Његовог Величанства. Очекујем јасан одговор у овој ствари: да ли сте *вољни* да нам прегпустите жупске солане и дације, које ћемо преузети у име Његовог Царског Величанства, или *нијесте вољни*, па због тога тражимо јасан одговор да се зна да ли сте у миру са Његовим Величанством, или нијесте. А ја нијесам чинио штете Вашој земљи и Вашим људима откако сам дошао на ове међе, по заповиједи Честитог Султана, осим што сам преузео солане у име Његовог Величанства, па их држим као што ми је и наређено.

Па сад, пошто сам дознао да си Ти мудар и моћан господин Сињорије више, гајим наду да ћете ви учинити све како би се испунила заповијест Његовог Величанства, а мир који стоји између Честитог цара и Сињорије нека се не нарушава, него нека јача, а ако нијесте спремни испунити ову царску заповијест, онда знајте да сте нарушили мир који стоји између Честитог Султана и Сињорије. (У том случају) послаћу Ти царског субашу Кадар-бега, који ће вам говорити од наше стране, те имајте у њега повјерење, јер су то моје ријечи, и нека бог увећа Господство Ваше.“

Фериз-бег скадарски
Sanudo, I, *Diarrii*, рук. I, 480.

116. ВЕНЕЦИЈА, 22. ЈУЛА 1497. ГОДИНЕ

Млетачки сенат одговара султану на писма послата по изасланику, да млетачки поданици нијесу чинили никакве сметње Фериз-беговим људима и моли га да Републици припадне земљиште које је и раније било њено.

Пресвијетли Господине Турчине,

Јуче смо примили писмо Ваше Екселенције од Вашег изасланика Силиктара и у њему смо разумјели што нам пишете о земљи Црнојевића која, по наредби Вашег Господства, треба да буде узета за Фериз-бега, скадарскога санцака, тражећи од нас да

наши људи не праве никакве препреке него да одрже добар мир. Одговарајући Вашој Екселенцији, како она и жели, саопштавамо јој да је увијек наша намјера била и јест одржати непомућен добар мир и горње наше пријатељство, како у ствари испољавају и како смо непрестано наређивали нашим поданицима да морају на добар и братски начин живјети у суџедству с поданицима Ваше Екселенције, што је, потпуно смо сигурни, једнако и Ваша намјера и добра воља према нама. А што се тиче земље коју држаше Црнојевићи, о којој смо протеклих дана подстицали разговоре на Порти Вашег Господства преко нашега вјернога и љубљенога секретара Алвиза Сегундина, никада се наши ректори и људи нијесу мијешали нити чинили какво насиље скадарском санцаку или његовим људима, како се из искуства могло виђети. Међутим, лијепо молимо Вашу Екселенцију нека не дозволи да наша несумњива територија, коју од старина поседујемо и која никада није припадала Црнојевићима, буде заузета, како ћете усмено сазнати од поменутога нашега секретара, коме смо одобрили да изађе пред Вас прије повратка и од кога ћете боље сазнати појединости и многе ствари у том погледу, па се надамо повољном разграничењу, како тражи правда и доброта Ваше Екселенције, и горе поменути наш добар мир. Нека поживи много година Ваше Господство.

За	195
против	8
уздржаних	3

ASV. Senato secreta. Deliberazioni, reg. XXXVI, f. 147.

117. КОТОР, 24. ЈУЛА 1497. ГОДИНЕ

Одговарајући на поруку скадарског санцака Фериз-бега, главни заповједник (генерални капетан) мора Тревизан тврди да је Сињорија, једнако као и Порта привржена миру, али су Грбаљ и солане својина Венеције, што потврђују и хартије преминулог султана.

„Маркио Тревисан, величанственом и сваке части и хвале достојном Господину Фериз-бегу скадарскоме санцаку достојан отпоздрав. Стигао нам је мудри и вјешти муж, субаша Кадар-бег, гласноноша Ваш, носећи поруку Господства Вашег у којој нам поручујете

да те дошли на ове богазе да поседнете земље господина Ђурђа Црнојевића, наглашавајући да је то из памети Великог Султана.

Ми немамо намјеру да се супротстављамо намјери Његовој, пошто његово Величанство умије чувати и пазити мир, који стоји између вас и наше Пресвијетле Сињорије, нити имамо намјеру нарушавати, или баталити мир ни на који начин, па смо вашег посланика примили радосни због поштовања према Вашем Господству, и врло добро смо разумјели све оно што нам је у Ваше име саопштио.

Одговарамо вам да смо ми истога мишљења да чувамо сигуран мир и пријатељство као што Ви пишете, а што се тиче земаља (бивших) Црнојевића нијесмо намјерени да вам правимо било какве сметње, али нам је част изјавити да су Грбаљ и солане били и остали власништво Сињорије наше, које потврђују карте староставне, и као што показује потврда преминулог Великог Султана, као и живог и здравог Његовог Величанства, који је својим златним устима изрекао ријеч да смо ове поседе држали увијек и да их држимо до данашњег дана у нашем власништву и држаћемо их и нећемо их дати за ружну вијест коју би каква неваљала и жалосна особа могла донијети Вашем Господству, или ако би вам ко други донио какву вијест, па макар да сте направили попис и катастар. Као што је навијестио Ваш гласоноша о некој ствари о којој сте послали извјештај Порти, а да ми не знамо ништа од онога што сте ви учинили.

Кад би Његово Величанство сазнало да Ви хоћете одузети оно што припада Сињорији Венеције и старој которској баштини, коју је посебно потврдио Велики господар, што добро држи у памети и Ваша Екселенција као честит и правичан господин који држи до своје ријечи, не би дозволило да се чини штета Пресвијетлој Сињорији нашој, са којом има и жели чувати мир и пријатељство. А ако заиста упутите свога човјека који ће скупљати дације под истим условима као и Црнојевић, поручујемо Вам да Вам је то увијек од добре воље и никад Вам неће бити забрањено. А ако Ваше господство дође с намјером да чини штету и невољу, као што нам се заклео Ваш гласоноша, против воље Великог Господара, направите крупну ствар, а ми не бисмо могли учинити ништа мање него да упутимо објаву и жалбу Порти и Великом Господару лично.

Ово је наш одговор који смо дали вашем гласоноши у присуству свију нас, јер желимо да сви знају како нам је стало да сачу-

вамо праведан мир и добро пријатељство са вама, и нека Бог увећа Господство Ваше.“

Котор, дана 24. јула 1497.
Sanudo, I, *Diarii*, I, 481.

118. ВЕНЕЦИЈА, 1. АВГУСТА 1497. ГОДИНЕ

Венеција покушава да задржи грбаљске солане.

Нашој Сињорији пишу одонуд да је Алвизе Сагудино упућен у Цариград да покуша наговорити реченог султана да нам остави Жупу, солане и дације. Премда их је држао Ђурађ Црнојевић, оне су одвајкада биле под управом нашега града Котора.

Sanudo, I, *Diarii*, I, 500.

119. ВЕНЕЦИЈА, 30. ЈУНА 1498. ГОДИНЕ

Млетачко Вијеће десеторице одлучује да се ухапси Ђурађ Црнојевић због скандалозних ријечи упућених општини Равена.

Да се гласа о ономе дијелу писма наше веома одане општине Равене од дана 15. и о ономе што је наведено у писму наших представника и капетана од дана 25. овога мјесеца, о врло неправедним и скандалозним изјавама господина Ђурђа Црнојевића против представника ове веома вјерне општине, које назива одметницима од наше државе итд. У име овога вијећа нека се поменути господин Ђурађ ухапси, а затим нека ствар дође пред ово вијеће и нека се о томе одлучи како одговара правди и части наше државе.

За 6, 7, 8 (прихваћено).

ASV. Consilium dei X. Misti. Reg. XXVII, 173.

120. ВЕНЕЦИЈА, 30. ЈУНА 1498. ГОДИНЕ

Млетачко Вијеће умољених одлучује да укори Ђурђа Црнојевића.

Тражи се да прваци овога Вијећа позову Господина Ђурђа Црнојевића и да га оштрим ријечима, која одговарају прилици, укоре и нападно због онога што је говорио против врло одане наше општине

Равене, па нека га затим опомену да се убудуће чува од сличних скандалозних случајева, ако жели трајно остати у милости наше државе. А пошто нама не одговара да га држимо у Равени, треба одлучити да се он одатле уклони и нека му се одреди смјештај у нашем мјесту Сачили (Sacilli) или неђе другђе ње се Колегију учини погодним.

ASV. Consilium dei X. Misti. Reg. XXVII, f. 173. v.

121. ВЕНЕЦИЈА, 1. ЈУЛА 1498. ГОДИНЕ

О изјавама Ђурађа Црнојевића у Равени пише и Санудо на наводи његове ријечи да није у милости ни код Турака ни код Сињорије.

Овђе је боравио Ђурађ Црнојевић, са многима од своје дружине. У Равени је употребљавао ружне ријечи, јер није у милости ни код Турака ни код Сињорије, чији је био роб и побуњеник. Иако је раније био веома поштован, због свога владања, или неког тајног разлога, наши су га капетани спровели у затвор.

Sanudo, I, Diarii, I, 1006.

122. ВЕНЕЦИЈА, АВГУСТА 1498. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић је успио да побјегне из затвора Торезеле и стигао на Лидо, у намјери да отплови преко мора, али га је препознао дуждев штитонша, иако је био прерушен у фратра.

Август. – Реченога дана, увече око 23 сата, кнез Ђурађ Црнојевић је побјегао из Торезеле. Двојици стражара који су га чували везао је мошње и руке одострага, како се не би могли помјерити, и тако је побјегао. Упутио се на Пјацу, укрцао се у једну барку и кренуо према Лиду ње се прерушио у редовника манастира Сан Ђанпаоло, а затим се истом барком запутио право према Две кастели, с намјером да умакне према Трсту или Сењу.

Но препознаде га неки Николо де Видал, капетан обале, и сѣде с њим од добре воље, обећаваши му да ће га одвести на пучину за што је добио 16 дуката и један сребрни послужавник. И рекао му је да се сакрије у барци док нијесу стигли наши капетани који су га у три сата ноћи одвели у нову тамничку ћелију. И ту је остао до јутра, (још увијек) прерушен у редовника.

Дакле, имао је намјери да утекне, послуживши се лукавством, везао је два чувара у (мјесту) Торезеле, као што сам горе рекао и кренуо, веслајући према Лиду. Тамо га је препознао неки Грациул, штитоноша принципов и рече ономе што га је возио: „Отвори четворе очи ће возиш овога, јер је важно“. И тако га је овај момак пребацио на Лидо где је било накијех страдиота што су дошли да приме накнаду. А са њима бијаху још двојица одјевена на грчки начин. И оставио га је у дворцу, покушавајући да пронађе барку са пет весала, чинећи се да се намјерио у Лорето. А при повратку нађе онога Николу де Видала са својом официрском барком и рече му: „Дајем ти на знање да сам одвезао на Лидо Ђурђа Црнојевића а (сад) идем по (неку) барку на пет весала“. Овај Никола је (затим) отишао на Лидо и ништа није нашао.

Око један сат ноћи стигао је на Пјацу Алвизе Манети, секретар Савјета десеторице и наредио Ђанпјетру деле Мајете, капетану барки Савјета десеторице и другим капетанима да се са једним баркама упуте према Две Кастели, а другим према Сан Ђорђо Мађоре, а свима је наређено да траже Ђурђа Црнојевића и да га ухвате, будући у недоумици куда се овај намјерио – на пучину, или према Ферари. А у међувремену се речени Ђурађ Црнојевић укрцао у барку на пет весала, с намјером да утекне поред Две Кастели. Никола де Видал га је спријечио, наредивши веслачима да се зауставе, па приставши уз обалу, нашао је реченог Ђурђа Црнојевића, а овај бијаше прерушен у редовника. Наговорио га је лијепим ријечима да се укрца у његову барку којом га је довео на Трг Светога Марка, где је смјештен у нову тамничку ћелију. Ту остаде осам дана, одакле је под јаком стражом поново упућен у своје одредиште, Торезеле, а да није поново подвргаван саслушању, јер је због ситних ствари ухапшен, итд.

Sanudo, *I Diarii, supplemento*, I, 113–114.

123. ВЕНЕЦИЈА, 25. ОКТОБРА 1498. ГОДИНЕ

Вијеће десеторице и Колегијум одлучују да учине по жељи француског краља и маркгрофа монфератског Константина Аријанита да се Ђурађ Црнојевић пусти из тамнице.

У споразуму с Колегијем.

Одређује се да се задовољи и послужи Хришћанско Величанство Краљ и Преузвишени Господин Константин Арени, који се у својим писмима, и преко посланика истога Константина, упорно залажу за пуштање из куле, у којој су ухапшени. Пошто, наиме, поменуто Величанство у своме писму дотиче одређене податке који се односе на оптужбу у погледу поменутога хапшења, мора се писати оправдање како поменутом Величанству тако и нашим посланицима код реченога Величанства и Велможнога Господина Ивана Јакова у онако згодној форми, како се свиди држави, вијећницима овога Вијећа и мудрима обају Вијећа. Сам пак Господин Ђурађ мора се сутра ујутро позвати пред Пресвијетога дужда, прваке ових вијећа у Колегиј, па уз присуство и назочност Господина Урбана и посланика маркгрофа монфератскога, поменутога Пресвијетлост нека се послужи оним ријечима које одговарају достојанству наше државе.

За	14
против	0
уздржани	0

ASV. Consilium dei X. Misti. Reg. XXVII, 195.

124. ВЕНЕЦИЈА, ОКТОБРА 1498. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић пред Вијећем десеторице, ослобођен на интервенцију француског краља и монфератског маркиза Урбана д'Алба.

А затим бијаше сазван Савјет десеторице и бијаше одлучено да се кнезу (*conte*) Ђурђу Црнојевићу заплијене писма француског краља и монфератског посланика. Кнез Ђурађ, доведен јутрос из Торезеле на засиједање, појавио се у златној одјећи. Изразио је захвалност Принципу који му одговори: „Кнеже Ђурђе, Сињорија је била милостива према вама, јер вас је оставила на слободи“.

Упућен је одговор француском краљу у знак љубазности, с чиме бијаше упознат и речени кнез Ђурађ, како би му се ставило до знања да је превише пуштао језику навољу.

Sanudo, *I Diarii*, II, 38.

Ламиниране странице заштићене су од даљег пропадања

Заставица у Октоиху, рад приморских гравера

НАУДО СЪВЪСЯГЛА

снѣкоу • твореніе прѣподобнаго ѿца наше
го іѡанна дамакунца • въ субботу вечерь на
малти вечерни • нагнъзвахъ стѣры гласъ • а

Вечернѣ наше матѣвы • прїимн стѣн гн •
н по даждь намъ ѡставленнхъ грѣхомъ •

ѣко тѣ ѣдннѣ існ • іванн въ мнрѣ въ скрсе́ннѣ •

Ѿбъ ндѣте людіе сѡнъ н ѡбъ нмѣте ігд • н
да днте славоу въ нѣмъ • въ скрсе́ннѣ н з
мрѣ твнхъ • ѣко тѣ ѣ бѣ нашъ • н забавн
насъ ѡбезаконїн нашнхъ •

Прїндѣте людіе поїемъ н поклоннмсе хдѡу •
славецѣ ігд • іже н змрѣ твнхъ въ скрсе́ннѣ •
ѣко тѣ ѣ бѣ нашъ • н же ѡльстн вражіе мнрѣ
н забавн • **повторнѣ а • слава • ннша бѡ:**

Все мнрноу славоу • ѡуаѣ прѡзебшоу •
н влѣкоу рѡждшоу • н сншоу двѡрѣ
въ поїемъ марїю двѡу • бестѣ тнѣмъ пѣснь
н вѣрннмъ оудобрннн • **табс ѣвнсе нбо**

125. ВЕНЕЦИЈА, НОВЕМБАР 1498. ГОДИНЕ

Которски ректор Ђикоња објашњава о тешком положају млетачких градова на Црногорском приморју, пред турском опасношћу.

Стигао је г. Франћеско Ђикоња, ректор и провидур которски, који је мудро извијестио о положају града Котора...

Исто тако извјештава да је санцак скадарски, Фериз-бег, човјек на свом мјесту, а да је онај субаша, поглавар бивше државе кнеза Црнојевића, никоговић, и да је починио многе штете которским селима. Пише да је један дио (штете) надокнадио. Желио би да Сињорија поклони 350 дуката Которанима. Да би довео у ред зидине од почетка до оног мјеста на коме стоје страдиоти, поарчио је 100 дуката. Исто (тако) закључује да Котор, иако снажан и неосвојив, није кадар држати таборе око града. Турци из Новог града, који не могу (опстати) без которске земље, као суседи нијесу лоши. Котор је добро насељен и врло одан Сињорији, али благајна је оскудана, свега 150 дуката, осим додатка за који захваљују коморнику Николи Балбију...

Sanudo, *I Diarii*, II, 68.

126. ВЕНЕЦИЈА, НОВЕМБАР 1498. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић прво тражи повећање плате, а затим одбијен од Принципа, одлази на кратко код ујака Константина и кума маркиза Урбана д'Алба.

Дође Ђурађ Црнојевић, који је до сада имао 40 дуката провизије мјесечно, затражи повећање како би на неки начин могао преживјети. А Принцип, који се савјетовао са Колегијумом, обећавајући га рече му да се у догледно вријеме не може надати никаквом повећању, и нека му је доста што су ми гријеси опроштени.

Овај је послвије замолио да му се дозволи да отпутује ујаку, господину Константину Арниту, брату матере његове, или своме куму у Монферу. И би дозвољено да му се дају пропуснице. И тако је отпутовао, али се тамо кратко задржао и опет се вратио.

Sanudo, *I Diarii*, II, 83.

127. КОТОР, НОВЕМБРА 1498. ГОДИНЕ

Ректор и провидур Котора обавјештава како субаша Црне Горе прави гозбе у Грбљској жупи и да је скадарски санџак-бег био пет дана у Котору.

Из Котора од г. Франћеска Кверинија два писма од 25. октобра. Једно врло дугачко о тамошњим стварима, о стражарима о повећању провизије и (о томе) како је дошао субаша који управља Црном Гором, земљом кнеза Ђурђа Црнојевића, с 300 особа у Жупу да прави гозбе, па је понудио ономе провидуру да дође у госте и да му је послао неке дарове.

Исто (тако) да се санџак скадарски Фериз-бег, пошто је био пет дана код Котора, очекује у Скадру.

Sanudo, *I Diarii*, II, 91.

128. ИЗ КОТОРА, 11/12. ФЕБРУАРА 1499. ГОДИНЕ

Которски ректор и провидур јавља о штетама причињеним у Грбљу. Скадарски санџак-бег тражи кривце. Ако их Сињорија ухвати и казни, биће то знак мира, ако ли не – знак рата. Даље јавља да су два представника Ђурђа Црнојевића били код санџака да би средили ствар, али се не зна коју.

Господин Францеско Кверини, ректор и провидур, јавља из Котора 11. и 12. фебруара како је тамо стигао један слуга преузвишеног Фериз-бега скадарског који је упућен на Сињорију, па се тамо задржао на путу за Дубровник. Кренуо, вели, да се жали на онога ректора и на земљу которску. А казује како је уочи Божића запаљена једна кућа од сламе на соланама у Жупи, чија је вриједност пет дуката, а да није знано ко је то учинио, и да је он то пријавио и да је наплатио глобе 100 перпера. А мириције санџакове казују да су то учинили Жупљани, којима нијесу на вријеме платили. И о томе је извијестио субашу, који му је одговорио да су то учинили ови бојјаци. Сада речени санџак подиже оптужбу, или шаље свога гласоношу као уходу да разабера послове у Италији, пошто је (такођер) управу над Црном Гором припојио скадарском санџакату. Или је поступио овако како би затражио да му се дају три човјека,

за које каже да су били плијен которскога кнеза, и да су на Порти три паше имале жељу да се тури ватра и пламен у поменуто насеље и да Ембрај-паша није хтио показати писма написана за Сињорију, и да му је јавио о томе како је речени провидур упутио реченоме санцаку Николу Саготина, писара, а овај, по заповјести Сињорије, требало је да путује у Цариград са нашим послаником, али га је задржао и рекао му неколико ријечи, рекавши му да би радо одвојио неке Марковиће који се са Улцињом и Баром слабо слажу, али санцак је желио да се пошаље један човјек њему, а други которском провидуру. А овај провидур неће да чини ништа без нашега одобрења. И написао му је, поручујући да је дознао која бијаху она тројица људи, (тражећи) да их похвата, да дозна истину и да их, доказавши им кривицу, повјеша. А рекао је да ово жели чинити са знањем Сињорије, па ако му преда ону тројицу, биће то знак мира, а ако их не преда, биће то знак рата.

Исто (тако) новости како је турска војска била у Русији и да се вратила са приличним губицима у коњаницима који су страдали од јаких мразева и без плијена.

Исто (тако) дознао је од једног који је стигао из Цариграда, који тврди да (Турци) купе војску и да су скупили велик број асафа ... и да су у Котор дошла двојица од кнеза Ђурђа Црнојевића, који су били код санцака да би уредили ствар. Исто (тако) да је примио 200 дуката за мануфактуру и 40 за градњу моста, а такођер (је сазнао) да је санцакбег добио наређење да не дозволи нашим да раде на Превлаци. Исто (тако) да провидур тражи плаће за оно мјесто и да му се пошаље још један официр.

Sanudo, *I Diarii*, II, 350.

129. СА ГАЛИЈЕ ПРЕД КОТОРОМ, ЈУЛА 1499. ГОДИНЕ

Сагудино сматра да би Ђурђе Црнојевић могао повратити Црну Гору.

Од Алвиза Сагудина, секретара, вијести из Котора, са галије, дана 28 (ов. мј.), како се укрцао у поменуто галију да отплови у Улцињ у појету Паштровићима, па је казивао напријед споменуте

новости. А поручује, такође, како би, по његовој памети, било добро да се кнез Ђурађ Црнојевић пошаље у Котор како би повратио Црну Гору, и да се то учини што прије.

Sanudio, *Diarrii*, II, 636.

Из Котора, г. Франћеско Кверини, ректор и провидур (јавља) како је завршио наоружавање ратне лађе и да је галија отпловила, генералном капетану мора. Исто (тако) да је речени провидур задржао неке једрењаке, пошто нема повјерења у Турке.

Исто (тако) да су Жупљани и Црногорци долазили са понудом да постану поданици Сињорије наше, иштући једнога официра и стражу, како би се могли одржати. Исто (тако) подсећа да се пошаље џебана коју је тражио, а поменуто писмо је стигло дана 16 (ов. мј.).

Sanudo, *I Diarii*, II, 646.

130. ИЗ КОТОРА, 22. ЈУНА И ПОЧЕТКОМ ЈУЛА 1499. ГОДИНЕ

Вијести о томе како Стефан Црнојевић довршава изградњу једног свог купалишта, неђе близу Котора, док његов брат Ђурађ, примивши неку поруку, предлаже да „оде у Котор и удари под огањ и мач све турско, што би било крупна ствар за Црну Гору“.

Из Котора г. Франћеско Кверини, ректор и провидур, и Алвизе Сагудино, секретар, јављају 22. јуна да се вратио Елија кога је слао Фериз-бег у Софију, а који прича да је султан 28. маја имао отпутовати за Једрене, али се не зна (тачно) камо се запутио, док тамо не стигне Билар-бег из Грчке.

Исто (тако) да је стигла џебана коју смо упутили, и просо и да је тамо у њихову близину дошао Стефан Црнојевић да доврши изградњу једног свог купалишта.

Исто (тако) сазнају да Турци имају намјеру да ударе на једно мађарско мјесто које се зове Јајце, што ће бити велик губитак за Мађаре, и да се војска упутила према Карабогдану.

Исто (тако) да су они из Новог града, који је сада у турским рукама, сеирили како пролазе галије наше Сињорије и да су то смјеста доаберили Порти, и да је стигла галија, и да ће акобогда, почети да се наоружава.

Sanudo, *I Diarii*, II, 646.

(Вијести) о Ђурђу Црнојевићу: (који је), прочитавши овђе једно писмо, понудио да оде у Котор и да удари под огањ и мач све турско, а што би било крупна ствар за Црну Гору.

Sanudo, *I Diarii*, II, 618.

131. ИЗ КОТОРА, 24. ЈУЛА 1499. ГОДИНЕ

Вијести од которског ректора Квирина о опасности да војвода Црне Горе удари на Котор и о утврђивању града Котора против турске опасности.

Из Котора господин Франћеско Кверини, ректор и провидур, јавља 24. јула да се султан 19. (јула) налазио у (мјесту) Филипполис, ђе је требало да прослави Бајрам, који пада на тај дан, а послѣје тога да се упути према Валони, или Крфу. Да је Билар-бег од Грчке занемогао, али се опоравио, да се Скендер-паша запутио према Хрватској, или Далмацији.

Исто (тако) један (путник) што је из Валоне стигао, а прије седам дана отпутовао натраг, да је (тамо) припремљено шест ратних лађа, а да је војска почела да се распушта.

Исто (тако) да је онај војвода Црне Горе сакупио око 1000 људи (с намјером) да удари Которанима и да им плијени стоку.

Исто (тако) да је примио наша писма, жито и пет стотина дуката, и заповјест да наоружа ратне лађе, а које је писмо прочитао ономе народу јавно и да сви благодаре Сињорију, а да (још) нијесу стигле двије ратне лађе, и то „Малпјера“ и „Марцела“, и да је од 500 дуката одвојио за текуће послове 200, и то (највише) за поправку зидина, а остатак ће послати генералном капетану, а жито је имао намјеру продати, али му то није пошло за руком због

тога што има пуно жита, можда (чак) десет хиљада стара, да га очекује и из Пуље, да је наоружао ратну лађу која ће убрзо бити приправна. Исто (тако) да је уздуж зидина поставио неке сплавове са лумбардама да му се нађу при руци за случај потребе, а опет моли за једнога инжењера. А упутио је захтјев барском начелнику да му Мартинел ди Лука пошаље десет момака, у којем броју два артиљерца. Исто (тако) да је у Бару почело међу народом да се шушка о неким стварима, па је (тамо) упутио коморника, господина Николу Балбија да те послове уреди. Овај је кренуо послушно и од добре воље.

Sanudo, *I Diarii*, II, 728.

132. ВЕНЕЦИЈА, ЈУЛА 1499. ГОДИНЕ
ИЗ КОТОРА, 27. ЈУЛА

Которани моле Сињорију да прими под окриље Црногорце и Грбљане, тврдећи да Црна Гора може да дигне 6.000 војника. У Вијећу Мудрих било је о томе различитих ставова, али је одлучено да се удовољи овој молби.

Сви чланови (Вијећа) Мудрих, осим мене, Марина Сануда, сагласише се да се прихвате Црна Гора и Грбљани, што опет све зависи од (одлуке) Савјета умољених. А ја, будући оваквог мишљења, имао сам намјеру да им противуријечим, али пошто су се Мудри сагласили, ја ћу учинити све најбоље.

Дана 27. јула стигоше поново у Колегијум гласоноше из Котора. Захваљујући Сињорији за подршку и послату муницију, хвале ректора и моле да се прихвате Црна Гора и Жупа. Црна Гора има 6000 људи. А (што се тиче) которских зидина, бијаше им одговорено да се посавјетују с Принципом.

Sanudo, *I Diarii*, II, 683, 688.

133. ИЗ КОТОРА, 31. ЈУЛА 1499. ГОДИНЕ

Турске и млетачке припреме за рат. У међувремену је из Задра враћен у Венецију рођак Ђурђа Црнојевића Никола Драго,

јер се у Венецији мислило да би у Котору могао да учини нешто непожељно. Црногорци из Његуша упали су у околину Котора и отимали стоку а однекуд се већ чују лумбарде, као знак да се рат ближи.

Из Котора г. Франћеско Кверини, ректор и провидур, посљедњег дана јула, да се једна турска војска утаборила код Манастира, ђе је требао да прослави Бајрам, а друга, која је прије требало да крене на Крф, запутила се у Мореју, пошто јој је промијењена заповијест и да је Фериз-бег требало већ да буде тамо да узнемирава Которане и Баране, да војска стоји у Каомантелу.

Овај војвода Црне Горе био је прикупио људе, али их је потом распустио, јер у њих није имао повјерења, а о овоме строго води рачуна, јер су нека села на лошем гласу.

Показује писма Николе Балбија, коморника, који му пише да је скадарски војвода требало већ да удари на Паштровиће. Исто тако пише о Баранима. Тамошње је житеље обузео очајан страх па им је провидур упутио једнога каплара с 40 друга и нешто џебане.

Исто тако да су дана 27. у Котор пристигле двије мале галије, „Малипјера“ и „Марцела“, које нијесу привукле пажњу. По потреби генералног капетана остале су до неђеље, а послѣје су отпутовале. Овој групи је генерални капетан прикључио г. Валерија Марцелу са једним мањим одредом и 250 дуката, што је остатак од оних 500, да их потом уручи генералном капетану, али разумјевши потребе града Котора, вратио му их да наоружа ратну лађу.

Корчулански кнез упутио му је два једрењака који су онђе око обале чували даноноћну стражу, а дружина Мартинела де Луке тражи да јој се упути плаћа.

Исто тако шаље једно писмо улцињског кнеза, од 30. јула, да су Турци и матролози стигли пред градске бедеме, да ништа нијесу чинили и да су се вратили посрамљени. И да се секретар Алвизе сагундино налази у Улцињу и да је у добром здрављу.

Биљежим да је по заповијести Савјета десеторице стигао овамо из Задра Никола Драго, рођак Ђурђа Црнојевића. Он се, наиме, био запутио у Котор а овамо се мислило да би могао да учини нешто непожељно.

Из Котора г. Франћеско Кверини, ректор и провидур јавља како ће шетог (о. мј.) у Будву упутити 25 момака, а 25 у Бар; тражи

одлуку о Црногорцима и Жупљанима, а Жупљани моле за новчану помоћ како би се могли одржати.

У једном другом писму од 8 (ов. мј.) речени провидур јавља да је Сињорија учинила мир са Француском, па су се Црногорци и Новљани дигли на оружје како би отимали чељад и стоку. Једне друге ноћи Црногорци, из једног мјеста које се зове Његуши, нагрнули су у великом броју и до сванућа у једном мјесту у околини Котора отели четири роба и нешто маља, а ова се отимачина догодила због непослушности ових сељака. Отете су и двије жене, али се нада да ће их повратити.

Црногорци – молећи за опроштај, казују да им није било по вољи чинити ова безакоња, него да их је на то присилио њихов војвода, који је похлепан на плијен. Провидур је увјерен да се то догодило због њихове сумње и невјерице да ли ће их Сињорија прихватити.

Неђе у даљини чују се лумбарде. Наше и турске страже, јачине по двије стотине војника, стоји на малој удаљености а војвода стално пријети.

Исто тако пише да је опасност у Жупи велика, иако су добро расположени. Наоружао је ратну лађу која је тамо, а очекује још неку лађу а једрењаке је упутио корчуланском кнезу, да не прави сувишне трошкове нашој Сињорији.

Sanudo, *I Diarii*, II, 820–825.

134. ИЗ КОТОРА, 12. АВГУСТА 1499. ГОДИНЕ

Из Котора апелују за помоћ како би се заштитила љетина јер ако се дозволи да Турци униште винограде и маслињаке, Котор ће остати без хране.

Господин Франћеско Кверини, ректор и провидур из Котора и господин Агустин Малипјеро, капетан Залива, јављају да су, стигавши у Залив увече 12. (ов. мј.), разумјели да црногорски и скадарски паша окупљају велики број људи, како оних из Црне Горе тако и оних из Горње и Доње Жупе, Куча и Пипера, и других племена с намјером да нападну градску околицу и да град Котор лише хране, а то ће рећи да су у околини града виногради и маслињаци

чија је бербa на прагу и да ће житељи због тога помријети од глади. А и дио Новогa града бијаше подигнут на оружје, а речено им је да по селима чине штету (которској околини).

А из Улциња и Дубровника се проносе гласи да ће два санцака, по свој прилици Фериз-бег и Ахмет-бег, прећи преко Црне Горе и да не вјерују да ће нам штету нанијети.

Онда су они житељи (которски) замолили капетана да остане докле сакупе љетину, и он је остао.

Исто (тако) оданде стижу вијести да ратне лађе из Валоне нијесу спремне испловити, па су одлучили да их упуте према Драчу, Улцињу и још даље.

Sanudo, *I Diarii*, II, 889.

135. ВЕНЕЦИЈА, 19. ОКТОБРА 1499. ГОДИНЕ

Одлука Вијећа Десеторице да се ухапси Ђурађ Црнојевић и да се исто учини и са неким другим Ђурђем који је ухваћен у Котору. Ако треба, против обојице може се примијенити тортура.

С Колегијем.

Нека се поступи на основу прочитаног признања Раца Мудреше против господина Ђурђа Црнојевића, па у име овога Вијећа да се господин Ђурађ ухапси овђе или на било којем мјесту и крају, да се доведе у наш затвор у Венецију у име овога Вијећа, па нека Колегиј испита тај случај и, ако се тако учини прикладним већини тога Колегија, нека се примијени тортура како би се сазнала истина и нека се с оним што се сазна дође у ово Вијеће. Исто тако нека се ухапси онај (други) Ђурађ, поменут у писму нашега ректора у Котору и у изјави Раца Мудреше, а тај Ђурађ станује у Котору. За његово хапшење нека се пише реченоме нашем у ректору, те нека га стави на муке и с оним што се дозна нека се дође у ово Вијеће.

За	13
против	0
уздржаних	1

ASV. Consilium dei X. Misti, Reg. XXVIII, f. 36. v, 28.

136. ВЕНЕЦИЈА, 19. ОКТОБРА 1499. ГОДИНЕ

Вијеће десеторице одлучује да се Ђурђев повјереник Мудреша, ухапшен у Котору и доведен у Венецију, мучи све док не ода све тајне о контактима Ђурђа и Фериз-бега.

Да се тај Рацо Мудреша, некадашњи дворјанин господина Ђурђа Црнојевића, којег је у Венецију довео наш которски ректор и који је потпуно испитан од чланова Вијећа о дјеловању реченога његовог господара с Господином Турчином или Фериз-бегом, скадарским санџаком, његовим посредовањем и иначе, у име овога Вијећа добро чува, па ако неће да призна истину, треба установити одбор да га испита како о оном што је већ признао тако и о свему осталом што наша држава и ово вијеће буде сматрало вјеродостојним. Ако пак он не буде признао истину, тај одбор нека има потпуну слободу да га мучи због потпуне истине, која када се открије, нека се са свим тим дође пред ово Вијеће и нека буде како је најбоље. Колегиј (одбор) има слободу већином гласова да задржи све оне који знају за ово дјеловање или су у њему учествовали, а које је тај Рацо навео, па да се они попишу због хапшења на било којем мјесту наше државе.

За	14
против	0
уздржаних	0

ASV. Cons. dei X. Misti, Reg. XXVIII, f. 37.

137. МИЛАНО, 22. ОКТОБРА 1499. ГОДИНЕ

Склонивши се из Венеције у Милано, код ујака Константина, ријешен да и отуд иде некуд даље, а не знајући да ли ће икада више виђети своју жену и ћецу, Ђурађ Црнојевић одлучује да својој жени, Јелисавети (Изабети) Ерицо, упутити тестаментарно писмо, с препорукама што има да чини послје његове смрти и како да се влада. Овај је докуменат 1514. године преведен с „језика и писма славенскога“ на талијански, како би се, послје Ђурђеве смрти, могло по опоруци поступити.

Твој Ђурђе Црнојевић, теби драга жено. Изабето, ево пишем, што ти опоручити има, не бих ли те развеселио.

Најприје знај: да сам у Милану, хвала богу здрав и весео, са својим ујаком Константином, и да молим Бога, да буде и теби милосрдан.

До сада нијесам хтио, подобра узрока ради, ништа писати о својим стварима; али сада, када сам наканио одовуда отићи, одлучио сам направити своју опоруку.

Познајући твоју љубав, којом си ме увијек љубила, и знајући да с добротe срца удариш лако у плач, нијесам те при поласку отуд хтио жалостити; али сада, кад сам од тебе далеко, и Бог сам зна кад ћемо се, и ће опет састати, споменувши се смртога часа, одлучио сам написати властитом руком ову опоруку, за спас грјешне душе твога Ђурђа, и своје, с оном нејакe ћечице наше.

Ако би ме снашла смрт, пошто немам уза се, ни тебе, ни ћечицу, желим да се владате по опоруци, коју ево пишем бистријем разумом и здравим тијелом.

Али ако би милошћу божјом још поживио ова ме опорука неће нипошто сметати, да не бих смио ја, ако бих зажелио нешто додати, или одузети, или ако ми се свиди: промијенити, додати, продати; него хоћу да будем господар свога иметка, док живим, и да могу ову и све друге опорукe уништити или потврдити.

Али ако би ме, мојих грјеха ради, смрт претекла (*prevenisse la morte*), а друге опорукe својом руком не могао учинити, тада хоћу: да се владаш по гласу ове (*allora voglio che facci secondo questo testamento comanda*):

Прво, хоћу: да се све оне ствари (гобе) Свете Марије на Цетињи (Santa Maria de Cetina), с којим смо утекли од Турака, поврате Светој Госпођи на Цетињи, добра њеног власништва, и као што сам се завјетовао, кад сам био на ономе мјесту, за које, ти драга жено, добро знаш, и ће си толике сузе пролила (*essendo io nel loco qual tu sciai, consorte mia, dove molte lacryme effundesati*)...

Споменуте црквене ствари, биле од сребра, од злата, мједи, коситера или од свиле, биле иконе или свеци, са судовима, биле чаше, кашике, и све fine ствари, именоване и неименоване, са рукописима (*scripture*)⁶⁵ и покућством, дај, рекох, све Цркви свете

⁶⁵ Овај важан термин Милошевић је превео као „са писаном документацијом“.

Марије на (ријечи) Цетињи; и тако ће свијет познати праву љубав, којом си ме љубила, кад виде да љубиш и душу моју последије смрти.

Затим хоћу да изађеш пред старјешинство млетачко и да га замолиш нека уздржава тебе и ђечицу, и има и зашто (*perché ne hanno bona cagione*):

Prvo, зато, што сам га добро и праведно служио; друго за оно, што је Господину Ивану мојему оцу остало дужно из касе старјешинства, у име онога што му записаше; јер кадно је Султан (Imperador)⁶⁶ био опсједнуо Скадар, онда је мој отац, њима на част, нападао на његову војску, цара против себе разјаривао и храну му отимао, а да је то истина, свједочи повеља Сената у којој му тај новац записаше (*privilegio facto per Pregadi*); треће, за то, што су заостале у благајни плате за онијех 14 годинах што су држали: Паштровић, Луштицу и Грбаљ, тј. све до онога времена док се је Господин Иван повратио из Јакина, и док сам ја по смрти Господина Ивана утекао од Турака и дошао у Млетке; а то би изнијело на годину по 600 дуката, као што доказује повеља Сената, кадно се мој отац с њима помири, и кад му повратише и у руке изручише: Паштровић, Луштицу и Грбаљ. Четврти разлог је за то што су ме, ни крива ни дужна, везали и срамотили (*ligarono et vituperarono*), за то би ми морали добром повратити; пети разлог је за то, што ми је, кадно ме је старјешинство прогнало, остало у каси 1100 дуката; а до сто дуката за мога коња вранца, што су ми га узели, кад сам био у тамници, и дали га Јакову Венијеру, надзорнику војске, за оно вријеме кад је од Фиренце бранио пизанско старјешинство (la Signoria Pisa).⁶⁷

Сви гореспоменути разлози морају их ганути, да врате добром (оно што дугују) теби и ђечици нашој; али ако те старјешинство не шћедне помоћи, нека буде гријех на његовој души (*el peccato sia sopra le loro enime*); а ти онда немој остати ту више од два мјесеца, нити се заносити, ако ти буду говорили: „Ћутра, ыутра“, него узми одмах мога сина Лодовика Константина, и одве-

чиме је литерарни текст преведен на суви административни жаргон. Да је доиста било ријечи о писаној документацији, онда не би биле помињане *scripture* него *atti scritti* или *documenti*). Више о овоме у Коментарима.

⁶⁶ Јасно је да је ријеч о Цару, али се мислило на Султана. Савременоме читаоцу текст је овако јаснији.

⁶⁷ Ову реченицу Кукуљевећ је био погрешно превео, као да је тога вранца Ђурђе добио од Јакова Венијера. Види прво издање *Саздања*, 137.

ди га моме ујаку Константину, нека га преда краљу францускоме; а Саломона пошаљи у царски двор његовом стрицу Скендер-бегу (*ad suo barba Schenderbego a la Porta*), и тако се уздам у Бога, да те ова два синчића неће пустити да умреш од глади, јер ће један бити уз цара, а други уз краља.

Тебе овлашћујем да управљаш с кћерчицама и синчићима, и да владаш цијелијем мојијем иметком, било онијем, који ће једном припасти мени, било онијем, који сада држим, да моја потраживања наплаћујеш, и да теби припадне прћија мојих сестарах, које немају ђеце, да залоге, које му драго врсте биле, откупљујеш; једном ријечју: теби, драга жено Изабето, повјеравам све, и наређујем, да владаш сама, било оним што сам написао, било оним што нијесам написао, тако стеченијем, као и онијем, што би нас с временом могло допасти; и да ти, моја жено, за моју гријешну душу и за моју драгу ђечицу и за узвеличење свога поштења, управљаш по вољи свијем мојијем иметком, малијем и великијем.

Моја је тврда воља: да ти нико, био он духовни, био свјетовни господин, био брат, био стричевић, или којег му драго положаја човјек, не може заповиједати, или те на што силом приморати, него наређујем, да те нико не смије питати за оно што си по мојој заповиједи учинила, или пропустила, било зло али добро, него шта ти учиниш са сребрнимом црквеном и сваком ином ствари за душу твога Ђурђа, коју препоручујем Богу на небу, а теби, вјерна моја жено, на земљи, која си ме увијек часном љубављу љубила, да је добро учињено.

На исти те начин повлашћујем: да, ако би ишћерала што од преведре Републике Млетачке, од мираза безђетнијех мојијех сестарах, или од мојијех вјеровниках, да све себи привластиш, а шћерима, као и за покој моје душе дадеш онолико колико будеш шћела.

На даље да посеђујеш све оно што је горе написано, удала се, или удовала, ријечју: да будеш, док си жива, господарица од свега од чега би био господар ја, да сам у животу.

Да оне, који су били твоји или моји дворјаници, помогнеш по могућности, да их отправиш, ако не би шћели остати, или ако би шћели отићи са ђецом, коме од горе речене господе; то изјављујем: да све оно, што сам овђе написао, или оно што нијесам написао, тако стечено као и оно што би по времену могло на ме спасти, ос-

тављам и изручујем у руке моје жене Изабете; којој особито препоручујем, последије моје смрти, моје поштење, које ће, ако буде шћела, моћи уздржати, а нарочито ако се спомене љубави којом ме је љубила, и свога поштења, које је уздржала чисто и кад сам био на путу и кад сам био уза њу.

Друго ти драга жено Изабето не пишем, него да те Бог уздржи са ђечицом, којој, понављајући, остављам последије своје смрти потпуно цијели свој иметак, а не допуштам никоме другоме да од тебе пита разлога или да ти што заповиједа, осим самога Бога, коме препоручујем гријешну душу твога Ђурђа и тебе, драга моја жено, са нашом ђечицом.

Година 1499 од рођења Христова, а од Адама 7800, мјесеца октобра 22, у Милану.

Ја Ђурђе Црнојевић написах својом руком пред свједоцима доље потписанијем, и веће вјеродостојности ради потврдих својијем печатом великијем.

Ја Трифун Бућа из Котора, сестрић Ђурђа Црнојевића, свједок за оно што је горе написано.

Ја Фране Медвић, слуга Ђурђа Црнојевића, свједок за оно што је писано.

Ја Лајко Станисалић, слуга Господина Ђурђа Црнојевића, свједок за оно што је писано.

1514, 20 априла.

Ја Стефан Пасквали покојнога М. Николе, повлаштен од стране велможне господе Сопрагасталдах, овијем свједочим: да сам горе написану опоруку или цедуљу, својом руком превео из језика и писма словенскога, писану властитом руком покојнога Свијетлога Господина Ђурђа Црнојевића, сина покојнога Свијетлога Господина Ивана, и да сам споменути опоруку вјерно, од ријечи до ријечи, као што иста гласи превео, а нијесам нити промијенио, нити преиначио смисао и једне ствари са истим потписима свједока; и за вјеродостојност превода властитом се руком потписујем.

Заклео се:

Александар, биљежник.

Од страга:

Знај добро, госпођо Изабето, да је моја воља, да ову листину чуваш неотпечаћену, док ја, ако бог допусти, дођем и проштијем ју.

Kukuljević Sakcinski: Arkiv, knj. II, 41–45.

М. Милошевић, *Тестамент Ђурђа Црнојевића*, Цетиње – Подгорица, 1994.

138. ИЗ КОТОРА, ОКТОБРА 1499. ГОДИНЕ

Црногорци су жељели да им се врати Ђурађ Црнојевић, али су све те планове покварили Турци.

Мјесеца октобра догодило се да су се Жупљани и Црногорци предали нашој Сињорији. Они су жељели једног провидура и кнеза Ђурђа Црнојевића. Ипак, послјије дођоше неки Турци, и од тога не би ништа, као што ћу опширније о томе касније писати.

Sanudo, *I Diarii*, III, 33.

139. С ЦРНОГОРСКОГ ПРИМОРЈА, ФЕБРУАРА 1500. ГОДИНЕ

Ђурађ Црнојевић, прерушен у фратра, побјегао је преко Анконе за Црну Гору. Искрцао се у Трашту и умакао Турцима. Добро је дочекан.

Из Будве стиже вијест како је кнез Ђурађ Црнојевић прошао (онуда) прерушен у редовника и побјегао Турцима, о којој ћу новости можда опширније писати нешто касније.

Из Улциња г. Надал, кнез (јавља) како су се наши добро држали против Турака, који су побјегли, пошто их је неколико поћечено.

Из Драча јављају 7. (ов. мј.) да постоји бојазан да се појаве Турци и то морским путем, траже пјешаке, и нека му се пошаљу.

Ових дана стигао је у ове крајеве господин Скендер-бег тринаестогодишњи син Скендер-бега старијега.⁶⁸ Гладовао је у Албанији, па је од стране наше Сињорије упућен један фратар да га избави, и тако је стигао. Боравио је у Отранту са својим оцем који је уживао помоћ отранског краља. Дошао је сам по жељи матере

⁶⁸ Ово је свакако син Ђерђа Кастриота Скендербега.

своје, која је кћи једног српског деспота. Сад је смјештен у Сан Ђорђу.

Да је знано како је кнез Ђурађ Црнојевић из Монфератског мјеста Казале отишао у Анкону прерушен у редовника, и како је његова лађа прошла између Будве и Котора, (како се) искрцао у Трашту, кренуо у своју Црну Гору, и био лијепо дочекан.

Sanudo, *I Diarii*, III, 87, 92, 93, 100.

140. ВЕНЕЦИЈА, 24. ФЕБРУАРА 1500. ГОДИНЕ

Вијеће десеторице одлучује да се Баранин Антоније Пасквалов пошаље Ђурђу Црнојевићу, да га придобије за Венецију, против Турака, а которском провидуру дају се упутства што да ради у овој прилици.

По савјету Колегија

У интересу је наше државе и сваког сигурног поштовања наших ствари у Котору, Бару и Будви поново одвраћати Господина Ђурђа Црнојевића од било каква везивања за Господина Турчина, који га је, изгледа, вратио на његов положај, ђе се сада налази, примивши га у милост, па у ту сврху нема бољег средства него што је особа веома оданогa нашега Антонија Пасквалија, Баранина, који се добровољно понудио за то. У ту сврху се доноси одлука да чланови овога Вијећа позову к себи реченога Антонија, којему, након похвале за ову његову службу, треба да кажу како је наша држава, упознавши се са оним што нам је сам испричао о поменутом Господину Ђурђу и с оним што је обећао да ће извршити с њим, прихватила његову понуду и да је задовољна што иде да пронађе Ђурђа на опрезан и тајан начин, како он види. Објасниће Господину Ђурђу колико се сам, прелазећи границу, труди да буде дискретан, у корист своју и својих људи, па да нас је нашао спремне да га љубазно поново прихватимо у милост, ако ох ноће да се искрено врати држави и пружи нам тврде и стварне доказе, по којима бисмо могли препознати да дјела одговарају ријечима, јер од сада смо, у том случају, спремни да га примимо као сина под нашу очинску заштиту, под којом и с којом би могао стајати и живјети потпуно сигурно и бити увјерен да ће послје смрти синови и потомство

имати све његово под истом нашом заштитом и да ће трајати и мирно живјети у својој држави; као што, напротив, може бити сигуран, ако се и даље буде приклањао злу и колебљивости, служећи безбожнога Турчина, да ће убрзо виђети крај и пропаст властите особе, жене, синова и читаве своје државе, као што и сам Господин Ђурађ врло добро зна и како је искусио. Када Господин Ђурађ буде увјерен у ово мишљење и расположење и када схвати све друге појединости, које слиједе и које су потребне, па када остави Ђурђа добро увјереног о нама, овај Антонио мора што прије поднијети извјештај горе поменутич члановима о читавом свом потхвату и са оним који треба да дођу у ово Вијеће. Нашем которском ректору нека се упути писмено тајна, сажета обавијест о горе реченом како би, обавијештен о овоме, могао несметано и неспријечен дјеловати с реченим господином, коме ће се са нашим ректором стриктно и дјелотворно наредити да мора добро отворити очи и врло брижно пазити и настојати око свега што се односи на заштиту и добро чување онога нашега града, који је врло важан за нашу државу, како разумијеш. У случају да поменути Господин буде хтио, уз дозволу истога ректора, доћи у Котор, тај ректор мора, са десеторицом или дванаесторицом највише из своје свите, да то припреми (мора му се то препустити), водећи рачуна да због његовог доласка у град Котор не настане какав неред, стран добром и сигурном угледу овога нашега мјеста.

За	13
против	0
уздржаних	0

ASV. Consiglio dei X. Misti, Reg. XXVIII, f. 68. v.

141. ИЗ БАРА, 25. ФЕБРУАРА
ИЗ БУДВЕ, 3. МАРТА 1500. ГОДИНЕ

Пишу да се кнез (conte) Ђурађ Црнојевић налази у Скадру, добро чуван, да је писао Порти и да је 3. марта тамо упућен.

Из Бара господин Пјеро Надал, начелник (јавља) 25. фебруара како се кнез Ђурађ Црнојевић задржао у Скадру, и како је добро чуван, и како је писао на Порту. (Исто тако, да су Турци и Марко-

вићи у дослуху). А скадарски санџак је учинио да му олакша пут за Скадар, и да је добио наређење да иде на Порту, али чека одговор за оно што има да чини с Црнојевићем.

Исто (тако), како је на нашу Сињорију стигао један гласоноша у име избјеглица које су Турци опљачкали, који су прибјегли у Манастир Св. Марије (Ратац), мјесто (нама) јако важно и пострадало, да ишту помоћ.

Из Будве г. Никола Мемо, подеста јавља 3. марта како је Црнојевић упућен на Порту.

Sanudo, *I Diarii*, II, 646.

142. СКАДАР, АПРИЛА 1500. ГОДИНЕ

Господар Скадра Фериз-бег пише in schiavo которском кнезу о харачу за Грбља.

Од стране Фериз-бега, господара Скадра, племенитом и мудро, и сваке части и похвале достојном господину кнезу которскоме на знање да је стигао харачлија царски који тражи харач од Грбља, а то су дукати царски који се, као што је обичај, унапријед плаћају. А они казују да их је кнез которски покупио и да их држи (код себе), и да је тражио плаћање, и да смо платили све оно што смо унапријед дуговали. А сада, дајте нам ове царске људе у наше руке, па ћемо (и даље) имати са вама пријатељство и добро суседство, а ако ли нам нећете дати ове људе у наше руке, у име повјерења које стоји међу нама, посећи ћу све которске винограде и сваку воћку плодносну, и све ваше људе ћу сатријети и сасећи до голе ледине, и до градских капија неће остати ништа до црне земље, и нећу се помаћи (одавде) докле ово не будем свршио.

Ово дајем до знања вама и вашим људима, јер до сада вама и вашим људима нијесам никаква зла чинио откако сам овамо дошао, осим ако сам узео којег роба, а ако сам каква зла и чинио, чинио сам царским одметницима, а све што будеш око овога чинио да ми даш најхитнији одговор.

Бог да вас благослови.

Sanudo, *I Diarii*, III, 139–140.

143. ИЗ НОВОГА И ДРОБЊАКА, АВГУСТА 1500. ГОДИНЕ

Припреме за рат у Хрватској између Турака и Мађара. У међувремену Турци нијесу имали храбрости да скупе харач у Дробњацима, па су поручили да им се новац донесе у Скадар.

Истог дана 6. (т. мј.) од једног свога (доушника) из Новог (вијест) како Скендер-паша с 1000 коњаника надире у Хрватску и како је Иван Корвин сакупио 1500 копљаника да га покуша зауставити.

Од једног уходе, да је у крају званом Дробњаци, са око 1500 домова, у власти херцеговој умро син Радоша Јунаковића, главара хришћанскога. А војвода Црне Горе бијаше тамо да скупља харач за Турке, али се није осећао сигурним, па је побјегао у Скадар и рекао: „Ко је вјеран султану, нека ми тамо донесе новац“.

Sanudo, *I Diarii*, III, 366.

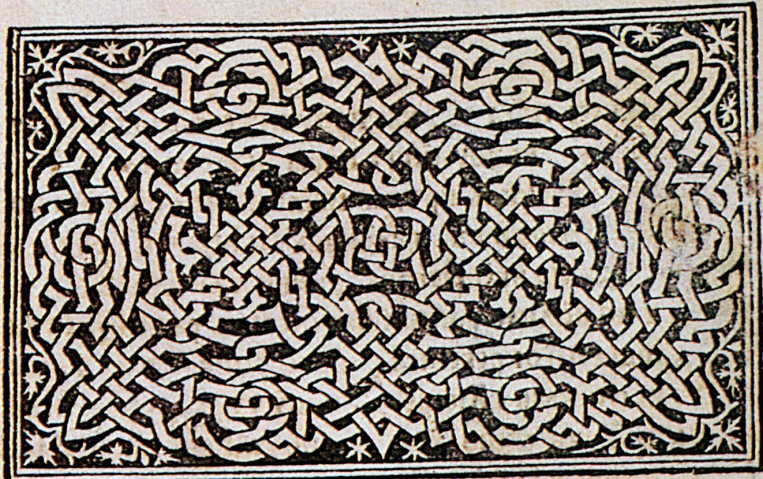
144. УЛЦИЊ, 25. МАЈА 1500. ГОДИНЕ

Кнез и капетан Улциња Пјеро Надал пише како је сазнао повјерљиве новости да Ферара, Мантова и Напуљ кују завјеру против Венеције. Ђурађ Црнојевић је стигао на Порту, султан га је примио с почастима, али га је уцијенио: да ће му вратити земљу ако доведе у Истанбул своју породицу!

Из Улциња г. Пјеро Надал, кнез и капетан, шаље 25. (ов. мј.) вијест коју је од једног (повјерљивог човјека) добио из Скадра, у којој се, поред осталог, каже да Султан жели, како је он разумио Турке, да закључи мир са нашом Сињоријом. Али да су стигли поклисари напуљског краља, господара Лодовика, војводе од Фераре и маркиза од Мантове, наговарајући га да нападне Млечане, који више нијесу кадри плаћати данак, итд. Али, ако ти будеш оклијевао они ће се опоравити.

Исто (тако) да је кнез Ђурађ Црнојевић 17. (ов. мј.) стигао на Порту, да га је султан примио са почастима. Ђурађ је султану тражио своју земљу, али му је султан одговорио: „Прво доведи овамо твоју жену и ћецу“. Дао му је у Анадолији једно имање од 25.000 аспри.

Sanudo, *I Diarii*, III, 252.

НАВАШЕ ВУСЕРІ НАВ
НАВНІЖ ВУСЕРІ НАВ

знахъ • стхѣры • вскрѣны • гадъ , а •

ЕУЕРНІЕ НАШЕ МЛТВЫ • ПРИИ
МИ СТЫН ГИ • • ИПОДАЖДЬ
НАМЪ ОБСТАВАННІЕ ГРѢХОМЪ •
ІКО ТЪ ІДННЪ ІВАНІ ВЪМІ
РЪ ВСКРСЕНІЕ •

ОБНДЪТЕ ЛЮДІЕ СІОМЪ ИОБЪ
ИМЪТЕ ІГО • ИДАДНТЕ СЛА
ВОУ ВЪНІЕМЪ ВСКРСШОМОУ ИЗМРЪТВЫХЪ • ІКО ТЪ
ІЕ БЪ НАШЪ , ИЗБАВАНІ НАСЪ ОБЗАКОНИ НАШНХЪ •

ПРИИДЪТЕ ЛЮДІЕ ПОІЕМЪ ИПОКЛОНИМСЕ ХОУ : СЛА
ВЕЩЕ ІГО ІЕЖЕ ИЗМРЪТВЫНХЪ ВСКРСЕНІЕ • ІКО
ТЪ ІЕ БЪ НАШЪ • ИЗБАВАНІ НАСЪ ОБЗАКОНИ НАШНХЪ •

Љепота Макаријевих слова

Рукописна оставштина XV вијека и
Штампарија Црнојевића

1. 1453. Копориња код Скадарскога језера

Бакон Дамјан преписује Копорињски љетопис за архиепископа зетског кир Јосифа

Преписа се љета 6961 (1453), мјесеца маја, 17. дан, у мјесту званом Копориња, по заповијести преосвећенога архиепископа зетскога, кир Јосифа, а писа многогрјешни Христов слуга, ђакон Дамјан.

Београд, Музеј Српске православне цркве, инв. бр. 45.

1484. Никола Косијер преписао је Пролог за четири мјесеца на двору благочестивог и борохранимог господара Ивана Црнојевића и митрополита кир Вавиле.

Љета 6992 (1484) преписа се ова света и божанствена књига, *Зборник четири мјесеца*, у дане благочестивог и христољубивог, и Божијег штићеника, господара Ивана, војводе Црнојевића. Тада су на пријестолу Митрополије цетињске, која је и Митрополија зецка, столовали преосвећени митрополит кир Висарион и преосвећени епископ кир Вавила. Нека им Господ да спасење и вјечни мир у будућем вијеку. Нека им Господ да по заслуги. Амин.

Торинска универзитетска библиотека,

Љ.Стојановић, ЗИН, I, 353.

2. ЦЕТИЊЕ, 2. ЈУЛА 1486. ГОДИНЕ, У СУБОТЊИ ДАН

Никола Поповић Косијер завршио је писање *Псалтира*, на дому благочестивог и Богом чуваног господара зетског Ивана Црнојевића, по молби препаштеног и премудрог логофета Божицара Грка, молећи читаоце да му опросте за грешке, јер „смо били млади и писању неискусни“.

Милошћу Оца и настојањем Сина и савршенством Светога духа писа се ова божествена књига у дому благочестивог и Богом чуваног господара зетског Господина Ивана Црнојевића, њему да да господ здравље, тјелесно савршено и побједу свијетлу над свим видимим и невидимим непријатељима и опроштај гријеха када дође праведни судија да да свакоме по дјелу његовом; у дане и за вријеме царевања много крепког и превисокога измаиљског цара султана Бајазита, којему остави Бог силу и снагу над хришћанима, грјехова ради наших и безакоња. Писа се руком смиреног у Христу

раба Николе дијака, а мољенијем достојног и премудрог логофета Божидача Грка, да му господ подари здравље тијелу и спасење души. Тиме, о господо моја очеви и браћо, молим вашу наклоност да читате с помњом; ако будемо што погријешили, исправљајте и опраштајте а не куните, јер смо били млади и писању неискусни. Нека Милостиви Господ да спасење и смирење вашему христољубију, њему слава и хвала на вјеки, амин. Заврши се мјесеца јулија други дан у суботу, љета 1486. Писа се руком сиреног и недостојног Христу раба Николе Косијера, њему отаџбина – гроб, земља – мати, црви – гости љубими...

Напис на Часловцу

Б. Шекуларац, *Трагови прошлости*, 329–331.

3. 1494, 4. јануар. Предговор Октоиху првогласнику

Господин Ђурађ Црнојевић и свештеноинк „Макарије од Црне Горе“ са седам типографа, завршили су послије годину дана рада Октоих од прва четири гласа.

Пошто је бог којем се једино клањамо у Тројици, из небића у биће, магновењем привео све и на крају дјелâ створио човјека, удостојивши га својим ликом.¹ Невладајучег учини да влада свима,² и себи створи саговорника да са његовим племеном заједничаром његовим буде. Као што велики патријарх Аврам који не Писмом, већ спонтано удостоји се у дом примити Тројицу. Затим, Мојсије говораше с Богом лице к лицу и написане таблице прими од Њега. Откривши да је прекршен Закон³, ове разби. Послије тога, јединородни Син Слово, милошћу Оца нерођеног и садејством својим и савршенством од Оца проистеклог, овоме савјечног, обома сагосподарећег Светога и животворећег Духа благоизволи тајно (да) испуни свјетлошћу, и присно (заувијек) дјеву Марију усели се и роди, без матере на небу, без оца на земљи, и пострадав, вазнесе се. Зато нама који нијесмо Авраму и Мојсију слични, да бисмо примали савјет од Бога, даде Писмо, у које пророци, као у царске ризнице, похранише неисцрпно богатство. Послије тога они божанствени

¹ „да начинимо човјека по обличлју својему“ (Мојсије, I, 1, 26, 27)

² „све си метнуо под његове ноге“ (Псалми, 8, 6)

³ Мојсије је сломио плоче кад је видио да се закон на њима исписан не поштује.

људи, Дамаскин, Јосиф и Козма⁴силаском Духа подучени, предадоше нам да химнама славимо у тросунчаном Божанству трисветим гласовима анђела слављеног Свевишњег. И обогатисмо се Писмом које је мудрости учитељ, тузи промјена, у Богу смирење, повод свакога доброга дјела и онијема који се напасају Ријечју чувар од заблуда. Најзад, грјехова наших ради, постиже нас хришћане изнамаилитска жељезна палица, авај, не просто бијући него убијајући. И дођоше незнабошци у достојање Божије, цркве разрушише.⁵

Виђев ја, православни хришћанин и Божији штићеник, војвода Зете, господин Ђурађ Црнојевић, да је све мање светих књига које су искомадали и опљаћали душмански синови, зажељех с помоћу Светог Духа и излих матрице за слова, и на њима, за једну годину, осморо људи заврши *Октоих од прва четири гласа*, у славу Бога који нас кријепи.

Трудих се око овога својим рукама ја смјерни свештеник (јеромонах) Макарије од Црне Горе, по заповиједи Господина мога Ђурђа Црнојевића, у вријеме преосвештеног епископа зетског кир Вавиле.

Молим старце као родитеље, одрасле као браћу, младиће као синове, који читају или поју или преписују, и на кољенима пузим, да нас руком и језиком, Христове љубави ради, исправљају и да нас, који смо се искрено трудили око овога, благослове, да се и њима деси оно Валаамово Израилу: „Кога благословиш биће благословен, а кога прокунеш биће проклет“.⁶ И: „Приђите благословени од Оца мојега, наслиједите припремљено за вас царство, у којему ћемо живјети заједно, славећи Оца и Сина и Светога Духа“.⁷

Сврши се ова књига од створења свијета 7001. године, од рођења Христовог 1494, мјесеца јануара четврти дан.

Октоих првогласник, фототипско издање, Цетиње, 1987.

⁴ Јован Дамаскин (VII–VIII в.), црквени пјесник; Јосиф Химнограф († 883), пјесник; Козма, брат Јована Дамаскина, црквени пјесник.

⁵ Псалми, 79, 1.

⁶ Мојсије, IV, 24, 9.

⁷ Матија, 25, 34.

4. 1494, 4. јануар. ОКТОИХ ПРВОГЛАСНИК
СТИХИРЕ ПРЕСВЕТОЈ БОГОРОДИЦИ

У НЕЂЕЉУ УВЕЧЕ:

Радуј се, радовање, Чиста,
људима помоћнице,
радуј се, анђелима украсе,
радуј се, неоскврњена Дијево,
чистоте свечисто жилиште,
радуј се, добриога Бога чиста Родитељко,
радуј се Мати света Богу изабрана.

Радуј се, купинио несагорива,
радуј се, замисли великог анђела, Родитељко једина,
радуј се, вољо свете Тројице,
радуј се, земника утврђење,
из које ниче клас рајски нестворени,
који изданке зле исуши, Цар и Господ.

Радуј се, земљо плодна, Чиста,
земнороднима помоћнице,
рода љуцога позиве,
њиво необрађена,
радуј се, разуме божанствени,
радуј се, мосте који нас на небо водиш, Богоневјесто,
радуј се, Сведобра,
радуј се, рода љутскога чуватељко и штите,
Пречиста.

У УТОРНИК УВЕЧЕ

Радуј се, очистилиште, Чиста,
радуј се, сасуде чистоте,
светитељима утврђење,
радуј се, необорива стијено свесвета,
свештено полагање,
људима очишћење и праштање,

радуј се, палато свих Цара, Бога нашега,
радуј се, двери свесвијетла Живота истинитог.

Радуј се, прибјежиште чврсто,
радуј се љествице жива,
која на небо преводиш,
радуј се, похвало и надо поуздана,
радуј се, Дијево непорочна.
Која божанствених пророка проповиједање испуни
и Тројици пребожанственој сасуд би, Богоневјесто.

Радуј се, свијећњаче свесвијетли,
Срећо која свијет обасја,
Радуј се, сјају свјетлоносни,
Радуј се, лучо и озарење што свијет цио просвијетли,
свјетило богосвијетло и незалазно,
Мати многосвијетла,
радуј се бола истрјебљење,
радуј се, осуђења разрјешење, Владичице.

У ПЕТАК УВЕЧЕ

Радуј се, њиво несијана, тестијо свјетлолика,
радуј се, свијећњаче свезлатни,
радуј се, пространа њиво Божија,
радуј се, јер заче радост и весеље, Пречиста,
радуј се, јер обухвати Необухвативог утробом својом,
радуј се, сасуде дјевичанства,
радуј се, носило Сунца славе, Чиста.

Радуј се, утјехо људима,
очишћење душама,
радуј се, земника прочишћење,
радуј се, псалтиру пророчки, Дијево,
радуј се, књиго жива,
пристаниште спасоносно и неразориво,

стијено необурдана и неразрушава,
радуј се, лажи истрјебљење, Владичице.

Радуј се, јер си мост чврсти који све преводиш,
Јер свјетлост свијету поста,
јер си дом часне Тројице,
јер си красно свјештенство,
јер си храм најћистији, најсвијетлији.
јер си неоскврњена,
јер би Слова Мати божанствена,
јер си свијету спасење.

Октоих првогласник, I, 1996, 75–76, 114, 172.

5. ЦЕТИЊЕ, 22. СЕПТЕМБРА 1495. ГОДИНЕ

Поговор Псалтиру

Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Светога Духа добили смо Свето писмо. У њему, пак, поророци, као у царске ризнице, похранише неисцрпно богагство.⁸ Међу њима цар и Богоотац Давид, силаском Духа научен, предаде нам ову душеспасну књигу, звану *Псалтир*, да њиме славимо пјесмама Бога у Тројици. И наслађујемо се Светим писмом као мирисом рајских цвјетова.

Сви који хоће могу се богато наслађивати овом књигом. Ко њу чита: био то цар, или владика, или кнез, или прости човјек, сиромах или пали у безбројне напасти – имаће сваку утјеху. Јер књига је ова чистоти наставник, жалости промјена, ђевојаштву чувар, Богу приближење, животу учитељ, свакоме добру покретач, а с Богом измирење и самотворење. Али читалац треба да чита са знањем и пажњом, да не би с непажње попустио мало а оштетио се много...

Све остало је сујетно и краткотрајно, ваистину као брзопролазно; све се смрћу прекида и све тајно открива. И тешко тада ономе ко није чинио добра дјела, а међу њима сам први ја, авај, као што рече велики учитељ Павле.

И тако, у дане побожног и христољубивог Божијег штићеника, господина ми Ђурђа Црнојевића, његовом заповјешћу, ја,

⁸ Слична формулација као и у Октоиху првогласнику.

смјерни и свештени мних Макарије од Црне Горе, наштампах ову књигу, при преосвештеном митрополиту кир Вавили. Зато молим старце као очеве, одрасле као браћу, младе као ђецу, оне који читају или поју, или преписују клечећи на кољенима, ако не руком а оно ријечју, љубави Христове ради, исправљајте, а над који смо се око овога усрдно трудили, благосиљајте, да и ви задобијете оно Валаамово што је рекао Израилју: „Они који благосиљају, биће бклагословени, а који куну – биће проклети.“⁹ И: „Приђите благословени Оца мојега; примите царство које вам је припремљено, да у њему заједно бивствујемо, славећи Оца и Сина и Светога Духа, сада и увијек, у вијеке вјекова. Амин.“¹⁰

Сврши се ова књига од битија љета 7003, а од рођења Христа тисућу 495, круг сунца 3, луне 12, златни број 14, индикт 14, темелион 4, епахта 3, мјесеца септембра, 22 дан, на Цетињу.

Фототипско издање ЦНБ Цетиње.

⁹ Мојсије, IV, 24, 9.

¹⁰ Матија, 25, 34.

ЛЕГЕНДЕ

„Иван се Црнојевић у Црној Гори
и данас тако спомиње,
као да је јуче био“
Вук Караџић, 1837.

1. ИВАН-БЕГ И СИН БУБИН

За сина Бубиног,¹ Радељу, причају да је био војвода и тако силан човјек у то вријеме, да му је Иван Црнојевић дао кћер за жену. Једном он оде код Иван-бега и затражи, да му дадне у Мартинићима толико земље колико волујска кожа може покрити. Иван-бег му то да, а он окроји кожу и њоме опаше све Мартиниће, па позове Лужане да му се с те земље дижу. Кад дозна Иван-бег за његову превару, пошаље момке те га убију, али његовима остану Мартинићи.

П. Шобајић, *СЕЗб*, књ. 27, 190–191.

2. КАКО СУ НАСТАЛИ ВРАЖЕГРМЦИ

Из Мартинића је прешао у Вражегрмце Раслав, син Бубин. Он се био наљутио на оца и побјегао. Буба пошаље слуге да га траже и доведу. Они га нађу у Калиној главици, у Миокусовићима, у једном „вражјем грмену“, позову га да иде кући, али он не хтједне. По томе се, кажу, зову Вражегрмци. И за њега у Вражегрмцима причају да се био оженио кћерком Ивана Црнојевића. Наишли су били већ и Турци. Из Босне наиђе некакав бег Соколовић, побрати-ми се са Раславом и затражи од њега земље колико може покрити волујска кожа. Тако га превари и притисне цијело Добро Поље поред Зете. Кад за то дочује Иван-бег, пође с војском на Раслава; бег побјегне а војска опколи кућу на Калиној главици. Било тада у Раслава двадесет и четворо челојади. Издајом слуге Раславова, неког Госаљића Лужанина, војска уђе у кућу и све у њој побије. Оставе само Раславову жену, која је била трудна.

П. Шобајић, *СЕЗб*, књ. 27, 192.

3. ИВАН-БЕГ И СТАНИСЛАВ

На источној страни села Граца, у Љешанској нахији, а на једноме брду које се зове Криви врх, налазе се неке развалине. Овђе је – кажу – Иван Црнојевић намјеравао подићи град, пошто је од Ту-

¹ Буба је један од легендарних предака Бјелопавлића.

рака узмакао из равне Зете и напустио своју пријестоницу Жабљак. Брдо је повисоко и врлетно, а к врху му се може прићи само с једне стране и то једном уском путањом. На самоме врху мало је равнине и ту се познаје темељ старога зида, око којег се виде велике гомиле отесаног и неотесаног камења. Кад је Иван-бег почео градити – веле – погледао је у најближе баштине села, зване Рупеш, и види да је један струк урметина од свију издвојио те запита за узрок тога, а присутни му одговоре да је на оно мјесто за вријеме орања пао гној, па је тај струк из гноја израстао. „Е – рече Иван-бег – кад се не може овђе без гноја жито рађати, нема мјеста за град!“ – и прекине грађевину.

Тада је – веле из тога села неки Станислав, по коме је и мјесто доцније прозвато Станисаљићи, а који је био у броју Иван-бегових слуга, замолио господара да му даде мало земље. Овај га запита колико ће, а Станислав затражи онолико колико притисне волујска кожа. Иван-бег му то даде. Станислав те ноћи окроји кожу врло танко и са опутом од ње опколи готово цијело земљиште, које данас насељавају Грачани (који су се послје ту населили). Кад ујутро кажу Иван-бегу, зачуди се али не порече што је обећао, но и прокуне онога који га је преварио, рекав: „Да Бог да ни се истражио нити натражио; од твоје куће не било никад више но седам домова, а међу њима не био никад више но по један, да може без припремања човјека дочекати и попу бир подмирити!“ И веле да је потомцима Станисављевим до данас вазда онако било како је Иван-бег рекао да буде.

Књижевни лист, св. VI, Цетиње, 1901, 208–209.

4. ИВАН-БЕГОВА РУЖА

На Горњој (пиперској) Лукавици, југоисточно од планине Лоле, налазио се катун Иван-бега Црнојевића па се то мјесто и сада назива Иван-бегово катуниште. На пространим пасиштима околo Иван-бегови чобани су написали велика стада оваца. Иван-бег нареди својим чобанима да, уз помоћ његове посестрима виле, донесу из планине и поставе на средини катуна један велики въл, стијену коју сами људи нијесу могли донијети. Онда Иван-бег до-

несе из своје престонице Жабљака једну ружу и, уз помоћ виле, посади је у једну удолину на средини онога вала. Иван-бег и вила су забранили брати цвјетове, с оне руже, иако их није било лако дохватити, изузев што су одобрили да једино заручници могу обратити по један цвијет и закитити се њиме, и рекли да цвијет од ове руже може само тако бити срећан. Стога нико није смио за друге прилике брати и употребљавати цвјетове с те руже. Тако је остало све до данас. Иван-бегова ружа и сада постоји и цвјета. Планинке и чобани, а нарочито заручници и младожење са својим невјестама, да би њихов заједнички живот био срећан, одувијек насипају око руже земљу црницу и гној, и заливају је у сушне дане водом. А млади заручници, кад се вјере, уберу по један цвијет и заките се њиме, како им је оставио у наслеђе Иван-бег са својом посестримом вилом.

Р. Радојевић, *Луча*, књ. 33, 75.

5. КАКО ЈЕ ПОСТАЛА РИЈЕКА ЦРНОЈЕВИЋА

Иван-бег Црнојевић једанпут дође у лов у мјесто звано Обод, и кад је био пред улазом у једну пећину, из ње је искочио велики дивљи јарац какав до тада није виђен, вас мокар, и почео стресати воду с кострети. Ловци су се загнали на дивојарца и убили га; но истога часа је пећина затутњела и из ње покуљала ријека, тако да умало није потопила све ловце. Од тога доба овђе стално извире ријека.

Ровинский, *Черногория*, II, 536.

6. СИНОВИ РАЗЕ КАЛИМАНОВА

Један силан Арапин, из турске војске која је нападала на Црну Гору, позове на мегдан главом Иван-бега Црнојевића, или да му пошаље заточеника. Иван-бег стаде по свој држави тражити заточеника који би могао погубити Арапина. Тада пред Иван-бега иступи Раза Калиманов, Петрушиновић из Бјелопавлића, гласит по чојству и јунаштву, па рече: „Господару, допушти ми да те замијеним на мегдану. Иако се примичем старости, још се уздам у себе, а имам јато стасалих синова па не мари ако и погинем!“ Иван-бег

пристаде. У речени дан, међу двије војске – турском и црногорском, отпоче мегдан између Арапина и Разе Калиманова. Обојица су били крупни, јаки људи и велики јунаци. Мегдан је дуго трајао; они су се прегонили по пољани и сџкли, али Раза пригна Арапина уз један крш и посијече га. За ово јунаштво Иван-бег дарова Рази Калиманову велико имање и један катун на Прекорници.

Раза Калиманов је био удовац, а имао је шест синова, све крупних људи, згодних и јунака. Они су издизали на Прекорницу, ђе су напасали овце и ловили по планини. Године су пролазиле, а ни један се није женио. Раза је стално молио синове да се пожене, сџтовао али му ништа није помогло. Они су се изговарали да томе још није вријеме, да им се не свиђају ђевојке о којима им збори и тако редом, свакојако се правдајући. Дочује то Иван-бег па му буде жâ и криво, те стане говорити Рази Калиманову: „Зашто не жениш синове, да ти рађају пород, да јачају твој дом и моју државу?“ – Раза Калиманов му одговори: „Јадан сам и ја због тога, господару, али неће да ме слушају. Срце им прионуло за ону планину што ми је ти дарова, па не могу да се одвоје од ње, ни да погледају на ђевојке!“ – на то ће Иван-бег: „Жени синове, Раза, да се не истраже онакви соколови и не угаси твоје јуначко кољено!“

Раза Калиманов оде на планину, доведе синове и сву шесторицу на зор ожени биранијем ђепотама ђевојкама, из добрих кућа. Кад је било треће јутро по свадби, ни један од синова Разе Калиманова није освануо на дому, у ложници са својом младом. Раза Калиманов окупи људе и крену да тражи синове. По трагу дођоше и виђеше: пећина на свијет дивота, сва пламти у руменој свјетлости; на сред пећине лежи шест мртвих синова Разе Калиманова, а над њима плачу и скубу расплетене косе шест горских вила. Виле су се расрдиле на њих што су их оставили и поженили се, поново их домамиле у пећину и побиле! Сад јадују над њима мртвима...

Видећи своју несређу, Раза Калиманов тргне мач и са својим људима стане сџћи виле. Тако их убију пет а једна, она која му је убила најмлађег и најзгоднијег сина, некако им умакне и утече из пећине у планину Лисац, и тамо се стâни у једну пећину.

Кад Иван-бег чује за ово зло што је задесило Разу Калиманова, почне га наговарати да се ожени по други пут, е да би опет добио порода, да му се јуначки траг не утре. Раза Калиманов није био

рад то чинити, али га Иван-бег некако сколи и привоље, те се ожени. Ова му жена роди кршна и згодна сина, који је у свему личио на онога најмлађег што га је вила убила па онда побјегла. Кад му тај син порасте, тек му је 16 година а већ сила и љепота момачка, поче и он замицати уз планину: она вила га премамила! Раза Калиманов, иако већ остарао, пође у Лисац да тражи сина и привуче се вилиној пећини. Ту нађе сина у загрљају оне исте виле: расула по њему своје косе и милује га. Тада се Раза Калиманов загна пут ње и удари је мачем. Вила, иако рањена, искочи из пећине и побјеже. Раза се нададе за њом и тако је гонио све до на мјесто звано Потрк у Лисцу, ђе је сустиже и уби, па је ту и сахрани. Сина одведе дома и ожени га, те од њега настаде велико братство Разићи. А на Потрку, у Лисцу, и данас постоји вилин гроб, па се то мјесто и зове тако: Вилин гроб.

Р. Радојевић, *Луча*, књ. 33, 131.

7. О ГРАДУ СОКОЛУ

У северном дијелу Љешанске нахије, југозападно од села Штитара, на стрмим обронцима истоимених страна, а на врху три врлетна брдашца, налазе се развалине града Сокола. Овај градић подигнут је – веле – за вријеме господара Ивана Црнојевића, а кад је порушен и да ли је подигнут колико се намјеравало, не зна се; само се зна, да се и данас доста добро распознају развалине појединих зграда и цијеле тврђаве, као и пут (калдрма) који је од села водио у град стрмом косом... Мало североисточно, а у подножју Соколских страна, лежи село Штитари. У овоме селу живио је, неђе давно, један сиромах који са својом породицом није имâ никаквих добара, до једну краву. Један пут у сну дође му човјек сијезде браде и рече му: „Ћутра зајми ту твоју краву у Котор и цијени је, колико је на њој длака – толико талијера.“ Човјек кад се пробуди зачуди се своме сну и узме га олако, као будалаштину. Но друге ноћи дође му опет у сну исти онај човјек и рече му за краву оно исто што и прву ноћ. Ћутри дан човјек се опет зачуди сну али му опет не вјерова. Трећу вече помисли да ту има нешто. Збиља повјерова да је то неко божје провиђење, које му се у сну јавља, те иако му бјеше жао кравице, јер осим ње ништа немаше, ипак је зајми у

Котор. Кад тамо приспије на пазар, почне цијенити своју краву, као што му је у сну јављено: „Колико длака, толико талијера“. Народ сехираше и чуђаше се. Свако га држаше за будалу. Но човјек не попушта од цијене. Тако то траја цио дан. Пред саму ноћ приђе му један стари Которанин и запита га за цијену; човјек му одговори: „Колико длака, толико талијера“. Старац се на то забехути, малко се промисли и рече: „Е, мој синко, не би ту твоју краву подмирио ни они казан дуката Иван-бегов, те је у коријен оне смрдљике у Соколски град, а не ја сиромаш да ти платим!“ Човјек, кад виђе да не може добити за своју краву што је тражио, поврати се кући али га добро жараху на срцу ријечи которског старца. Чим стигне кући, не могаше ни зору шчекати, брже-боље лати цапу и мотику те на град. Нађе смрдљику, ђе у бедему расте и раскопа је. На његову велику радост, брзо спази грло казана. Раскопа још мало, отвори га, ништа не зборећи, јер знаваше, кад би ишта проговорио, да би се дукати провргли у угљевље. Сиромашак се обрадује дукатима, па онда уморен сџеде и премишљаше: што ће радити са толиким благом? Да га носи дома – не смијаше јер се бојао да му комшије не отму или да га не убију. Да га остави, бојаше се да га ко не нађе и не понесе. Шта ће, него пореже свој прст до малог од лијеве руке, окрвави паре (да се пошље не би могло проврћ угљевљем), прикрије их – и оде кући. Кад дође кући, види се на муку, шта ће и како ће – хоће ли казати својој жени, јер се бојао да га не просочи, па је стане пробат: „Вала, жено, да знам е си ми вјерна, бих ти нешто казао?! – „Ух, боже ми помози! а коме бих вјерна била кад не бих своме старјешини, а ваистину би смио чојка преда мном убити!“ – одговори она. Овај јој почне причати, да му сваку вече по ноћи долазе вроне и кљују га жива и да не зна што ће чинити од тога. Жена се томе зачуди и не одговори ништа. Послије неколико дана, зар се жена пожалила својим другарицама и можда искала од њих лијека и савјета за ту напаст, свуђ се кроза село прочу да томе и томе чојку ноћу вроне долијећу и облијећу, и назову га „Вранић“. Кад сиромашак чу што се у селу збори, виђе да у жене вјере нема. Кад то није могло остати што је казао, ја како би што више? Вранић зао и злочест, ноћу узме оно благо из града. Са својом породицом побјеже и насели се у Турској, близу Подгорице. Ту ограда кулу и купи велико имање. Доцније се богме и потурчи, јер није друкчије

могао тако богат живјети. По његову надимку назове се – веле – и мјесто Вранићи. Од њега се оснује доцније цијело братство, којег има и данас у Подгорици и другим оближњим варошима, ђе Турци живе. – Зову се и данас Вранићи. У њих се и дан-данас помичу махнити дукати Иван-бегова блага из града Сокола.

Т. Кажих, *Босанска вила*, 11–12, 1901, 205–206.

8. ЂЕВОЈАЧКИ ВИР

Иван Црнојевић се, пред турском навалом, на крају настани на Цетиње, које је било само пусто мјесто. Његови стражари доносили су воду с Врела, далеко од Цетиња скоро два сата хода. Ови стражари су Врељанима правили велике штете, те су се ови жалили и господару Ивану, што није ништа вријеђело. Једнога дана са стражарима дође и неколико жена-праља, међу којима и кћерка Иванова, која је била необично лијепа. Они тога дана начине сељанима још више штете, због чега се Врељани договоре да их при одласку ка Цетињу нападну. Тако су и учинили, и испред ноћи их нападну и неке убију. Неколика нападача успију да ухвате Иванову кћерку и у мраку, да нико не сазнаде, баце у провалину звану Понори (код данашње цркве светога Петра). Овај њихов злочин је видио само неки старац, исто њихов сељанин, који никоме није то рекао. Иван је тражио своју кћерку, али је није могао ни живу ни мртву пронаћи. Али ускоро чобани из села Оћевића, код Ријеке Црнојевића, пронађу на обали воде, у врбишу, руку и на њој златни прстен са знаком Ивана Црнојевића: проврела вода из проварлине и изнијела је. Ово се одмах чуло, не само Иван него и онај старац с Врела, који пође код Ивана и саопшти му како је бачена његова кћер у Понор. Иван Врељане расели, а од тада се мјесто налаза руке с прстеном назвало Ђевојачки вир.

Р. Радојевић, *Луча*, књ. 33, 74.

9. САН ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА

Испод овог разореног града (Обода) налази се у стијени једна широка тајанствена пећина. Ту спава, према легенди, на крилу вила, отац Црногораца, храбри Иво, а виле над њим бдију, па ће га једном пробудити, чим то буде воља божија, да својим љубљеним Црногорцима поврати Котор и плаво море. Тада ће неумрли јунак опет на чело свога народа ступити и проћерати Швабе (нијеме Германе – Нијемце) са подручја отетих од Словена.

Syprien Robert, *Les Slaves deTurqui*, Paris, 1844, 89.

НАПОМЕНЕ

О ИЗВОРИМА

Као што је речено на почетку ове књиге, Лексикографски завод је у конципирању зборника поставио себи циљеве сагласне тренутним могућностима: да се ослони на документе који су објављивани или помињани као извор, а расути су и по старим и не увијек доступним књигама, периодичним публикацијама махом прошлог вијека или архивима. Узели смо, дакле, Љубићеве, Валентинелијеве, Шафарикове, Томићеве и друге исписе, или по траговима из литературе трагали по архивским фондовима, сачинили шири па затим ужи избор и организовали превођење.

Напријед је такође речено да ова књига није епилог истраживања друге половине XV вијека већ више резиме досадашњег рада и подстицај за даље трагање. Настојали смо да одабрана грађа буде, по могућности, што разноврснија и да из цјелине једног документа не буде изузето ништа што је у било каквој вези с Црном Гором. Скраћивања је вршио Томић али је тај поступак и образложио.¹ Често се у актима Венеције, осим Зете (Црне Горе) помињу и други крајеви и државе. Ствар је научничке савјести да процијени што улази у контекст наше историје, а што је сасвим туђа тема. Санудо у дневницима биљежи све догађаје које сматра важним. Природно је да смо из тих страница бирали оно што се непосредно

¹ Да је потребно поново прегледати већ једном прегледане архивске фондове, свједочи др Глигор Станојевић, који најбоље познаје Томићеву рукописну оставштину у САНУ: „Када сам први пут радио у Државном архиву у Венецији, био сам увјерен да је Томић исцрпао битну грађу за историју Црне Горе у овом периоду. Приликом мог другог боравка у Венецији увјерио сам се да Томић не само да није исцрпао сву грађу из свих архивских серија, него чак ни из серија које је цитирао није саопштио значајније документе од оних које је навео. То моје прво изненађење навело ме је да озбиљно преиспитам основне изворе за историју Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Резултати нијесу изостали. Пронашао сам стотине нових докумената, који имају кудикамо већу вриједност за историју Црне Горе у овом периоду од грађе коју је саопштио Томић.“

(ИЗ, XV, 2, 1959, 326)

односи на Црну Гору. На исти начин је поступио и Валентинели када је бирао оно што се односи на Јужне Словене. У ћирилским текстовима на народном језику имамо често уводне пасусе друкчије интониране па и другим језиком писане. У пријеписима се ту највише и гријешило, јер је преписивачима, и кад су били свештена лица, био ближи онај други дио текста који се односи на конкретне ствари овоземаљске. Ауторски текстови у књигама Штампарије Црнојевића, из књиге у књигу, су слични. Подударају се и текстови из предговора и поговора исте књиге. Сматрали смо да није неопходно преносити те исте или сличне текстове, већ само оне одломке који се не понављају и садрже оригиналне мисли. Разумије се, постоје и скраћивања која се, на жалост, нијесу могла избјећи, а диктирана су трулошћу докумената. Овој вишој сили можемо се опријети једино ако нађемо нове изворе, макар то били и пријеписи, с континуирано пренесеним текстом.

Што се тиче страних извора који су у нас објављени, њихови оригинали постоје и лако их је наћи по наведеним сигнатурама или другим знацима. Друкчије стоји са црногорским изворима. Започињући пред рат објављивање још једне серије докумената „с краја XIV до краја XVII вијека и од којих је више од половине из епохе Црнојевића“, Душан Вуксан је своје уводно објашњење наставио овако: „Кад се зна да су сва црнојевићска документа била својина Цетињског Манастира, онда је доиста жалосно, да се од свега тога сачувало до данас на Цетињу само основно писмо Манастира Цетињског Ивана Црнојевића. Све остало више недозвољеним, но дозвољеним путем отуђено је и за Цетиње пропало. Напосљетку то нас не би толико ни бољело, кад бисмо знали, да је све, што је понесено с Цетиња штампано и кад бисмо знали, да је добро преписивано“! Даље наводи разлоге за објављивање тих докумената, сличне нашим разлозима. Наиме, „сва грађа коју саопштавамо овдје штампана је по разним едицијама, до којих је већ данас тешко доћи, па смо мислили да неће бити на одмет, да тај материјал прикупимо и штампемо у *Записима*, гдје им и јест мјесто“.

У Државном архиву на Цетињу најстарији докуменат је из 1539. године. У Државном музеју (Двор), Архивско-библиотечко одјељење, има једна кутија на којој је исписано: Епоха Црнојевића. Наслов није тачан јер се међу картонским корицама налазе и списи

из XVII–XVIII вијека. Ту су и руком писани Вуксанови пријеписи докумената које је започео да штампа у поменутом броју *Записа* (књ. XXV, 4, 1941). Ту је и један зборник пријеписа, не зна се чији ни из које године. Вјероватно га је средио Вуксан, наводећи на неколика мјеста погрешне године, а има испуштања у пријеписима, која су условљена трулошћу оригинала који су, на тај начин, преписивањем бар у погледу садржаја спасени. Под 1488. преписивач је ставио једну исправу епископа Ромила из 1551. године (*Црногорске исправе*, док. бр. 3). Морамо напоменути да ни у поменутом зборнику исправа нијесу дата сва имена свједока која садржи рукопис, јер за зборник није консултован овај рукопис већ Вуксанов пријепис објављен у *Записима*, XVII, 25–26. Исправа Ђурђа и Стефана Црнојевића о кажњавању Лаловића због убиства, означена је на рукопису под бр. 13/1493, иако је из 1492. Овај кодекс је важан зато што садржи два документа која је Ровински објавио само дјелимично. Посебно је важна повеља Ђурђа и Стефана о поклонима Цетињском манастиру, јер се тиме расвјетљава питање шире верзије Оснивачке повеље.

Као што је тачно примијетио Вуксан, једини оригинал о Црнојевићима који је бар донекле сачуван, изложен је сада у Двору на Цетињу, соби Црнојевића. То је пергаментска Оснивачка повеља Цетињског манастира.

Што је било с оним документима које је објавио Јастребов? Према једном усменом саопштењу др Мошина, налазе се у Публичној библиотеци у Лењинграду. То су пријеписи монаха Гаврила, коришћени и у овом зборнику.

Историјски архив у Котору обогатио је своје фондове од 1944. за двјеста метара дужине архивске грађе, али се ипак мора рећи да је сва важнија политичка преписка црногорских господра у Венецији а не у Котору. Из ИАК смо узели неколико раније необјављених докумената, које је за нас исписао др Мијушковић.

Што се тиче Хисторијског архива у Дубровнику, из којег смо узели неколико докумената о Ивану Црнојевићу, морамо рећи да је и тај фонд мањкав, јер недостају записници и одлуке Вијећа умољених (Сената) за период од октобра 1478. до јула 1481. године. Истина, од 1479. до 1481. Иван Црнојевић је у Италији, али његов усамљени повратак 1481. с Леком Дукађином говори, да је

некога оставио у Црној Гори и да за то вријеме живот није био потпуно замро. Павлиновић наводи у *Орлићу* за 1867, стр. 71, да Турци нијесу хтјели ни с ким да дијеле Скадарско језеро. Ударили су са свих страна, посебно на Жабљак. Иван је тражио помоћ од Млетака, „и кад предвиди да му саму у Жабљаку није упоришта, пусти пожар по граду“ па, не уздајући се више у помоћ Млетачка „остави брата Ђура да брани Црну Гору, а он окрену Италијом равном, не би л' тамо у некога помоћи нашâ“. Без обзира на значај извора можемо констатовати да је Иван и према духу своје повеле Манастиру у Италији био сам па би нам свакако могли бити од користи дубровачки извори и за овај период, посебно за оних неколико мјесеци прије Ивановог напуштања Црне Горе 1479. године.

О рукопису Народне библиотеке у Београду, бр. 605, из којег је Томић објавио неколико докумената (*Споменик*, 47), не знамо ништа поближе. Нико га није описао. Љубица Ђорђевић из Археолошког одељења Народне библиотеке СР Србије нас је љубазно упозорила да рукопис није поменут ни у Стојановићевом Каталогу, а да га нема ни у попису рукописа враћених из иностранства. Дакле, за сада га морамо сматрати изгубљеним.

Пробрани за овај зборник, документи откривају и оно што је између тих чињеница остало празно. Има крупних догађаја о којима је мало или нимало података. Недостају детаљи породичне природе: Шта је било с првом Ивановом женом? Шта с другом? Ђурђе и Стефан, па ни Станиша, није не помињу мајке. Није се ушло у траг папирима Елизабете Ерицо, међу којима је свакако и оригинална Опорука Ђурђа Црнојевића на нашем језику. Не знамо ништа подробније ни о Иванову заточеништву, ни о Стефановом замонашењу, Станишиној смрти, Ђурђевој судбини послје 1503, када је пошао на Родос. Даље од породичних прилика и личних судбина, остаје недокументован и однос Ивана Црнојевића и Турака и сл. Далеко би нас одвело набрајање свих празнина које до сада откривена грађа није попунила.

Са једним репетиторијем у руци, какав је ова књига, надамо се да је лакше инвентарисати све те празнине и организовати нова испитивања.

Грађа сакупљена у овом зборнику налази се у следећим архивским фондовима, пријеписима и литератури:

Млетачки архив (Archivio di Stato di Venezia)
Санудови *Дневници* (I Diarii),
Цетињски љетопис,
Рукопис Народне библиотеке у Београду, бр. 605, Нестао или уништен.

Istanbul Basvekalet Arsivi,
Историјски архив, Котор,
Хисторијски архив, Дубровник,
Јастребов, ГСУД, XLVII, 1879, 229–231,

Ови се оригинали, изгледа, налазе у Публичној библиотеци у Лењинграду, а представљају пријепис монаха Гаврила из 1721. године.

Музеји Цетиње, Архивско-библиотечко одјељење,
Malipiero, *Annali Veneti*, I,
Archivio di Stato, Modena,
Државни архив, Цетиње,
Државни музеј, Цетиње, Двор,
Milano, Biblioteca Ambrosiana,
Chronica Ragusina Junii,
I. Kukuljević, *Arkiv*, II, 1852,
Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*,
Sansovino, *Historia univeersale de Turchi*, Барлецијев опис пада Жабљака,

Рукопис св. Тројице у Пљевљима,
С. Новаковић, ГСУД XLV, 136,
Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, I, 112,
Ровински, *Черногорија*, I,
P. Bembo, *Storia viniziana*,
Д. Миковић, *Бока*, календар за 1912. годину,
Љ. Ковачевић, *Споменик СКА*, IV, X

О ПРИЈЕВОДИМА

На превођењу докумената за ову књигу ангажовано је више аутора, а коришћени су и малобројни раније преведени документи.

У превођењу списа млетачког поријекла, како оних архивских тако и оних из Санудових дневника, Малипјерових анала и слично, јављају се исте тешкоће. По правилу, у таквим текстовима реченице су повезане у дуге и лабаве низове, као да је о томе постојано неки пропис. Ако бисмо такве колоне реченица прекидали и стварали модерније, краће реченичке цјелине, одступили бисмо не само од њиховог начина писања већ и од садржаја, који није сав у ријечима. Тај ритам размишљања, лукавост, вагање разлога за и против, савјетовање обазривости – све то чини једну замршену цјелину која се не може тумачити дословно. Шаљући инструкције, Млетачки Сенат настоји унапријед да замисли све могуће варијанте које ће се појавити на терену, у току преговора, па за сваку од тих могућности и опасности покушава да унапријед смисли одговор и тактику. Зато смо настојали да тај ланац размишљања што адекватније пренесемо, а само смо понекад прекидали тај низ тачком, ради предаха.

Санудо седи међу документима, биљежи што има којег мјесеца или дана, одабира грађу, препричава је, понекад исписује у цјелини. Упоређење његових записа и оригиналних докумената потврђује његову прецизност.

Млетачки документи су каткада на латинском, каткада на талијанском, али у млетачкој варијанти. Латински је у овим списима веома искварен. Талијански такође. Ако ће вјешто око и ухо препознати у облику *zonzer* књижевно *giungere* – стићи, доћи, и за Италијане је било неразумљиво шта је то *frieve* па су се побринули да то преведу са *febbre* – грозница.

Надамо се да смо, и поред свих тешкоћа, уз савјете зналаца, овај посао обавили коректно, у тежњи да не одступамо много од стила оригинала, а да опет не копирамо дословно. Да се ради о

књижевним текстовима, метод претакања из језика у језик био би друкчији.

Што се тиче ћириличких оригинала, они су, зачудо, тек повремено и дјелимично превођени на савремени језик, тако да су остали између језика оригинала и данашњег стандарда. Осим Оснивачке повеље, и то краће верзије, која је сачувана у оригиналу и преведена у *Гласу Црногорца* 1892, бр. 33, сви остали текстови су објављивани у транскрипцији или транслитерацији. Језик је у овим повељама и другим документима народни, али са примјесима црквенословенског, а у пријеписима из XVII и XVIII вијека и русизама. С друге стране, рјечници црквенословенског су у нас непотпуни и садрже углавном изразе које је лако превести. Као да се заобилази оно што је тешко. Даничићев *Рјечник* је такође мањкав и изоставља многе термине, иако користи дио истих ових докумената. „Ступа земље“ из Оснивачке повеље нема ни у Даничића ни у других, старих састављача рјечника, али смо га сада нашли у Божићевића, да је то „површина обрадиве земље која се протеже у комун“ из *Паитровских исправа*..

По правилу, у повељама и предговорима, поговорима штампаних књига, први дио је библијске садржине а други дио тече лијепо на народном језику. Тако у истим документима имамо два језика.

Постављало се питање: у којој мјери се архаизовањем пријевода можемо приближити оригиналу из XV вијека. Такви покушаји увијек су ризични. Али смо се, баш због тога, и ослонили на неке раније објављене старе пријеведе (Кукуљевића, Милаковића, Драговића) који нам дају аутентичанији звук свога доба, а не покушај архаизовања. Наравно, исправљали су грешке.

Да не бисмо оптерећивали документе сувишним напоменама и објашњењима, свели смо их на најмању мјеру. Поједини изрази јављају се у великом броју докумената. Једноставније је било да сачинимо *рјечник* на крају књиге него да сваки пут објашњавамо поједине изразе. А да све то осавременимо у пријеводу, мислимо да не би било исправно. Извући из повеље све оне старе мјере није ни могуће, јер бисмо морали да се изражавамо описно, а то би нас удаљило од оригинала.

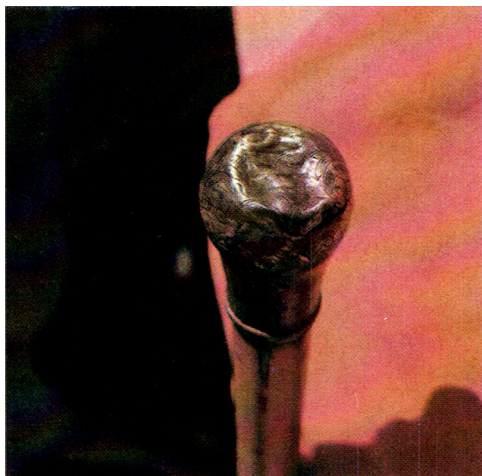
Све остале напомене дате су или уз поједине документе, или у прилогу на крају, под истим бројем.

Документе сабране у овој књизи превели су:

Марко Драговић, Бранислав Ђурђев, Глиша Елезовић, Иван Кукуљевић – Сакцински, Милош Милошевић, Радослав Ротковић, Славко Мијушковић, Димитрије Милаковић, Милан Ђ. Милићевић, Јован Радонић, Милан Ристановић, Цјелимир Станић, Иво Стјепчевић, Ламија Хациосмановић, Хамдија Хајдархоџић, Божидар Шекуларац, Шимун Шоње.

Велики иницијали у Октоиху

Дршка штапа Ивана Црнојевића
(Цетињски манастир)

Стећак с фигуром коњаника пред Влашком црквом на Цетињу

О ПОЈЕДИНИМ ДОКУМЕНТИМА*

Први помен Цетиња у Которском архиву (1. септембра 1440) објављен је у каталогу *Архиви и наука*, 141, са регестом на стр. 137. За нас је овај докуменат исписао др С. Мијушковић. Накнадно се у *Библ. вј.*, XI, 1982 (објављеном у јулу 1983) појавио исти докуменат у транскрипцији др М. Милошевића. Ова два читања се разликују у дешифровању неких скраћених облика, и то у падежу („heredes et successores“ у Мијушковића, „heredibus et successoribus“ у Милошевића), што не утиче на садржај а и иначе је изван нашег интереса, јер ми објављујемо само пријевод.

Израз смо превели са „панцирна кошуља“ јер је читав оклоп могао да кошта и 56 перпера (И. Божић, *Немирно Поморје*, 117). Осим тога, за оклоп би се можда употребио и други израз. У Котору је било доста оклопара, па је међу њима позната и једна жена, Вукна оклопарка (*Vochna coracaria*). Панцирну кошуљу, сачувану у Полимском музеју у Иванграду, описао је Р. Кујовић у *Старинама Црне Горе*, VI, 1973, 195–198. Пронађени су остаци панцирних кошуља у Никшићким Рудинама и Шћепан Пољу. Кошуља која се налази у Полимском музеју, пронађена је 1936. године, има димензије: душина 0,96 м; капуљача 0,22 м; рукави, десни 0,42, лијеви 0,46 м.

С овим панциром треба довести у везу уклесаног коњаника с копљем на једном од два сачувана стећка испред Влашке цркве на Цетињу. Цртеже коњаника објављују Љ. Каписода у *Старинама Црне Горе*, V, 1975, 28, и В. Лековић, *Старине VI*, 1978, 203. Лековић даје и цртеже осталих страна стећка, тако да на једном чеоном пољу имамо и штит ромбоидног облика. За копље Лековић вели да је „највјероватније западног порекла, тзв. 'аламанско копље““. Ова варијанта лиснатог бодила, вели даље, била је најчешће приказана у другој половини XIV и у почетку XV вијека. На горњем пољу је мач у корицама. Готског је типа и представљен је у природној вели-

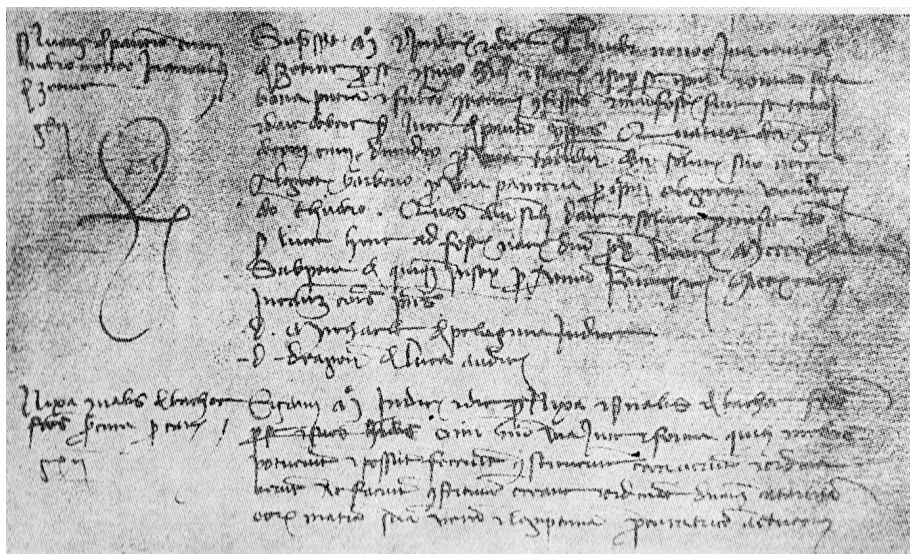
* Напомене се односе само на документе објављене у првоме издању

чини. И он припада истом раздобљу краја XIV и почетка XV вијека. Представа коња је веома интересантна. Лековић вели да „у уметности стећака за сада немамо сличних представа коња, и поред обиља турнирских и ловних сцена. Али их зато можемо видети на рељефима приморских скулптурских школа. Свети Јурај јаше на сличном коњу у рељефу жупне цркве у Жировници исто као и непознати херој на рељефу 'лов на јелена' из Новиграда... Украс на стећку I... радио је домаћи клесар на свој изворни начин, под приметним утицајем школа блиског приморја, – највероватније которске (исто, 206–207). С обзиром на запањујуће сличну представу коња у минијатури Минхенског псалтира – сцена 'паљења града Јерге', може се рећи да се, без обзира на другу уметничку технику и ниво израде, закључак, о времену украшавања стећка I намеће сам по себи. Он иде у прилог датовању стећка на прелаз из XIV у XV век“. Минхенски псалтир, додаје Лековић, настао је крајем XIV вијека.

Оно што до сада нијесмо помињали јесте *прстен на копљу*, који се добро види на цртежу. Овај прстен и положај копља, па и коња, без обзира што изгледа статичан, упућују на приказ турнирског такмичења, сличног Сињској алци. То је сцена, вели Лековић, „која највероватније описује турнир у коме је овековечен тријумф коњаника – такмичара у моменту непосредно после успешног погађања 'прстена' копљем. Већ описана представа коња наглашава тај тренутак, а техничка ношења, као и сам положај копља, условљена је поготком у средину прстена приказаног на копљишту. Реп коња је због дужине повезан на крају или специјално окићен за ту прилику. У описаним детаљима сцена означава посебну врсту турнира која одудара од канона турнирских сцена, до данас познатих у уметности стећака.“

Дакле, није случајно што први Цетињанин који се помиње у Которском архиву купује панцирну кошуљу, јер је на Цетињском пољу, уз толико стада, било и коња и коњаника, па и *витешких турнира*. Истина, Лековић сматра да турнир на стећку, конципиран на описан начин, „није призор из свакодневног живота. Узбуркана крв вођена праисконском херојском идејом приредила га је у част сахране јуначког покојника отмена рода и високог положаја“, али ако овај детаљ повежемо с описом истих оваквих витешких турнира на коњима, са копљима и штитовима, и гађањем алке у Котору

(Ћизила, *Bove d'oro*, код Вуловића, стр. 17), онда приказ на стећку постаје стваран!

Факсимил првог помена Цетиња у Которском архиву

Занимљива је и далекосежна Лековићева тврдња: „Стећци Влашке цркве настали су крајем XIV или у самом почетку XV века. Они, дакле, постоје на овој територији пре доласка Ивана Боројевића у Доњи крај на Цетињу“ (исто, 207/208). Разумије се, није искључена могућност да су ови гробови у секундарној употреби послужили и за сахрану Баја Пивљанина и још некога од његове пратње.

Други помен Цетиња у Которском архиву (9. јуна 1444) доносимо према читању др С. Мијушковића. И овај је документ објављен у наведеном броју *Библ. вј*. Док је Тудор Ненојев Ивановић купио панцирну кошуљу, Лесо Радмановић је купио сукно. Оба примјера доказују да је у Цетињском пољу било развијено насеље, али првенствено ивицом поља (Бајице, Хумци, односно Доњи крај), док је зидање подно Орловог крша започето онда када се ново насеље замислило као утврђење, на централном мјесту између Доњег краја и Доњег поља, с ослонцем на крш и могућношћу коришћења текуће воде из потока. Поље је и даље остало

ненасељено, јер здрави сељачки смисао није дозвољавао да се зида тамо где може да се жање. Осим тога средина поља је била подложније поплавама, којих је било и у XVII вијеку. Купујући сукно и оклопе, ови први познати Цетињани потврђују да је у њиховом насељу било друштвене слојевитости и прије стварања пријестонице на томе мјесту. Слободни, имућнији сељаци лако су постали „властела“ у повељама Црнојевића.

ДОКУМЕНТИ ОД 1450. ДО 1500. ГОДИНЕ

12. 1450. – Ова забиљешка у *Цетињском летопису* нема сигурне документарне потврде. Наглашавајући збрканост Родослова Црнојевића у *Летопису*, Б. Ђ. Михаиловић ипак истиче: „Да је брат Иванов, Георгије (Ђурађ), погинуо у боју с Турцима 1450. године, то је тачно“ (ИЗ, XX, 4, 616). Погибији Иванова брата посветио је и Његош у *Горском вијенцу* лијепо коло (стихови 563–602), само што се тамо Иванов брат зове Урош, а то је име настало у вријеме Немањића, из мађарске титуле која означава *господина, господара*. Коментаришући овај дио спјева Решетар вели:

„*Војвода Урош* – Брат се Иванбегов није звао Урош, већ Ђурађ, те погину доиста 1450. у боју с Турцима“.

В. Латковић додаје:

„Народна је традиција да два догађаја (погибију Ђурђеву 1450. и губитак великог дела земље (1478–1479) повезала, иако је временски размак међу њима скоро 30 година. Ту традицију је, свакако по казивању Петра I Петровића, С. Милутиновић овако саопштио у својој *Историји Црне Горе* (Београд, 1835) на стр. 3: „Иван бјеше врло мудри и добродјетелни а при том и храбри владатељ, но Мехмед, цар турски, завојеватељ греческе империје, освојивши по смрти Кастриотовој Епир и сву Арбанију... обрати своју силу на овога кнеза Ивана Црнојевића, кога Иван дочека у хотске горе на својој граници, али се не могавши за дуго толикој сили одржати, би на поље Ђемовско 1445-га годишта разбијен и принуђен одступати из Доње Зете у Горњу, тј. у Црну Гору, остави мјесто себе брата својега Арванита, а сам пође у Италију искати помоћ у западнијех државама“.

Па још једном цитира Решетара:

„*Каруче* – у Каручима, а то је село у Црмничкој нахији сјеверно од Бара, Иванбег разби Турке 1477. г.“

Из док бр. 7 у овој књизи види се да Стефаница помиње своје синове на стражи. То значи да је 1460. имао најмање два сина. Ако је прије тога погинуо један, укупно би их имао три. Божић у ИЦГ, II, 2, 282, даје Родослов Црнојевића с двојцом синова Стефаничаних: Иваном и Ђурђем, о коме нема никаквих података, сем да је имао сина. Ковијанић (*Помени*, I, 149) биљежи да је Стефаница имао сина Ивана и ћерку Анђелину. Према томе, родослов Ковијанића у овом детаљу противурјечи чињеницама. Остаје питање да ли је Стефаница заиста имао три сина: Уроша, Ђурађа и Ивана или само два: Ивана и Ђурађа, о коме се не зна ништа. Помишљамо на још једну могућност. Стефаница је имао браћу Којчина и Ђурашина, који се задњи пут помињу 1451. године. Између браће било је суревњивости. Стефаница није био најстарији. Могуће су разне претпоставке о смрти Ђурашина и Којчина. Иначе, Стефаница је помогао Ђурђа Кастриота у борби против Турака.

У сваком случају, чињеница да је Стефаница 1460. године у свом извјештају Млецима помињао синове не значи да његов трећи син није погинуо 1450. године. То је био разлог да смо овај спорни запис ипак уврстили у ову књигу, а случај је хтио да се и на њеном почетку и на крају помиње по један Ђурађ: једном брат, други пут син Ивана Црнојевића.

13. 1451, 2. јула. – Ово је текст захтјева Стефанице Црнојевића упућен Венецији преко которских изасланика, који је И. Стјепчевић (*Котор и Грбаљ*; 73–74) извукао из цјелине документа објављеног у Љубићевим *Listinama*, IX, 381–383. У документу се, према устаљеном обичају, наводе захтјеви и одмах дају одговори. Овђе смо се послужили пројеводом И. Стјепчевића.

Не зна се када је и због чега Црнојевић прозван Стефаницом. У исписима и биљешкама Jorge (*Notes et extraits*) видимо да Дубровчани рано почињу да га тако ословљавају. Вијеће умољенијех 7. VI 1446. одлучило је да пише которском кнезу „et à Stepanize“ (II, 415). 23. V 1447. пишу Дубровчани „domino Stipanize“ (II, 422). Исте године поново „ad Stipanizam“ (II, 423). У трећој књизи Јорга

у регистру биљежи Stephanitza. Упоредо с тим јавља се и облик Стипан („ad vauvodam Stipanum in Zenta“, II, 389. из год. 1442), или Stiepan, Stiepanus Cernoevich (II, 457, из год. 1451). Будући да је у историографији усвојено да Ивановог оца називамо Стефаницом, за разлику од Ивановог сина Стефана, и ми смо тако поступили.

14. 1451, 2. јула. – Према Милаковићу (*Историја*, 63–65) овђе смо дали пријевод одговора Сената на захтјеве Стефанице Црнојевића. Милаковић је изоставио одговор на трећи захтјев: да му се у Котору додијели пристојна кућа, за њега, родбину и царинике. Сенат је одговорио да не располаже палатама у Котору али да ће Которанима послати препоруку у том смислу. Т. Cisilla у *Bove d'òro* (1624) помиње тај дворac. Овђе доносимо Ћизилин текст и пријевод.

PALLAZZO DI ZUANE ZARNOEVICH, PRINCIPE DI MAUROMONTE

Non si deve lassar da parte l'antico Pallazzo di Zuane Zarnoevich, Principe di Mauromonte, messo, nel numero dei togati nobili di Venetia, at di Ragusa, come vole il ristretto delli annali di Pietro Luccari, ove dimorava devendo alla città per suo diporto, ed altro, come era suo ordinario per godersi con li Signori nobili Catharini. In questa faceva la sua residenza, si vedono prigioni per li malfatori, la sala grande o il Parlamento, ove dava a suoi sudditi ed ad altri audienza. Et in questo il nipote del Re di Francia, et il duca di Austria che andavano in Siria per visitare il Santissimo Sepolcro di Christo nostro Salvatore, partiti da Ragusi, vennero a Catharo e furono alloggiati alle spese del publico. Il Pallazzo hora è divenuto nelle mani dello Illustre Signor Marino Mechsa nobile Catharino.

ПАЛАЧА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА У КОТОРУ

Не смије се пропустити (да се не спомене) стара палача Ивана Црнојевића, кнеза Црне Горе, који је уврштен у број у тогу одјевних дубровачких и которских племића, у којој је боравио, када је долазио у град ради своје забаве и ради осталогa, како је обичавао, да се забавља са господом которским племићима. У овој палачи била

му је резиденција. Ту се виде тамнице за злочинце; велика дворана или зборница, ђе је примао у аудијенцију своје поданике и друге. У овој палачи нећак француског краља и војвода од Аустрије, кад су ишли у Сирију, да посете пресвети гроб Христа, нашег спаситеља, када су кренули из Дубровника и стигли у Котор, бијаху уконачени на јавни (државни) трошак. Палача је сада прешла у руке свијетлог господина Марина Мекса, племића которскога.

(Пријевод П. Шеровића, *ИЗ*, 1–3, 1952, 177)

С. Вуловић је овај одломак објавио у Програму Которске гимназије за 1887–88, 3–31. Шеровић напомиње да се под *Parlamento* подразумијева састанак или станак између опуномоћеника двију општина или области.

15. 1452, 27. јула. – Овђе смо превели дио документа који је у цјелини објавио Љубић (*Listine*, IX, 439). Сматра се да је Иван, син Стефанице Црнојевића, био у заточеништву до 10 година. Ослободивши заточеника, на молбу Венеције, код које су интервенисали Которани, Косача му је, касније, дао за жену своју кћер, Мару (1469), па се тиме поновила судбина Владимира и Косаре из Дукљанина. Иван је ослобођен 26. октобра 1452. (Љубић, *Listine*, IX, 452). Поставши зет Влатка Херцеговића, Иван прво с њиме, уз помоћ Дубровника, гради цркву св. Стефана у Новоме (1473–75), затим покушава да ослободи Херцеговину од Турака (1476) и опет долази у сукоб (1477, док. 55). Види М. Милошевић, *Грбљани*, 39–43; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић*, 189, 272; И. Божић, *ИЦГ*, II, 2, 287).

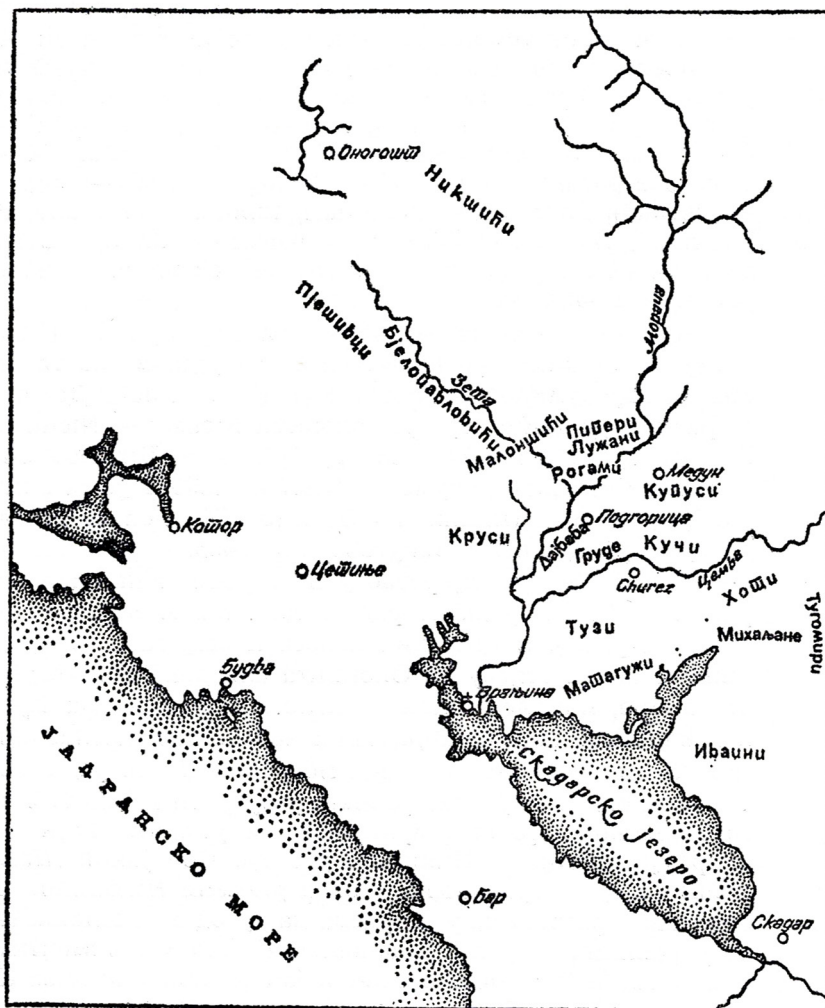
16. 1452, јули. – И ово је одломак документа који је у цјелини објављен у Љубића (*Listine*, IX, 439). Преузет је пријевод из Стјепчевићеве књиге *Grbalj i Kotor*, 75. Стјепчевић је превео познати израз *Signoria* са Госпоштија, што је тачно, али ми смо ипак задржали уобичајени израз Сињорија.

17. 1455. 6. септембра. – Овај уговор је, како стоји на млетачком преводу, прво састављен на словенском језику. У преводу учињене су бројне ситне непрецизности које отежавају идентификацију појединих насеља. Ако анализирамо Љубићево читање (*Listine*, X, 67–68) и Валентинија (Acta) књ. 23, 54–56) виђећемо ове разлике: Maraguzi – Mataguxi, Cuzi – Cugi, Gernizii – Geruicij, Radotiesi – Radoticsi, Luxane – Luxano, Plesunzi – Plessiuici, Nicsizi – Nihuci, Chenchì – Chohj, Svirivlage – Sviri vlage. Из различитог читања ових топонима изводе се и различити закључци.

Прво се види да се двапут помињу Лужани (Luxeni – Luxane). И. Божић претпоставља да на једном од та два мјеста треба подразумевати Љешане (ИЦГ, 2, 2, 362). Даље, упадљиво се разликују двије верзије топонима Nicsizi – Nihuci. По првој верзији то су Никшићи, по другој Никчи. Шкриванић (*Именик*) се позива на један докуменат ИАК из 1399. Ње се помиње Радоња Нинковић из Никшића у Зети (de Nicsich de Zenta) па на то додаје Љубићев облик из уговора из 1455. – Nicsizi. Наводи, такође, да је Б. Ђурђев вјеровао у постојање Никшића код Подгорице и „да се вјероватно ради о данашњим Никчима у Климентима“ (стр. 21). Шкриванић износи и свој закључак, да ти Никшићи свакако нијесу из Оногошта али допушта могућност да се „то племе, или део племена, налазило негде код Бјелопавлића и Пјешиваца, који се поред њих налазе као потписници. Сам испис Nicsizi i Nicsich отклања могућност да се ради о Никчима.“ У свему овоме најважнији је онај архивски докуменат, који несумњиво утврђује постојање Никшића у Зети. Ковијанић (*Помени*, 142) држи да су у Врањински уговор унесени Никшићи. Но то не оспорава претпоставку Ђурђева да су од тих Никшића, који су се у равници изгубили, данашњи Никчи у Климентима. И. Божић (ИЦГ, 2, 2, 366) се такође не колеба око локализовања Никшића у Зети, па наводи све гране овог племена. Помиње предање о досељавању Никшића из Грбља у Морачу, у вријеме грађења манастира (1251/52). Упадљив је дублет и са Golubovizo – Golubovichì или чак Golubochì. Божић (ИЦГ, 2, 2, 364) наводи да су се Голубовићи и Голубовци „пред крај XV вијека стопили или измијешали с Малоншићима“.

Шкриванић (*Именик*, 23) наводи у овом документу Грбовце (нема их у регистру!). Из Љубићевих *Listina* могао је узети само

облик *Gernzii* који је предмет нагађања, јер се помишља на Црнце у Пиперима (И. Божић, ИЦГ, 2, 2, 364). Забрињава Валентинијев облик *Geruicij*, јер би се, према њему, тешко дошло до Грбоваца.

„Катун и дружине“ из Уговора Зетског збора са Млечићима 1455. године
(по Историји Црне Горе, 1970.)

За Берисавце Божић тврди да су се „у XVI вијеку свели на село Бери“, мада би се овоме супротстављало идентификовање

Бери у ранијим изворима. Од „дружина“ које знамо само по имену, Божић наводи Станишиће, Брановиће и Рабиовиће. Tazide су и по Божићу Тузи (исто, 365). Било би заиста нелогично да на таквом документу нема Тузи, који воде поријекло од Љеша Туза (1330). Што се тиче Станковића Божић помишља на старинце у Вражегрмцима, док би оно Црнци, ако нијесу Црнци, било у вези са Вражегрмцима. За Svoie, Spitihа, Ivaini, Arbenexi, Draghigne, Hinossi и Svirivlage Јастребов (*Јетископија зетска*, Гласник СУД XLVIII, 1880, 403) сматра да су арбанаски катуни, чији су се трагови сачували у топономастици Доњих Кастрата и на подручју Шкрели (ИЦГ, 2, 2, 367). Ова је терминологија непрецизна јер се у млетачким изворима под географским појмом Albania Veneta подразумева широко подручје које нема никакве историјске основе, и представља само млетачко практично рјешење за означавање одређеног предјела који је етнички мјешовит а државно-правно несталан. Загонетни облик Свиривлaге (у Валентинија раздвојено) може се довести у везу са Свириоњом у Велестову, који је дошао из Зете (Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 99). Драгиње су свакако Зећани. Svoје (Своие) на албанском не значи ништа, док би Ivaini евентуално могли да се доведу у везу с алб. ive, iva ф. – вез, што би одговарало нашем Везићи. Можда се за локалитет Svoie ипак може наћи рјешење. И Божић (*Немирно Поморје*, Београд, 1979, 181) има помен о манастиру св. Јована у Столу (Стоје), „који се налазио у дистрику Дриваста“. У Дривасту био је Радосав војвода 1423. Затим се помиње војвода Дивко Зауловић (1442). Према томе, логично је да се последице деспота Ђурђа и ово подручје прикључило Стефаници.

Што се тиче одредаба уговора, утврђено је мишљење да се обавезе према Венецији нијесу испуњавале. И. Божић каже: „Стефан Црнојевић и његови насљедници признавали су, с прекидима врховну власт Сињорије. Они су и посјели Горњу Зету развијајући њену заставу. А у суштини били су и остали самостални господари. Нема никаквог знака ни трага да су се икада оживотвориле стварне обавезе према Млечанима наведене у Врањинском уговору нити да су горњозетске 'општине и дружине' предавале основне дажбине сељака млетачкој „општини“... Права Републике на Горњу Зету остала су номинална (ИЦГ, 2, 2, 277).

Друга реченица овог документа лако допушта да се испод млетачког превода: „Sia manifesto a chadauna persona che vedera et intendera questo presente scripto“ чита архаични облик наших уводних ријечи у сентенцијама: „Да је вједомо васакому пред ким изиде сије писаније...“ (*Црногорске исправе*, Цетиње, 1964, док. 2).

30. 1458, 26. јула. – Црна Гора се као Cernagora први пут помиње у Которском архиву у овом документу. Као Montenegro, Monte Nigro и сл. јавља се у талијанским изворима први пут 1348, а у дубровачким 1376, у которским 1443. (*Архиви и наука*, 135) Шуфлај наводи и талијански облик Cerna Gora 1348. године (*Srbi i Arbanasi*, 53, и то у контексту „Stipcho Balsich de Cerna Gora“). Насупрот најчешћем увјерењу да је Црна Гора првенствено била само подловћенски предио, већ из судског позива Циву Пуцићу, почетком децембра 1379, с напоменом: „И ако те ово писмо затекне у Зети с ове стране Црне Горе (Cernagora), сазнајемо „да је Црна Гора дио Зете и да се та област морала налазити према мору“ (Г. Станојевић, *ИЦГ*, III, 1, 6). Талијански превод је Montenero, а млетачки Montenegro.

Изгледа загонетан најстарији помен Црне Горе, у Милутиновој повељи Врањинском манастиру. Г. Станојевић је помијешао Црну Гору на Пељешцу 1276. године и ову на која је у вези са Враћином 1296! У овој потоњој наведена су села и имања која се поклањају Манастиру, и од сељака не тражи ништа друго сем да буду савршени радници. Тада, као да је случајно заборављено, додаје се: „И јоште придах од Црне Горе, од Арбанаса, Василија с ђецом, да је такође радник Светоме Николи, као и више поменути“ (Јастребов Пријепис, 226). За ову Црну Гору се вели да је „локалитет у близини сјеверне обале Скадарског језера, а не ... област“ (Г. Станојевић, *ИЦГ*, III, 1, 6), што је бесмислица. Божић се бавио питањем уговора између Венеције и деспота Ђурђа Бранковића 1435, па је установио да се под изразом Satuni Cernagore мисли на „приморску област Паштровића“ (*Немирно поморје*, 150–155). Венеција је тврдила да су ти катуни били обухваћени границама млетачке владе и „њени су стално били“. У сенатском упутству од 28. маја 1435. тврди се да су Паштровићи и Режевићи „сишли с Брда Црне Горе, одакле су сишли сви Паштровићи, Режевићи, катуни Ластве као и других села која окупља паштровски збор (*sborum*)“

(Божић, исто, 153). Дакле, ако овако проширимо појам Црне Горе до самога мора, остаће јаснији и помен Црне Горе у Милутиновој повељи, јер је ријеч о области а не локалитету Црна Гора, о селу Арбанаси у Цеклину, и о црногорској породици Василија са ђецом. Кад би се овђе радило о неком малом локалитету Црна Гора, морало би се објаснити како то да тога локалитета нестаје, управо у вријеме када се појам Црне Горе устаљује. На Скадарском језеру имамо називе локалитета који више не изражавају оно што је ту прије постојало. Имамо Коловоз на води, зато што је некада ту било копно. Имамо Лимску ријеку која се утопила у Језеро. И Пунта пијеске сада је под водом. Топоними тешко ишчезавају. О Арбанасима у Цеклину – Ковијанић, *Помени*, II, 120–121.

26. 1460, 5. маја. – Већи одломак ширег извјештаја (Љубић, *Listine*, X, 150–151).

Борбе у Зети рјечити су доказ како се феудални владари гложе међу собом, умјесто да обрате пажњу на много јачег заједничког непријатеља. Милош Белмужевић, војвода од Медуна, познат је по аутобиографији (в. *Предњегошевско доба*, књ. 1, библиотека Луча, друго издање, 1966, стр. 98–100. Исто у Ђ. Сп. Радоичића, *Антологија*, 212. О Белмужевићу Р. Ковијанић, *Глас Боке*, бр. 404, 4. И 1941). Бранио је Медун од Турака 1452–55, а затим од Стефанице Црнојевића, да би га напoкон предао Турцима, јер се са Стефаницом није могао погодити око цијене барута који је био у тврђави.

У *Краткој аутобиографији* говори само о борбама које је водио против Турака, за Мађаре, а на писање га је подстакла смрт јединца сина Вука. Умро је 1501. О Алтоману има мање поузданијех података. Архивска грађа је фрагментарна. Алтоман је непријатељ Црнојевића од 1448. када је продро до мора и заузео Богдашиће, Љешевиће и Луштицу. Кад је Стефаница присилио Грбљане на покорност в. док. 6, и ови су се крајеви одметнули од деспота Ђурђа и његовог војводе Алтомана. Иако се обично сматра да је Алтоман *per la gratia del signor despota vavioda de Zenta*, па га и Которани титулишу као највишег функционера деспота Ђурђа у Зети, М. Динић је у Дубровнику пронашао докуменат из којег се види да је осим Алтомана са седиштем у Бару био и војвода Комнин у

Подгорици. И стварно Комнин се већ 1439. појављује као деспотов војвода у Бару. Деспот је тада повукао Алтомана из Зете, јер му је, последије турских напада на деспотовину, био потребан способан сарадник. Которани су касније, пише И. Божић (*Немирно Поморје XV века*, 185) окарактерисали Алтомана као деспотовог „врло лукавог војводу с великим искуством у зетским приликама“. Алтоман је поново дошао у Зету 1445, али не као војвода већ као властелин – свједок, уз Вука и Ђурђа Биомужевића (Белмужевића). Алтоман је смијенио Комнина тек 1447, а 1448. поражен је код Бара. Не зна се да ли је тачна вијест да је тада био заробљен. У сваком случају, наставља Божић (исто, 190), кад је деспотова војска по други пут напала Которску околину, војском је командовао нови војвода Логосит. Алтоман се поново јавља у Зети у борбама које описује Стефаница (1452). Поново је поражен, и једино је успио да Стефаници отме Жабљак. Другу војску довео је исте године деспотов шурак Тома Кантакузен, који је у септембру 1448. побиједио босанског краља Томаша и заузео Сребреницу. Стефаница је и ту војску побиједио 14. септембра 1452. Војском добијеном из Србије јавио се затим Милош Белмужевић, који је крајем 1453. учинио посљедњи покушај да обнови деспотову власт у Зети. И он је доживио пораз. Црнојевић је, како сам каже, ушао у Подгорицу а подразумијева се да је повратио и Жабљак. Медун је Милош предао Турцима 1456. „После њега деспотових војвода у Зети није више било“, пише Божић (исто, 191).

На први дио извјештаја Сињорија изражава захвалност Стефаници и тражио од которског ректора извјештај колико је Стефаница служио преко обавезних два мјесеца, како би му се исплатила уговорена накнада.

У другом дијелу извјештаја има нејасноћа, јер Стефаница каже да је нападнут „per uno Argayto“, па би се мислило на неког радника (аргата). Међутим, *аргат* је у турском пушкарница а *иргат*, *иргатин* је надничар. Дакле, на Стефаницу се морало пуцати, јер га иначе нијесу могли напасти друкчије кроз неку пушкарницу. Зато се последије види да се ради о неколицини нападача. У вези обећања које је дао, Сињорија ће настојати да задовољи Стефаницу.

На трећи захтјев Сињорије невољко пристаје да да инструкције да се шаљу страже у два утврђења.

У четвртом дијелу извјештаја Стефаница се жали на празну которску касу и немогућност да добије дужну провизију. Сињорија му шаље из уреда соли 400 дуката и обећава даљих 50 мјесечно, тј. годишње 600.

Даље је Стефаница молио (поново) на редовнију исплату, јер не може добити новац од господе ректора.

Што се тиче заштите црквених права, Сињорија се обавезала да ће у прикладној форми писати Турцима. На крају су сви закључци усвојени са 132 гласа, 2 против, а уздржаних (*non sinceri*) 7.

Овај извјештај је драгоцјен за родослов Црнојевића јер се види да у ово вријеме, 1460. године, Стефаница још увијек има бар два сина, чим о њима говори у множини. Ако је један погинуо 1450. године, онда их је укупно имао три. Значи ли то да би била тачна она Његошева верзија, да је 1450. погинуо Урош, а да су остали Иван и Ђурађ, који је умро или погинуо касније, можда 1479. године. Иван помиње само своје синове, Ђурђа и Стефана.

Извјештај је занимљив и по томе што се кроза њ стално провлаче изрази „моја земља“, „ваши ректори“, „млетачка територија“ с које су прогнани Грубачевићи, а могу да стоје на земљишту Црнојевића и сл.

Грубачевићи који се помињу били су устаници 1452. и зато су проћерани. С. Ћирковић (ИЦГ, II, 2, 227) пише да су се Грубачевићи одмах вратили кућама, што Стефаница демантује. Радосалв, цариник и канцелар, за којег Стефаница такође моли провизију, и који је добио 3 дуката мјесечно, одлазио је у Млетке ради склапања споразума док. бр. 2.

Што се тиче хронологије битака које Стефаница описује, не наводећи датуме, из расположиве грађе се види, како пертпоставља Ћирковић, да се све то дешавало септембра 1452, затим 1452. или 1453. а Медун је предат 1456. године.

34. 1463, 26. августа. – Љубић, *Listine*, X, 266; Валентини *Acta*, 25, 195–196. У вријеме Стефанице Црнојевића није било јачих турских упада у Зету, јер је још био жив Скендербег. Само су нови

заповједници Медуна слали пљачкашке одреде с којима се Стефаница сам обрачунавао. Можда је тада и погинуо његов син.

Кастриот је 1457. имао намјеру да нападне турске поседе у Зети, али се Венеција није усуђивала да га у томе подржи, због компликација са Турском.

Овђе је мјесто да се нешто више каже о Ђерђу Кастриоту – Скендербегу (+ 1468). Хоџа Садедин (+1599) којег цитира Ј. Радонић² пише ово о њему:

„Господар Арбанаса (Иван Кастриот, п.н.) имадијаше једног сина пријатне спољашњости по имену Скендера (Iskender)³, чији је поглед изазивао да се човјек у њега заљуби, а његово пријатно лице било је оличлење љепоте и красоте.

Ради јемства отпочете везе оданости, он бјеше Скендера послао на Врата среће.⁴ Цар Александар силни, почасту Скендера на тај начин што га уврсти међу своју личну послугу и изражаваше му у великој мјери своју наклоност.

Чим му отац (Иван) умре, султан наименова (Ђерђа) за свога намјесника у тој земљи на мјесто његова оца. И тај несрећник, поганог соја, заборави добротинство силнога цара царева и из чаше заборава испи напиток, па на тој крајини потегну руку на неке од царевих земаља.

Кад овај глас стиже цару до ушију, наименова за сердара спахијама Евреноса Исабега, па га љета 842 (1438) упути против Арбанашке земље. Чим акинције продријеше у земљу Арбанаса (*Arnaud dijari*) обузети жељом за плијеном раштркаше се, а Скендер затвори проходна мјеста, излазне путеве препријечи као бедемом Александра Великог (*Sedd-i-Iskender gibi*). Исламске спахије, кад увиђеше злу намјеру... робове који им бијаху у рукама вргоше под мач.“

У поглављу: *Одлазак султана ради освајања Кроје*, пише:

„Поменуте године (по хиџри 851 = 1447)...

² Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку*, Споменик СКА, 95, Београд, 1942, 272–274.

³ Ово име – титулу, по Александру Великом, Ђерђ Кастриот је добио касније, у турској војсци.

⁴ Иван Кастриот је дао сина као таоца, на исти начин као и Стефаница и Иван Црнојевићи.

Пошто је тај тврди град био снабдјевен и пун животних намирница и сваке опреме потребне за његову одбрану, његово је заузимање било врло тешко. Зато је за његово освојење било наређено да се спреми много прибора и материјала.

Кад су се навршила два мјесеца опсаде, приступише разарању његова водовода.⁵ Кад је стање изнемогле градске посаде било очајно и кад је посада почела да пати од жеђи, немајући куд, отворила је врата града.

Многе цркве у граду преобратише у месциде. У граду смјести одбавне људе.

Овога пута у земљи Арбанаса заузета су била слична мјеста. У руке побједом вођене војске паде велики плијен.

У царству Османовића – ко се није плијена награбио.“

У поглављу: *Одлазак султана ради освајања земље Арбанаса*, стоји:

„Раније смо у опису прошлих догађаја изложили били да су удружени господари Млечића, старих варалица (Frenk rûg nirek) и Мацара напали су на царске земље.... Због тога до неба високо постављени султан Мехмед хан газија – нека би му бог освијетлио шеријатску управу – у циљу да тај заблуђели народ истријеби (!), нареди да се предузму потребне мјере... У прољеће 871 (1467) изволио је продријети у Арнаутску земљу. Брда и планине јој вргоше под коњска копита бораца за вјеру; већину упорнијех веза у синцире и лисице и њихов анархистички барјак скрха. Земље им освоји, а поглавице њихове поубија... На тај начин су биле покупљене и арбанашке љепотице, тако да војска која је свијет прејурила, постаде скуп вилâ као рај што је гнијездо хурија... Ради насељења муслимана заповиђено је да се подигне један тврди град. Назваше га именом Елбасан.“

У поглављу: *Поновни одлазак царев против Арбанаса*, пише:

„Од арбанашких војвода један бјеше изишао на глас по имену вјероломни Скендер (Ђерђ Кастриот, п-н.), опаке ћуди; извуче врат из покорности и обавезе да плаћа џизију и харач, на што бјеше једном пристао... Кад је Прагу царства било јављено да се он усудио да (плијени) овце које бијаху издигли ради паше на Шарске планине (Çalkândelen taglari) и на тај начин нанио штету грађани-

⁵ На тај начин је црногорска војска ослободила Стари Бар јануара 1878.

ма царевине и да је царску грађевину од тврдога камена Елбасан опседнуо и преграђе му опљачкао, војска се поче буично припремати... За то у прољеће хиџр. 872 (1467/68) султан своје спахије украси травом која је ницала и цвијећем искићеним пуковима бјеше одредио мјеста. Бијаше му војску разбио и стоку му шћерао, као кад наступи зима... те несрећноме Скендеру уништи извор његове снаге.

Од земље којом је он управљао образова два санцака...

Његова имовина и његове ствари пређоше у својину царских слугу. Сам он пак гологлав и са сузама у очима спаси се преко Млетачкога мора и нестале га тужна и штетна у запећку несреће. Леже биједан у прашину. Честити господар уз садејство красне среће онио сметлиште од земље очисти од незнабожаца. Исламска војска поред големога плијена задовољи своје жеље.“

Слично пише и Мехмед Хасан бег огли Солах Заде.⁶

Навели смо овај опширан извод из Садединова рукописа, да се види како то све изгледа из турскога угла.

У *Цетињском летопису* објављен је слободни пријевид Барлецијева рукописа о Ђерђу Кастриоту-Скендербегу, чији се отац Иван назива Чернојевићем. И докле хоца Садедин и Солах Заде пишу само о султановим побједама, Барлеције само пише о Скендербеговим побједама. Повезивање Ивана Кастриота и Ивана Црнојевића у једну личност није довољно изучено, али у свакоме случају објашњава заједничку борбу против заједничкога непријатеља! А смрт Ђерђа Кастиота Скендербега 1468. представља датум након којег почињу невоље Ивана Црнојевића с Турцима. Кастриот је био *бедем хришћанства* (*antemurale christi-anitatis*), а послје његове смрти то је била Црна Гора.

Но Турци нијесу само пријетили преко Албаније већ и преко Херцеговине.

Стефан Вукчић се тада јавља са новим претензијама на Зету. Слао је 1456. писма млетачким поданицима око Котора и у Зети, подстичући их да се приклоне султану! Тада се Стефаница морао укључити у сукоб као заштитник Котора. У Млецима се 1457. чуло да је војвода Стефан добио од султана Зету и да предстоји турски напад и на оне дијелове Зете који су под млетачком влашћу. Тако је

⁶ И ово је пренио Ј. Радонић, стр. 291–295. Користили смо Радонићев прије-вод.

опасност по Зету долазила не право из Стамбола већ преко Стефана Вукчића, све док није пало Смедерево (1459), па је 1461, и сам објашњавао Сињорији да ће султан и њега „прогутати“ (И. Божић, ИЦГ, 2, 2, 283/284). Смјена команданта Медуна (дошао је енергични субаша Фериз-бег) довела је до појачаних напада на област Црнојевића крајем 1459. Тада се јављају као војна лица синови Стефанице Иван и Ђурађ, који воде бригу о одбрани. Зато је и дато ово одобрење Сената да се заузме Медун и послата незнатна помоћ за извршење овог задатка. Не зна се, међутим, шта је с тиме било. Зна се да су Турци остали у Медуну.

36. 1465, 22. априла. – За разлику од Стефанице који је задржавао коректне односе с Венецијом, Иван се понашао слободно према свима. Окупио је Грбљане и Паштровиће и они су отказали послушност Венецији. Зато је расписана уцјена на Иванову главу – 10.000 дуката. Тек у јануару 1466. јавио се млетачки изгнаник из Бара Радован Шестан да убије Ивана, ако се њему и његовој браћи опрости казна и понуди 4.000 либара сребра. Од тога није било ништа.

37. 1466, 11. новембра – Шафарик, *Споменици*, ГДСС, XV, 161–163. Види се да у размаку од нешто више од године дана Венеција уцјењује главу Ивана Црнојевића док. бр. 9, а затим покушава да с њим закључи мир. Тек 24. II 1473 види док. бр. 16 Иван добија млетачко властелинство. У савременој историји млетачке хералдике (Orsini de Marzo, *Stemmario veneziano*, 2007), међу млетачким племићима који имају грб налазимо само Црнојевића (Cernovich). Његов грб налазимо исцртан и у Капеларија (Capellari, *Il Campidoglio Veneto*, рукопис у Marciani). Када смо, с чуђењем, виђели да се у *Историји Црне Горе* (1970, 2, 2, 277) вели: „А Црнојевићи су, мјесто млетачког лава, истицали двоглавог б и ј е л о г о р л а на цревеној подлози, који се и као украс и као хералдички знак јављао у Србији од XIII до XV вијека“, а то је написао Иван Божић, сетили смо се да се у Bibliothek National у Паризу налази пријепис Капеларијевог рукописа, и да тамо јасно стоји да је Иван Црнојевић имао „з л а т н о г двоглавог орла на руменој позадини“ а не бијелог, па смо се обратили Библиотеци Marciana у Венецији, чији се руко-

писни фонд често помиње у овоме зборнику (на пр. Senato Mar.), да се провјери да ли је у праву Божић који усклађује грб Црнојевића са Карађорђевићима, или Капелари, према паришкоме пријепису. Отуд нам је Susy Marson не само потврдила да је лав Црнојевића био з л а т а н (као на медаљону Ивана Црнојевића у Цетињском манастиру и на корицама нашега зборника), него нам је послала и факсимил те странице, на коме се јасно види, на крају пасуса, да је Црнојевић имао *acquila bicipite á'oro in campo vermiglio*, дакле: „златнога двоглавога орла на руменој подлози“, а *руменој* ваљда зато што је изворна *црвена* боја у међувремену изблијеђела.

38. 1468, 23. новембра. – Јастребов, *Пријепис*, 231. Како се види из наслова Јастребовљевог чланка *Пријепис хрисовуља на Цетињу...*), сви ови пријеписи монаха Гаврила постојали су прије 1879. на Цетињу. Преводећи овај докуменат, само смо незнатно осавремењавали неке облике. Јастребов је погрешно ставио да је пријепис монаха Гаврила из 1621. мјесто 1721.

40. Јул, 1469. – Датум ове женидбе налазимо у записнику Вијећа умољених јер је Вијеће 7. јула упутило херцегу „на поклон животних намирница у вредности 60 перпера“ (Атанасовски, 52) „*ad nuptias Mare sorroris sue desponsate voyvode Juanis Cernoevich*“ (Cons. rogatorum, XX, 169).

41. 1469. – Јастребов, *Пријепис*, 229–230. Никола Поповић, који је као писар (јазажија, јазиција), Скендер-бега Црнојевића, по Ивану – Ивановића, свакако је онај исти Никола Поповић Косијер, преписивач књига „у дому благочестивог и богом чуваног господара зетског господина Ивана Црнојевића“ (1486).

Шкриванић (Властелинство, из, XII, књ. XVI, 3–4), обилазио је терен и на лицу мјеста настојао установити где се налази који од топонима навођених у разним повељама св. Николе Врањинског, није могао да употпуни податке из овог и претходног документа. Само констатује да се „приложена земља налазила негдје око данашњег села Матагужи, које је по њима и добило име“ (исто, 44). И додаје да село Забес постоји и данас јужно од Вирпазара. То је у ствари За Бес, иза Беса.

во те раније повеље. Од Гостила тече поток а не пут како стоји у Ровинског. Поток се помиње и у Жичкој повељи (око 1220). „Двориште Николе и Лина“ у Ривинског је двориште Николе Или(ји)на или Илића како стоји у повељи Ђурђа Страцимировића „Уравич“. Цјемва је у истој повељи већ Цијевна. Село Уеч (Увич) које су Матагужи били присвојили у Ровинског Цеч.

43. 1471, 17. – јула. – Објавио М. Драговић (ЛМС, књ. 167, св. Ш, 17–19). Сачуван у Цетињском летопису, ђе је уписан средином 1747, овај докуменат изазива недоумицу. Б. Ђурђев (*Два дефтера*, 23) помиње „прерађен текст документа“ који је оспораван „нарочито због тога што је, наводно, нелогично да граница прво иде између држава, па затим између Бјелопавлића и Пјешиваца, између племена“, поготово што се знало да Бјелопавлићи припадају држави Црнојевића. Ђурђев побија ово (Ердељановићево) тумачење (*Стара Црна Гора*, 23), позивајући се на дефтер по коме су Бјелопавлићи 1477. и 1485. „признавали турску власт“. „То би потврђивало аутентичност сведочења у потврди границе 1471. године, која је унесена у *Цетињски летопис* у нешто измењеном тексту“, вели Ђурђев (исто, 24). И. Божић (ИЦГ, 2, 2, 311) полемише с Ђурђевом око времена напада Ивана Црнојевића на Оногошт, али не доводи у питање сам документ о границама.

43. 1473, 24. фебруара. – Шафарик, ГДСС, XV, 171–173. И поред свих невоља које су имали с Иваном, ипак су у Млецима процијенили да је корисно бити с њим у пријатељству, па се зато и жмури на једно око када се пише за њега да „semper fuerit et sit dilectissimus et perfectissimus amicus nostri dominii“, дакле, да увијек бијаше и сада је најдражи, најсавршенији пријатељ њихове владе.

46. 1473, 22. децембра. – До градње цркве св. Стефана у Новоме дошло је у вријеме када се Влатко Херцеговић удаљио од Турака а приближио Дубровнику. Отуда Дубровник, Влатко и Иван Црнојевић заједнички граде цркву у Новоме! И то је још увијек велика загонетка, јер није јасно ни: како је могуће такво тровласништво, нити: да ли је то била католичка или православна црква?, нити: зашто се све то обуставља 1475, управо онда кад је требало

да се заврши. У прољеће 1473. изабрали су Дубровчани три власелина на челу с Николом Димитријевим Рањином, за официјале (службена лица, руководиоце) цркве у изградњи. У факсимилу документа лако је прочитати имена. Михаљ Гојковић испекао је клак (креч) и довезао га под Нови. Шесторица каменара из дубровачке Жупе (Миљоје Радосалић, Марин Прибетић, Дабижив Вукосалић, Радован Матковић, Марко Радосалић и Милета Ратковић) исекли су камен за зидове, а посебно се обавезали да ће истесати угаоно камење. И они су камен превезли под Нови. А четворица врло познатих клесара – Радич Остојић, Радивој Богосалић, Никола Марковић и Ђурађ Вукојевић, исклесали су архитектонски украс: аркадице, прозоре, пиластре, розете и такође се обавезали да ће сами превести оно што исклешу. По облицима ови су украси опонашали украсе у цркви Св. Себастијана у Дубровнику, која је мало прије овога била дограђена уз јужну страну доминиканскога манастира. Из тога је лако извући закључак да је и цијела грађевина цркве Св. Стефана у Новоме била слична тој дубровачкој цркви. Све су ово били угледни мајстори, веома тражени у Дубровнику, а један од њих је радио и у Мантови.

Ова је црква зидана на мјесту где су Турци, након освајања Новог, подигли највећу џамију, а послје је, под Венецијом, на томе мјесту подигнута црква св. Јеронима.

Сачувану документацију обрадио је В. Ђурић у *Споменици Јорја Тадића*, Зборник ФФБ, XI, 1, 1970.

47. 1473. – Овај се Трифун Которанин помиње у бројним радовима. В. Ковијанић, *Медаљони*, 119–120, вели да је тада которско златарство било у опадању, услед продора Турака, јер су пресахли богати извори сребра и злата. Овај Трифун Палма јавља се у Котору 1450. као зет најпознатијег златара Андрије Изата (Шоћа), који је коричио Јелени Балшић *Горички зборник* 1441/42. Мајстори су удавали кћери за своје ученике, пише Ковијанић. У Москви је Трифун остао од 1473. до 1476. Године 1483. израдио је у Котору сребрну руку. Доживио је 1498. годину. 1504. помиње се као покојни. Трифун је само један мали доказ да нијесмо само узимали из свијета већ смо и давали свијету – Палташића, Маињанина, Трифуна Палму. Два Трифунова рада чувају се у которској катедрали. Сребрни

крст у позлати рађен је прије 1473. Сребрна светачка рука, рађена 1483, носи његов лични натпис: M. TRIPHON AURIFABER PAL. Сребрни крст „представља велику умјетничку вриједност“.

48. 1474, 1. марта. – Шафарик, ГДСС, XV, 173–176. Љетописи нам дају различите податке о времену градње Подгорице. Подгорица се помиње у которским споменицима 1326, дакле много прије појаве Турака на Балкану. Према томе, они нијесу могли дати граду име Подгорица. Године 1472. почели су да граде тврђаву познату касније као Немањин град. Тврђави су дали име *Dopedögen*, мјесто ће се сударају двије ријеке, Рибница и Морача, а хришћанској вароши остало је име Подгорица (В. Ђурђевић, *Dopedögen – Подгорица*, ИЗ, XIX – 1, 1962, 59–61). Политичка измишљотина, настала послје Првог свјетског рата, да је ту тврђаву зидао Немања, бесмислена је већ и због саме чињенице да се Немањин отац склонио у Зету због династичких свађа, па се није зауставио на прометној Подгорици него на Мартинићкој градини. Стога је логично што је владика Василије нашао у Србији манастирски запис да је Немања рођен у Спужу, а томе сличан запис нашао је и П. Срећковић у Вољавчи подно Рудника и објавио га 1869. и 1870.

„Срб првомъ Стефанѣ Немањи и родилсѣа во градъ Спѣжѣ wt wtца Бела Уроша и матере Анниѣ“ (ГСУД, књ. X, св. XVII старога реда, Београд, 1870).

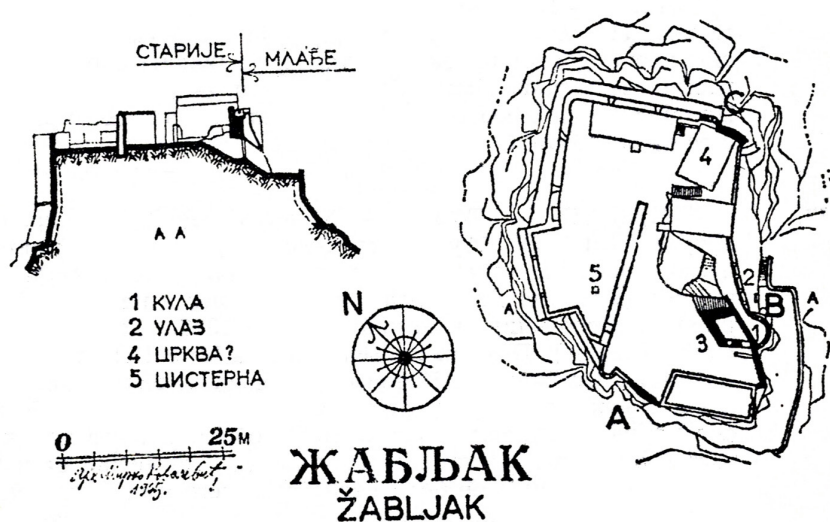
Осим тога јасно је да дијете једнога избјеглице, који се крије, није могло да зида тврђаву у туђој земљи.

49. 1474, 13. јуна. – Шафарик, ГДСС, XV, 176–177. Овђе је акценат на последњим редовима закључка, јер је Венеција настојала да сачува Скадар. Румелијски беглер-бег Сулејман-паша опколио је 17. маја 1474. град са 10.000 војника и јаком артиљеријом. Половином јуна овим снагама се прикључио анатолски беглер-бег са својом војском. У вези тога је Леонардо Болду, који је с неколико галија прискочио у помоћ Скадру, тражио Црнојевића, а овај докуменат је непосредни одзив на ту млетачку невољу. Малипјеро и Барлеције сложни су у хваљењу заслуга Ивана Црнојевића, пише Дабиновић (*Котор*, 48). Његовом успјеху у великој мјери је допринијела которска морнарица. Млетачке трупе биле су за-

уостављене код старог манастира св. Срђа и Вакха и нијесу могле напријед, све док се на брду св. Марка не појави Иван Црнојевић и не рашћера Турке. Тада је морнарица, продирући уз Бојану, напала Турке с бока и с леђа. Касније, када су Турци, након топовске паљбе прешли на јуриш, нападне их 28. јула 1474. Иван Црнојевић тако снажно, да се турско повлачење убрзо претворило у бијег (Ј. Томић, ГСКА, 58, 147–151). Побједа је приписана Антону Лоредану, али се из дописа млетачког дужда од 17. јула 1475. јасно види наглашавање значаја которског учешћа у одбрани Скадра (Дабиновић, исто 49). Ове борбе описује и Бабингер (*Мехмед Освајач*, 285–287), уз критички осврт на писање Барлеџија (стр. 312). Описује радост у Венецији због побједе, радост која је била помућена увјерењем да су тиме борбе започете а не завршене. Пет година касније пашће и Скадар и Црна Гора. Ми смо о тим догађајима овђе обавијештени преко Малипјера.

Народно предање које преноси Ст. М. Љубиша у *Скочиђевојци*, о хиљади добровољаца из Паштровића у војсци Ивана Црнојевића није родољубива измишљотина, као ни његово детаљно казивање о поријеклу Балшића.

50. 1474. – На Малипјера је, колико знамо, први указао Томић (*Црнојевићи*, I, 148. и даље). Није, међутим, навео ни мјесто ни годину издања, ни важну чињеницу да су анали „ordinati e abbreviati“. Према томе, ми немамо читав Малипјеров текст, у коме може да буде и детаља за нас важних, које су се редакторима чиниле безначајним. Малипјеро је поуздан свједок и само у ситницама може да се разликује од Сануда (Томић наводи Ђурђев покушај бијега и хапшење, ђе ова два хроничара не дају потпуно исте детаље). Користи га и Романин *Storia documentata di Venezia*. Сагредо, један од редактора, протумачио је неке млетачке изразе, који су талијанском читаоцу били нејасни. Ово потврђује и наше тешкоће у превођењу Сануда.

Цртеж из књиге Градови и утврђења П. Мијовића и М. Ковачевића

51. 1474. – Барлеција смо превели према тексту у Сансовиновом зборнику (*Dell'origine et imperio de Turchi*). Овај Скендер-бегов панегиричар имао је неког разлога да осећа аверзију према Ивану. У *Цетињском летопису* Барлеције је препричан, али Скендербег је Црнојевић. За Барлеција се каже да је Марин Скадранин, родом Словен, „на латинском језику велми учен“.

52. 1475, 20. септембра. – Набавка ових тигала (црепова) касни за цркву св. Стефана у Новоме, па се претпоставља да је послужила за градњу на Ободу.

53. 24. 1476. – Испис Атанасија Пејатовића прво је објављен у ГЗМС, 1901, 321, затим у *Записима и натписима* Љ. Стојановића, I, 109. и у зборнику *Предњегошевско доба*, 84.

54. 1476. – Ђурђев, *Два дефтера*, I, 23. Нема довољно података да се каже нешто подробније о покушају Ивана Црнојевића и Влатка Херцеговића да ослободе Херцеговину, након престанка рада на цркви у Новоме. Тим поводом је био и овај напад на Оногшт, због

чега је овај кратки запис и уврштен у овај зборник. Претпостављамо да је до разлаза међу њима дошло због неслагања око тога *коме ће припасти који дио ослобођене територије!* Ђирковић (Босна, 340) наводи да се Иван бојао да га Влатко не зароби.

55. 1477. – И. Божић, *Млечани*, 125. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 111. Атанасовски наводи да је овај сукоб довео до „сасвим неочекиваног преокрета: херцег је поново био у добрим односима са Османлијама!“ Значи ли то да је он намамио Ивана Црнојевића са 3.000 ратника само зато да за себе приграби све што се ослободи?

56. Крај 1477. – Ђурђев – Хациосмановић, *Подаци о Дробњацима*, 151–159. Аутори се чуде како је овђе запостављен помен Дробњака који су пописани у „нахији Комарница“, закључујући да је име Дробњака патронимичног а не географског поријекла. Дробњаци се помињу 1365, 1376, 1379. године као *Drobgach, de li Drobnazi, Vlachi de cathone Dobriganzi, Vlachus de satune Drobnachy*. Презиме Дробњак налазимо већ 1285. године. Наслов дефтера у оригиналу гласи: *Нахије – i Комарница der Voynaklar*. Израз *џемат* овђе је објашњен као *катун*, јер се тада тај израз „још није ограничио само на летњи стан (турски *уаулак*) – као што ће бити касније – него има још увек значење заједнице којој летњи стан даје основу. Управо овај дефтер је ухватио процес територијализације катунске организације. Иначе израз *џемат* значи *заједница* и може имати врло различиту садржину“. Изражава се неслагање са Шабановићевим тумачењем тога појма, јер под његовим утицајем Благојевић у монографији о Пиви тумачи *џемат* као *општину*.

О *катуну* постоје у нас многи разложни спорови, чак и са етимолошког становишта. Већ је теза да је катун *касније* ограничен на „летњи стан“ сумњива јер се с тиме не слаже оно што Божић пише о катунима Црне Горе: „Име катуна било је, дакле, у употреби и онда када се његови житељи по свом начину живота, а он се види из аката у књигама Которског архива, ни по чему нису разликовали од древних земљорадника, сељака из Грбальске жупе. С брда су се спустили одавно, највјероватније у доба пуног процвата светомихољске метохије, што значи или за време Немањића, или, најкасније, у првим годинама владавине куће Балшића“ (*Немирно*

поморје, 155). Дакле, док Ђурђевић и Хациосмановић сматрају да је термин *катун* касније постао синоним за *љетњи стан пастира*, дотле Божић сматра да је процес био обрatan, да је тај израз попримио нова значења, када су катунари сишли са брда. Скок, II, 64, већ у првој реченици гријеша када наводи из Пиве – Дробњака „кржљај те ствари па гони у катун“, сматрајући да је ту ријеч о „селу уопће“. Ријеч је, међутим, о катуну, љетном пастирском станишту. У алб. *katund* значи село, што би упућивало на претпоставку да су се дрвена албанска села налазила на локацијама које други називају катунима, то јест у пастирским насељима. Нашу етимологију види у *Рјечнику*.

Занимљива је појава Црнојевића у Дробњацима, као власника џемата. У оригиналу, по ауторима, стоји *veled-i Çirne* „а тако се у црногорским дефтерима из XVI века пише име династије Црнојевића“. Помен Црне Горе у дурмиторској и плавској области упућује на могућност ранијег спајања тих одвојених тачака у заједнички назив, јер је занимљиво да управо на подручју тзв. Старе Црне Горе нема важнијега топонима *Црна Гора*, сем једнога врха изнад Кућишта у Ђеклићима, а има га околo тог подручја. Наши етимолози су под *гором* подразумевали *шуму*, иако су сви преводиоци *Горскога вијенца* показали да су под *гором* исправно подразумевали *брда*, па је *Горски вијенац* – *Bergenkrantz* а не *Waldkrantz*, *Il serto de la montagna* а не *Il serto de la foresta*. На исти начин су *гору* третирали као *mons* и наши преци у Полабљу, на острву Рујану, како се то види на мапи Рујана у Хане Скалове (*Topograficka mapa ūzemi Obodricŭ a Veletŭ*, Prag, 1965).

57. 1477. – Ђурђевић, Нови подаци, 3–20. Прије објављивања ових дефтера Ђурђевић је вршио теренска истраживања, која се, вјероватно, односе на провјеру топографских података. Из пописа се види да се имена Ратко, Влатко, Твртко, пишу Radko, Vladko, Tvrđko, што смо ми у почетку, по Ђурђевићу, доносили у зградама. Како се даље види да је то правило, прекинули смо са понављањем.

58. 1478. – Јастребов, *Пријепис*, 230. Датирање по Јастребову. Настојали смо да што мање дирамо у језик Гавриловог пријеписа. С обзиром на бројност Мехмедових докумената из овога доба, и

овај се може сматрати аутентичним. И Јиречек (*Историја Срба*, I, 402) вели да је ове повеље потврдио Мехмед Освајач 1478. „у табору под Скадром“. Исто и Ђурђев (*Турска власт*, 33).

Цариград по цртежу из XI вијека

59. 1478–79. – Опсада Скадра, која је пропала 1474, успјела је 1478–79. јер је тада Венеција била у тежој ситуацији, па је одлучила да жртвује Скадар и Мореју. Алвизе Ландо, који се опирао мирном рјешењу, поменуто је као *savio della guerra*, што би значило да је имао ресор министра рата, односно да је у Вијећу мудрих (*Savii*) био задужен за то. У уговору о миру потписаном 23. I 1479. „о Ивану Црнојевићу нема ни једне речи“ (Томић, *Црнојевићи*, I, 160). Млетачки савезник, деспот Јован Мусаки, такође није поменуто у уговору, иако је био сарадник Млечића. Штовише, они су га били обећали предати Турцима, што је он на вријеме сазнао и умакао у Италију (Томић, исто 161). Много касније иста је била судбина и владика, сарадника Русије у борбама с Турцима и Французима. У уговорима о миру Руси нијесу помињали Црну Гору а послије заједничке борбе Црногораца и Руса против Француза у Боки, Бока је, уз сагласност руског цара, предата Аустрији (1814).

60. 1480, 17. XI. – Преведено према тексту у Томићевој студији *Црнојевићи*, I, 163.

61. 1481, 15. јуна. – Макушев, *Споменици*, II, 105. Неки су израз „advolarunt“ (*Leca Dukanius et Ivan Cernovich ac in Albaniam advolarunt*) превели са „poletjeli“. Свакако се овђе ради о метафори. Иначе, Иван Црнојевић био је у сродству с Дукађинима преко своје прве жене Гојсаве. Повратак Црнојевића и Дукађина омогућен је смрћу Мехмеда II Освајача. Завјетовавши се у Анкони да ће, ако се икад врати у домовину, подићи храм пресвете Богородице, Иван је свакако морао тада да води преговоре у Дубровнику, јер већ наредне године био је завршен његов Двор а ускором и Манастир.

62. 1481, 15. септембра. – Према величини турског одреда може се процијенити и снага Иванове војске. Да ли је Иван Црнојевић командовао само својим трупама, или су под његову команду ставани и други војници? За ову другу варијанту говори чињеница да му се повјерава и флота до доласка млетачког заповједника, а барке с Језера нијесу могле на отворено море. Томић је скептичан према једном другом Иванову походу који се помиње у Капеларијевом рукопису *II Campidoglio veneto* (Млетачки Капитол). Ријеч

је о рукопису који доноси биографије, родослове, грбове и одликовања истакнутих, живих и мртвих племићких породица. У том дјелу има и ова реченица: „Године 1482. Иван је поново морао да се лати оружја и нанио је велике губитке непријатељима хришћанског имена“ („Nel 1482. impegnando (Иван) di nuovo l'armi apportò danni considerevoli agli nemici del nome christiano“). Из текста је јасно да Капелари не мијеша догађаје из 1481. и 1482. већ помиње двије акције. Томић (*Црнојевићи*, I, 169–170) негира значај податка, да би оснажио тезу о Ивану као турском санцаку, иако он није могао у исто вријеме тући Турке и примати за то награду од султана. Уосталом, и сам Томић наглашава да о тој подложности Ивана Турцима „нема довољно историјске грађе изнађене и објављене за ово доба“ (исто, 175).

63. 1481, 17. децембра. – Преведено према тексту који је објавио Ј. Тадић, *Нове вести*, 135. У изворима је уобичајено да се Херцег Нови назива Нови или Нови град, Каштел нови. Као нови херцегов град добио је дефинитивно, иако незграпно име Херцег Нови. Иначе, Његов први назив био је Свети Стефан. Ваља напоменути да је град пао последице смрти Мехмеда Освајача и повратка Ивана Црнојевића из Италије.

64. 1481, 20. децембра. – С. Мијушковић, *Књига паштровских привилегија*, ИЗ, XV, 2, 1959, 483/84. Ову књигу откупио је Државни архив на Цетињу од Стева Медина, Паштровића. Књига је добро сачувана, пише др С. Мијушковић. Њене картонске корице обложене су пергаменом. Има 58 листова. Мијушковић је у наведеном броју ИЗ, стр. 467–507, пренио читав корисни садржај, и осврнуо се на литературу и дилеме које су у вези с овим привилегијама постојале. У вези с документом који је донесен стоји биљешка у истој књизи:

„Године 1481, 20. децембра. Преведри господин Иван Моћениго, млетачки дужд, скупа са Вијећем умољених потврди речене привилегије. Истовремено су били упућени дукали которском кнезу, будванском начелнику, и у Бар, као и у све друге крајеве Далмације и Албаније, којим дукалима се наређивало поштовање паштровских привилегија.“

Као што је познато, Паштровићи су се предали Венецији 4. априла 1423. и Венеција је тада обећала поштовати њихове старе привилегије. Ове привилегије биће јасније ако донесемо дукал о одобрењу постигнутог договора који су Паштровићи потписали с Франческом Бембом:

ФРАНЧЕСКО ФОСКАРИ ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ ДУЖД МЛЕТАЧКИ

Стављамо до знања свима, било пријатељима било вјерним поданицима, који буду читали овај Наш дукал, да истим ратификујемо и одобравамо уговор састављен између господина Франческа Бемба, Нашег ратника, и по нашој наредби главног заповједника Јадранског мора, и племенитих Паштровића, који уговор се састоји из ниженаведених тачака и погодаба, које смо ми са нашим савјетницима пажљиво прочитали и испитали, а на основу којих су племенити Паштровићи прешли под наше окриље, положивши заклетву вјерности, о чему смо ми врлодобро обавијештени.

Увијек у име нашег Господа Бога.

Године 1423, индикције прве, дана 4 априла, на галији величанственог и племенитог господина Франческа Бемба, по преведром и пресвијетлом Млетачком Господству, часног главног Заповједника Јадранског мора итд.

Пошто су ниженаведени паштровски племићи и њихови људи код њихових млинова, близу обале, одржали скупштину и збор у циљу постизавања једнодушне одлуке у својој жељи да се споразумију са реченим преведрим Млетачким Господством и са реченим величанственим господином капетаном, као претставником реченог Преведрог Господства и његове империје, предадоше се и потчинише се, изјављујући се вјерним, уз ове (ниженаведене) захтјеве, које су предали реченом величанственом капетану.

Имена оних који су од свег збора били изабрани ради састављања и потврђивања споразума с реченим величанственим капетаном, претставником реченог преведрог Млетачког Господства, су сљедећа: Дабистућ (!) Алексић Паштровић, Радич Миковић. Јован Русанић. Јован Рајковић Калуђеровић, Новак Гранац,

Петар Главаш, Гојач Буран, Каривој Новаковић, Кањош Мацеконовић, Близак Вазата, Драгојевић Радич, Тудоровић, Бољан Буљаровић и Новак Томић.

Садржај услова је сљедећи:

1) Паштровски племићи приступиће сваке године избору кнеза, кога ће потврдити млетачка влада и који ће судити домаћим људима у свим грађанским и кривичним споровима по старим обичајима и по племенским статутима (*antiquos eorum mores et statuta*).

2) Сињорија је обећала да ће бранити паштровске земље и паштровска права (*confinia et iura*) и да ће повратити Паштровићима све оне крајеве који су им раније припадали, те су били изгубљени у рату.

3) Паштровски племићи обавезали су се у име своје, својих пријатеља и сљедбеника (*sequaces*) настањених у том крају да ће из своје слободне воље, вјерности и љубави, не тражећи ни награде ни плате, у свако доба бити спремни за сваку услугу Превердром Господству, било то у рату или у другом подухвату, на цијелој територији од Бара до Котора. А кад би споменуто господство хтјело да му Паштровићи служе у скадарском округу, служиће му они бесплатно само за осам дана, а од осмог дана унапријед ће се њима платити дневно или мјесечно исто онолико, колико другим домаћим људима (*hominibus paiesanis*).

4) Кад би у ратно доба кренула против Паштровића или српска војска или турска сила у толиком броју да се паштровски племићи и обични људи не би могли одбранити, ставиће им дуждево господство на располагање стан и уточиште у сусједним крајевима, односно у которској околини, и платиће за њихово издржавање током њихова заточеништва бар онолико колико се даје другим плаћеницима.

5) А у случају мира с деспотом тражили су споменути паштровски племићи и обични људи да их Сињорија нипошто не изручи српској власти ни другом територијалном господару, него да их напросто поврати у њихову пређашњу слободу.

6) Чим уговор ступи на снагу (*hoc concordio facto*), имала је Сињорија дозначити Паштровићима двадесет печва вунене чохе од педесет ношња и педесет огртача по народном кроју (*clamides L secundum eorum ritum*).

7. А паштровски племићи ће ућерати сваке године по цијелом паштровском крају дванаест сребрних гроша од сваке куће, односно огњишта, по старом обичају (*pro qualibet domo, vel pro quolibet foco*).

8) Сињорија се обавезала Паштровићима да неће тражити никакве царине од њихових производа ни у Млецима ни у другим трговима подложним млетачкој власти.

9) Исто тако су тражили Паштровићи „да се потврди у свом звању препоштовани опат господин Лука, ујак прије споменутог Радича Грубашевића, опат св. Марије де Јотас (!) (св. Марије Ратчаке – Сл. М.) на паштровској територији, и да се никако не макне одатле“.

Дано у Нашој дуждевој палати 17. маја 1424. године.

(Мијушковић, *нав. рад*, 482/83)

Овај докуменат потврђује да је у преговору о предаји са Бембом учествовао и Кањош Мацедоновић, јунак Љубишине приповијести.

65. 1482. – Докуменат је из *Цетињског летописа* први објавио С. Милутиновић (*Историја*, 10–12). Божић је скептичан према аутентичности овог разграничења, јер се у документу помиње будвански кнез Алвизе Лонго, а он је био на тој дужности 1492–93. године (ИЦГ, 2, 2, 330). Божић тврди да у которској канцеларији није било копије и да је овај докуменат преведен на талијански тек 1799. г. Текст је ипак уврштен у ово издање, како би се допринијело даљем рашчишћавању овог питања. Могуће је, на примјер, да се ради о замјени цифара 8 и 9, и да се овђе ради о 1492. години, мада стоји Божићева констатација да су се Млечићи томе опирали до 1496, а послѣје те године имали су посла с Турцима.

66. 1483, 25. септембра. – За ове цријепове се мисли да су експедиовани на Цетиње. Цетињски манастир је покривен оловним плочама али је поред њега била мала црква св. Петра, а околу дворишни зид с капијом. Могуће је да су цријеповима (тиглама) покривени или црква св. Петра или зид с капијом. Осим тога на Цетињу је тада морало да буде и других грађевина (млин и сл.).

69. 1485, 4. јануара . – Постоје двије верзије Оснивачке повеље. Краћа, оригинална, на тврдом пергаменту, 90x47 cm, с 64 ретка на страни, писана ситним полуустановом, не особито вјештом руком, њежно, како вели Ровински (*Черногорія*, I, 765), тако да слова није-су контрастна и слабо се виде. Велика слова писана су цинобером а за остали текст већ се тада није могло установити да ли је сепија или боја. По средини је била трака на којој је висио печат. Ову је повељу објавио С. Милутиновић (*Историја*, 4–9), а затим Миклошић (*Monumenta*, 430–434), према факсимилу који је добио с Цетиња.

Разлике међу двијема верзијама нотирани су уз текстове.

Вјеровало се да је изглед Манастира сачуван је на једној илустрацији *Октоиха петогласника* (види снимак). Глоцрт манастирског комплекса дао је инж. Барбијери 1692, прије експлозије коју су Млечани подметнули у вријеме напуштања Цетиња, како би побили турске команданте. Но коначну ријеч о овоме питању дао је Бранислав Борозан (зборник *Crnojevići*, у издању Матице црногорске, 2010, 103–136). Опис рушења дајемо мало даље, у пријеводу М. Драговића. Што је све садржао манастирски комплекс? Од више описа бирамо онај Божа Ђ. Михаиловића:

„На средини се налазила црква, посвећена рођењу Богородице. Њена дужина, с олтаром, износила је око 14, а ширина нешто мање од 7 метара. Око цркве, сем иза олтара, подигнут је био тријем са колонама на 18 стубова. Сви су стубови имали капителе са дивно извајаним орнаментима. Изван колоне, са сјеверне стране, налазила се и једна мања црквица, посвећена апостолу Петру. За олтаром ове црквице налазио се бунар са живом водом, а испред ње магацин за муницију. Двије подуже зграде, са по пет соба, једна на источној а друга на јужној страни главне цркве, биле су над сводовима. И кухиња је била над сводом, испод којег је протицао поток (један крак рјечице Цетине, која је у оно вријеме текла Цетињским пољем). Кухиња се налазила близу бунара, с његове источне стране. Магацин за жито и друге намирнице налазио се на западној страни цркве, а сјеверно од њега била је још једна зграда са четири собе. Између ове зграде и магацина за жито налазила се капија, улаз у манастирску порту (двориште). У згради на јужној страни цркве био је стан митрополитов, а до њега с источне стране, пчелињак.

На спољашњим зидовима свих постројења у манастиру налазило се око 60 пушкарница, а са западне, источне и југоисточне стране манастира налазио се ров испуњен водом, чијом је ивицом била постављена дрвена ограда од коља и прошћа. Ров је био широк 4 стопе (један и по метар), а његова дубина, као и висина ограде на скици није назначена. Ров са оградом имао је заштитну сврху. Овај ров с дрвеном оградом потиче вјероватно из времена боравка млетачке посаде на Цетињу (1688–1692), у ком времену је инжињер Барбијери и радио овај свој нацрт.

Читав манастир, са свим здањима, налазио се на простору од 39,09x35,55 метара, што показује да је био скромних размјера – „мали, али врло лијеп“, како каже Маријан Болица (Которанин) који га је видио 1614. године. Манастирска црква била је покривена оловом.“

У Манастиру су били гробови оснивача Ивана Црнојевића и осталих чланова његове династије који су преминули на Цетињу. Експлозија која је разлијела Манастир 1692. затрпала је ове гробнице које су неђе између XV и XIX вијека и опљачкане. Када је црногорски митрополит Иларион Рогановић организовао ископавање на Типуру, на десној страни цркве нађене су камене степенице (?) а на лијевој гробнице, ограђене са стране и покривене каменим плочама. „У њима није нађено ништа сем људских костију, које су одмах биле извађене и сахрањене близу Манастира“ (Ровински, *Черногорорія*, II/4, 130). Податке о новим ископавањима и рекогносцирањима дао је др Божина Ивановић...

ОПИСРУШЕЊАЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА 1692. ГОДИНЕ, ПО КАЗИВАЊУ СВЈЕДОКА ВУКОСАВА ВУЧЕТИНА СА ЦЕТИЊА

„Дође пред његовом преузвишеношћу изванредним провидуром Ерицом, а послѣје тога, по његовој наредби, у канцеларију, Вукосав Вучетин из Цетиња, и саопшти ово што сљеђује:

Дошао сам у неђељу увече овђе у Котору, будући позван да поднесем његовој преузвишености извјештај о посљеђицама које је учинила мина постављена у Цетињском манастиру, а која се запалила истога дана у неђељу од прилике око двије уре послѣје подне.

Пошто је његова преузвишеност жељела имати о томе тачан извјештај, јер му је мој први извјештај био нејасан, то ми је било наређено, да се повратим и да боље прегледам дјејство mine. Пошто сам тамо дошао, нијесам се усудио лично поћи у манастир, него сам послао мојега стрица Вука Вучетина (!), који је био већ стар и немоћан човјек, да не би Турци посумњали и обратили пажњу на њега, као што би на мене. Мој је стриц отишао у манастир, који је већ готово био разрушен, и разговарао с многим Турцима и хришћанима, па се повратио и ово ми испричао:

Кад је паша хтио да уђе у манастир, ђе су већ били ушли његови дворјани и много других људи, запалила се мина која је бацила у ваздух готово двије трећине манастира, почевши од врата од уласка (манастирске капије), на лијевој страни, па до калуђерске кухине, којом је приликом било затрпано више људи, међу којима и Мехмед-ага Шибалић из Жабљака, пашин благајник. Даље, били су затрпани и многи пашини коморници, пажи (слуге), као и четири аге из Бара и више друге госпoде великаша. Уопште није се спасао ниједан од оних, који су били уз пашу најближи и највјернији доглавници. И пашу је ударио један камен у десно раме, а један у десну ногу; зато је носио свезану руку о врату. А да је мало доцније мина запаљена била, и он би остао затрпан под рушевинама, но, пошто још није био ушао у манастир, спасао се од смрти.

Овом приликом остала је била црква неразрушена, а такође и десни дио манастира, ђе су биле калуђерске ћелије. Паша је био јако озлојеђен, па је наредио да се разруши како црква, тако и онај дио манастира који још није био разрушен, а Турци су скидали олово са крова цркве, којим је била црква покривена. Хришћани, који су били у пашиној војсци (!), противили су се томе и преклињали пашу да цркву не руши, али је све то било узалуд.

Кад је наш извјештач био упитан да ли зна колико је овога пута Турака погинуло, одговорио је да тачно не може знати, али да му је стриц казао, да их је погинуло око 300. Исти ми је казао да је кријући прегледао и видио 137 ископаних рупа за гробове изван манастира, у којима су мртве закопавали. Исти ми је казао да је видио, да по двојицу и тројицу међу у једну рупу, и то од оних који су нижа лица. Неки од поглавара турских, а међу њима и Мехмед-ага од Жабљака, понесени су на Ријеку Црнојевића, па одатле пре-

несени у Жабљак (на Језеру) и Подгорицу, да се тамо сахране. За пренос ових до Ријеке паша је платио људима који су их понијели по 20 дуката за сваку лешину.

Послије овога догађаја није се чуо ниједан војнички инструмент због велике жалости коју је осетио не само паша, него и цијела његова војска. Овога дана кад се је ово догодило паша није примио никога, него је остао сам под својим шатором.

Кад је наш извјештач био питан је ли турска војска кренула с Цетиња, одговорио је, да се о томе различито прича. Неки говоре да ће данас кренути пут Љешкопоља, а неки да намјерава поћи у Жупу. Сви говоре да ће војска кренути данас, ако не омете кишовито вријеме⁷¹.

70. 1485, 4. јануара. – Не зна се када је настала ова шира верзија. Носи исти датум као и оригинална Оснивачка повеља, а овђе је стављена ради лакшег поређења. Не види се никаква тенденција да се нешто мијења или кривотвори и могао ју је написати и исти Иван Црнојевић, али не истога дана. Међутим, један пасус из повеље Ђурђа и Стефана 1495. доказује да је Бјеладин Хумац с баштином и ђецом тек тада поклоњен Манастиру. У први мах нам се чинило да је прва допуна у којој се именује Висарион „који је био у то вријеме“ тј. „бивши ва то вријеме“ формулација немогућа за савременика. Стиче се утисак да то пише неко као о догађају из прошлости. Но Никола Косијер и сам се тако потписује „бивши јазажија Скендер-бегов у то вријеме“. Дакле, ради се о уобичајеној формулацији. Све остале допуне само проширују имовину и тешко су могле настати послје 1496. године, сем, можда, понеког детаља о висини глобе или броју бремена дрва које треба донијети у Манастир.

Шира верзија је драгоцјена управо због тих допуна које не доносе благо само Манастиру већ и нашој ономастици а занимљиве су и са правног становишта.

71. 1485, 4. јануар. – Овђе се само прецизирају границе имања поклоњеног Манастиру. Тешко је разлучити апелативе и топониме.

⁷¹ Marko Dragović, „Један priložak iz istorije Crne Gore“, *Ilustrovane cetinjske novine*, 1917, бр. 32, 33.

Да ли се ради о гомили или Гомили, грмуши или Грмуши? Ако се мисли на грмушу – птицу, онда она не може бити гранични оријентир. Зато смо и ставили Грмуша. Тако се звало и острвце у Скадарском језеру које је, на основу несигурних записа прозвано Грнможур, иако се у свим писмима аустријског посланика у Скадру Баларина, у Његошево вријеме, помиње досљедно – Грмуша.

72. Не зна се када је Иван Црнојевић донио *Закон*. Соловјев је сумњао у његову аутентичност (*Компилације*, 109) али је промије-нио мишљење кад је проучио *Књигу привилегија Грбаљске жупе* (Споменик СКА, 68, 27–28) „Пок. Станоје Станојевић говорио нам је, да према његовом осећању, *Суд* Ивана Црнојевића може да буде оригинал из XV века“ (*Књига привилегија*, 28). У новије вријеме о Законику је писао др Н. С. Мартиновић (*Закон Ивана Црнојевића*, Правни зборник, 1961, X, 2, 193–198). Треба обратити пажњу на право азила.

73. 1485. – Ђурђев, Радови НДБиХ, II, 1954. и ИЗ, XV, књ. XIX, 1.

74. 1485. – Љетописна забиљешка о одласку Станише Црнојевића султану, објављена је први пут у ГСУД, у студији о зборницима Б. Вуковића, с напоменом да је очевидно однекуд преписан. Потом га је објавио Љ. Ковачевић у *Старинама* X, 261. и Руварац у *Montenegrini*. Значај овог записа је у томе што наводи име трећег сина Ивана Црнојевића, будући да се Ђурађ и Стефан знају из архивске грађе. Многи су мислили да је Станиша исто што и Стефан. Опширнији је текст у *Цетињском љетопису*...

* Ово је запис на часловцу у приватним рукама. Први га је објавио Ст. Станојевић у Српском Сиону 1894, 793. Никола Поповић из Косијера, по оцу попу Поповић а по селу Косијер, већ 1483–84. преписао је менеј за септембар–децембар. Овај рукопис пронашао је И. Макушев у Торину 1869. године. До тада је сматран сиријским рукописом! Овај дужи запис на часловцу је податак о записивачу, јер каже да је млад и писању неискусан. Мисли се да је исти овај

* Документ бр. 2 у поглављу „Рукописна оставштина XV вијека и Штампарија Црнојевића“

Никола преписао и псалтир „у дане проклетога цара Бајазита у селу (в. село) Петници“ 1488. године. Постављало се питање ђе је ова Петњица:у Дробњацима, ђе у то вријеме налазимо једног Црнојевића као власника цемата, или неђе ближе Цетињу? Никола се иначе појављује више пута а жив је и 1527. када ради за Скендер-бега Црнојевића. Дакле, јавља се непрекидно од 1483. до 1527.

У овом запису из 1486. помиње се препоштени и премудри Божидар Грк, логотет, а то значи шеф канцеларије. Претпостављало се да би то могао бити млади Божидар Вуковић, доцнији војвода и штампар у Млецима. Ако је заиста рођен око 1460. *Р. Вујошевић, Божидар Вуковић*, без пагинације а умро је око 1540, не би било хронолошке запреке за ову тезу. То што се Божидар назива Грком не треба да збуњује јер тако на једном мјесту стоји и за Николу (док. 34) „логотета господина Ивана“. Грк је синоним за православног. Пошто је Никола носио монашку одјећу, он је за которског нотара био *greco* или *grego* (одатле презиме Греговић), то јест православни, припадник грчко-источне цркве (*chiesa greco – orientale*).

76. 1488, 16. јануара. – Објављује се први пут. Овај је докуменат уврштен овђе као илустрација родбинских веза Црнојевића и Которана. На докуменат је скренуо пажњу Ковијанић (*Помени*, I, 143–144), одакле смо и пренијели регесту. Мислили смо да нема потребе преводити дословно докуменат који, као и сваки правни спис, обилује формулацијама које се понављају. Пријепис документа извршио др С. Мијушковић.

77. 1488, 11. марта. – Објављује се према читању др С. Мијушковића. В. и Библ. вј. читање др М. Милошевића, XI, 1982, 3, 53–54. Из документа се види да сада већ Цетињани позајмљују новац Которанима.

78. 1489, 15. јуна. – Овај је докуменат објавио М. Драговић у ЛМС, 167, св. III, 17–19, без имена властеле која се набраја у Цетињском летопису и без завршног дијела о замјени земље, ђе и постоји датум и податак о Двору на Цетињу! Занимљиво је да овђе имамо пуно презимена Бајичић и Бјелошевић и да жене равноправно учествују као свједоци.

79. 1489, 23. октобра. – Томић, *Прилози*, 2. Овај догађај непосредно претходи женидби Ђурђа Црнојевића Јелисаветом Ерицо. Као што ће се виђети даље, та женидба није утицала на промјену Ђурђевог понашања. Иначе, у млетачким документима увијек стоји ко је гласао за, ко – против а ко је суздржан. Занимљиво је да се суздржани третирају као – неискрени (*non sinceri*). Ми смо ипак увијек ставили израз који је у нас уобичајен.

80. 1490, 2. јануара. – У *Цетињском летопису* има више текстова о међама (границама). Из овога што је објавио М. Драговић у *Црногорки*, 1–2, 1885, узели смо само оно што садржи помен Ивана Црнојевића, мада то не значи да и остали текстови о границама нијесу из истог времена. Сада када постоји фототипско издање *Црногорке* читалац може тамо да нађе оно што смо изоставили. Чудно је, да успут напоменемо, да ова драгоцену фототипску издања немају садржаја, тако да треба листати све од почетка до краја, да се види шта има унутра.

81. 1490, 5. фебруара. – Томић, *Прилози*, 4–5. У овим се документима појављују изрази – склав и баило. Баило је млетачки посланик у Цариграду а склав је опуномоћени министар који на лицу мјеста рјешава разне спорове. Управо овђе се говори од ару који је намијењен склаву, што би било незамисливо ако би тај израз имао, тада и у турско-млетачкој преписци, икакве везе са лат. *sclavus*. У литератури се ови изрази не преводе и не објашњавају. Ми смо рачунали на шири круг читалаца па смо израз *bailo* превели са посланик, амбасадор, а *sklav* са изасланик.

82. 1490, 5. фебруара. – Томић, *Прилози*, 5. Упадљиво је да се султан у млетачким документима увијек ословљава као Господин Турчин. Због протоколарности ових писама задржавали смо велика почетна слова код титулисања.

83. 1490, 29. маја. – Ровински је објавио само овај извод, занимљив због редиговања текста. Нијесмо сигурни како се зове предметни локалитет јер у Ровинског стоји на два мјеста различито.

84. 1490, 12. јула. – Томић, *Прилози*, 5–6. Писмо открива колико је значаја у Млецима придавано овом браку.

85. 1490, 12. јула. – Томић, *Прилози*, 6–7. Из овога би се закључило да је Иван Црнојевић, пред смрт, заиста желио смиривање односа с Венецијом, док је његов син, видећи себе већ унапријед као владара, водио ратоборнију политику.

86. 1490, јули. – Бембов текст смо уврстили због тога што он свједочи да је овај брак у грађанству Венеције био примијећен. Други разлог лежи у чињеници да Ђурађ није био у Венецији већ је по њу Иван послао изасланике. Исто се закључује и из архивског документа (бр. 58), када Сенат извјештава свога посланика (*baila*) у Цариграду о смрти Ивана Црнојевића и женидби Ђурђевој и о томе како кћер племенитог грађанина Ерица „прије три дана (дакле 21. јула) оде одавде да пронађе свога мужа“. Чини нам се да је било природно да пријестолонаслједник буде поред умирућег оца, без обзира на свадбу. Осим тога, у Црној Гори младоћења не иде по младу, па зато и шаље сватове. Према томе заплет у народној пјесми „Женидба Максима Црнојевића“, у којој мјесто крастама нагрђенога Максима по младу иде Милош Обнренбеговић, није могућ. Уосталом, тај је заплет узет из Бокачова *Декамерона*, одакле га је пренио и Данте. А о овоме не зна ништа ни један наш историчар усменога стваралаштва. Коментаришући овај догађај Томић (*Црнојевићи*, I, 198–199) се пита зашто је избор пао баш на „Јелисавету поред толиких других Млетачкиња“. Не примјећује да је контакт око тога могао да иде одраније преко которског ректора Николе Ерица, као што је Ђурђе могао да упозна Јелисавету и за вријеме школовања у Италији.. Што се тиче Бембових података, вели да је те прилике Бембо добро познавао „јер је у његовој палати био скуп отмених властелина, где су претресане све новости млетачке“. Нешто друкчије од архивских података свједочи Дабо Момчиловић 1535, који се добро сјећа да прије педесет година „il signor Zorzi Zernoevich de Montenegro se maridò a Venezia et qui condusse la moglier sua, et cussi lui testimonio la vere (!) menar in Montenegro perchè i suoi homini lo aspectò ala Trinità per acompagnarlo in Montenegro“ (ИАК, СН 40, 52). Текст нам је исписао др Мијушковић. Дакле, по Дабу

Ђурађ је довео своју жену из Венеције, а на Тројици су га чекали његови људи. Ако се ради о директном свједочењу, онда је свједок морао да буде или у Котору или на Тројици. Ако се на Тројици Ђурђе појавио заједно са женом, логично је да ју је дочекао у Котору. Сами ови детаљи нијесу битни али их наводимо стога што оскудијевамо управо у оваквим „везивним ткивима“. Знамо, на примјер, да је Иван умро јула 1490. године али не знамо ништа о његовој жени. Не знамо ништа ни о првој жени Ђурђевој. Наводно, био је ожењен Јелом Топијом (Hopf, *Chroniques Creco – Romanes*, 524; Томић, *Црнојевићи*, I, 194; Ковијанић, *Помени*, I, 149). Томић је дао добру идеју да се трага за породичним папирима породице Ерицо, јер се тамо можда може наћи и понеки оригинални Ђурђев текст, па и тестаменат (Опорука) на нашем језику!

87. 1490, 23. јула. – Томић, *Прилози*, 7–8. Овај докуменат, с једне стране, открива бригу Венеције за положај Црне Горе, а с друге стране показује да Венеција преувеличава значај овог брака за односе Црне Горе и Венеције.

88. 1490, 23. јула. – Томић, *Прилози*, 9.

89. 1490, 24. јула. – Томић, *Прилози*, 9–10.

90. 1490, 16. новембра. – Томић, *Прилози*, 10–11. У млетачким документима непрецизно се пишу и имена њихових високих функционера. Тако имамо и Бећан и Беанћан, Сагудин и Сагундин, Кверин и Квирино. Стога је лако разумљиво да су непрецизно наведена и наша имена и локалитет.

91. 1490, 16. новембра. – Томић, *Прилози*, 10–11. И послје толико писама исте садржине Венеција и даље изјављује своју приврженост Ђурђу.

92. 1492, 10. јануара. – Овај је докуменат објавио Ровински (*Черногорија*, I, 726–727), без дијела прве реченице и описа граница. На крају је дао имена свједока. Докуменат је сачуван у пријепису који је користио и Ровински. Дијелови пријеписа су иструлили.

Отуда и празнине које су само донекле могле да се реконструишу из других докумената. Међу лицима која се помињу запажамо још једном Вука Дођевића који се несумњиво може поистовјетити с Вуком Дојчевићем из народног памћења. Могуће је да је Дојчевић, као извршилац Ђурђевих наређења, и добио надимак Злођевић (Зођевић). Једно предање, да је тога Зођевића убио Вук Бјелошевић потире се другим по коме је Бјелошевић убио силнога Радула Влаха. Поготово што другу верзију подупире трећа, која је „исто то само мало друкчије“. (Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 267–268). О Дојчевићу види још радове: И. Калуђеровића, *Неке мисли*, и Р. Ротковића, *Студија о Дојчевићу*, наведене у библиографији.

93. 1492, 23. марта. – Овај је испис објавио Д. Миковић (*Бока*, IV/1912, 70–71), с овом уводном напоменом: „Ово је истински испис от помеђах, кои се налазе међу Маином, Браићем, Црницом, Паштровићем до Сутромана⁸ кои се налазе у катастру которском. Овакав се управ налази у манастир на Цетиње“. На више мјеста рукопис је оштећен па је текст на тим мјестима или прекинут или реконструисан по смислу. На крају стоји година 1429, што је штампарска грешка мјесто 1492. Помен *либра Ивана Црнојевића* свједочио би о томе да је прије него је преписан *Цетињски летопис* 1747. године постојао тај старији оригинални (!) рукопис, из којег је овај испис преписан 1682. године! Миковић није знао да је Пелегрин которска породица, па је то схватио као титулу.

94. 1492. – Томић, *Прилози*, 20. Још један документ у коме се помиње пристав, и то у Матагужима који су подаље од великих градова. Важно је примјетити и мајстора који обиљежава границе.

95. 1492, 12. октобра. – Томић, *Прилози*, 13. Будва, као *Civitas antiqva*, помиње се често у средњем вијеку. Претпостављамо да су је Словени по досељењу називали Стариград, па да је *Civitas antiqva* латински превод те словенске сложенице. Јер, Романи није су имали потребе да стварају ново име, кад су имали старо – Будва.

⁸ Сутроман је старији облик од Суторман, јер је Суторман добио име по цркви св. Романа, па је од свт. Роман, дошло Сутроман = Суторман.

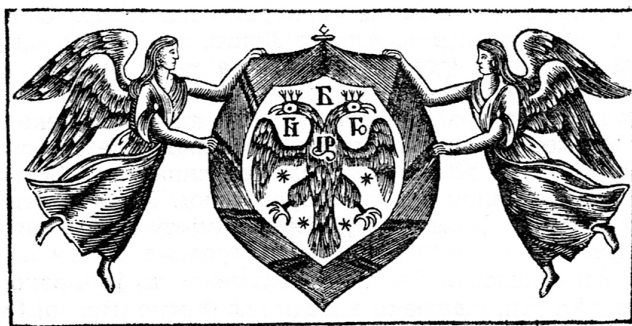
- 96.** 1492, 2. новембра. – Томић, *Прилози*, 14.
- 97.** 1492, 14. децембра. – Томић, *Прилози*, 14–16. И овђе се помиње Вук Дођевић. У првој реченици изостављена је у пријепису ријеч „божијом“. Докуменат је занимљив као сјећање, по употреби управног говора којим се оживљава, литераризује причање. Исти текст има и Соловјев (*Одабрани споменици*, 227–231), с напоменом да је рукопис 605. у НББ из XVII вијека.
- 98.** 1493, 18. септембра. – Томић, *Прилози*, 16–17.
- 99.** 1493, 10. децембра. – Томић, *Прилози*, 17–18. Занимљиво је и овђе поседовање непокретности изван ондашње државне границе. Помиње се Алвизе Лонго, као у документу о разграничењу из 1482.! Из збира списа види се колико је било имање које је Ђурађ Црнојевић купио у Будви, преко свога ћефалије (главара) Новака. Нијесмо мијењали неке изразе који су у Приморју још у употреби. Прокарадур је старатељ, заступник. Кавалијер је витез. Контрада је улица, крај. Због неодређености израза оставили смо га непреведеног. У документима се примјећују сталне формулације које се нијесу смјеле заобићи. Поједини изрази су цитирани у обичним заградама. За сву ову трговину иста су два свједока. У челном документу то је Франо, Ратка Миогостовића син, а даље се наводи као Франо (Врано) Ратковић. Други је Андрија Греговић, увијек писан као Крековић.
- 100.** 1494, 4. јануара. – Штапање Октоиха првогласника започето је 1493. Није наведено где је штампан. Петар I (*Грлица*, 1835, 61) наводи да је Иван Црнојевић на Ободу саградио „дом за напечатовање црквенијех књигах“ и помиње први лист Осмогласника (Октоиха) који у Грлици није објављен, јер је то већ учинио С. Милутиновић (*Историја*, 22). Имајући у руци тај лист Петар I је свакако видио да се тамо не помиње Иван већ Ђурађ, али о томе не оставља никакву примједбу, сматрајући то логичним, ваљда зато што је од смрти Иванове прошло неколико година, а започето дјело је довршено тек појавом прве књиге. Он није ни тврдио да је Иван штампао књиге већ да је за то оградио дом на Ободу. Отуда има основе предање

о Ободу, поготово што се тек на Псалтиру (годину дана касније) изричито помиње да је штампан на Цетиње. Претресајући обимну литературу о овом питању Д. Богдановић (ИЦГ, II, 2, 401) долази до закључка да се датум оснивања штампарије мора помјерити „на сам почетак Ђурђеве или на крај Иванове владе (1490)“, што само потврђује неминовност да се Иван доведе у везу са штампаријом. Штампане књига је логичан наставак преписивачке активности.

Октоих (грч. *октоихос*), садржи пјесме за вечерње, јутарње и литургију за сваки седмични дан, раздијељене на осам гласова. Зато је у Штампарији Црнојевића, као и у Кракову, прво штампан Октоих за прва четири гласа (првогласник).

Октоих првогласник има 269 листова, величине 28,6x20,2 cm; на пуним странама 30 редака. Међу сачуваним примјерцима има ралика, што указује „на вршење исправки у току штампања“ (Д. Богдановић).

Сачувани примјерци (по М. Бошњаку): Бијела (Бока Которска), Цетиње 3, Морача, Острог, Београд 4, Милешево, Пријепоље, Нови Сад, Пећ 4, Чајниче, Сарајево 2, Травник, Љубљана 2, Загреб 1 + одломак, Лавов, Лењинград 2 + одломак, Москва 5, Кијев, Софија 8, Беч.

Шонеже въ тройци покланіемѣи бѣ въ бѣгоизволи исплѣнити свою црковь, различными книгами видѣвъ азъ въ хѣ бѣ бѣговѣрнии и бѣмъ храними гнѣ гюргъ црноевыкѣ. цркви праздны стѣхъ книгъ, грѣхъ ради нашихъ расхищеніемъ и раздраніемъ агаранскихъ чедъ. Възрѣновахъ поспѣшеніемъ стѣго дѣа, и любовію къ бѣтвнымъ црквамъ, и написахъ сію дѣсѣпснѣю книгу ѡсмодгласнѣкѣ. въ исполненіе славословію трѣслнчнѣго въ единствѣ покланіемаго бѣства. млюжеюніе и свѣрастныи истаріе, чѣтоущей или въспѣвающей или пишущей любве хѣ ради исправити. насже ѡсрдне потѣщавшихъ насѣ дѣло бѣсвати. да ѡвой славѣще ѡца и знѣгоже всѣа, сѣна и мже всѣа. стѣго дѣа ѡнемже всѣа здѣ оуавчимъ мѣсть тѣможе сѣе свѣтомъ ѡзѣрымъсѣ, ѡмін. Повелѣніемъ гнѣ ми гюргѣ црноевнѣкѣ азъ хѣ равъ сѣіеюнонѣкъ макаріе, роукоделансахъ. сѣе. при все ѡсценномъ митрополите Зетскомъ вѣр вавѣле. вѣлѣто. За вѣръ слнцъ, ѡ. лѣне, ѡ.

Предговор Октоиху у Милутиновићевој Историји Црне Горе (1835)

Октоих петогласник једина је илустрована црногорска инкунабула, ако се не рачунају заставице у другим издањима. До Другог свјетског рата знало се само за осам његових листова, са двије илустрације. Ове странице су страдале за вријеме бомбардовања Београда, 6. IV 1941. Један лист чува се на Цетињу. У Дечанима је пронађено 37 пуних и један остатак листа. Ови листови су пресликани у триста нумерисаних примјерака у Београду 1973. године, с благословом патријарха Германа и чланова Синода. Поговор за ово

издање написао је Свет. Ст. Душанић. Лист с цртежом Манастира употребила је титоградска Побједа за календар за 1982. годину, уз петстогодишњицу Цетиња. Сматра се да цртеж Манастира одговара тлоцрту који је направио Барбијери 1692, прије експлозије. Цртеж Цетињског манастира, једнако као и Грачаница на грачаничком октоиху (можемо додати и примјер Трговишта) упућује на закључак да ни она друга грађевина са св. Јованом „није декоративни елемент, већ стварност. У томе случају куле и зидови на њој представљали би неки град у Зети, или, пак, у Приморју“. Медаковић (*Графика*, 101) мисли да су то зидине Котора („Овакав тип градских утврђења без сумње одговара реалној архитектури коју су цетињски гравери видели на Приморју, највероватније у самом Котору“). П. Мијовић (*Монодија у камену*, 109–121); *Трагом древних култура Црне Горе*, 211–214, развија мисао да се ту ради о Двору Ивана Црнојевића. Ако је већ нацртан Манастир, зашто не би био и Двор кад имамо доказа да је постојао. Знамо и за двордржицу. У повељи браће Ђурђа и Стевана Црнојевића 1492., помиње се „пристав Радосав Јунаковић, двордржица наш“. Мијовић цитира извјештај од 5. VIII 1646. у коме се каже да се „још виде рушевине палате господара Црне Горе и војводе Црнојевића („ubi quide – mad hoc extant diruta pallattia vetustae recordationis ducis Zarnoevich, totius Montisnigri dominum retenti“.) Дакле, Двор је срушен прије Манастира, који је страдао 1692. године. Вјерује се да је на мјесту ње је он био, саграђен Манастир у доба владике Данила. Медаковић указује на „извесне наивности“ цртежа, помињући једну главу без трупа која је убачена иза четири фигуре. Пажљивијим посматрањем се види да то није једна глава већ су – двије. Није одговорено на питање што представља онај портрет на лијевој кули.

На основу Опоруке која се налази у овој књизи, сматра се с правом да је Ђурађ Црнојевић имао литерарних склоности и талента. Он сам тврди да је непосредно радио у штампарији, а у *Псалтиру* су његове *Пасхалне таблице*. Више интимних података о Ђурђу добили бисмо из папира Јелисавете Ерицо.

О Макарију нема много података, сем онога што је написао сам, а то је такође шкрто. Школовао се свакако у Венецији, можда у штампарији Андрије Палташића, Которанина. Код њега је занат изучио Пахомије од Црне Горе, који се помиње касније. Послије

извјесне паузе, Макарије се јавља у Влашкој, ђе је пренио своје богато искуство. Радећи у другим приликама, он је показао способност прилагођавања. Трговиште је, заправо, прихватало његове идеје, али не и оно што је на Цетињу било ренесансна тековина. Иако о Макарију у Трговишту има још спорова, јер неки сматрају да је истовјетност имена случајна, ипак преовлађује мишљење које је изразила и *Scanteia* (Букурешт), када је писала о 400-годишњици појаве прве књиге на румунском језику, и констатовала да је „послије црногорског Макарија, који је штампао књиге 1508, 1510. и 1512. у Трговишту, дошао Кореси“, који је његов рад наставио (А. Брајовић, *Трагом Макаријевих књига*, 6). Темелјиту анализу Макаријевог рада дао је Медаковић (*Графика, passim* на 34 странице).

101. 1494, 8. маја. – Објављује се први пут, према читању др С. Мијушковића и с његовим регестом која је довољно опширна да садржи све детаље документа. Овђе би било занимљиво имати у руци оригинални докуменат Ђурђа Црнојевића, али обичај је био да странка покаже нотару изворни спис, да он установи његову аутентичност, остави о томе писани спомен или га препише а докуменат врати странци. За ову информацију дугујем захвалност другарици Весни Вичевић из Историјског архива у Котору. У сваком случају овђе имамо пријепис Ђурђевог писма, састављеног, зачудо на Ријечи, 8. маја 1494! Од интереса је и брод. У заједничком документу Ђурђа и Стефана (види бр. 72), помињу се *бродови*, што је само још један доказ фиктивности граница које дијеле црногорски народ на посед Црнојевића и Венеције.

102. 1494, 29. децембра. – Томић, *Прилози*, 20. У наслову стоји Малошевићу, али је из текста јасно да се ради о Малоншићу. Обер – хобер по Вуку је креста, дакле ивица превоја, бријега, гребена.

103. 1495, 15. јуна. – Ову је повељу објавио Ровински (*Черногорія*, I, 727–729), али само први и задњи дио. Ставио је и наслов: „Повелѣниѣм Господина Ђурђа и Степана Црноевић.“, чега нема у пријепису у МЦ АБО, већ је наслов *Хрисовуљ*. Послије помена „Богородице Црногорске“ изоставио је описивање граница имања која су јој додијељена, да би наставио с поменом Бјеладина Хумца,

до краја. На стр. 776. вели да Ђурађ и Стефан „у цјелини понављају Иванову повељу“, не напомињући о којој се верзији ради: оригиналној или оној проширеној из *Цетињског летописа*. Логично је било претпоставити да понављају оригиналну повељу. Зато је наше изненађење било велико, када смо у реновираном Државном музеју коначно могли да дођемо до тога пријеписа који се чува у кутији: *Епоха Црнојевића*. Тамо се види да се у знатној мјери понављају границе имања али из оне шире верзије. Тврдећи да су они дали Манастиру Бјеладина Хумца, Бојка Радовановића, Пачка (Пашка?) Парца (*парац* је онај ко се *пре*, то јест суди, парничар), јаз на Ријечи и у Пјешивцима, Ђурађ и Стефан побијају онај дио шире верзије у којој се ови доприноси биљеже под Ивановим именом. С друге стране имамо *Црногорске исправе XVI–XVII вијека*, у којима нема ни једног од ових одломака, што значи да су ипак сви старији од XVI вијека. На основу свега могао би се извести закључак: 1. да Иван Црнојевић није могао написати истога дана двије различите по обиму и садржају, даровничке повеље, 2. да у допунама нема ничега што би противурјечило основном духу и намјени *Оснивачке повеље* па да се, због тога, не може открити никакав мотив који би некога навео да кривотвори повељу; 3. да су имања дата Манастиру оригиналном повељом била недовољна за његово издржавање и да је постојала стварна потреба да се тај списак поклона прошири; 4. да су се та проширења списка вршила убрзо послије устоличења Митрополије на Цетињу; 5. да је један дио тих допуна садржан у повељи Ђурђа и Стефана из 1495. године; 6. да овај пријепис у МЦ садржи празнине које свједоче да је оригинал с којег је преписивано био трошан, дакле по томе вјероватно аутентичан; 7. да је могла постојати још једна повеља о проширењу списка поклоњених имања и 8. да је све то неко касније преписао као јединствени текст и преписао Ивану, чиме је почињена само хронолошка некоректност, па и то не за неки велики временски период, јер је све то било написано и потписано и печачено прије 1496. године, када је Ђурђе морао да бјежи са Цетиња. Обједињавање свих повеља у једну извршено је из практичних побуда, а имало се у виду и то да је Иваново име јаче зарезано у народно памћење.

У превођењу првог пасуса ове повеље наишли смо на непрестиве тешкоће јер је у пријепису нешто или побркано или изостављено. Отуда и хипотетичност почетка прве реченице који би, у дословном пријеводу, гласио: „Излишно је слушати најбољег Турђа Црнојевића“, што не може бити смисао оригинала.

104. 1495. – Овај запис без прецизнијег датума, смјештен је у 1495. годину јер је то вријеме када се и иначе Турађ и Стефан јављају заједно. Чак су овђе обојица означени као господари.

* 1495, 22. септембра. – Ова година појаве *Псалтира* није сигурна јер у поговору стоји да је штампан на Цетињу 22. септембра 1495, али се наводи година од створења свијета 7003, што одговара 1494. години. Ђ. Сп. Радојичић (ИЗ књ. VI, св. 7–9, Цетиње 1950, 260) се држи таквог тумачења. Медаковић (*Графика*, 190) прихвата Радојичићево тумачење, док Д. Богдановић (ИЦГ, II, 2, 405) указује на противурјечности података у *Псалтиру*. М. Бошњак (*Славенска инкунабулистика*, 98, 168) сматра да је вјероватније тискар погријешио у бизантијској, а не у грађанској години, и према томе није тискан у години 1494. Поред тога тешко је сматрати могућим да би тискара довршила тај посао од сијечња (јануара) до рујна (септембра) исте године *Осмогласник – петогласник* од 272 листа (по Мушицком) и *Псалтир* са 348 листа“.

Важно је нагласити да се тек у *Псалтиру* изричито наводи да је штампана на Цетињу.

Псалтир садржи псалме за читање и појање у цркви.

Цетињски *Псалтир* има 348 листова, величине 20,4x14,1 цм, са 27 редова на страници.

105. 1496. – Нема могућности за прецизније датирање овог записа. Прво се мислило да је ријеч о Стефану, оснивачу династије Црнојевића а не његовом унуку, јер је поменуто хрисовуљу нашао „у хазни Мурат-бега који је умро 1451“ (Љ. Ковачевић, *Споменик СКА*, IV, X). Томић је закључио да је истина да се уз име султана (цара) налази понекад и титула бег (*Monumenta serbica*, 409, 460,

* Документ бр. 5 у поглављу „Рукописна оставштина XV вијека и Штампарија Црнојевића“

514, 515), али се на Јагићевом фотографском снимку записа види да је у питању ситна писарска погрешка. Умјесто *хазне* цара ријеч је о *хазничару*. „Отуда је вероватније“, пише Тоић, „да је светостефанска хрисовуља била дошла до руку Стевану, сину Иванову (а била је у некога хазнадара Мурат-бега), а не оснивачу династије Црнојевића, о коме, да би могла постојати хипотеза, треба прво имати доказа да је био у султана, а таквог податка нема нити се зна да је онај први Стеван у опште ишао у Једрене или куда било султану“. (*Црнојевићи*, II, 69).

На кога првог Стефана су овђе мислили Ј. Ковачевић и Ј. Томић? На Стефана Црногорца званог Мауромонте (Марамонте), за којег су Lucsari (*Annali di Rausa*, 1605, 144), Du Cange (*Illyricum vetus in novum*, Possonii, MDCCXLVI, 134) а за њима Милаковић (*Историја*, 43), Андрић (*Fürstenthum von Montenegro*, Agram, 1853, у родослову Црнојевића на крају књиге) и други виђели оснивача династије Црнојевића. То је по Лукарију „Stefano Zarnogoraz, d'altri detto Mauromonte cugino di Balsa ch era bandito“, Стефан Марамонте који је, према дубровачком предању, у које се донекле мора вјеровати, јер се ради о истакнутој личности која је управо преко Дубровника дошла у Зету, неко вријеме био сувладар са Балшом, а затим се јављао и самостално управо тада када је преко Дубровника дошао из Пуље у Зету, наводно на тражење самих Зећана, који због компромитовања породице Бранковић у Косовском боју нијесу шћели да прихвате Ђурђа Бранковића. Лукари за њега каже да је подигао Жабљак а утврдио је и Смоквицу (1423. године), а Дубровчанима је дао дозволу да тргују с Црном Гором која је производила мед, жито, коње, говеда за клање, чиме је стекао наклоност Републике и постао члан Великог вијећа. „Da questo Stefano venne la famiglia di Zarnovicchi“ (од овога Стефана проистиче породица Црнојевић), пише Лукари (исто, 145). Данас се о овоме Стефану Марамонте зна нешто више. Сматра се да је од рода Балшића а не од Црнојевића, иако то не мора да буде ни битно, јер се Балшићи, при крају своје владавине, јављају упоредо с Црнојевићима, на почетку оформљења власти и династије.

Занимљиво је да Ћизила у *Bove d'oro*, назива Ивана Црнојевића Principe di Mauromonte јер Mauromonte и значи Црна Гора односно Црногорац. За нас је занимљива и чињеница да се у талијан-

ском тексту Лукарија и у њемачкој историји Црне Горе Андрића, овај Марамонте наводи као Црногорац (*Zarnogoraz*), а за Ди Канжа је *Zarnogorae dominus*. Ово свједочи о раном оптицају словенских термина Црна Гора и Црногорац.

Светостефанска хрисовуља која се уз овај запис помиње настала је после 1314, а откривена је у Цариграду 1889, заслугом познатог мађарског оријенталисте Вамберија и Пољака Ј. Коружењовског (Н. Вукчевић, *Осврт*, 21).

106. 1496, децембар. – Од овога документа слиједи низ прилога из Санудових *Дневника*. Сануда смо наводили према Валентинелијевим исписима. Цитиране странице су странице рукописа! Постоји и обимно издање у 58 књига, објављивано у Венецији од 1879. до 1903. Нема тешкоћа у упоређивању различитих извора јер се Санудо држи хронологије, из мјесеца у мјесец. Зато смо изоставили ознаке страница Валентинелијевог издања, и упоређење а венецијанским издањем 1879–1903. Марино Санудо, млади (1466–1536), млетачки хроничар, био је на лицу мјеста, ђе су се скупљали најважнији дипломатски папири. Неке је препричавао, неке приписивао у цјелини, неке само кратко нотирао. Поређење његових дневничких записа и оригиналне архивске грађе показује истовјетност извора. Његови дневници обухватају раздобље од 1496. до 1533. Ровински је однекуд мислио да је Санудо службовао у Будви (*Черногорја*, I, 729).

У документу је ријеч о томе како је Стеван Црнојевић, не слажући се свакако с његовим ослањањем на француског краља и његов крсташки рат против Турске, оћерао свога брата Ђурђа из земље. Овај је Стеван, као млађи брат, био у сјенци Ђурђа, и само се ријетко јављају заједно на исправама. Можда га је и лична амбиција навела на овај корак. Међутим, султан није ни у њега имао повјерења. Неки мисле да се овај Стефан замонашио, под именом Максим, и да је тако настала забуна око имена у народној пјесми „Женидба Максима Црнојевића“. Но у истој пјесми Максим постаје Скенде-бег. Андрија Змајевић у *Црквеном љетопису* тврди да је овај Стефан побјегао од Турака, то јест да је предигао из Црне Горе онда када су у Котор сишли Змајевићи (Ковијанић, *Помену*, I, 81). „За неостати под облашћу турском (малу циену чинећи од кућа, баштина, и осталиех добара своих) предиго-

ше с њим и наши стари Змајевићи“, пише Змајевић за Стефана, Ђурђевог брата. Овђе је занимљиво да Змајевић наводи детаље о јефтиној продаји имања, што би иначе тешко могло да се нађе у неком измишљеном предању. На овај податак Змајевића није нико обратио пажњу! Томић је пронашао књижицу некадашњег ученог чувара библиотеке св. Марка у Млецима Велуда који у своме раду *Sopra una storia di Montenegro* (1869), која представља одговор на једну тврдњу у Василијевој *Историји о Черној Гори*, да је Иван Црнојевић подигао у Венецији цркву св. Ђорђа Кападокијског, чији је тотор, иначе, био Божидар Вуковић, па је исправљајући ову тврдњу написао успут да је „Stefano morto in un monastero“ (*Црнојевићи*, II, 69). Ово је, дакле, једини старији податак у литератури о Стефановој смрти у манастиру. Не зна се, на жалост, одакле Велуду ова информација.

107. 1496, децембар. – Млечани, као и иначе западњаци, имају мало географског знања. Скјавонија је општи термин „Et anno de novo certa novella, che a Modruxa terra de Schiavonia presso a Signa sono gia congregati piu de 20.000 Turchi“. Иначе, из овога се текста често цитира опис Ђурђа као лијепог, високог човјека, обученог у хаљине извезене златом, на грчки начин, што једне подсећа на византијске владарске одоре али друге на народну ношњу (Томић, *Црнојевић*, II, 118).

108. 1496, 5. децембра. – Томић, *Прилози*, 21. Титула санцак, од турског застава, бајрак – барјак, у млет. *flambulario*, у нас се пише двојако, јер се под санцаком подразумијева територија, а санцак-бег је њен управник. Међутим, територија је санцакат. У Дубровачком архиву имамо такође *sangiacus* као титулу. У турским документима санцак је такође титула па и Скендер-бег Црнојевић себе назива санцаком, а не санцак-бегом.

109. 1496, 16. децембра. – Томић, *Прилози*, 21. Овај Фериз-ага се ускоро титулише као Фериз-бег.

110. 1497, 3. јануара. – Томић, *Прилози*, 22–24. Докуменат је на неколико мјеста непрекидан. Из ранијег документа се види да су

солила била у власништву Црнојевића, па је зато Венеција улагала узалудан напор да оствари нека своја права на поседе Црнојевића, који су прешли у турске руке.

111. 1497, 7. јануара. – Томић, *Прилози*, 24–25. Логично је услиједила и понуда да се плати неко обештећење, за оно што су раније *тврдили да је њихово*.

112. 1497, 28. јануара. – Томић, *Прилози*, 25. Оставши без држабе и без прихода, Ђурађ није одмах добио никакву помоћ од Венеције, која је тактизовала и настојала да се не замјери Порти. Од ове мјесечне плате почињу Ђурђево невоље да задржи своје коњанике на окупу, као један од ситних али ипак конкретних ознака владарске моћи.

113. 1497, 5. марта. – В. Ђурђев, *Iz istorije Crne Gore, brdskih i malisorskih plemena* (Popis Hota, Kuća, Pipera i Klimentata iz 1497. godine), NDBiH, Radovi, knj. II, OIFN, knj. 1, Sarajevo, 1954, 169–179; исправке о Климентима, *Kanuni i kanun-name*, Monumenta Turcica 1, Сарајево, 1957, 153–155. Овај се дефтер, како објашњава Ђурђево, налази уз рукопис дефтера за Скадарски санџак из 1485, на 7 страница. Ђурђево је дао и транскрипцију оригинала и указао на тешкоће да се неки називи мјеста прочитају. У то вријеме Ђурђево није знао да је тврђава Depedögen подигнута на ушћу Рибнице у Морачу, па је касније о томе објавио посебан прилог (ИЗ, 1, 1962, 59–62). С обзиром да се у тексту помињу само спахије Божидар, Вуко и Радул (у Пиперима), а да у другим „нахијама“ нема спахија, Ђурђево је томе посветио посебан одјељак. Пита се да ли је овај Божидар истовјетан с Божидаром Вукотиним о коме говори предање, или је тај Божидар Вукотин живио у вријеме Боличиног описа 1614. године. Ђурђево више нагиње првој могућности. Што се тиче Радула, помишља се на Радула Никачева, унука Ђуркова, који се помиње у традицији као родоначелник завалских и потпећких Ђурковића. „Да ли је спахија Вук (Вукота?) отац Божидаров, кога као Вукоту помиње предање, или која друга личност, не може се са сигурношћу рећи. Само подаци традиције могу се сложити са подацима о овим спахијама“ вели Ђурђево. Занимљив је његов даљи навод хришћана спахија у Скадарској нахији: Радича, сина

Храброг, који је дошао са млетачке територије, Рајка у селу Кадрун (два ћифта – 39 + 32 куће), Вукосава, сина Ђурашева у Горичанима (нахија Жабљак, – 11 кућа). Даље помиње у Пећкој нахији: Петра Љешева, Радича Црнојевића *veledi Crne!*), Јована и његова брата Цветка, Радича, рођака Црнојевића (*hisi veledi Crne*) итд. према дефтерима из 1521. и 1523. године. „Да постоји споредна грана Црнојевића“, вели Ђурђев, „можда показује податак о Јову Црнојевићу (истина, о њему је Руварац мислио да је покалуђерени Иван Црнојевић). Чињеница је да се као година смрти овога Јова наводи 1490, али замјена имена Иван>Јован није немогућа, као ни претпоставка да се замонашио онај ко је подигао Манастир. „Још бих додао“, вели Ђурђев, „да је постојала традиција да су бегови од Пећи и Плава били у сродству са династијом Петровића и да су пре 400 година ... прешли на ислам“, о чему пише Норса, *Aus Sala und Klmenti*, 68. „Ако се може донекле сумњати да су плавски Црнојевићи били рођаци црногорских Црнојевића, ипак мислим да је требало све ово споменути“, закључује Ђурђев. Враћајући се на питање хришћана спахија Ђурђев упућује на помен Алексе Божидаревића, који је први пут уписан „ов властеле“ на повељи Ивана Црнојевића од 1489. године („от Његушах кнез Алекса Божидаровић“). По Сануду, наводи даље Ђурђев, Алекса је био у добрим односима са скадарским санџак-бегом Фирузом.

Пређимо сада на топониме. У „нахији Хоти“ прво се помиње Тихомир. „Предање много спомиње ове Тихомире“, истиче Ђурђев. У уговору зетског збора и Венеције (1455), помињу се Тугомири. Овђе бисмо могли додати и Његошеве стихове из *Свободијаде* о Подгорици коју је основао Тугомир. Тако стоји и на Розањовој (*Rosaccio*) мапи (1606). Михаљани су можда село Михај, сада у Хотима, а можда и они *Machalani* из уговора 1455. Постоји село Махала на Цијевни. Што се тиче Божана, у Хотима има спомена о Божњацима (Јовићевић, *Малесија*, 19) а има и село Божај. У дефтеру је уписано село Љубиците, али је читање несигурно, вели Ђурђев, па се ослања на дефтер из 1485. Ње стоји Љубице. У уговору из 1455. *Lubizi*. Има и село Јубица северозападно од Коплика (Купелника) па Ђурђев истиче да је „сродност неких назива у Зети (у XV веку Хоти припадају Зети) и од њих јужнијих села ... општа појава“, што, свакако, указује и на етничку мјешавину. Словенски

топоними просути су по цијелој Албанији а словенских имена има и међу најстаријим вођама племена на подручју Албаније („неки Тихомир“, Прогон, Димитрије, син Прогонов). Оштрије етничке границе су последица расељавања и насилних асимилација у новије вријеме. Посљедње село у Хотима је Кећи. Ђурђев истиче да је читање несигурно, а ово се ослања на предање о Кећу, оцу Пипа, Васа, Краса Лазара и Бана, и на друго, слично предање о истоме претку (Лазару Кећу) који такође има пет синова. Предања овакве врсте су честа а спомиње их и Херодот! Само име Кећо или Кећа има албански коријен (*keq* = слаб, изнемогао, одатле и наше *закећати*). Дакле, од шест села у Хотима пет има словенски назив. Шесто (Кећи) тако стоји и у дефтеру из 1485. У уговору из 1455. има *Chenchi*, али нам се чини предалеко да би се могло поистовијетити. У Кучима побројано је 9 катунa и 2 села. Нико није објаснио у чему је ова разлика. Забуне почињу већ од етимологије, јер се најчешће помишља на албанско *katund* из којег се, наводно, развило *катун*. *Katund* у албанском има више супротних значења, што доказује да је изворно значење у току преношења заборављено или сачувано као једно од значења. Ако у „нахији Кучи“ изоставимо катуне Павловиће, Петровиће, Љешовиће, Лопаре, Бањовиће, село Радун и Брођине, остају Битидоси, Банкећи, Лазорци и Коћи. *Bitidossi* се помињу, како наводи Ђурђев, 1415. заједно са *Ostima* и *Tusima*. О значењу ријечи упућује на Шуфлаја (*Šufflay, Srbi i Arbanasi*, 61). Нешто слично томе облику има и у Траутмановој грађи о словенским насељима између Лабе и Балтика (R. Trautmann, *Die Elb und Ostseeslavischen Ortsnamen*, Берлин, 1950). Банкећи треба довести у везу с Кећи (Бан Кећи, Кечи: J. Hahn, *Albanesische Studien*, 188). Ђурђев осим Хана наводи и Ердeљановића, *Кучи*, 75, 145–7. Лазорци и Коћи постоје и данас. У Пиперима се Дрезга (*дрезга* = шума, одатле Дрежђани, Драждани, Dresden) помиње неколико пута. Сем Букумира и Бушата сви остали топоними су словенски. Букумири су у Братоножићима. Планина Бушат је у Кучима. У селу Клопоту има Бушат-уба. У Климентима имамо катун Лићени, од алб. *liqen* = језеро. Село Чпаја уписано је, вели Ђурђев, као Шпаја у дефтер 1570. а *špaја* на алб. значи – куће. Ђонових је од *Gion* = Јован а Гољемади (алб. *gójë* – уста, *madh* – велик, сматра се, означава људе великих губица (!).

Но како ниђе у свијету нема таквих људи, треба обратити пажњу и на друкчије тумачење, јер је Француз Виала де Сомијер (1820) забиљежио тај топоним у облику *Golemudi*, дакле – сиротиња, према францускоме *sansculotte* = безгаћници. Од *голе* до *гоље* долази се преко алб. I = љ, II = л.

114. 1497, јун. – Односи Котора и околине вјековима су условљавани класном структуром. Дешавало се да Турци дају Грбљанима повољније услове него Которани, јер нијесу од њих зависили онолико колико Которани. Отуда и честе грбаљске буне, од којих је прва старија од Гупчеве. О томе види: др М. Милошевић, *Ставови грбаљских побуњеника XV стољећа – од револта против которских земљопосједника до предаје Турцима*, Гласник II, Одјељења друштвених наука ДНУЦГ, књ. 1, 25–47.

115. 1497, јули. – Занимљиво је да Фериз-бег (није више ага), пише Венецији на словенском језику.

116. 1497, 22. јула. – Томић, *Прилози*, 26. Сагундин је знао турски и, као што се види, имао је дуг и сложен задатак, да интервенише час у Скадру, час у Стамболу.

117. 1497, 24. јула. – Примјер како Санудо уноси у дневник читав архивски докуменат.

118. 1497, 1. августа. – Још једном се тактизира признањем да је солане доиста држао Ђурађ, али да су биле под которском управом.

119. 1498, 30. јуна. – Томић, *Прилози*, 27. *Consilium dei X* је Вијеће Десеторице. О хапшењу Ђурђа Црнојевића има више вијести, од Санудових дневника до архивских докумената.

120. 1498, 30. јуна. – Томић, 27.

121, 121. 1498, 1. јула; август. – Санудо даје исте информације као и архивска грађа. Драгоцјена је Санудова процјена или сазнање да је Ђурђе једнако мрзак и Турцима и Млечићима.

123, 124. 1498, 25. октобра. – Томић, *Прилози*, Санудо. 28, Заузимање француског краља треба схватити у склопу његових идеја о крсташком рату против Турске а Константин Аријанит је имао интимних разлога да помогне Ђурђу. О њему Томић (*Црнојевићи*, II, 88) даје ове податке. Константин Аријанит, син Аријанита Комнена, по паду Албаније побјегне у Рим, а 1486. год. Марија, кћи слијепог деспота Стевана Бранковића, позва га у Казале, столицу грофовије монфератске. Бонифације (њен муж) умре 1493. и она остане да управља великом грофовијом, уз припомоћ свог ујака Константина Аријанита, а кад она умре 1495, овај постаде старацац Маријиној ђеци.

125. 1498, новембар. – И даље се држимо млетачког титулисања санцак а не санцак-бег. Санудо пише: „*Ferisbei Sanzacho di Scutari*“ у наредном документу „*il governo di Monte Negro azonto al Sanzacato de Scutari*“ (управа над Црном Гором повјерена Скадарском санцакату). Дакле, за њих је *санцак* титула а *санцакат* територија.

126. 1498, новембар. – Овђе је у првој реченици изостављено „кога је представио горепоменути посланик“, јер је претходни текст изостао, па би овај детаљ био нејасан.

Ђурђево кратко задржавање код својих заштитника свједочи да тамо није нашао подршку.

127. 1498, новембар. – Насупрот Томићевим тврђењима, ондашња црногорска држава се ипак у дипломатском свијету доживљавала као субјекат, па отуд и стално помињање државе Црнојевића, земље кнеза (*conte*) Ђурђа Црнојевића. Нема неког другог термина који би ову земљу означио као дио турске империје.

128. 1499, 11–12. фебруара. – Није јасан детаљ са глобом од 100 перпера. Асафи (задњи пасус) су лака пјешадија. Докуменат је драгоцјен по вијести о припајању Црне Горе Скадарском санцакату.

129. 1499, јул. – „Напријед поменуте новости“ односе се на налог из Стамбола да Фериз-бег „прикупи 30.000 веслача за морнарицу“. Ово је вријеме када Турска спроводи акције на широком фронту.

Овај млетачко-турски рат (1499–1503) битно утиче на судбину Црне Горе, јер Венеција нема снага да се ефикасно супротстави Османлијама, пошто има иза леђа и миланског војводу Лодовика Сфорцу, који инспирише Турке да преотму Венецији поседе у Мореји. Турска флота је 12. августа 1499. потукла млетачку код Сапијенце, близу Модона. Слиједеће године Даут-паша је освојио Модон, Наварино, и Корон. Истовремено је босански санџак Скендер-паша провалио у млетачку Далмацију до Шибеника, опустошио је а затим преко Хрватске и Истре продро у Италију и прешао Таљаменто. Исте године освојили су Макарску и њену околицу. Било је заиста необично да тако вјешт дипломата као што је Сагундино помишља да би, у таквим условима, Ђурађ Црнојевић заиста могао да поврати Црну Гору.

130. 1499, јул. – Још један доказ, из истог мјесеца, о ширини турске акције. За Сануда Јајце је у Мађарској. Ђурађ, који је беспомоћно посматрао шта се дешава с његовом земљом, неће поћи директно у Црну Гору већ ће претходно свратити у Милано и тамо написати Опоруку, увјерен да се неће никада више виђети са женом и ђецом.

131. 1499, август. – Филиполис је Пулпулдева, данашњи Пловдив.

132. 1499, јул. – Вијести се односе на исте покушаје обједињавања управе Котора и осталог дијела Црне Горе, за што није било услова.

Преувеличана је војна снага Црне Горе. То само показује колико је Венеција била заинтересована за одржавање ове територије, али није могла да се у томе јаче ангажује, јер је имала да води рат с Турском, и то на веома широком простору, који је расипао њене снаге и дукате. Ситуација Црне Горе и Ђурђа и Стефана Црнојевића не могу се посматрати издвојено од тог млетачко-турског рата, који је Црној Гори одузео једини ослонац за отпор Турцима. Глигор Станојевић (*Црна Гора* 1499–1502, 35) пише: „Идуће године (тј. 1499 – п. н.) избио је рат између Турске и Венеције, што је довело до нове политичке ситуације на Црногорском приморју. Порта је шћела рат, а Република га није могла избјећи. Сви млетачки градови на Црногорском приморју (Котор, Будва, Бар и Улцињ)

били су слабо утврђени, без довољно војске, новца, муниције и остале ратне опреме... Иако се у Венецији прије почетка рата знало за турске поморске и копнене припреме, Република је, поред свих предузетих мјера, дочекала рат неспремна, с мало војске и без довољног броја ратних поморских јединица.“ У таквим условима Црна Гора је морала изгубити и онај степен ограничене самосталности који је имала до 1498.

133. 1499, август. – Овај Санудов одломак крцат је разним информацијама. Упад Његуша у приморје вјероватно је услиједио по наговору Алексе Божидаревића, који се као кнез помиње већ 1489, у једној повељи Црнојевића, а Санудо га именује 1503. као „conte Alekha vauvoda de Negusi de Montenegro“ (Ковијанић, *Помени*, I, 31). Не зна се у чему је била мисија Ђурђевог рођака Николе Драга. Млечани су стрепили од Ђурђевих тајних контаката с Турцима. Ова Томићева претпоставка остаје и даље у науци, мада нема довољно чињеница које би расвијетлиле да ли је ово сумња или је било за то стварних доказа.

134. 1499, август. – По овим вијестима Котор личи на неко острво у турском мору.

135. 1499, 19. октобра. – Томић, *Прилози*, 28. Штета што овђе нема више детаља из којих би се виђело шта је Мудреша открио а шта није. Јер да је казао све што су они тражили, не би га требало стављати на муке.

136. 1499, 19. октобра. – Томић, *Прилози*, 20. И овђе се износе противурјечни и непотпуни подаци, јер се од Мудреше још увијек тражи да „призна истину“, што значи да нијесу били задовољни оним што је већ рекао.

137. 1499, октобар. – Опоруку је превео И. Кукуљевић – Сакцински, према талијанском пријеводу који је био у његовом поседа, у Архиву, II, 41–45. Одатле је узета и објављена у зборнику *Предњегошевско доба*, 191–97. Није пронађен словенски оригинал. Иначе, Опорука је аутентична, јер је потврђена на молбу Ђурђевој жене 4.

I 1517. године (Томић, *Прилози*, 40–41). Томић је у ASV. Archivio Notarile, testamenti Grasolario Giacomo (1515–1531) нашао један овјерен пријепис Ђурђевог тестаментa, који одговара ономе што је објавио Кукуљевић, само што мјесто Limpiza стоји Lustizza, што смо ми узели у обзир редигујући пријевод. Кукуљевић је Limpizu претворио у Тимпицу! Од других интервенција указујемо на двије. Прво, у оном пасусу ће се помињу црквене ствари узете из Манастира на Цетињу, у талијанском тексту стоји *scripture*, што је Кукуљевић превео са *писма*. Мада је и тај израз, у старо вријеме, имао разна значења, као и *liber* – књига – писмо, *scripture* су ипак нешто више него писма, а могу бити рукописи, списи... Друго, у истој пасусу у талијанском тексту стоји да је црква *sopra la Cetina* а не *sul Zetigne*. Дакле, прецизира се да се црква налази на потоку, односно некадашњој ријечи Цетињи, док је Кукуљевић превео „на Цетињу“.

Када је М. Милошевић објавио критичко издање овога тестаментарног писма,⁹ ми смо све пово претресли испочетка. Нијесмо могли пренијети Милошевићев пријевод, јер у њему нема ни историјске патине ни емотивности. Прихватили смо, наравно, све исправке Кукуљевићевих грешака, али се нијесмо сложили с њиме да су *scripture* „писана документација“ него – *рукописи*. Исти став заузео је и Д. Богдановић који пише: „Ђурађ помиње и *рукописе* које је са другим драгоценостима био понио са Цетиња приликом свога брзог бјекства од Турака 1496.“¹⁰

Опорука, која је дирљива исповијест пружа бројне елементе за разноврсну анализу.

Постављало се питање: зашто се у Опоруци не помињу књиге из штампарије, па ни сама штампарије. Није, међутим, логично да он пише својој жени оно што им је обома познато, сем ако у вези с тим треба нешто предузети. У журби с којом су напустили Цетиње и преко Будве отпловили за Италију, очигледно, нијесу могли носити штампарију. У тренутку када пише својој жени, Ђурђе је у Милану, а она у Венецији а не на Цетињу! Што они двоје могу учинити из Италије са оним што је остало у Црној Гори и при повлачењу, вјероватно, или уништено или закопано? Ништа, прије

⁹ М. Milošević, *Testament Đurđa Crnojevića, Podgorica – Cetinje*, 1994.

¹⁰ ИЦГ, 2, 2, 399. Курзив наш.

него се врате натраг. Мада је загонетно како се у току петсто година није нашао никакав остатак штампарије, морамо напоменути да то није једина загонетка, јер немамо трага ни од Иванова гроба, ни од његова Двора! Чак 1934, дакле у наше вријеме, претопљено је и тако нестало без трага историјско Иваново звоно!

Значајна као историјски извор, *Опорука* је најљепши примјер црногорске епистоларне књижевности. Ове реторичке, емотивне и стилске карактеристике наћи ће свој продужетак у писмима владике Данила, Саве, Василија, а посебно у посланицама Петра I.

138. 1499, октобар. – Ово доказује приврженост Црногораца Ђурђу и послвије три године од присилног одласка у Италију. Чињеница да се уз Ђурђа тражи и млетачки провидур доказује здраву процјену да би, без директног уплитања Венеције, све ово било немогуће извести. Како да се мала Црна Гора одупре Османској Империји, у истомне вијеку кад јој се није могла одупријети ни Византија? Да ни Венеција тада није била толико моћна, то кнезови и сељаци нијесу тада могли да знају.

Када су пропали сви покушаји повратка Ђурђа Црнојевића на Цетиње, јавила се друга варијанта: да се доведе његов најстарији син Саломон и жена Јелисавета. Овај докуменат из маја 1501. године први је у цјелини објавио Г. Станојевић ИЗ XXII, књ. XXVI, 4, 1969, 41). У документу стоји како су дошла два изасланика из Црне Горе са захтјевом да Венеција прими Црногорце у поданство, пише Станојевић. Црногорци „траже за свога господара господина Саломона, сина господина Ђурђа Црнојевића, и мајку реченог Саломона, и заједно с њим господина Николу Мема, нашег потестата у Будви, за провидура у реченом мјесту Црна Гора“. Осим тога Црногорци су тражили да им Сињорија упути за одбрану 300 пјешака и 100 страдиота. Венеција је прихватила овај захтјев. Савјет је одлучио да у Црну Гору пошаље 200 пјешака и 50 страдиота, али је одложено и никада није ријешено питање слања Саломона и Јелисавете. Млечани су били неповјерљиви према потомству Ђурђа, закључује Станојевић.

Из овога се јасно види и поштовање Црногораца према Јелисавети, што оснажује наше напомене о њој уз док. **144.**

139. 1500, фебруар. – На овај Санудов запис треба обратити пажњу, јер говори конкретно о Ђурђевој повратку и о начину како је дошао на Цетиње, или неђе друго. Истовремено се, индиректно, али рјечито, објашњава и зашто је дошао. Санудо пише „come el Conte Zorzi Zernovich era pasato vestito a modo di Frate et scampato al Turcho“.

Ако је заиста његов циљ био само да дође у контакт са Фериз-бегом, а преко њега са султаном, зашто би се крио и бјежао од Турака? У задњем пасусу стоји: „E da saper el Conte Zorzi Zernovich da Casal, locho di Monfera dov era, paso in Ancona vestito da Frate et su navilio paso tra Budua e Cataro e smontoe a Trasto, andoe alla Montagna Negra fo sua fo ben visto...“ Дакле, циљ му је био да умакне Турцима, јер би иначе допловио право у Будву или у Скадар.

140. 1500, 24. фебруара. – Томић, *Прилози*, 30, 94. Онда када је Ђурађ умакао, у Млецима су се препали да не учини нешто на њихову штету. Из описа начина како ће Баранин доћи до Ђурђа, види се да је Ђурађ неђе дубоко у унутрашњости. Што је тамо радио? Свакако испитивао могућности, процјењивао ситуацију, унутрашњу и спољно-политичку и војну.

141. 1500, април. – И овај дневнички запис треба добро простудирати. Санудо пише „Come a Scutari era sta retenuto el Conte Zorzi Zernovich et custodido...“ Дакле, задржан и чуван (retenuto, custodido). Не чини нам се да су ови изрази случајни. Како је Ђурђе доспио у Скадар? Виђели смо да није тамо ишао, већ се прво запутио у унутрашњост. Да ли је након обиласка своје државе сам пошао у Скадар или је откривен и тамо спроведен, па зато задржан и чуван? Од 24. фебруара када је Вијеће десеторице писало инструкције Баранину Антонију да оствари контакт с Ђурђем, до 3. марта када се јавља да је Ђурђе већ „mandato ala Porta“, дакле упућен а не отпутовао, кратко је вријеме. Логично је да Баранин није могао ништа да учини.

Што се тиче претпоставке да је Фериз-бег олакшао Ђурђу долазак у Скадар, да је касније хтио да придобије Стефана Дукађина као што је учинио с Црнојевићем („ditto Sanzacho zerca tirar a si el signor Stefano Ducagini, chome cha fatto el Cernovich“, како пише Санудо фебруара 1501, то су доста неодређене формулације. Мле-

тачки људи су могли да виде и сазнају све што се дешава у Скадру, али им није увијек доступна позадина догађаја. Зато нико и не зна шта је све Ђурађ радио у Црној Гори између искрцавања у Трашту и појаве у Скадру. Али се добро могло виђети на који начин је стигао у Скадар, како је тамо чуван и како је упућен у Цариград. Успут обратимо пажњу на термин санцак као на титулу.

142. 1500, април. – Рефиз-бег има словенску канцеларију у Скадру. Занимљиво је ипак да пише „in schlavo“ млетачким властима које то морају да преводe.

143. 1500, август. – Овом сажетом информацијом у страху од народа, ствара се увод у оно стање туђинске доминације које ће довести до великог броја устанака, већ почетком XVI вијека (види: Г. Станојевић, *Црна Гора 1499–1501. године*, ИЗ, XVI, књ. XX, 1, 1963, 31–50); исти, ИЦГ, III, 1, 23–29; В. Нrabak, *Dubrovačke vesti, Analі NIJAZU, VI–VII, Dubrovnik, 1957–59, 410–438.*) Отпор Црногораца није се свиђао Томићу па је у своме приказу овога доба прескочио читав један устанак 1519. године.

144. 1500, мај. – Важан запис. Прво, открива тешкоће Венеције јер само у једном дијелу Италије постоје неколике државице, једна против друге, па тамо има чак и турских савезника. Друго, скицира ситуацију у којој се нашао Ђурађ пред султаном. Поставља предањ немогућ услов: да доведе у Истанбул жену и ћецу. Како? У Млецима га чека тамница из које је побјегао. Жена не би ни шћела да иде у Турску, као талац. А он на Цетињу не би значио ништа, с породицом у султановим рукама. Ђурђеву драму мислио је да је схватио Глигор Станојевић када је писао: „Тако је Ђурађ добио оно што је најмање очекивао. То је био трагичан крај посљедњег слободног господара Црне Горе који је годинама правио разне планове, али се у једном тренутку све покидало као паукова мрежа. Одбио је да буде млетачки слуга, али је постао турски спахија“ (ИЦГ, III, 1, 19). И из овога се види да он није схватио ништа.

Да ли је и колико Ђурађ био спахија, не знамо, јер нам је Санудо пренио само оно што је рекао султан. Спандугино у *Коментарима* тврди да је Ђурађ прешао у ислам, али то је сигурно колико

и његова тврдња да је претходно ишао у Рим! Овђе се ради о материјализацији претпоставке да спахија, логично, постане Турчин. Али – ако је постао Турчин и прешао у ислам, морао је добити турско име! А недостатак турскога имена – не брине никога! Сљедећа вијест о Ђурђу је из 1503. године, јуна мјесеца: „Кнез Ђурђе Црнојевић отишао је према Родосу. И нека бог помогне ономе ко је за то крив“ (Санудо, III, 413). Ова се вијест о Ђурђу „обично узима као година његове смрти“ (Ковијанић, *Помени*, I, 147). Ђурђе је, по њему, посљедње године живота „провео заточен у Анадолији на своме имању ('спахилуку') које је добио по ослобођењу из цариградског затвора“. Ето докле иде машта. Нити је спахија могао да буде заточен, само зато што је спахија, нити је Ђурађ био у затвору. Кад је ишао у Стамбол, или када је упућен тамо, тражио је државну управу коју је двије године држао његов брат Стефан а касније други брат Станиша, под условима који су тада били могући. Ако се Византија није могла опријети Мехмеду Освајачу, још мање је то могла мала Црна Гора. Лако је схватити разлику између домаће управе, уз обавезу плаћања данка, и стране окупације. Дубровник је плаћао данак Турцима. Од 1526. до 1808. „Дубровачка Република признаје и турско врховништво“ (*Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980, 118).

Када читамо записе и архивску грађу о Ђурђевој кочоперном понашању у Венецији и Равени, кад знамо да је од ујака Константина могао да добије само подршку за крсташки рат против Турака, не можемо претпоставити да се тај немирни дух одједном помирио са свим и скрасио у папучама. Зато се одлазак на Родос мора акцентовати као загонетка.

Са витезовима Родоса имао је пословних веза Божидар Вуковић, али, колико знамо, тек 1536. године (А. Сковран, *Зограф* 7, 83). Међутим, он је много раније имао тајних мисија управо у Турској. Ко зна, можда ће се једном установити нека веза између Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића на тим странама!

На основу бројних докумената у Которском архиву у којима се повлаче предмети Ђурђевој жене Јелисавете која тражи наплату дугова, Ковијанић закључује да је Ђурађ жив све до 1514. године, јер се до тада у документима не помиње као мртав, што је иначе редовна нотарска пракса. Да није више у животу биљежи се у Котору

тек 1519. године. Зато Ковијанић погрешно закључује да је Ђурађ Црнојевић умро између 1514. и 1519. године. Тако је завео и друге научнике, којима је иначе познат Санудо, а познато је да Санудо јула 1514. пише: „Дође у Колегиј гласник црногорског санџак-бега Црнојевића, брата онога покојника што се оженио од Ерица. Овај господин је обновио његову државу и постао је санџак у близини Котора“ (Valentinelli, 418). Ову вијест о смрти вјероватно је донио баш тај гласник, па нам не изгледа случајно да је баш тада и преведена Ђурђева *Опорука* с нашег на талијански језик! Дакле, не може се тврдити да је Ђурђе умро између 1514. и 1519, кад знамо да је мртав 1514. Само што не знамо да ли је умро тада или раније! Све док не сазнамо нешто више о Ђурђевим посљедњим годинама не можемо ни завршити његов портрет, који умногоме зависи од понашања послје 1500. године.

Јелисаветин лик није занимао истраживаче. Зато се морамо подсетити неких чињеница. У Црној Гори је била свега 6 година. Када је напуштала Цетиње, није се радовала што бјежи од турске опасности и неудобног живота већ је лила сузе, што Ђурађ посебно акцентује у *Опоруци*. Друго, својој жени, Талијанки, која је била на Цетињу, понављамо, само шест година, он пише опоручно писмо на нашем језику. *Опорука* се, природно, у Италији мора превести, како би суд могао по њој да поступи. Но крајичак наде да ће ипак стићи да он сам прочита то писмо, наводио га је и на многе изливе њежности који нијесу могући у правном акту. На коверти је написао да она то писмо не отвара, док он не дође, што значи да га отвори ако сазна да га више нема. Ко је могао да јој помогне у читању интимног писма? Ђеца? С Цетиња су пошла као веома мала. Неко и у наручју или колијевци. Неко се можда родило и у Венецији. Дакле, рачунао је с тим да ће она моћи да га „проштије“. Уз ова два детаља иде и трећи, изван временског оквира ове књиге. Јелисавета моли 26. XI 1503. „да јој се дају средства да преживи или пропусница да оде у Будву где њен супруг има одређена имања“ (di andar e star a Budua, dove suo marito a certa intrada“). Ова Санудова информација је јасна. Она је спремна да оде и живи у Будви, на имању свога мужа. Када се све то повеже долази се до јасних индиција да њена приврженост Црној Гори није искључиво обавеза супруге њеног бившег владара.

Није ли занимљиво да Јелисавета тражи да иде у Будву, управо онда када је могла да сазна да је Ђурђе пребјегао из Турске на Родос? Зар је нелогично мислити да је она рачунала да се из Будве пребаци на Родос?

Да је Јелисавета знала наш језик потврђују и писма која јој пише ђевер Станиша, Скендер-бег Ивановић.

Станиша није писао да би мучио своју снаху превођењем већ зато што је само на своме језику могао да нађе прави израз и интонацију. Осим тога језик је дио поруке, а његов хришћански орнамент такође.

145. 1500, октобар. – Владари су се склонили ће је ко могао, али је остао народ и његов међуплеменски збор, кроз који се остварује народна самоуправа и чува јединство територије независно од граница. Да је *збор* као правна установа био много раније познат Млещима, доказује чињеница да се тај израз не преводи, не само у Сануда 1500. године (*sboro*) већ ни раније, 1454, када је било ријечи да се Спич поврати паштровском збору („*che la contrada di Spizza sia restituita allo sborro di Pastrouich*“ (Чремошник, *Которски дукали*, 169). И. Божић (*Немирно Поморје*, 117) налази још раније помен збора као правног термина који се не преводи а то је из 1431. године – „*sborum Pastrovichiorum*“! У овом правцу није било посебних истраживања па се не зна кад је први пут забиљежен црногорски збор. Иначе, *збор*, као *збор главара* или *општи збор* (*опшес ропули congregantes*) налази на више мјеста у Дукљанина. Збор главара види се у вријеме када се Михаило и Саганек заклињу пред главарима да ће брату Радославу поштовати његова права. Даље, народ је послао у Дубровник изасланике да доведу Силвестра као насљедника краља Прелимира, па га постављају за краља. То може само врховна државна власт! А кад је умро Бодин, који је био и цар и краљ, *збор* није прихватио његова сина као насљедника, због злочина његове мајке Јаквинте, па је поставио за краља Бодиова брата Доброслава. Такође, *општи збор* је и касније поставио за краља Владимира, унука краља Михаила. Пошто су племена постојала и у вријеме Краљевине Војислављевића (XI, XII вијек) и у вријеме Црнојевића, нема никакве логике тврдња да су та племена нестала па поново настала. Она су се само мијењала из родовских у тери-

торијалне организације. А ако постоје племена, мора да постоји и нека власт која им служи за споразумијевање и обједињава их. А управо о таквоме збору и пише Санудо. Они су се састали да одлуче – што ће да чине. А тако је било и касније. Нелогично је писати да у XVI вијеку није у Црној Гори било никакве домаће власти.

НАПОМЕНЕ УЗ ЛЕГЕНДЕ

1. Мотив волујске коже која се изреже у танке кајишеве може се наћи на разним мјестима и може да буде књишког поријекла. Исти мотив налазимо и овђе у легендама 2. и 3.

2. Ова је легенда један од примјера народног етимологисања, које је било у моди и међу научницима, од Порфирогенета, преко нашега Дукљанина до данас. У дефтеру (1485), Вражегрнци су забиљежени као враженегрнци овђе бр. 42.

Примјетно је да се у легендама усталио назив Иван-бег. У народној пјесми „Женидба Максима Црнојевића“ нема тога термина, већ се само помиње Иван и Црнојевић Иво. Мислимо да је синтагма Иван-бег настала касније и да су на то утицали бројни разлози. С једне стране аналогија са Скендер-бег Црнојевић, Скендер-бег Кастриот; с друге чињеница да, када кажемо Иван-бег, одмах знамо ко је то, па се практични мотиви удружују са осталима. Име Иван не може да стоји само. Или му реба додати титулу бег или презиме Црнојевић. Иначе, ни у једном документу из XV вијека нијесмо нашли титулу Иван-бег, без обзира што Млечани пишу Порти да је Иван њихов поданик и заставник (*flambulario*), и то тек од 1489.

3. Занимљива је ова верзија да је Иван Црнојевић, бјежећи из Жабљака, прво мислио да подигне пријестоницу неђе близу оне коју је замишљао и књаз Никола, поред Зете. Иначе, Станислав је историјска личност.

4. Топоними не могу настати случајно. Иван-бегово катуниште у Пиперима несумњиво свједочи да је ту Иван Црнојевић имао катун. Мотив Ивана и виле није овђе усамљен. Види и бр. 10. Радојевић овђе истиче везаност прастарих митских мотива и наших историјских или неисторијских личности и топонима. Ружа коју овђе могу да беру само заручници представља стари „у разним

земљама и народима познати култ дрвећа, о коме опширно говори и Џемс Џорџ Фрезер, наводећи и примјере забране брања цвјетова или грана с одређеног дрвета – изузев у приликама од изузетне важности, за човјека. Тога се обичаја и данас придржавају људи у катунима на Лукавици, заливајући и одржавајући „Иван-бегову ружу“. Ваља истаћи да је и љепота језика у њима дошла до пуног изражаја“ (предговор, 30).

5. Примјер како се природна појава (извор ријеке) веже за једну личност. Народ прво одабере личност (Иван Црнојевић, Вук Дојчевић, Сула Радов) па јој приписује особине, подвиге, духовитост. Примјер с јајетом и сољу везан је и за Дојчевића и за Сулу Радова, а има га и у Дантеовој биографији! О Иванову милоснику Дођевићу – Дојчевићу, осим онога што је забиљежио и искитио Љубиша, и додао Иванишевић (преименујући Дојчевића у Злођевића), има у *Црногорки*, бр. 37, 1884. ова шала:

„Веле људи да је дужде млетачки био велики шаљивчина. Његове су шале биле лукаве заскочице, којима је надмудривао своје комшије. Чујући за Иван-бега да је то хитар јунак, ваљан и мудар владар, да му се диве сви седам краљева, како наши говоре: није му било право, па га шћеде једном посрамити и надмашити својом шалом. Он му пише: пошљи ми *ништа-колач у ништа-торбу по ништа-чојку на ништа-коњу*. Иван-бег се нађе на велико чудо; он се не могаше томе никако досетити. Видећи да ће га Латин надмудрити, прискочи Вуку Дојчевићу, своме вјерном слуги, па ће га запитати: „што ћемо, Вуче? Надмудрише, заскочише“! – „Нијесу, Господару, лако им је доскочити. Пошљи ми *колач од сијерка у торбу од лика на магарцу по домазету*, јер, Господару, у сијерку нема колача, у лику нема торбе, у магарцу нема коња, у домазету – нема чојка.“

Ова се шала може чути и данас, везана за друге личности.

Народ тражи осовину око које ће исплести своју машту. Чињеница да је баш Иван Црнојевић та личност из XV вијека а не нека друга има дубоки етички смисао, јер је запамћен као јунак, па га као таквога слави и Његош у *Горском вијенцу*.

6. Легенда о синовима Разе Калиманова садржи два мотива: мегдан Ивана Црнојевића и „црног Арапина“, преко заступника Петрушиновића, и женидбу његових синова које убијају љубоморне виле. Веза између мотива је у томе што се Разо Калиманов лако одлучује да ризикује живот, јер је стар и има шест синова. На крају је Разо био принуђен да гони и убија виле а са посљедњом се, по наговору Иванову, оженио и добио пород. Све је ово, у ствари, никло из топонима Вилин гроб и Потрк, као етимологисање уобичено у легенду.

7. Град Соко није подигнут за вријеме Ивана Црнојевића, јер га помиње већ његов отац Стефаница у извјештају из 1460. године. Но то не значи да се на истој локацији није могло нешто дограђивати у више наврата. Ђуро Шпадијер дао је у путопису не само опис остатака „Ивановог града“ већ и једну верзију његовог настанка. (Путописи, Луча, књ. 51, приредио Ч. Вуковић, стр. 294–298).

Разумљиво је да Иван Црнојевић није могао да живи у Соколу 32 године, како то тврди Шпадијер. Стари поп Шћепан Косијер могао би бити отац Николе Поповића Косијера, писара на двору Црнојевића.

8. Не вјерујемо да су постојали реални основи за овакву причу јер је Цетиње било на ријеци и није се морало ићи по воду на Врела. Али топоними Ђевојачки вир, Понор, па и Врела, изазивају фабулирање и оно је сконцентрисано око Иванове ћерке. Да је у народном памћењу била нека друга личност, иста би се легенда везала за њу.

9. Радул Влах се помиње и у народној пјесми као „Влашићу Радуле“. Изгледа да је један историјски Радул имао везе с Црнојевићима.¹¹ Врчевићево казивање (*Огранци*, 28), преузето од архимандрита Никанора, да су Турци дали име Влашкој цркви нема основе јер се она тако помиње прије Турака. У повељама су и стећци („мрамори“) гранични пункт. Дакле, није спорно да је Влашка

¹¹ Зоговић (*Антологија*, 436) наводи да је историјско у народној пјесми да је Радул IV (друга половина XV вијека), војвода румунски („влашки“) био одиста ожењен рођаком Ивана Црнојевића“.

црква постојала и 1450. године, како гласи предање, али је друго питање је ли она до тада могла да буде од пружа облијепљеног блатом. Такав тип богомоље одговарао би много старијим временима, када је у Цетињском пољу било више воде од некадашњег језера. Око 1450. лакше је било доносити камен него вадити блато. Датирањем стећка с приказом коњаника на крај XIV или почетак XV вијека читава се грађевина са „мраморима укопаним“ помјера даље у прошлост. Зато се не може искључити ни предање о богумилима који су се ту склонили од прогона из Зете. Богумили из Босне стигли су тек до Луштице (Бргули). Такође се не може искључити ни долазак етничких Влаха на Цетиње.

У Цетињском пољу и подловћенским странама има мноштво топонима влашког поријекла, а по Бјелошима су можда били и Радулови катуни. Тамо је Ердџановић забиљежио. Радулов бријег, Радулове долове, Радулову главицу, Радулову јаму у коју га је, по предању, „бачио“ Вук Бјелошевић. Уз то иду и топоними: Лашор, Гропеза, Бућенела...

С временом се појму Влах додао и појам влах (сточар) тако да се не може приписати етничким Власима све оно што носи њихово име. **10.** Легенда о сну Ива Црнојевића објављена је, као што је наведено, први пут у Паризу 1844, затим у *Danici hrvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* 1845, стр. 39; листу *Neven* (такође у Загребу), 6. I 1853 (Богослав Шулек); листу *Бисер* за 1863 (Емил Чапра). Осим ових препричавања легенде постоји и њемачки текст аустријске сликарке и књижевнице Марије фон Турнберг (Marie von Thurnberg) која у новели из црногорског живота прича о путовању неког младог Тршћанина по Црној Гори (*Ein Abenteuer in Montenegro, Triest*, 1852, 269–280) и одјеку који се чуо као грмљавина. Овај путник, Роберт слуша објашњење неког горштака, да је то „глас Ива, нашег праоца, који спава у тајанственој пећини и од времена до времена говори својој дјечи да ће се пробудити у прави час, да са њима извојује Котор и сиње море“. Љ. Кланчић која је у ГЕМЦ, II, 239–295 објавила о овоме корисне информације, сматра да је у основи свега овога народна пјесма, са мотивом коришћеним у пјесми о сну Марка Краљевића на Урвини планини и да је информација могла да се прошири на њемачком подручју преко Вука Караџића. Занимљиво је Шулеково тврђење у *Neveni* да је „Иван Црнојевић био на гласу

са свога јунаштва ал' и са своје несреће: он је црногорски Краљевић Марко..." Најопширније је у нас ову легенду изложио Емил Чакра. Зна се да је Чакра био у Црној Гори 1858. године. Чакра употребљава сличну формулацију као и Караџић, то јест да Иво Црнојевић „јоште и данаске живи у тако живој успомени код свои земљака, као да је јуче преминуо, а не пре четири века“. Занимљиво је и оно што Чакра даље вели: „Кад муња севне и гром загрми, Црногорац вели: љути се Иво; кад је сува година, па по дугом времену једном и дажд удари, онда опет вели: пропиштао Иво Богу под престољем гледајући муку сиротиње, те је небо сузе проронило; ако се Црногорац куне, то се куне душом праћеда Ива; ако му је увређено право, то он призива њега из пећине да правду изрекне, јер он тврдо држи да Иво није преминуо, но се ка и Краљевић Марко жив у пећину уклонио, док не куцне одсудни час, те да прогони Турке из своје лепе постојбине; кад ветар кроз брда запишти, онда Црногорац вели: сада Иво мача оштри. Имаде Црногораца и данаске, кои потврђују да га виде сваког Ђурђева шетати по развалинама града Ободника више реке Црнојевића, којег он сагради... Он живи у тој успомени код свог народа, као што и данаске јоште сачува у себи спомен моравски народ свога великога Сватоплука, чувајући и у пословици његово заслужно име, говорећи: „Svatopluka hledati?“.

О Ивану Црнојевићу у народном предању види чланак Ј. Вукмановића у *Библ. вјеснику* XI, 3, 1982, 57–61.

Вукић ПУЛЕВИЋ & Новица САМАРЦИЋ

ИВАН ЦРНОЈЕВИЋ У ЦРНОГОРСКОЈ ТОПОНИМИЈИ*

О црногорском владару Ивану Црнојевићу (1465–1490) остала су бројна свједочанства у историји, поезији и народној традицији, народним пјесмама, легендама и бројним топонимима. Црногорци су вјековима држали у памћењу и славили свога заслужног господара. У овоме прилогу сакупљена су, убицирана и обрађена 84 топонима именована по Ивану Црнојевићу. По њему су називани извори, ријеке, шуме, виногради, путеви и пролази, пећине, утврђења, дворови, цркве, млинови, риболови, камене столице на брдима, ловишта и катуну и торине...

Топоними који носе име Ивана Црнојевића, као и легенде о њему, заступљени су на читавој територији државе којом је управљао. Природно је да је њихова највећа концентрација на гравитациономе подручју Жабљака и Цетиња, који су били пријестони градови. Бројност топонима је велика и на подручју Бјелопавлића, где је Иван имао своја имања, али треба објаснити разлоге велике заступљености легенди и топонима на простору од Орјена, преко Грахова до Бањана и Бијелих Рудина. Ротковић Р. 1984: 179 говори о појави Црнојевића у Дробњацима, што има потврду и у топонимима Иванбегов катун, Иванбегова ружа и Иваново бројило, на планини Лукавици која се налази на граници према Дробњаку. Вешовић Р. Ј. 1935: 81 истиче како је значајно „да се Васојевићи рачунају као саставни дио митрополије Црнојевић“, а према народној пјесми држава Иван-бегова простира се од „тог мора до зеленог Лима“ (Вукмановић Ј. 1982: 57). Ови подаци по-

* *Lingua Montenegrina*, 2, Цетиње, 2008, 41–50. Рад је узет одатле због неких допуна. Иначе, претходно је штампан у часопису *Doclea*, 4, ДАНУ, Подгорица, 2003, 173–188. Пренијели смо и посебан списак извора који иду уз овај рад и не улазе у општи преглед литературе.

тврђују велику ширину ареала топонима и легенди везаних за име црногорскога владара. У неколико случајева легенде иду и много даље од границе црногорске државе тога доба. Тако је у Бањанима створена легенда да је Иван планина код Сарајева добила име по Ивану Црнојевићу, а иселени Црногорци за истога владара вежу и топоним Ивање код Пријепоља, што је такође легенда и секундарно именовање.

Половином XIX вијека Црногорци су били толико опсједнути легендом о Ивану Црнојевићу да је Вук Караџић (1969: 18) забиљежио „Успомена на Ивана Црнојевића у Црној је Гори још и сада тако свјежа, као да је јуче владао“.

Урбанизацијом Црне Горе, миграцијом и социјалним промјенама губе се многа народна знања из прошлости, па тако и легенде и топоними које, због сурових историјских прилика и недостатка научних институција, Црногорци нијесу могли благовремено да прикупе и проуче. Зато је наш задатак био да један дио те значајне грађе везане за славнога владара сакупимо и колико-толико спасимо од заборавља. Овим текстом нијесу обухваћени само топоними који су име добили по Ивану Црнојевићу, већ и они који су посредно везани за Ивана или његове потомке.

Иванбеговина – општи назив за поседе Ивана Црнојевића. Сријеће се и као именовање државе Црне Горе тога доба. Караџић Стеф. В. 1969: 18 веже топоним за Ивана Црнојевића на следећи начин: „Добра, којима је обдарио свој манастир, зову се Иванбеговина“. За подручје Ловћена Ердџановић Ј. 1926: 410 забиљежи: „Још да поменемо, да вас комун његушки (т.ј. сав комун његушког племена) у Ловћену народ често зове именом Иванбеговина, а његов главни део у средњем делу Ловћена назива понекад и Иванова алуга... и једно и друго име су успомена на Ивана Црнојевића“. Накићеновић С. 1913: 560 говори о граници „Иван-беговине“ на подручју Љешевића и Грбља.

Иванова држава – назив у неким легендама и списима за Црну Гору из времена владавине Ивана Црнојевића.

Иванове земље – назив за поседе Ивана Црнојевића: Вулевић Ч. 1994: 199.

Иванове међе – односи се на поседе Ивана Црнојевића (Вулевић Ч. 1994: 198). Постоји Иванова међа – њива, ливада, село Копито, Његуши (Р. Љесар – Топоном. фонд ЦАНУ – Подгорица), али није назначено на кога се име односи. Ердељановић Ј. 1926: 537 наводи Иванове међе – у Драгоми долу (Теклићи), уз напомену: „биће да су назвате по једном од предака садашњих Драгомидољана“.

Бигово – насеље и залив у Доњем Грбљу. Накићеновић С.: „некада се звало *Grispuli* (...*Locus Trajectus*), но по Иван Бегу, који је ту обично љетовао, и чија је ово земља била, прозва се Бегово, па отуд касније Бигова – Бигово“. Историчност ове легенде оспорава Стјепчевић И. 1941:86 наводећи документ у којему се назив Бигово сријеће „скоро читав вијек прије Ивана Црнојевића“. Бигово се помиње у повељи Ивана Црнојевића из 1482. год.; године у којој се утврђују границе имања Врањинскога манастира (Ротковић 1984: 55). Информатор Слободан Франовић саопштава да се на полуострву Волујици код Бара налази увала Биговица (локалитет је означен и на топографској карти).

Палача Ивана Црнојевића – у Котору. „Стара палача Ивана Црнојевића, кнеза Црне Горе ... у којој је боравио, када је долазио у град ради своје забаве и ради осталог...“ (Ротковић Р. 1984: 166 – према П. Шеровићу 1952). Проблем ове палаче и њену идентификацију наново је расвјетљавао Рајко Вујичић из Котора.

Кућа Иван-Бега – у Паштровићима. Накићеновић С. 1913: 613: „При мору на Смоквици, за пет минута далеко од Скочиђевојке, гђе има, како предање казује, кућа Иванбегова, којег је 400 Паштровића отпратило одатле до Брчела, када је бјежао пред Балшићима.“

Иванов виноград – „На Малом Хумцу у Миковићима, у Црмници, по локалном казивању, били су његов (Ивана Црнојевића – прим В. П. & Н. С.) двораци и виноград.“ (Вукмановић Ј. 1982: 58).

Иванов двор – у Миковићима, Црмница. Из легенде коју биљежи Радусиновић С.П. 1985: 61: „...и ловачкога двора Ивана Црнојевића на брду Мали Хумац и његових винограда подножјем брда, чије су међе сачуване. Код зидина Ивановог двора постоји бунар, који је затрпан.“ Топоним биљежи и Вукмановић Ј. 1982: 58.

Иван поље – локалитет у селу Бериславцима, Зета. Легенду биљежи Јовићевић А. 1926: 391: „Мјештани причају да је то била својина Ивана Црнојевића... Тврди се да је Иван имао у Бериславцима и Гостиљу пространа своја добра и све их поклонио Врађинском манастиру“. Радусиновић С.П.1991: 86: цитира Љ. Стојановића за Бериславце: „Можда је ово село у старини било најнапредније и главно мјесто зетске властеле. По предању ту је Иван Црнојевић имао своја добра, ту се и данас једно мјесто зове Иван Поље.“

Иванова ока – мочвара у селу Бериславцима, Зета (Стаматовић 1994).

Диван (Ивана Црнојевића) – узвишење у селу Грбавцима, Зета.

„Некада је ту била престоница Ивана Црнојевића. И сад постоји камена столица – престо.“ (Стаматовић Р. 1994: 110). Стара зидина на једном узвишењу у северном дијелу Грбаваца, Зета (информатор: Р. Радуновић, Топоном. фонд ЦАНУ) на међи села Лекића (Радусиновић С. П. 1985: 478). „Говоре да је Иван Црнојевић проводио лето на Дивану, а зиму на Жабљаку један природни столовати камен на коме је Иван седео и гледао на Зету. Заиста је са Дивана необично леп поглед на Зету, кучке и малисорске планине“ (Јовићевић А. 1926: 385).

Диван град – село Ботун, Зета. По легенди, на атару садашњег

Ботуна, у Диван граду, рођен је Иван Црнојевић, због чега је Сабор Зете 1934. године одлучио да село добије ново име Иван бег. Послије пада Зете, напуштени Диван град је запојела породица Пиранића, по којој је ово мјесто касније названо Пиранићи (Пеличић И. 1997: 25, 177).

Иван бег – село Ботун, Зета. На Сабору Зете 1934. село Ботун је преименовано у Иван бег јер је у њему, по легенди, рођен Иван-бег Црнојевић. Према предању, Црнојевићи су по доласку овђе окренули ток Мораче код мјеста Лакта, ње су били млини и пазариште па је Иван бег (Ботун) остао на десној обали, који је данас добрим дијелом однијела Морача (Пеличић И. 1997: 25).

Мезара Црнојевића – село Пиранићи, Грбавци, Зета; некадашња њива Црнојевића (Пеличић И. 1997: 176).

Бегова Лака – мјесто у страни брда, стјеновито, Грбавци, Зета (информатор: Ристо Радуновић, Топоном. фонд ЦАНУ). Стаматовић Р. 1994: 116 за село Грбавци наводи топоним Бегова локва, као пашњак (напомена: вјероватно треба да стоји Бегова Лака и да је до грешке дошло при преузимању податка од стране Стаматовића – В.П. & Н.С.).

Садови – село Лајковићи, Зетска равница. На атару Садови има доста старих гробова, за које предање каже да потичу из доба Ивана Црнојевића (Пеличић И. 1997: 57).

Грљи (Грели) – Зета. Лајковићи, Митровићи, Српска, Ракића куће, све до 1879. године, звали су се Грљи (Грели) и сачињавали су једно засебно племе, које је имало свој барјак. По предању, у Грљи је (код Змијане) рођен Станко Црнојевић (Пеличић И. 1997: 57).

Иваново кућиште – на локалитету Трмуши, западно од Жабљака (Цеклин), према предању налази се кућиште у којему је рођен Иван Црнојевић, господар Зете / Црне Горе. (Информатор: Ристо Радуновић– Топоном. фонд ЦАНУ).

Ријека Црнојевића – ријека, притока Скадарскога језера. Маројевић Р. 1990: 67–69 претпоставља да се назив усталио од краја XV вијека. Ранији назив за оба тока, кроз Цетињско поље и у доњем току, био је Цетиња вода. Ротковић Р. 1984: 149 (према Ровинском ИИ, 536) износи легенду о постанку Ријеке Црнојевића: „Иван-бег Црнојевић једанпут дође у лов у мјесто звано Обод, и

кад је био пред улазом у једну пећину, из ње је искочио велики дивљи јарац какав до тада није виђен, вас мокар, и почео стресати воду са кострети. Ловци су се загнали на дивојарца и убили га; но истога часа је пећина затутњела и из ње покуљала ријека, тако да умало није потопила све ловце. Од тога доба овђе стално извире ријека.“

Иван-бегов двор – на Ободу. По легенди, на Ободу се у доба Црнојевића налазио Иванов двор и манастир Светога Николе, потчињен Врањинскоме манастиру (Пеличић И. 1997: 157).

Пећина (Иванова) – испод Обода, Ријека Црнојевића. У тој пећини на крилу вилā спава „отац Црногораца, храбри Иво, а виле над њим бдију, па ће се једном пробудити, чим то буде воља божја, да својим љубљеним Црногорцима поврати Котор и плаво море“ (Радојевић Р. 1971: 75).

Иванови риболови (Иванова ока) – Цеклинска ока (а вјероватно и друга). Назив по Иван-бегу Црнојевићу. Прво су припадали Цетињском манастиру, послѣје их узели Турци (плаћан је и порез Турцима). Марко Лопичић скупио је порез и откупио риболове од Турака. Након повлачења Турака поново их узео Манастир. Године 1945. национализована су. (Податке саопштио мр Василије Бушковић).

Риболов Црнојевића – код Сињца, Мало блато, Скадарско језеро, као „...хаса риболов Црнојевића на ријечи Шујици...“ (Радусиновић С. П. 1985: 443, фуснота 2, према турском дефтеру).

Виноград и ливада Црнојевића – код Сињца, Мало блато, Скадарско језеро, као: „хаса виноград Црнојевића... хаса ливада Црнојевића...“ (Радусиновић С.П. 1985: 443, фуснота 2, према турском дефтеру).

Њиве и ливаде Црнојевића – у Горњим Кокотима, Љешанска Нахија. У години 1521. и 1523. за село Десиће (вјероватно се ради о данашњим Кокотима – прим. В.П. & Н.С.) наводе се “хасе” њиве и ливаде Црнојевића (Радусиновић С.П. 1985: 476).

Црква Свете Ћекле – Доња Горица. У гробовима пред овом црквом налази се и по 15–20 лобања. По легенди, ту су укупани војници два сина Иванбега Црнојевића који су међусобно ратовали за превласт у Зети (Пеличић И. 1997: 179).

Млини Црнојевића – на ријеци Ситници (притока Мораче), село Бери, код Подгорице. „Предање каже да су ту на Ситници и млини Црнојевића“ (Радусиновић С.П. 1984: 446, фуснота 2).

Поседа Ивана Црнојевића – у селу Бери, Љешанска Нахија. Радусиновић С.П. 1985: 446 (фуснота 2) билежи да су по предању које су му саопштили мјештани села Бера, а које потврђују и турски дефтери, у Берима били поседа Ивана Црнојевића: „хаса виноград Црнојевића... хаса (њиве) Ивана Црнојевића... ливаде Црнојевића“.

Виноград Црнојевића – у Гољемадима, Љешанска Нахија. „Село се као катун први пут помиње 1451. г. По турским дефтерима 1521. и 1523. имало је 31, односно 21 кућу. Тада је у саставу села пописана и хаса виноград Црнојевића – наполицом годишњи приход од 200, односно 150 акчи...“ (Радусиновић С.П. 1985: 473).

Иван-бегови станови – у Припратници, Љешанска Нахија. „Близу Корнета је Припратница, гђе се познају Иван-бегови станови са Црквицом“ (Вукмановић Ј. 1982: 58).

Криви врх (Темељи града Ивана Црнојевића) – изнад Градца, Љешанска Нахија. „На источној страни села Граца, у Љешанској Нахији, а на једном брду које се зове Криви врх, налазе се неке развалине. Овђе је – кажу – Иван Црнојевић намјеравао подићи град, пошто је од Турака узмакао из равне Зете и напустио своју престоницу Жабљак. Брдо је повисоко и врлетно, а к врху му се може прићи само с једне стране и то једном уском путањом. На самом врху мало је ровине и ту се познаје темељ старога зида, око којег се виде велике гомиле отесаног и неотесаног камења.

Када је Иван-бег почео градити – веле – погледао је у најближе баштине села, зване Рупеш...“ (И када је видио како је неплод-

но, прекинуо је градњу.) (Ротковић Р. 1984: 147–148 – према *Књижевни лист*, св. VI, Цетиње, 1901, 208–209).

Виноград Црнојевића – у селу Корнету, Љешанска Нахија. По турским дефтерима из 1521. наводи се “хаса” виноград Црнојевића (Радусиновић С. П. 1985: 481).

Мендула Ивана Црнојевића – у селу Дубова, Љуботињ. „Прича се, да је на Шоћевој главици, на Дубови, била у старо доба једна мендула (= бадем – прим В. П. & Н. С.), коју је посадио Иван Црнојевић, и да је Иван чешће пута љети излазио ту... Када су потурчењаци живјели на Ријечком граду, често су излазили овђе и под овом мендулом држали скуп, на који су долазили Љуботињани“ (Јовићевић А. 1910: 565).

Виноградине (Иванове) – код села Стругари, ће су били виногради Иванови (Јовићевић & Стругар 1902).

Иванов град – други назив за утврђење познато као Соко град. Налази се на обронку између Штитара (Љешанска Нахија) и Косијера – Ђиновића (Ријечка Нахија). Јовићевић А. 1910: 558 биљежи: „помиње се, као и Жабљак, још прије Ивана Црнојевића као један од градова Стефана Црнојевића (Љубић, *Listine*, X. 21. 1453)...“ Вукмановић Ј. 1982: 58 за Иванов град даје податак: „При улазу у град који је био опасан тврдим бедемом, било је дванаест камених столица седишта за градске сенаторе“ и даље истиче да је утврђење подигнуто „као предстража нове пријестонице“. Иначе, локалитет помиње или о њему опширније пише велики број аутора: Шпадијер Ђ. 1895, Јовићевић & Стругар 1902, Мијовић П. & Ковачевић М. 1975, Радусиновић С.П. 1985. и други. Милуновић Л. 2005: VII наводи да је Соко град чувао Црну Гору у другој половини XV вијека, омогућавајући саздање ренесансног Цетиња и појаву црногорских инкунабула. Али послјије пада Жабљака и Обода, Соко град више није могао заштити Манастир, Двор и остала цетињска здања. Ово је здање напуштено и остављено зубу времена.

Иванова црква – изнад воде Вепруље, село Ђиновићи, Ријечка нахија. Ту је по предању била Иванова црква и гробље, од којих има остатака. Мисли се да је на Соко граду био припремљен гроб за Ивана Црнојевића, у тамошњој цркви (Радусиновић С.П. 1985: 156).

Вепруља – вода, село Ђиновићи, Ријечка Нахија. Предање каже да је вода грађена у доба Ивана Црнојевића и да су се ту љети расхлађивале свиње (Радусиновић С.П. 1985).

Иванбегова столица – седиште у камену, у близини Др-тегљата – Косијери, Ријечка Нахија (Рајковић П.Н. 1968: 14). По свему судећи, исти локалитет приказује и Радусиновић С.П. 1985: 220 на илустрацији испод које стоји легенда “Столица” у Орашанима на којој је, по предању, седио Иван Црнојевић. Легенду је допунио усменим исказом Мило Ђурковић из села Косијера: „По легенди, Иван Црнојевић боравио је на Орашанима. Постоји камен у облику столице ђе је седио, а на стијени грб Црнојевића (личи). То зна Владо Митров Радовић (на Главицу). Прича се да се син Иванов утопио у бистијерну (уба) и да је поплочана бистијерна послије те несреће затрпана“.

Црнојевића манастир – задужбина Ивана Црнојевића, подигнута 1484. на Ђипуру, Цетиње. Године 1692. манастир је потпуно порушен, а крајем XIX вијека књаз Никола Петровић на том мјесту подигао је дворску цркву. У данашњој цркви налази се гроб Ивана Црнојевића (што би се такође могло схватити као топоним).

Гувно Ивана Црнојевића – на Цетињу. Карацић Стеф. В. 1969: 47. записује да је на том гувну након смрти Петра I. за господара Црне Горе проглашен Петар II: „Одмах сјутрадан главари обуку његова насљедника у свештеничко одијело и са покојниковим штапом у руци прикажу га народу као новог управљача на гувну Ивана Црнојевића“.

Црнојевића дворца – на Цетињу, близу старог Манастира. Подигао га је Иван Црнојевић 1482. године. Није сачуван (Мартиновић Ј. Д. 1997: 129).

Млин Ивана Црнојевића – на некадашњој ријеци Цетињи, по којој је град добио име (Ротковић Р. 1984: фотографија). Подаци о топониму сријећу се и у другим изворима (нпр.: Вулевић Ч. 1994: 195, као Млини Црнојевића).

Иван-беговичино врело – „На Цетињу, мрком пољу, / Изнад двора кнежевскијех“. По легенди, врело је настало од суза Иван-беговице након што су Турци заузели Жабљак, а Иван се повукао на Цетиње (Петровић Н. 1989 (1937): 13–14 – пјесма „Иван-беговичино врело на Цетињу“).

Бистијерне (Црнојевића) – уз Црнојевића дворца, Цетиње. „Црнојевићи су у непосредној близини Дворца и Манастира саградили своје бистијерне, ради водоснабдијевања, нарочито у ратним приликама“ (Мартиновић Ј.Д. 1997: 134).

Иванова ријека – према запису: Јовићевић А. 1910: 530 „Ни Маријан Болица у свом опису Црне Горе од 1614. г. не помиње Ријеку, што опет значи, да данашње Ријеке није ни било нити је постојала овђе, гђе је данас а Иванова Ријека да је била пушта...“

Иванова ловишта – на Врелима, Цетиње. „На Врелима су Иван-бегови чобани чували стоку, а слуге прале робу. Ту су била и Иванова ловишта на дивљач“ (Радусиновић С. П. 1985: 320).

Иванова корита – познати извор, Долови, планина Ловћен. Карацић Стеф. В. 1969: 18 пише: „Један извор у планини Ловћену зове се Иванбегова корита. У близини се још налазе развалине његовог љетњиковца. Добра, којима је обдарио свој манастир, зову се Иванбеговина.“

Иванова корита – ливаде и пашњак (и насеље у формирању), Долови, планина Ловћен (информатор Р. Љесар – Топоном. фонд ЦАНУ).

Иванбегов љетњиковац – близу Иванових корита, планина Ловћен. Карацић Стеф. В. 1969: 18 записује: „Један извор у

планини Ловћену зове се Иванбегова корита. У близини се још налазе развалине његовог љетњиковца.“

Иванова алуга – главни дио његушког комуна на Ловћену. Ердeљановић Ј. 1925: 41 описује: „то је заиста густа халуга, велика, крупна гора, која хвата четири сата хода ... успомене на Ивана Црнојевића“. Информатор Р. Љесар (Топоном. фонд ЦАНУ) даје два податка: 1) Иванова алуга – шума, катун Кук – Стари станови, Ловћен и 2) Иванова (в)алуга – шума, страна према селу Мајсторима, Ловћен. Да се топоним веже за Ивана Црнојевића биљежи и Вукмановић Ј. 1982: 58.

Иванове рудине – на планини Ловћен. „А на истоку од њега (Језерскога врха – прим. В.П. & Н.С.) су четири извора (и чесме) под именом Иванова корита и до њих Иванове рудине (и једно и друго добило име по Ивану Црнојевићу)“ (Ердeљановић Ј. 1926: 407). Топоним биљежи и Вукмановић Ј.1982: 58: „На ловћенским површима, гђе су се напасала његова стада, по њему су названи Иванова корита, Иванова алуга и Иванове рудине“.

Иванбегова црква – „Остаци једне старе црквице испод врха Ловћена везани су за име Иван-бега док је још боравио у Жабљаку“ (Вукмановић Ј. 1982: 58). За владара се веже и градња цркве у Бјелошима (Цетиње) која је „утемељена у вријеме Ивана Црнојевића“ (Радусиновић С.П. 1985: 93).

Конак – у селима: Очинићи, Бјелоши, Угњи и Врела (код Цетиња). Ту су била коначишта у доба Ивана Црнојевића. Постоји легенда да су мјештани ових села снабдијевали дрвима Двор и Манастир на Цетињу.

Понори на Врела – на путу Цетиње – Брајићи. По легенди, на Врела је ишла Иванова послуга и праље да перу робу. Иван-бегови војници силују ђевојку са Угања. Угњи позову Очиниће у помоћ и сукобе се Ивановим војницима. Уграбе Иванову шћер и баче је у понор код цркве на Врела,

Иванова торина – на подручју Велестово – Барјамовица, Катунска Нахија. По предању ту су биле торине Иван-бегове (Пејовић П. 1989). У истоме раду Пејовић П. наводи локалитет Иванове торине као ливаду, пашњак, шуму и њиву на подручју Чева. Занимљиво је да Пејовић П. 1989. за подручје Велестово – Барјамовица наводи још три топонима, за које се може претпоставити да су именовани по Ивану Црнојевићу: Иванова долина, Иванова рупа и Иванов под.

Бегова корита – вода на планини Бијелој Гори, Орјен. „Бегова корита добише име по Иван-бегу Црнојевићу, који је пред навалу Турака овђе нашао уточиште. Он је наредио да се уради извор и да се направи чесма са буковим коритом, да би људи и стока имали воду“ (Kliko S. 1985, u: Pulević V., Vincek D. & Bušković B., 1997: 130–131) Занимљиво је да се у близини налазе и сљедећи топоними (према топограф. карти): Иванов до (на Бијелој гори), Иванова глава (1905, изнад Размућа, Грахово), Иванова глава (1147, изнад Јовичине воде, западно од Дврсника и Драгаља), Иванове ките (1453, у Бајгоровици, између Реовачких греда и Бијеле горе) и Иванов до (у близини Иванове ките у Бајгоровици).

Иванбегова кула – изнад убла “Гарчић”, на Маломе Гарчу, високо изнад Мустеровића (за око 500м). Сматра се да је убао „подигнут за вријеме Ивана Црнојевића, јер су изнад њега зидине Иванбегове куле“ (Радусиновић С.П. 1985: 383). Сличне податке саопштава информатор Момир Марковић: Иванова кула – на врху Малога Гарча. Постоје трагови малтера, остатак осматрачнице.

Иванов лонац – вртача „као кратер“, сада обрасла буквом, испод Бобије, Врх Гарча (информатор Момир Марковић). У загарачком селу Лазарев Крст налази се Иванова гора (Ћупић Д. 1983: 312), а у Мустеровићима Иванова лазина (Ћупић Д. 1983: 352).

Ивановина – дио Бријестова, Бјелопавлићи. Названо, према легенди, по Ивану Црнојевићу (Информатор Блажо Калезић). Шобајић П. 1923: 19, 35,48, 69 између осталог биљежи: „Иван-бег Црнојевић држао је као своје имање село Бријестово у Павковићи-

ма, у његовом крисовуљу, писаном око 1484. године, налазимо границе тога имања“.

Иванова ви(н)штица – у Бријестову, Бјелопавлићи. Названо по вину (ту су били имање и виногради Ивана Црнојевића) (информатор Блажо Калезић).

Ивањ уба(о) (Горњи и Доњи) – на падинама планине Прекорнице према Тополову и Бријестову, Бјелопавлићи. Назван по Ивану Црнојевићу (информатор Блажо Калезић). На топографској карти убиљежен је катун Ивањ убао.

Иванове греде – у Барама Шумановића, Бјелопавлићи. „Кажу по Ивану Црнојевићу да се зову“ (Шобајић П. 1923: 68). На топографској карти 1:25000 топоним Иванове греде лоциран је источно од села Шобајића.

Млини Ивана Црнојевића – у селу Дреновштици, Пјешивци. Шобајић П. 1923: 158 биљежи: „По дну села на Слапцима су били млини господара зетскога Ивана Црнојевића“. Ротковић Р. 1984: 67 цитира дио из Оснивачке повеље Цетињског манастира из које се види да је Иван Црнојевић поседовао више млинова: „и приложих витао воденични на Ситници, и у Пјешивцима два витла на врх Зете, и Јаз према Слапцима. Кома каже представник црквени, нека држи Јаз са црквом напола. Још приложих једну воденицу моју горњу на Врелима.“

Иванбегово точило – у Стубичком крају, Пјешивци (Петровић Д.1972: 65, Радусиновић С.П. 1985). Информатор Јово Вучинић (Топоном. фонд ЦАНУ) казује да се ради о стази за ваљање дрва, и да назив потиче од имена некадашњег власника Иван-бега.

Иванбегов прогон – у селу Стубичком крају, Пјешивци. Информатор Јово Вучинић (Топоном. фонд ЦАНУ) биљежи: „Пролаз у кланцу, или између брда. Према мјесном предању, Иван-бег је

љети изгонио стоку на испашу на планину Будош. Могуће је да овај назив отуда потиче.“

Иванбегов пут – у Стубици, Пјешивци (Петровић Д. 1972: 63). Информатор Јово Вучинић (Топоном. фонд ЦАНУ) биљежи: „Иван-бегов пут – пут уз планину Будош. Према казивању, тим путем је љети Иван-бег изгонио стоку на испашу. Село Стубички крај“.

Иванбегова пећина – „јужни крај Никшића“ (Радојичић Б. 1982). Информатор Јово Вучинић (Топоном. фонд ЦАНУ) топоним лоцира: „крашка пећина у планини Будош – неиспитана. Назив потиче од имена Иван-бега. Село Стубички крај“.

Иванова градина – брдо у страни поља велимскога, Велимље, Бањани. Топоним биљежи Томић С. 1949: 292, 343, али не каже по којем Ивану је назван. С обзиром на то да је у питању “градина” могуће је топоним повезати за име Ивана Црнојевића, који је доста заступљен у легендама с подручја Бањана. Топоним Иванова градина записан је и за село Кленак, које се налази западно од Велимља, па се може претпоставити да се ради о једном истом локалитету.

Иванова градина – бријег у селу Кленак, Бањани. Информатор А. Баћовић (према Гојку М. Килибарди, Топоном. фонд ЦАНУ) биљежи: „Не зна се по коме је Ивану добило назив. Постоји легенда да је туда некада ратовао Иван Црнојевић са баном Пилатом.“

Иванбегово бројило – у селу Доње Црквице, Опутна Рудина (информатор Мара Тијанић, без назнаке по којему Ивану је топоним добио назив). Могућа је претпоставка да се ради о Ивану Црнојевићу, пошто о њему постоји доста легенди у Бањанима и Опутној Рудини.

Иваново бројило – стијена с уским пролазом у Гацковим гредама, планина Веља Лукавица. Ту су, по легенди и народној пјесми, чобани Ивана Црнојевића пребројавали стадо од 300 оваца (информатор Војица Радевић, село Ожези, Пипери).

Иванбегов катун – катун на планини Вељој Лукавици (општепознати топоним, забиљежен и на топографским картама). „За овај катун су ми причали Пипери, да је катун Иванбега Црнојевића, па га тако зову“ (Ердељановић Ј.1911: 272). „Под Вељим Ждријелом је катуниште Иван Бегово, за које се прича, да је на њему заиста био катун Ивана Црнојевића“ (Ердељановић Ј.1911: 469).

Иванбегова ружа – на Иванбеговом катуну, планина Веља Лукавица. „Ту показују и једну ружицу, цбун од руже, на врх једног крша, за коју мисле да је остала од Иван бега и коју због тога чувају“ (Ердељановић Ј. 1911: 272). По легенди коју је саопштио информатор на терену, ружу је засадио Иван Црнојевић на великој каменој громади (валчу) изнад гроба своја два сина које је на том мјесту усрртила змија отровница. По легенди коју је објавио Радојевић Р. 1971: 77, вал на средини катуна по Иванову наређењу донијели су чобани уз помоћ његове посестрине виле, а ружу која ту расте, донио је Иван-бег са пријестоног града Жабљака. Забрањено је браће руже, једино је могу брати заручници.

Иванови вртови – на црквеној међи – из „Морачке повеље“ (Шекуларац Б. 1987: 127). Иванова вртла – из дукљанско-зетских повеља (Шекуларац Б. 1987: 241).

Иван планина – планина у Босни. Килибарда М.Г. 1976: 51–52 саопштава легенду о Синђелији, сестри Ивана Црнојевића, која је била удата за бана Пилата Рушевића, који је живио испод Обљаја. Село се по њему зове Пилатовци. У свађи Пилат осакати лице Синђелије. Иван пође с војском на зета, присили га да поврати Синђелију, а потом пођу у заједничко војевање према Сарајеву. У Бањанима кажу да је по њему названа Иван планина.

Ивање – село у долини Лима, узводно од Пријепоља, Србија. Пејатовић 1986 (1902): 90 пише: „По народном причању Пријепоље најпре није било где је данас него десно уз Лим, у поширој корутини Ивању. Овде је њиме за дуго господарио некакав Иванбег, па се по њему звало Ивање поље. После његове смрти варош

се изместила на данашње место, ваљда да би била ближе главном друму. Пре је дакле било поље, па је отуд и дошло име Пријепоље“. Даље, на стр. 133 Пејатовић биљежи: „Ивање – по некаквом Иван-бегу чије је било цело село“. Сасвим је могућа претпоставка да је, по легенди, назив Ивање дошао по Ивану Црнојевићу на тај начин што су ту легенду створили Црногорци који су се масовно селили низ долину Лима у правцу Србије. Низводно од Пријепоља налази се село Кучин, за које исти Пејатовић 1986 (1902) каже: „Кучин – по старом месту (Кучи) одакле су се доселили садашњи становници тог села“. Иначе, на стр. 102–131 Пејатовић на исцрпном табеларном прегледу становништва Средњег Полимља даје велики број примјера о насељеницима из Старе Црне Горе.

Машула – бунар, на путу од Маркова дола к Улићима, Ријечка Нахија. „Прича се да ју је градила Мара Ивана Црнојевића“ (Јовићевић А.1910: 446). Овај топоним забиљежили смо и у Бјелопавлићима (поток који с источне стране дијели село Јеленак од села Луке и Сиге), али нијесмо наишли на легенду која говори о настанку овога топонима.

Марина главица – у Доњем крају, Цетиње. „Место на коме је насељено братство Почечи зове се Крстова главица, а на коме су Деље: Марина главица. Ова је друга главица, причају, добила име по Мари Иванбеговици (жени Ивана Црнојевића): Мара је имала слушкињу, коју је много волела, па кад је удала за претка данашњих Деља, начини крај Дељине куће за себе ладњак, те се по томе цела главица прозове Марина главица“ (Ердељановић Ј. 1926: 242). У цетињском Доњем крају Ердељановић Ј. 1926: 140, 670 наводи топоним Марин студенац, а на ширем простору Катунске Нахије и слједеће локалитете: Марина рупа – у Врљерогу, Цуце (стр. 140, 670), Марина рупа – у Петровом долу, Теклићи (стр. 525) и Марина долина – у Трњинама, Цуце (стр. 661–662). Ердељановић не тумачи поријекло имена ових локалитета.

Ђурђевац – на северној граници Мајстора, Ловћен. Претпоставља се да име потиче од Ђурђа Ђурашевића – Црнојевића, оца Стефанице Црнојевића (ИЦГ,2,2,50)

Ђурђева главица – у предјелу се Мирца, Његуши. Пешикан М. 1985. препоставља да име потиче од Ђурђа Црнојевића.

Ђурђево брдо – у селу Сеоцима, на путу: Ожези – Сеоце – Радовче, Пипери. Ту је, по легенди, долазио и одмарао Ђурђе Црнојевић. Ту су добро рађале кртоле и урметин, па је господар благословио бербу (легенду саопштио Јеврем Брковић).

Ђевојачки вир – мјесто на Ријечи Црнојевића. По предању, кћер Ивана Црнојевића ускочила је у понор на Врелима код Цетиња, а њена рука с прстеном (са знаком Ивана Црнојевића) нађена је код Ријеке Црнојевића. Тако је то мјесто названо Ђевојачки вир (Ердељановић Ј. 1926: 755, Радојевић Р. 1971: 74).

Манастир Иванова Црква – Божидар Вукчевић према дефтеру за Скадарски санџакат (*Selami Pulaha: Defteri i regjistrimit te sanxhakut te Shkodres i vitit 1485*, I, Tirane 1974.) између осталог наводи следеће: “Манастир Вирања (Врањина) на острву у Скадарском језеру. То је фамилија (братска заједница). Куће 2.; Манастир Старџик Горица. У поседу старјешине (*ssipermendura*). Лежи на острву. Кућа 1.; Црква Светога Ђорђа. Куће 3.; Манастир Пречиста, а зове се исто и Морачник. Куће 2.; Манастир Иванова Црква; Манастир Радимога Горица – уништен и напуштен. Манастир Камник уништен и напуштен. Манастир Алекси Андреа, уништен; вани дефтера.” (www.montenet.org)

Камник – Врањина. Овђе су се, према предању, истражили сватови Максима Црнојевића (Пеличић И. 1997: 154).

Мрке – село у Пиперима. „Неки још казују да је Мркоје, према данашњих Мрка, био зет Ивана Црнојевића и да је из Мркојевића побегао овамо у Пипере“ (Ердељановић Ј. 1911: 352). Постоји опширнија верзија ове легенде, која се први пут сад публикује: Каже се да су Мрке од Мркоја, а да је овај оженио шћер Иван-бега Црноја, који је био веома иједак што за зета има “дивљега јарца из дивље горе”. Кад је након десет година Иван-бег дошао да обиђе шћер, ова му је усугла отров у постављени ручак. Иван-бегу је било

криво што “дивљи јарац из дивље горе” има да метне пред svakим по ваган и кашуку, а затим каже Мркоју – ти први почни да једеш и дади ђеци, па ћу ја послуже тебе. Поцркаше Мркоје и ђеца. Жена Мркојева је, ипак, била ђетиња и родила је сина. Иван-бег је повео дијете са собом и држао га док није напунио 16 година. Дијете га је звало “тата” а не “ђедо”, јер није знало за оца. Иван му послуже каже да му он није отац, него ђед, и да треба да се врати у Мрке ђе му је очевина. Дао му је слугу који се исто настанио у Мркама. Сад се у Мркама не зна ко је од сина Мркојева, а ко од његова пратиоца. За плочу на гробљу на Поцичу у Доњим Мркама каже се да је гроб Мркојев и његове ђеце. Кад је један Радоњић маљем отворио тај гроб, виђене су три главе, једна велика – Мркојева, и двије мале – његове ђеце. Извише гробља на висини од око 100 метара налази се тврђава за коју се каже да је Мркојева кула. (Легенду саопштио Ананије Нано Новаковић, село Мрке, 2.1.1993).

За ширу околину Цетиња (Катунску Нахију, Ријечку Нахију и др.) евидентирали смо више топонима који у својој основи имају лична имена Иван и Иво, али се нијесмо срели и са легендама или другим доказима, које би те локалитете везивали за име Ивана Црнојевића. Међутим, могућност да се неки од тих топонима може односити на име црногорскога владара је велика, јер је управо на тим просторима Иван Црнојевић имао своје поседе, куће, млинове, градио утврђења, граничио и поклањао имања, пресуђивао у имовинским споровима, водио борбе с непријатељем и др. Наводимо неке од таквих топонима: Иванов лаз у селу Дуги До, Његуши (Ердељановић Ј.1926: 361); Иванов бријег – камењар и пашњак у Дугом Долу, Његуши (Р. Љесар, Топоном. фонд ЦАНУ, Подгорица); Иванова кућишта – њива, село Врба – Кнеж До, Његуши (Р. Љесар, Топоном. фонд ЦАНУ); Иванова међа – њива, ливада, село Копито, Његуши (Р. Љесар, Топоном. фонд ЦАНУ); Иванова њива – земља „за Вељом буквом“, Бјелоши, Цетиње (Ердељановић Ј. 1926: 276); Иванова ржина – пашњак, шума, село Загреда, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иванов сенокос – у селу Загреда, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иванова лазина – у селу Марковина, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иванови поди – у селу Марковина, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иваново гувно – у Малошином Долу, Бјелице, Катунска Нахија (Радусиновић С.П. 1985: 210);

Иванова главица – на граници Чева, Катунска Нахија (Радусинових С.П. 1985); Иванова алуга – заселак („била алуга па искрчена“), Убли Чевски, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иванова гумна – у селу Ластва Чевска, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иванов крш – у селу Ластва Чевска, Катунска Нахија (Пејовић П. 1989); Иванова гора – забран, ливада, село Лазарев Крст, Загарач (Ћупић Д. 1983: 352); Иванове лазине – забран, село Мустеровићи, Загарач (Ћупић Д. 1983: 352); Иванова рупа – забран и вртача, село Ђуричковићи, Горњи Загарач (Ћупић Д. 1983); Ивањ до – у селу Горњи Ораховац, Бока Которска (Накићеновић С. 1913); Иванова долина – у селу Милијевићи, Ђеклићи, Катунска Нахија (Радусинових С.П. 1985); Иванове долине – у селу Ржани До, Цуце, Катунска Нахија, „тај се Иван не зна“ (Ердељановић Ј. 1926: 607); Иванове међе – у Драгоми Долу, Ђеклићи, Катунска Нахија, „биће да су назвате по једном од предака садашњих Драгомидољана“ (Ердељановић Ј. 1926: 353); Иванове зграде – у селу Ровине, Цуце, Катунска Нахија (Ердељановић Ј. 1926: 647); Ивањ До – у Језеру, Ђеклићи (Топогр. карта – 1:25000); Иванов бријег – уз село Љешев Ступ, Бјелице, Катунска Нахија (Топогр. карта – 1:25000); Иванова греда (1077) – североисточно од Вујкова ждријела (северно од Горње Ластве Чевске), Катунска Нахија (Топогр. карта – 1:25000); Иванова долина – тераса, Велестово – Барјамовица, Катунска нахија (Пејовић П. 1989); Иванова рупа – Велестово – Барјамовица, Катунска нахија (Пејовић П. 1989); Иванов под – Велестово – Барјамовица, Катунска нахија (Пејовић П. 1989); Иваново гумно – некад мјесто за вршидбу пшенице и ражи, сад обрадиво земљиште и шума, село Чешљари, Цеклин (Ристо Радуновић, Топоном. фонд ЦАНУ); Иванов бостан – некад биле њиве, сад захваћено водом, село Превлака, Цеклин (Ристо Радуновић, Топоном. фонд ЦАНУ).

И на другим просторима Црне Горе постоје бројни топоними који у основи имају лично име Иван и Иво, али са знатно смањеном вјероватноћом за повезивање с именом Ивана Црнојевића. Као илустрацију наводимо неколико примјера: Иванов крш – на југу од Завалског гробља, на међи према селу Потпећу, Пипери (Ердељановић Ј. 1911: 347); Ивање – село сезонско насеље, на путу Никшић – Крново; Иванов до – њива и пашњак, село Доње Црквице, Опутна Рудина (Перућица 1989); Ивова страна – ли-

вада и пашњак, село Сомина, Бањани, „по некадашњем власнику Иву“ (Ж. Ђурковић, Топоном. фонд ЦАНУ); Иванове долине – њиве („вјероватно су име добиле по неком Ивану“), село Миљанићи, Бањани (Г.М.Килибарда, Топоном. фонд ЦАНУ); Ивановина – пашњак, ливада, село Подврш, Бањани („по неком старом Ивану“) (Б. Копривица, Топоном. фонд ЦАНУ); Иванова вода – у селу Присојни Орах, Пива (информатор Мара Тијанић); Иваново катуниште – букова шума између Ораха и Ковача, Пива (информатор Мара Тијанић); Иваново колибиште – у селу Смријечно, Пива (информатор Мара Тијанић); Иван главица (1634) – у Добром долу, планина Дурмитор (топограф. карта); Ивање – село, Бихор, Бијело Поље (топограф. карта); Ивањско ждријело – североисточно од села Ивања, Бихор, Бијело Поље (топограф. карта); Ивањски крш (1180) – северно од села Ивања, Бихор, Бијело Поље (топограф. карта); Иванов бор. (926) – у селу Бабун (Полица), Бихор, Васојевићи (топограф. карта); Иван Поље – у Велици, Плав (Вешовић Р.Ј. 1935); Иваново Поље – југоисточно од Зекавице, Коријен, Пљевља (топограф. карта).

Литература

- Брковић Ј. 1992: *Монигрени* (роман). Витограф, Ријека. (Легенде о Ивану Црнојевићу на стр. 68–73).
- Ђупић Д. 1983: *Ономастика Загарача*. – Ономатолошки прилози, ИВ. САНУ – Одељење језика и књижевности, Београд, стр. 345–387.
- Ердџановић Ј. 1911: *Постанак племена Пипера* – етнологска расправа. Српски етнографски зборник, XVII, Београд. (Репринт 1981).
- Ердџановић Ј. 1926: *Стара Црна Гора* – етничка прошлост и формирање црногорских племена. СЕЗБ, XXXIV, Београд. (Репринт 1978).
- Хасерт К. 1996: *Црна Гора* – Књ. ИИ, Прилози и расправе (пријевод). ЦИД, Подгорица.
- Јовићевић А. 1898: *Иванов град у Црној Гори*. «Босанска вила», 13/1898: Бр. 21: 322–323; Бр. 22: 399–340; Бр. 23/24: 356–357. (Преузето из цитиране литературе).

- Јовићевић & Стругар 1902: *Слике из прошлости Црне Горе*. Загреб. Јовићевић А. 1910: *Ријечка Нахија у Црној Гори*. – СЕЗБ, Београд, стр. 387–835.
- Јовићевић А. 1926: *Зета и Љешкопоље*. – СЕЗБ, XXXVIII (23), Београд, стр. 253–594.
- Карацић Стеф. Вук 1969: *Црна Гора и Бока Которска* (пријевод), Нолит, Београд.
- Килибарда М.Г. 1976: *О постанку неких топонима у Бањанима и Грахову*. – Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, 2, Титоград, стр. 47–52.
- Клико С. 1985: *Бегова корита и Јастребица у Бијелој гори и на Орјену*. У: Пулевић В., Винчек Д., Бушковић В. 1997: *Црногорске планине, Подгорица*.
- Маројевић Р. 1990: *Из ономастичке историје (1–2)*. – Ономастички прилози, књ. XI, Београд, стр. 67–69.
- Мартиновић Ј.Д. 1997: *Туга Феникса – мирнодопска деградација*
- Цетиња, Цетиње.
- Милуновић Ј. 2005: *Посљедња одбрана Црнојевића*, “Вијести», Арс, 28. мај 2005, стр. VII
- Накићеновић С. 1913: *Бока – антропогеографска студија*. – Етнографски зборник, књ. 20, Београд. (репринт Херцег-Нови, 1982).
- Пејатовић Т. 1986 (1902): *Средње Полимље и Потарје* – антропогеографска испитивања, Пљевља. (репринт првог издања: Мркојевић П.: *Средње Полимље и Потарје*, СЕЗБ, књ. IV, Београд, 1902).
- Пејовић П. 1989: *Микротопонимија Озринића*. – Ономатолошки прилози, САНУ, књ. X, стр. 559–566.
- Пеличић И. 1997: *Записи о Зети. Насеља – становништво – традиција*. Приредио Војислав И. Пеличић, Сабор Зете, Голубовци – Београд.
- Перућица Р.К. 1989: *Опутна Рудина – грађа за проучавање мог завичаја*, ИТП Траг, Београд.
- Пешикан М. 1985: *Имена из ловћенског села Мајстора*. – Ономатолошки прилози, САНУ, књ. VI, Београд, стр. 1–20.

- Петровић Н. 1989 (1937): *Цјелокупна књижевна ђела краља Николе I*. Универзитетска ријеч, Никшић (репринт издање: Подгоричка Зубља, 1937. Приредио Д. Вуксан).
- Петровић Д. 1972: *Микротопонимија Горњих Пјешиваца и Броћаница*.– Прилози проучавању језика, књ. 8, Нови Сад, стр. 47–70.
- Радојевић Р. 1971: *Вилина гора* – антологија црногорских легенди. Графички завод, Титоград.
- Радојичић Б. 1982: *Никшићки крај – савремене регионалногеографске трансформације*, Никшић.
- Радусиновић С.П. 1985: *Насеља Старе Црне Горе – Посебни дио*. САНУ, Посебна издања, књ. DLXII, Одељење друштвених наука, књ. 92, Београд.
- Радусиновић С.П. 1991: *Становништво и насеља Зетске равнице од најстаријег до најновијег доба*. I, II, Никшић.
- Рајковић П.Н. 1968: *Племе Косијери (1439–1945)*, Цетиње.
- Ротковић Р. 1984: *Саздање Цетиња – извори и легенде*.– Лексикографски завод Црне Горе, Титоград.
- Стаматовић Р. 1994: *Ономастика Зете – Систем имена у Зети*. “Филип Вишњић”, Београд и Сабор Зете – Голубовци.
- Шекуларац Б. 1987: *Дукљанско-зетске повеље*. – Историјски институт СР Црне Горе, Титоград.
- Шобајић П. 1923: *Бјелопавлићи и Пјешивци*. – СЕЗБ, књ. XXVII, Насеља и порекло становништва, књ. XV, Београд. (репринт: ЦИД, Подгорица, 1996).
- Шпадијер Ђ. 1895: *На Ивановом граду* (Соколу), У: Вуковић Ч.
- 1976: *С прага у свијет*, Луча, Титоград, стр. 283–299. (Прештампано из “Гласа Црногорца”, бр. 44, 45, 46).
- Томић С. 1949: *Бањани*. САНУ, СЕЗБ, LIX (31), Београд, стр. 277–300..
- Вукмановић Ј. 1982: *Иван-бег Црнојевић у народном предању*. «Библиографски вјесник», XI (3), Цетиње, стр. 57–61.
- Вулевић Ч. 1994: *Макарије од Чрние Гори* (роман), Београд– Подгорица.

РЈЕЧНИК

РЈЕЧНИК

У изради овог рјечника страних или мање познатих, архаичних израза, правних термина, мјера и сл. углавном смо се послужили овим приручницима и студијама: А. Škaljić, *Turcizmi* (АШК); Đurđev – Hadžiosmanović, *Dva deftera*, II (Ђ-Х); Речник Матице српске (РМС); Вуков *Рјечник* (Вук Рј); М. Влајинац, *Речник наших старих мера* (Вл); Винавер, *Историја новца* (Вин); Решетар, *Дубровачка нумизматика* (Ре); Skok, *Etimologijski rječnik* (Sk); Z. Herkov, *Građa za finansijsko-pravni rječnik* (Хр) и Џ. Bogićevića, *Crnogorski pravno istorijski rječnik*.

акча (аспра) – Турска новчана јединица, најстарији сребрни новац. Основно значење „бјелкаст“ (АШК). 1 дукат вриједио је 35 аспри или динара (Вин). 1 аспра имала је 1,24 гр сребра, 3 аспре 1 грам = 3,2 гр. Дубровник је 1441. имао у промету аспре са 1,14 гр сребра. Крајем XVI в. било је 40 аспри пола дуката. 1480. тежила је 0865 гр а крајем XV в. само 0,73 гр (Хр).

багаш – Запреминска мјера различите величине (РМС). У Црној Гори житна мјера од 10 ока (Вук Рј). Етимологија нејасна. Удаљена је Скокова веза *багаша* са егејским *факелос* – свежањ. Ближе је тал. *бага* – врећа од коже, мијех.

барел, барил, барио, барјело – „Мала дрвена посуда од дужица као вјетдро“. Тал. *barile*, буг. *барило* и *варел* (грец.), рум. *balerca*, алб. *burile*. Углавном – дрвена посуда за течност. Жене у њему доносе воду са удаљених извора. У Р. Црнојевића – 48 ока, 72 литре (*Грлица*, 1891). Црмнички барио 52 оке, 79 гк. У Мореји мјера за уље (48 ока), вино и ракију (50) (Вл).

баштина – Имање које насљеђем прелази на потомке, очевина, ђедовина, насљеђе Тур. *bastine* – термин преузет „из јужносло-

венског аграрног права“, сељачка баштина у хришћанским рукама, одговара чифтлуку у муслиманском посеђу (ЂХ). Баштина баштинска – старевина, ђедовина. Скок биљежи да у Црмници значи и њива. Од стцслов. „башта“ = отац. У кајк. нарјечју – бачина.

бреме – Једна од најстаријих мјера за количину и тежину свега што човјек може да понесе (Вл). У Оснивачкој повељи Ивана Црнојевића прецизирано је да се ради о *бремену дрва*. М. Миљанов Поповић помиње „женска бремена“. Дажбине од овог промета наплаћиване су тако што је при уласку у Подгорицу од сваког бремена узимано по 1 дрво, док су са коњског товара узимана 2 дрвета. И у Котор дрва су на продају доносиле само жене. Помиње се, даље, бreme сијена, лисника, али је на Језеру постојало и преношење рибе, због чега је постао и назив бременоше за оне Бајице, Цетињане и Његуше који су носили рибу с Језера у Котор. Тежина бремена је била различита. Свакако треба разликовати мушко и женско бreme. Генерал Велден је у опису Црне Горе (1835) процијенио да се у Котор доносе бремена тежине пола центе, тј. 50–60 фунти (3, XIX, 25). По Медаковићу бreme има 60 литара или 20 ока. А по 20 ока или 30 кг рачунало се и бreme свјежих риба у околини Скадар. језера и бreme руја (СЕЗ XIII, 237 и XXIII, 177). По опису А. Пајевића (*Орао*, 1880, 86, са сликом Црногорке на стр. 39/40) „Црногорка свагда носи на својим леђима бreme од 20–30 ока тежине, а носи га каткад по 10 сахата далеко“ (Вл., 168–171).

вакуф – Тур. vakıf, ар. vakuf waqf, осн. значење зауставити, задржати. Муслиманска задужбина која служи исламским вјерским, културно-просвјетним и хуманим циљевима; муслиманска вјерска имовина (АШК).

вилајет – Ар. поријекла, 1. покрајина, провинција, територија једног валије; 2. завичај.

властелин – У Вука само nobilis, бољар. Племић. велики посеђник племићког поријекла. С обзиром на велики број властелина у црногорским исправама, долази се до закључка да су овђе под властелином подразумевали слободне сељаке. Док са осталим

сељацима располаже феудалац, па их и поклања цркви, као у повељама Црнојевића, властелин има своје сељаке.

Влах, влах – Резимирајући богату литературу у појму *влах* и *Влах*, Н. Вукчевић (*Патријархалне заједнице*, 339) доноси овакве закључке:

„Изнијети подаци говоре како је појам *влах* добијао разна значења. Представљао је прво Келте, онда Романе уопште, касније Румуне и Италијане, код нас нешто касније само Румуне, а на крају остатке Романа јужно од Дунава. Даље становнике приморских градова, пастире у брдовитим предјелима средњовјековне Србије – најприје пастире романскога поријекла, а касније све пастире. На крају – вјерника православне цркве. За патријархална друштва Балкана најважније значење је питање сточара, јер су они имали посебну организацију – највјероватније да су живјели родовским животом, па је такав живот могао имати одраза и на друге родовске заједнице.“

војвода – Свесл. и прасл. поријекла. Турци су као и Млечани позајмили овај израз чест у употреби код Словена, као војвода, војевода, војсковођа. И код Порфиригенета имамо *βοεβδοος*, код Турака *iflak voyvodosi*. У млет. док. *vayvoda*, као термин који се не преводи, као збор (10 *sboro*, *sborro*). Војвода је Стефаница Црнојевић (*vayvoda noster*). Порта је ове титуле додјелјивала кнежевима Влашке и Молдавине. По њима војвода је командант мартолоза (в.), службеник који убира државне дажбине мјеста датог под закуп, градоначелник или заповједник тврђаве.

глотина – „Жито у ком има уродице, нечисто жито“, све сем пшенице. Глотина соћа, по Б. Ђ. Михаиловићу – сочиво и друге поцитарице.

грош – Бакрени новац, новац уопште (СК). Од тал. *grosso* (XIV в.) и тргов. термин „гросист“ – трговац на велико. Насупрот томе у нашем народу „ни гроша“ значи „ни пребијене паре“, иако је на млет. подручју био нешто вреднији од динара. 40 гроша – 1 дукат, а 12 гроша – 1 перпер (Вин).

дефтер – Тур. попис. *Defter-i mufassal* = опширни дефтер (попис). *Defter-i mucmel* = сумарни дефтер. *Atik* = стари, *cedid* = нови. *Defterhana* = архив где се чувају регистри земљишта. *Tahrir defteri* = пописна књига. *Muharrir* = пописивач. *Tahrir* = регистрација. С Ризај наводи да су општи пописи практиковани сваких 30 година. Пописни послови су били под надзором високог функционера Високе Порте – Нишанције. За пописивање једног подручја постављао се емин (повјереник) који се звао *Muharrir* или *Ilyazici* (службени регистратор земље). Морао је да буде учен, моралан, тј. у сваком погледу подобан. Поред њега, зависно од важности подручја, налазили су се *hâtib* (*kâtib* = секретар) (ЈИЧ, 1–2, 1980, 108).

дукат – цекин, златник – У Новом Брду 1440. 1 дукат – 35 аспри или динара. Млет. новац из XIII в., златни новац различите вриједности, иако је имао исту финоћу злата, исту тежину 3,559 гр и исти тип. Добио име по тал. *ducatus* – војводство, на натпису реверса. Од XVI в. цекин, од *zessa* = ковница. У Мађарској ковао се с ликом св. Марије па одатле, у хрв. крајевима, назив *маријаш*, што је опет у нашем говору необично употријебљено јер „ни маријаша“ значи „ни пребијене паре“. Од наших средњевј. земаља дукат је ковала једино Босна (друга пол. XV в.).

индикција – Лат. , раздобље од 15 година, уведено 1. I 313. године, које је дијелило два изванредна убирања пореза. Касније су по индикцијама рачунате године уопште, и данас у папиним булама. Броју текуће године наше ере додаје се 3 и тај се број подијели са 15. Остатак казује редни број године у некој индикцији, а ако остатка нема, број године у индикцији је 15. (БК)

испенца – Тур. *ispence*, ром. поријекла (*spensa*), спада у рајинске дажбине, оне које дају господару земље, у износу од 25 акчи. У Црној Гори филурције нијесу плаћале испенцу, јер је она урачуната као 10 од оних 20 акчи које је добијао санџак.

јазажија – Тур. *yazi* – писмо, писање, натпис. *Yazi + ci* – писар, јазиција. Вук има примјер: „Он дозивље к себи језицију па довати један табак књиге“ (АШК) Ова титула Николе Косијера

упућивала би на његов положај канцелара на двору Скендер-бега у Жабљаку.

јањичари – Род турске војске који је основао султан Орхан 1328. г. У почетку регрутовани од помуслимањених хришћана. Укинута увођењем низама 1826. г. Сложеница од тур. *yeni* – нов и *seri* – војска.

јеклисијарх – Од грч. еклесијархос – црквени функционер који се стара о тачном одржавању богослужења, чистоћи и реду. Чува књиге, архиву и ризницу (Мошин – Соловјев, *Извори*, 428).

кабал, кабао – Прасл. ријеч, у лат. *cupa, cupella*., њем. *Kübel*. У скоро свим крајевима служио за одмјеравање жита, варива, брашна, соли, руда и метала, па и разних течности. Соловјев је израчунао да „један кабао износи 40 грчких литара (по 12 унчи) тј. 16 килограма“ (Вл. 330). И. Црнојевић уступа цркви од својих солила „10 дебелих кабала соли“ (док. бр. 69). У Дубровнику познат је кабао од 40 и од 33 оке. Према томе један кабао соли на босанско-дубровачкој граници требало је да тежи 51 кг. 1 кабао пшенице по турској мјери износио би 17 кг, а по мањој дубр. мјери 14 кг. Већа мјера би била, вјероватно, дебели кабао. (Вл. 329–332) Види и *крбљу*.

кавалијер – Тал. *cavaliere* – витез. Првобитно – коњаник. Титула коју добијају право да носе одликована лица.

кадија – Тур. *kadi* = судија. По доласку Скендер-бега постојао је један кадија у Црној Гори и имао је једно село као *тимар*.

канун – Закон, допуна исламском (шеријатском) праву.

катун – Пастирско село номадског карактера у планини, љетно станиште пастира између издига и здига. Термин се изводи из разних извора и у том погледу нема коначног рјешења. Помиње се сев. тур. – „обор“ (Младенов, Барић), али тога израза нема у јужнотур. (османлијском)? Затим се мисли на тал. – кут – угао,

али ова предримска ријеч нема везе са сточарством. Јокл је катун довео у везу с алб. *katund-i – Gebiet, Dorf, Stadt* = област, подручје, град, село. Термин са овако неодређеним значењем не може бити изворан. Тражећи други правац Мауер помишља на бугарски, јер у томе језику је значење = *Senhütte*, како то тумачи и Миклошић: пастирска колиба, пастирски предио. Но у нас се *катун* јавља прије Турака а има га међу северним Словенима. Берлин има *Katunsteig* = *издиг на планину*. У Пољској постоји град Катун, а на истоку, у Катинској шуми, побијени су (1940) пољски официри. Француски слависта Ф. Конт (*Sloveni*, I, 1989) полази од стсл. *xama*, а облик *катун* настао је у Пољској и Њемачкој и отуда су га донијели преци Црногораца.

кварат – Основно значење четвртина (лат. и тал. *quarto, quartum*), затим посебна мјера. Вук наводи загонетку: „Од лакта није, од кварта није, од педи није, сву господу просвијетли“. Затим упућује на *четврт* и додаје да је то у Дубровнику мјера од 20 ока.

кефалија – Од грч. *κεφαλή*– глава, поглавар, управник града. Кефалија у повељама и другим списима Црнојевића није јасно одређена функција, али се види да је истакнута, да се по нечему издваја од остале властеле.

кипурије – Од грч. *κήπος*– врт, *κίπουρος* – вртлар. Према томе у Оснивачкој повељи (бр. 38, 39) ријеч је о земљишту за црквени врт, двориште.

кмет – Вук наводи: 1. бољар, великаш; 2. знатнији сељак, сеоски кнез, начелник (одатле докмет), а за Црну Гору: „кметови се зову судије које парци изаберу да им што пресуде; оваквијех кметова буде обично по 12 са сваке стране, а свака страна своје избира, па докле кметују дотле се и зову кметови“. За наше документе најприближније је друго значење које Вук наводи под кметић „(у Боци) који на туђој земљи сједи, *der Lehenmann, feudatarius*“.

конте – Тал. племићка титула одмах до маркиза. Гроф, кнез. Али за разлику од конта – кнеза који је *der Fürst, princeps*, као што

су и у нас били књаз Данило и Никола, титулу кнеза носи и сеоски старјешина, изборна личност која нема привилегија већ само обавезе.

крбља – Даничић биљежи да нема ни једне потврде за номинатив. Зато га је реконструисао као кр'бл'. Има само примјер из Оснивачке повеље Цетињског манастира: да дају цркви свака кућа “по г. кр'бле вина”. По њему *крбља* је *vas vinarium* – посуда за вино, што је неодређено. Скок налази облик *крба* – „суд од старе мјешине којим се брави из локве поје“, што Будмани изводи од тур. < арап. *qurba* – „мјешина за воду“. Алб. *kërbë* – вједро. Скок помишља такође и на *крбањ* – тиква, чеш. *krbane* – лат. *urceus* – крчаг. Код мегленских Влаха *crofla* – велики кабао у који се у берби ставља грожђе. Вук има *крбуља* – „као котарица од сирове коре с млада дрвета (н.п. јовова, липова)“, као лубура. „Крбуље понајвише граде дјеца за јагоде“, вели Вук и не задовољава наш примјер, јер је ријеч о мјери за вино. Тако нијесмо одмакли од онога што је јасно из самога текста, да се ради о суду, мијеху, мјери за течност. Не зна се величина, сем ако се претпостави да је то мјешина за вино. Нејасноћа упућује на старину самог израза.

лумбарда – Тал. *lombarda* – старински топ, *bombarda* из Ломбардије. Тако се зове и велика шупља гвоздена кугла, напуњена оловом и барутом, која се избацује из топа. (В) Мусић, *Romanizmi*, 184. вели за *лумбарду* да је „врста старинског топа“ али се колеба да ли је од тал. *bombarda* или *lombarda*. У нашим документима у оригиналу је *lombarda*. Од тога је настао глагол *лумбардати*, а *лумбарда* је тобџија. Податке о лумбардама произведеним у Дубровникук даје D. Roller, *Dubrovački zanati*, JAZU, 1951.

мартолоз – Од грч. *μαρτολος* = грешник, *αρματονο* = оружан. Нередовна турска војска, хришћани у турској служби, хајдуци, добровољци, стари гусари на Дунаву.

нахија – Арап. *nāhiyā* тур. *nahiye* – управна јединица мања од кадилука. Двије или више нахије чине једно судско подручје у надлежности кадије. (АШК)

ока – Од грч. *оукиа*, арап. *икије*, тур. *оџа*, *оџа*, лат. *инсиа*, алб. *окѐ*. Влајинац сматра да су Турци „већ крајем XV. или најдаље почетком XVI. в. успели да употребу оке уведу у све наше крајеве, где је затим скоро 4 stoleћа постала и остала, без претеривања, најраспрострањенијом и најомиљенијом мером, како јавном тако и народном“. Даље каже: „Црногорска ока није нигде изрично тако називана, али је она стварно постојала, бар у најновије време, као што је у Црној Гори била у употреби и нарочита литра“. Одступање се види по томе што Медаковић вели да „ока прима по 3 литре“ или „36 унча“, мада су, по Ровинском, 3 литре имале 400 турских драма. У новије вријеме у Р. Црнојевића ока се дијелила на 3 литре, док је у Кучима била ока од 400 драма или 4 литре. Из овога се закључује да је у старо доба ока у Црној Гори била иста као и турска, а да је до промјена дошло у новије вријеме. Ровински је мјерио црногорску оку са 2 руске фунте, односно 15,71 ока чинило је руски пуд од 16,38 кг, што би износило за једну оку 1.043 кг., док би по материјалу министарства финансија ока имала 1.431 кг. Ст. Дучић тврди да је стара турска ока замијењена у нас са богатијом оком од килограм и по. У Албанији постојала је лака ока 350, средња 400 и тешка 500 драма (vl. 652–665).

перпер – Налази се још у старосл. – *пер'пера* и рус. *перепер*. У дубр. латинитету *perperus*. Скок мисли да је перпер далматоромански грецизам. Перпера је била златни византијски новац. Код нас у средњем вијеку општи назив за византијски и млетачки златни новац. У Дубровнику је перпер од 1272. рачунски новац од 12 динарића. Као *перпер* – црногорски сребрни новац од 100 пара, у вриједности 1 аустријске круне, кован од 1909. г.

печа – Лат. *petia* и *pesia*, тал. *peza*, *pezo*, *pezza*, основно значење комад, свитак. Његуши су плаћали у Котору 26 талира за печу тканине (1599, 1600). У једној печи 1439. у Котору била су преко 33 млетачка лакта. У преговорима Млечића и Турака 1466. предвиђен је поклон султану – печа „*de rapno dorog*“, свитак позлаћене тканине.

пристав – Ова титула јавља се у вријеме Црнојевића, па су многи склони да је преведу са *адвокат*. Пристав је помоћни кон-

цептуални чиновник, најчешће код суда, али у народном говору може да буде и слуга, најамник. У нашим повелјама то је стручно лице које оформљује исправе, тако да се у неку руку може сматрати и адвокатом. С тим у вези је и лице које обиљежава границе, што је све утицај урбанизованог приморја.

провидур – Тал. *provveditore* – управитељ, добављач, школски надзорник. У млетачко доба наслов поглавара земље или града. Ово значење се мијеша с титулом ректора – градоначелника, који је такође могао да буде гувернер покрајине, али и управитељ школе, старјешина манастира, судски администратор. Титулу *ректора* носи и кнез у Дубровачкој Републици. Чињеница да се обје титуле јављају у истој реченици упућује на то да се ради о истој личности која је *провидур* и *ректор*.

прокарадур – Тал. *procuratore* – опуномоћеник, млет. *procurador*.

пронија, пронијар – Грч. *προνοια*, у византијско вријеме земља дата у лено, војницима или духовницима да се од ње издржавају. Није се могла наслиједити. У нашим примјерима ради се о земљи датој за војне заслуге. Пронијари су били обавезни на војну службу у случају потребе.

рало – Мјера за земљу, не само обрадиву. А. Јовићевић је забиљежио да се рало зове и *дан орања*. У Врању, међутим, 1 рало 2 дана орања. У Црној Гори 1839. одређено је 1 рало 60 аршина ширине и дужине. Доцније је термин *аршин* замјењиван *лактом*, а било је и примјера изједначавања *аршин* – *корак*. А. Јовићевић је 1 лакат рачунао 2/3 м, али је 60 лаката изједначио са 40 м, што значи да би рало захватало 1.600 м². Ова је мјера варирала и до 1.818 м² (Вл. 781–786).

санцак – Тур. *sancak* – застава, заставник. Ова двојност значења условила је и двојност употребе. Према старим изворима санцак је титула заставника а санцакат је територија. И Скендер-бег Црнојевић се потписује као Скендер-бег Црнојевић или Ивановић

„санцак црногорски и приморски и свој диоклитијанској земљи господин“, у свим писмима које је објавио Миклошић (Dynasten Crnojević, 4–24). У *Црногорским исправама*, док. 15. из 1667. године гласи: „Да се зна како санцак, који бјеше бег од Скендерије“. У *Турским споменицима* Елезовића (I, 143, 158), спомиње се „санцак од Херцеговине“. С термином санцак изједначава се млетачко *flambulario*, што је непрецизно јер *flambulario*, од грчке основе, даје у алб. *bajraktarë*. У новије вријеме под санцаком се подразумијева територија.

сентенција – Тал. *sentenza* – пресуда. Израз чест у Црногорским исправама. На једном мјесту стоји „сентенција или ти писмо“ али се под „писмо“ овђе мора подразумијевати службена исправа, која није само пресуда већ може да буде и договор.

сер – Енгл. *sir* (читај сер), господин. Тако се ословљавају витезови и баронети, испред крштеног имена. Исто и за сваког отменог човјека, без помињања имена. У млетачкој употреби слично као и у Енглеској. Француско *sire* – само за ословљавање краља и цара.

седба – Влајинац, 849, има само *сит-ба* – семе, усев. Под „седбом пшеничном“ подразумијева се *семе за сетву*. Б. Михаиловић (*Цет. манастир*, 13) наводи да се у другом примјерку повеље (овђе док. 70) „површина обрадивог земљишта одређује према количини сјемена која је потребна за његову сјетву“.

спахија – Тур. *sipahi* – „припадник турске ленске коњице са тимаром“ (БХ). Прве спахије у Црној Гори били су Стефан Црнојевић и Алекса Божидаревић, Његуш.

стър – Од лат. *sextarius*, што означава једну од најстаријих јавних мјера. Обично изједначаван са *modius* – *ом*. Најчешће за мјерење жита, варива, соли, па и воћа. Најстарији помен у сплитском крају 1080. г. Млетачки стар могао је да износи око 44 кг. У Котору је 1437. стар мјерен каменом мјером, која је морала имати тачне димензије. Служила је за мјеру вина, уља, жита и

другог, како је и предвиђено уговором Котора и Млетака 1411, да мјере остану исте. Према изворима црногорски стар је нешто друкчији од дубровачког и млетачког. Вук је помињао стар од 120 млетачких литара, тј. 57 кг. Међутим, 1797. у Паштровићима Млечићи су давали по $\frac{1}{4}$ стара на душу, па објашњава да је стар 40 ока жита. Ј. Гагић, руски конзул у Дубровнику, тврди да је 1 стар – 40 ока, како је писао Вук Поповић 1860. Ровински (*Черногория*, II, 566) рачуна да стар има тачно 60 кг. Стар за уље, у Бару 1369, одговарао је мјери коју је прописао Царински статут у Дубровнику, тј. 1 стар уља – 9.401 кг. Треба узети у обзир разлику у тежини јер 1 л. уља тежи 900 гр. (Вл. 866–875).

ступ земље – Влајинац нема објашњење. Само помишља на везу са стопом, што је изван нашег контекста. Михаиловић (н. д., 12) каже да је ступ земље „површина обрадиве земље која се продужује у комун“, што није довољно јасно, мада исто из *Паптровских исправа* наводи Богићевић. Даничић (III, 192) има само презиме Ступаревић и глагол *ступити*. Вук такође нема ништа приближно.

субаша – Тур. 1. надзорник имања, онај који убира агинске и беговске приходе; 2. раније градски надзорник за развођење вода, надзорник имања (АШК).

filurija – Од *florenus* – фиорин, фирентински златник, новчана јединица коју су власи (сточари) давали умјесто осталих дажбина. У кануннама дефтера из 1523. г. филурија је у Црној Гори уведена „по влашком обичају“. Филурија је тада износила 55 акчи, од чега су 33 акче ишле султану а 20 акчи Скендер-бегу.

хазнадар – *Хазна* (азна), арап. 1. благајна, ризница, благо; 2. врста богато украшеног појаса (хазна – колан). Хазнадар – чувар ризнице, благајник (АШК).

хâс – На турском осебан, особит, приватан, султанов посед и велики посед преко 100.000 акчи дати од султана у посед дворским и државним функционерима (Ђ Х, 175).

hassa – Ж. р. од *has*, за тимар везани дио земљишта или приход од млинова, бродова које поседају спахија. Хаса су биле обично рентабилне земље.

херцег – Нем. *Herzog*, преко мађ. *herczeg* – војвода. Херцеговина – земља херцегова. Старовисокоњем. *heri* – војска, *zogo*, лат. *dux* – војвода. Први је ову титулу узео Стјепан Вукчић Косача 1448. „за земље којима је владао“ и још за његова живота, почеће да се употребљава нов назив – Херцеговина“ (Атанасовски, н.д. 10).

хрисовуља – Од грч. Χρυσόβουλο – свечана повеља са златним печатом, златна була.

шестак – У повељама Ивана Црнојевића (1485) и Ђурђа и Стефана Црнојевића (1495) помињу се два шестака сједбе пшеничне. Та је мјера дошла од шестака као житне мјере. Величина шестака није позната. Једино се зна да је био мањи од стара, а можда и његов дио.

БИБЛИОГРАФИЈА

Скраћенице
Одабрана литература

СКРАЋЕНИЦЕ

АРХИВСКИ ФОНДОВИ

ASV – Arhivio di Stato di Venezia

ASM – Archivio di Stato, Modena

ВAM – Biblioteca Ambrosiana, Milano

ДАЦ – Државни архив, Цетиње

IAK – SN – Историјски архив, Котор, списи нотара

IBA – Istanbul, Basvekalet arsivi

HAD – Historijski arhiv, Dubrovnik

МЦ АБО – Музеји Цетиње, Архивско-библиотечко одјељење

ПЕРИОДИЧНЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ

Arkiv – Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, Zagreb

Anali NIJAZU – Anali Historijskog instituta JAZU

Библ. вј. – Библиографски вјесник Централне библиотеке,
Цетиње

ГДСС – Гласник Друштва српске словесности

ГЕМЦ – Гласник Етнографског музеја на Цетињу

ГДНУ ЦГ ОДН – Гласник Друштва за науку и умјетност Црне
Горе, Одјељење друштвених наука

ГЗМС – Гласник Земаљског музеја у Сарајеву

ГСКА – Гласник Српске краљевске академије

ГСУД – Гласник Српског ученог друштва

З – Записи, Цетиње

Зборник ФФБ – Зборник Филозофског факултета, Београд

ИЗ – Историјски записи, Цетиње – Титоград

ЛИЧ – Југословенски историјски часопис

ЛМС – Летопис Матице српске

СЕЗБ – Српски етнографски зборниок

Споменик СКА – Споменик Српске краљевске академије

Споменик САНУ – Споменик Српске академије наука и уметности

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti*, vol. IX, serio III, vol. 3.

A. Andrić, *Geschichte des Fürstenthums Montenegro*. Wien, 1853.

В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд, 1979.

Петър Атанасов, *Јаков Крајков књижевник, издател, график XVI в.* Софија, 1980.

G. F. Barbieri, *Il Montenegro da relazioni dei provveditori Veneti (1687–1735)*. Roma MDCCCXCVI (1896), tab. IX, str. 110–111.

J. Ваčić, *Higijensko-epidemiološke prilike u Dubrovniku pri kraju XV stoljeća*. Dubrovnik, 1, 1983, 25–57.

Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад, 1968 (без илустративног материјала који имају страна издања, на пр. Маометто il Conquistatore, Торино, 1957, 1967)

M. Barlezio, *Dell'assedio di Scutari u: Sansovino, Historia universale de Turchi*, 1–2, Venezia, 1560, 310–322.

Vembo – *Della istoria viniziana da lui volgarizzata*, tomo primo, Vinegia, MDCCXC.

Š. Vešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo, 1982.

О. Благојевић, *Пива*, САНУ 1971.

Д. Богдановић, *Црнојевића итмпарија у Историји Црне Горе II*, 2, Титоград, 1970, 397–411.

Ѓ. Вогићевић, *Crnogorski pravno istorijski rječnik*, Podgoruica, 2010. Dva izdanja.

Д. Војанић, *Nove vesti o Skenderbegu Crnojeviću*, „Istorijski časopis“, XXXVI, Beograd, 1990.

И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд, 1952.

И. Божић, *Млечани према наследницима херцеза Стевана*, Зборник ФФ Београд, 1962, VI–2, 113–127.

И. Божић, *Владавина Црнојевића*, Историја Црне горе, II, 2, Титоград, 1970, 277–370.

- И. Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд, 1979.
- М. Bolica, *Opis Sandžakata skadarskog*, Starine JAZU, XII.
- В. Borozan, *Rekonstrukcija crkve Rođenja Bogorodice manastira Crnojevića na Cetinju*, „Ars“ 3, 1986.
- В. Borozan, *Skriveni iskaz gravure iz cetinjskog Oktoiha*, zbornik o Crnojevićima, 2010, 103. 136.
- В. Voškov, *Dokumenti o Svetoj Gori i Marko Crnojević*, „Prilozi za orijentalnu filologiju“, XXXI, Sarajevo, 1981.
- Ђ. Бошковић, *Извештај и кратке белешке са путовања* (о манастиру Кому), „Старинар“, 6, Београд, 1931.
- М. Вошњак, *Slavenska inkunabulistica*. Zagreb, 1970. Prvo na engleskom, Zagreb – Minhen, 1968.
- Ј. Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV, pars tertia, saeculi XV Scanderbegianam periodum complectens, tomus XXIV*, 1962; tomus XXV, 1963 (München)
- В. Винавер, *Један потомак Црнојевића*, ИЗ 1, 1953, 211–219.
- В. Винавер, *Преглед исорије новца у југословенским земљама* (XVI–XVIII век). Историјски институт Београд, 1970.
- М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова*. САНУ. Св. I – 1961; св. II – 1964; св. III – 1968; св. 4 – 1974.
- Р. Вујошевић, *Штампар војвода Божидар Вуковић Подгоричанин*. Музеји и галерије Титограда, 1981. Без пагинације.
- Ј. Вукмановић, *Иван-бег Црнојевић у народном предању*. Библ. вј., XI, 1982, 3, 109–111.
- Д. Вуксан, *Црна Гора и погранични Турци*, „Записи“, књ. XIII, 1935, sv 5 i 6.
- Д. Вуксан, *Архивска грађа из историје Црне Горе (с краја XIV до краја XVII вијека)* (1), Записи, Цетиње, год. XIV, књ. XXV, април 1941, 239–245. (Није настављено због избијања рата).
- Д. Вуксан, *Неколико докумената махом из епохе Црнојевића*, „Записи“, 1939, XII, 1–6, 2, 120–121; 3, 176–183.
- Н. Вукчевић, *Осврт на нека питања из историје Црне Горе*, Београд, 1981.
- С. Vulović, *Bove d'oro, rukopisno djelo benediktinca Kotoranina O. Timoteja Cisille*, program С. К. државне велике гимназије у Котору за школску godinu 1887–88. Zadar, 1888, 3–31.

Л. Л. Галкин, *Символика мучидских монет*, Проблемы советской археологии, Москва, 1978, 219–229.

Т. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, Москва, 1984.

A. Gaspar / J. Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*. Ljubljana, 1957.

D. Grbić, *Dva prepisa Pashalije iz Cetinjskog psaltira u srbuljskim rukopisnim knjigama*, u: Crnojevića štamparija i staro štamparstvo, Podgorica, 1994, 127–139.

Guglielmotti, *Storia della Marina Pontificia nel Medio evo dal 728. al 1499*, . Vol. I, II, Firenze, 1871

J. Grković – Mejdžor, *Jezik «Psaltira» iz štamparije Crnojevića*, SANU, Podgorica, 1993..

Ј. Грковић – Мејдор, *Октоих првогласник*, I, II, пријевод, Цетиње, 1996. Предговор, 5 – 39. У другој књизи на крају је рјечник мање познатих црквених израза, 400–410.

A. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom Republikom (1420–1797)*, Zagreb, 1934.

Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд 1863–64.

М. Динић, *Земља херцега св. Саве*, Глас СКА, 182, 1940.

Р. Драгићевић, *Црногорске штампарије*, „Историски записи“ XII, 1–2, 1956, 1–41.

Р. Драгићевић, *Неколико старих печата*, „Старине Црне Горе“, I, Цетиње, 1963, 67–69.

В. Драговић, *Штампарија Б. Вуковића и Бугари*, „Зета“, 1939, бр. 13–14,9.

М. Драговић, *Границе црногорске, државне и црквене, које утврди господар црногорски Иван Црнојевић и друге границе по „Крусовуљу“ цетињскоме*, „Црногорка“, Цетиње, 1884, бр. 44, 265–267; 45, 374–376; 1885, 2, 9–11. Исто у: *Крисовуљ књаза и господара црногорског Ивана Црнојевића*, Цетиње 1885.

М. Драговић, Прилози за историју Црне горе. По „Крисовуљу цетињском“. Исписи са коментарима. „Летопис Матице српске“, књ. 167, 1–21, 1891.

М. Драговић, *Иван-бегов град и Јеринин град*, „Глас Црногорца“, бр. 19. Цетиње, 1886.

Ч. Д(рашковић), *Никола Косијер (јазџија и први књижевник са Цетиња)*, Цетињски лист, 10. VI 1983.

V. D. Duletić, *Ђурђеvac – spomenik istoriji Crnojevića*, у књизи: *Zapisi sa kamena crnogorskog*, Budva, 2011, 73–85.

С. С. Душанић, *О Октоиху пртпгласнику из Црнојевбића Штампарије*, предговор издању: Октоих од петог до осмог гласа из штампарије Ђурђа Црнојевића, факсимилно издање сачуванијех листова, Београд, 1973. (У одбору за ово издање није било митрополита црногорскога Дајковића.)

Б. Ђурђеџ, *Турска власт у Црној Гори у XVI–XVII веку*, Сарајево, 1953.

Б. Ђурђеџ, *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена*, Радови НДБиХ II/1954, 165–220.

Б. Ђурђеџ, *Нови подаци о најстаријој историји брдских племена*, ИЗ XIII, књ. XVII, I, 1960, 3–20.

Б. Ђурђеџ, *Подаци о Дробњацима у дефтеру за Херцеговачки санџак из 1477. године*, ИЗ XXV, књ. XXIX, 1–2, 1972, 149–159.

Б. Ђурђеџ, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, прва свеска, АНУБиХ, Сарајево, 1968; друга свеска 1973. са Ламијом Хациосмановић.

В. Ђурић, *Црква Св. Стефана у Новом*. Зборник Филолошког факултета XI–1 (Споменица Јорја Тадића), Београд, 1970, 399–410.

В. Ђурић, *Умјетност*, у Историји Црне Горе, II, 2, Титоград, 1970, *Црнојевићи* на стр. 476–508, *Котор*, стр. 509–531.

В. Ђуровић, *О зидинама града Котора*, Споменик ЦВ САН, ОДН НС 7. Београд, 1956, 119–145.

Р. Ђуровић, *Crnojevići – živa tema stvaralaštva, “Stvaranje”, 3, 1984, 405 – 426.*

Engel, *Povijewst Dubrovačke Republike*, пријевод, 1903.

Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Београд, 1962.

М. Џагар, *Neka grafijska rješenja u najstarijem hrvatskom i crnogorskom tisku*, Pola milenijuma, 161–169.

Д. Џивковић, *Istorija crnogorskog naroda*, I, Cetinje, 1989. О Црнојевићима, 340–373.

В. Ивановић, *Ćipur, Cetinjska nekropola i skeletna populacija*, Podgorica, 1998.

В. Јагић, *Прва југословенска штампарија у XV вијеку*, “Стражилово“, 1893, књ. 6, 429–431. Исто, „Браник“, 1893, 13(25), VIII, No 80.

V. Jagić, *Ein Nachtrag zum ersten Cetinjer Kirchendruck vom j. 1494*. “Archiv für slaviische Philologie“, 1903, bd. 25, 628–637.

И. Јастребов, *Пријепис хрисовуља на Цетињу и манастир св. Николе на Врањини*, Гласник Српског ученог друштва XLVII, 1879, 219–221 (предговор), 222–231 (документи) у пријепису монаха Гаврила 1721. године, по налогу игумана Гаврила 24–65.

К. Јиречек – Ј. Радонић, *Историја Срба*, фототипско издање, књ. 1–2, Београд, 1981.

А. Јовићевић, *Ријечка нахија*, СЕЗБ САН XV, 1911.

А. Јовићевић, *Малесија*, СЕЗБ САН XXVII, 1923.

А. Јовићевић, *Зета и Љешкопоље*, СЕЗБ XXXVIII САНУ, Београд, 1926.

А. Јовићевић, *Прапратна – престоница зетског кнеза Војислава*. 3. 1928, II, 4, 193–198.

N. Jorga, *Notes et extarits pour servir a l’histoire des Croisades au XV siecle*. Paris – Bucarest, 1899–1916.

I. Jurčević, *Iz poredbenog istraživanja glasova i oblika u Psaltiru Crnojevića (1494) i hrvatskoglagoljskom prvotisku Brevijara (1491)*, *Pola milenijuma*, 175–186.

К. Ф. Калајдович, *Записка о Иоанне Федорове*, “Вестник Европы“, 1822, 11–12. (Први је открио да је румунски Макарије онај исти који је радио на Цетињу. В. Немировски, 1989, 40)

И. Калуђеровић, *Неке мисли о Љубишиним причањима Вука Дојчевића*, “Књижевност и језик”, I. 1980.

G. Capellari, *Il Campidoglio Veneto, in cui si hanno l’armi, l’origine, la serie degli uomini illustri i gli arbori della maggior parte delle famiglie, cosi estinte come viventi, tanto cittadine quanto forestiere, che hanno goduto ò che godono della nobilita patrizia di Venezia*. Rukopis u Marciani – Venezia.

G. Cappelletti, *Storia della Repubblica di Venezia*, vol. sesto, Venezia, 1850.

Љ. Каписода, *Влашка Црква*, Старине Црне Горе, V, Цетиње, 1975, 273–285.

V. St. Karadžić, *Montenegro und Montenegriner*, Stuttgart: Tübingen, 1837. О штампарији Црнојевића 16.17.

И. П. Каратаев, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, 1491–1730*. С. Петербург, 1878, вып. 1, с 1491–1600. Друго издање 1883.

Р. Ковијанић, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima* (XIV–XVI vijek), knj. 1, Cetinje, 1963; knj. II, Titograd, 1974.

Р. Ковијанић, *Которски медаљони*, Београд, 1976.

Р. Кујовић, *Из фонда Полимског музеја*, Старине Црне Горе, VI, Цетиње, 1978, 195–200.

В. Лековић, *Нешто о стећцима Влашке цркве*, Старине Црне Горе, VI, Цетиње,

V. Lipovac Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Voke Kotorske*. Cetinje – Titograd, 1981.

А. Лубурић, *Дробњаџи*, Београд, 1930.

М. Luketić, *Kazivanja o prošlosti*, Budva, 1988.

С. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, II, 1877; III, 1880.

С. Ljubić, *Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614*, „Starine“ JAZU, Zagreb, 1880.

С. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, knj. IX, od god. 1423. do 1452, Zagreb, 1890; knj. X, od god. 1453. do 1469, Zagreb, 1891.

С. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardoniae et civitatis insulae Lesinae*, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, pars I, vol.3, Zagreb, 1982/83.

Г. Mayer, *Etymologisches Vörterbuch der ablanesischen Sprache*. Strassburg, 1891.

А. Mayer, *Kotorski spomenici* I. JAZU 1951; II, JAZU – CANU, 1981.

И. Макушев, *Историјски споменици Јужних Словена и околних народа*, књ. II, Београд, 1882.

Д. Malipiero, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500 del senatore ... ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo, con prefazione e annotazione di Agostino Sagredo*. Objavljeni u Archivio Storico Italiano ossia raccolta di opere e documenti finora inediti o divenuti rarissimi, tomo VII, parte prima. Firenze, 1843.

Б. Маринковић, *Мних Макарије от Чрније Гори*, Цетиње, 1988. (Е. Љ. Немировски допунио је ову књигу са 185 нових јединица, „Библиографски вјесник“, 3, 1988, 219–226.)

Б. Маринковић, *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа*, ЦНБ Цетиње, 1989, књ. III.

Н. С. Мартиновић, *Закон Ивана Црнојевића*, „Правни зборник“, 1961, X, 3, 193–198.

Д. Мартиновић, *О првим писаним поменима Цетиња*, „Библиографски вјесник“, XI, 3, 1982, 49–55.

Д. Мартиновић, *Штампар Макарије*, „Овдје“, Титоград, 1982, бр. 159–160, 42.

Д. Мартиновић, *Портрети I*, Цетиње, 1983. Ђурђе Црнојевић... *Матије Властара синтагмат*, издао Стојан Новаковић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Београд, 1907.

Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVIII века*, Београд, 1958.

М. Медаковић, *Повјестница Црне Горе од најстаријег времена до 1830*, Земун, 1850. О штампарији Црнојевића, 33–34.

Б. Мијановић, *Пасхалне таблице Ђурђа Црнојевића*, Цетиње, 1994.

Р. Мијовић, *Naša i venecijanska štampana knjiga*, u: Pradavne i davne kulture Crne Gore, Titograd, 1987.

С. Мијушковић, *Мартолози – Црмничани оптужени као мартолози пред которским судом 1477. године*, ИЗ XXII–3, 1965.

Ф. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennaе*, 1858.

Ф. Miklosich, *Die serbischen Dynasten Crnojević, ein Beitrag zur Geschichte von Montenegro*, Wien, 1886.

Miklosich – Müller, *Acta et diplomata graeca, Vindobonae MDCCCLXL*.

Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, Задар, 1856.

Ј. Миловић, *Из необјављене Његошеве преписке*, „Стварање“, III, 1–2, 1948, 66–67.

Ј. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе 1685–1782*, Цетиње, 1956.

- М. Милошевић, *Ставови грбальских побуњеника XV стољећа*, ГДНУ ЦГ II, ОДН књ. 1, Титоград, 1975, 39–43.
- М. Milošević, *Andrija Paltašić Kotoranin*, Kotor, 1993.
- М. Milošević, *Testament Đurđa Crnojevića*, Podgorica – Cetinje, 1994.
- С. Милутиновић, *Исторія Церне-Горе од искона до новіега времена, списана Симеоном Милутиновићем Сарајлијом*, у Београду, 1835. О штампарији Црнојевића, 33–34.
- Б. Ђ. Михаиловић, *Цетињски манастир* (издање Цетињског манастира). Цетиње, 1965.
- В. Мошин, *Још о реконструкцији Црнојевићева Требника*, „Библиотекар“, 1964, бр. 3–4, 199–204.
- В. Мошин, *О Псалтиру Црнојевића*. Додатак уз репринт *Псалтира с посљедовањем*, Цетиње, 1986.
- С. Musić, *Romanizmi u severozapadnoj Voki Kotorskoj*. Београд, 1972.
- С. Накићеновић, *Бока*. Београд, 1913.
- Е. Љ. Немировски, *Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића из 1494*, Цетиње, 1987.
- Е. Љ. Немировски, *Издања Ђурђа Црнојевића*, Црногорска библиографија. Том 1 –књ. 1, Цетиње, 1989.
- Е. Љ. Немировски, *Почеци штампарства у Црној Гори*, ЦНБ, Цетиње, 1996.
- Е. Љ. Немировски, *Молитвеник (Требник) Ђурђа Црнојевића. Додатак уз факсимил*.
- В. Nikčević, *Odnos Crnogorske države i crkve i srpske države i crkve*, Elementa ontenegrina, Cetinje – Zagreb,
- В. Nikčević, *Reprint izdanje Crnojevića Psaltira*, „Bibliografski vjesnik“, 3, 1986, 215–219.
- В. Nikčević, *Novi prilog ekavizaciji*. О knjizi: Đurađ Crnojević i jeromonah Makarije. „Monitor“, 4. 07. 1997, 44–45.
- Ст. Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за путнике*, ГСУД XLV, 1877, 130–167.
- Ст. Новаковић, *Црногорци*, драма у три дијела, Зборник, МС за КиЈ, књ. 25, св. 2, 1977, 314–367. Коментар др Ж. Петровића на стр. 289–313.

К. Олар, *Макарије и румунској историографији*, у : *Crnojevića štamparija i staro štamparstvo*, Podgorica, 1994, 97–114.

F. Ongania, *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti* (1687–1735). Roma, 1896, situazioni plan 110–111.

М. Орбин, *Краљевство Словена*, пријевод З. Шундрице, предговори М. Пантића (XI–CVIII), Р. Самарџића (CIX –CXX–XVI), препричана прва два поглавља (Ф. Баришић, CXIL –CLII), изостављен Дукљанин (!), на крају коментари С. Ћирковића (293–377) и извори Орбина (379–428), такође С. Ћирковића, Београд, 1968.

Orsini de Marzo, Nicolo', *Stemmrio Veneziano*, Milano, 2007.

P. P. Panaitescu, *Liturgieul lui Macarie*, București, 1961.

S. Petrović, *Darovi scene*, I, Titograd, 1986. Прикази драма о Црнојевићима, 118–121.

Н. I Петровић, *Балканска царица*, Цетиње, 1996. Пјесничка дјела, стр.113–332. Приредио Радомир В. Ивановић. .

П. I Петровић, *Кратка историја Црне Горе*, “Трлица“, Цетиње, 1835.

Предмет и метод изучавања патријархалних заједница у Југославији. ЦАНУ, 1981. Радови са научног скупа, Титоград, 23. и 24. новембра 1978. године. Уредник Ђ. Пејовић.

Паптровске исправе XVI–XVIII вијека, у редакцији Ивана Божића, Бранка Павићевића и Илије Синдика. Цетиње, 1959.

Л. Плавшић, *Српске штампарије од краја XV до половине XIX века*. Београд, 1959.

Никола I Петровић, *Балканска царица*, више издања.

Повијест свијета од почетка до данас, група аутора. Напријед – загреб, 1977. (Прерађено издање Die Weltgeschishste Verlag Herder KG).

Pola milenijuma Crnojevića štamparije, zbornik radova sa naučnoga skupa, ur.prof. dr M. Nikčević, Zagreb, 1996. (Prilozi: D. Živković, E. Lj. Nemirovski, S. Damjanović, A. Nazor, M. Nikčević, D. Radojević, D. Kastratović, M. Tatarin, A. Zoradija-Kiš, M. Mašić, M. Žagar, I. Jurčević, V.P. Nikčević. R. Rotković, M. Pavlović, R. Vujičić)

Порфирогенет – *Спис о народима*, Византијски извори за историју народа Југославије, том II, Београд, 1959, 37, 46.

Предњегошевско доба, прва књига библ. *Луча*, II издање, Побједа Титоград, 1966. (Приредили: др Н. С. Мартиновић, Ристо Ковјанић, Славко Мијушковић, Чедо Вуковић).

Прославна споменица четиристогодишњице Ободске штампарије, Цетиње, 1895.

V. Pulević – N. Samardžić, *Ivan Crnojević u crnogorskoj toponimiji*, “Lingua montenegrina”, 2, Cetinje, 2008, 41–60.

Р. Радојевић, *Легенде*, Луча, књ. 33, Титоград, 1971, предговор 7–33, напомене 249–258, 261–268.

Ђ. Сп. Радојичић, *О штампарији Црнојевића*, „Гласник Скопског ученог друштва“, Скопље, 1938, књ. 19, 133–172.

Ђ. Сп. Радојичић, *Белешке о штампаријама у Црној Гори у XV и XVI веку*, „Историски записи“, 1948, књ. 2. св. 1–2, 1–8.

Ђ. Сп. Радојичић, *Слова са Обода*, „Историски записи“, 1950, св. 1–2, 171–172.

Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку*.

Споменик СКА, 96, Београд, 1942.

М. Рајковић, *Стара дубровачка катедрала*, Научни прилози студената Филозофског факултете, Београд, 1949, 117–121.

J. Resti, *Chronica Ragusina – Zagreb*, 1893.

М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I (хисторички дио)*. СКА, С. Карловци, 1924.

S. Rizaj, *O defteru Skadarskog sandžaka iz 1485. god. ЈИЋ*, XIX, 1–2, 1980, 106–125.

П. А. Ровинский, *Черногорія*, том I, Санктпетербург, 1888. Пријевод Д. Ћупића, Цетиње, 1993. О Црнојевићима, 302–323, 518–534.

П. Ровински, *Ободска штампарија на Ријеци Црнојевића у Црној Гори и њен значај на словенском југу*, Цетиње, 1893.

S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, II ed tomo IV. Venezia, 1913.

Р. Ротковић, *Студија о Дојчевићу*, Стварање, 6, 1981.

R. Rotković, *Kud se dede zvono Ivanovo?*, „Liberal“, 6, septembar 1990, 15/16.

R. Rotković, *Crnojevići: ljudi, knjige, zagonetke*, «Doclea», br. 2, Podgorica, 1994.

R. Rotković, *Pashalne tablice Đurđa Crnojevića*, povodom knjige B. Mićanovića, „Liberal“, ser. III, 21. X 1994, 13.

P. Ротковић, *Кратка илустрована историја црногорскога народа*, Цетиње, 1996. Друго, проширено издање, са међунасловима и легендама на енглеском језику, 2005.

R. Rotković, *Istorijsko i neistorijsko u pjesmi „Ženidba Maksima Crnojevića“*, zbornik: Crnojevići, 2010, 267–286.

R. Rotković, *Istorija crnogorske književnosti od početaka pismenosti do 1852*, ICJK, Podgorica, 2012. О Црнојевићима стр. 180–189. О Андрији Палташићу 179–180.

Sadedin hodža: у: Hopf, *Chroniques GrécoRomanes..* 1873..

Sanudo, I–III – *Esposizione di rapporti fra la Republica Veneta e gli Slavi Meridionali*. Brani tratti dai diari di Marino Sanudo, esistenti nell’ I. R. Biblioteca di s. Marco 1496–1533. Vol. I (1496–1515), исписано G. Valentinelli, Venezia, 1863. (У овом издању цитиране су странице Санудовог рукописа. Од 1879. до 1903. штампани су у Венецији Санудови *Дневници* у 58 књига.) У пријеводу са млетачкога на италијански Санудо је Санудо.

M. Sentander de la Serno, *Dictionnaire bibliographique shoisi du guinzème siècle ou description per ordre alfabétique des éditions les plus rares*, I, Bruxelles, 1805.

A. M. Селищев, *Славянское население в Албаниии*, София, 1931.

B. Сечански, *Вавила, архиепископ и митрополит зетски*, „Библиографски вјесник“, XV, 3, Цетиње, 1986, 163 – 166.

H. P. Синдик, *Издавачи, штампари, преписивачи*, Цетиње, 1996.

A. Сковран, *Војвода Божидар Вуковић – Dionisio della, Vechia, gastald Братства св. Ђорђа грчког у Венецији*. Зограф 7, Београд 1977, 78–85.

P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU 1971–74.

A. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд, 1926.

A. Соловјев, *Српске законске компилације XVII века*, ГСРКА CLVII, Београд, 1933, 94–110.

А. Соловјев – В. Мошин, *Извори за историју Јужних Словена. Извори на грчком језику, књ. I Грчке повеље српских владара*. СКА, Београд, 1936.

А. Соловјев, *Књига привилегија Грбальске жупе (1647–1767) са Душановим закоником*, Споменик СКА LXXXVII, II разред 68. Београд, 1938, 21–79.

М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1998.

Г. Станојевић, *Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*, ИЗ, књ. XV, 2, 1959, 325–417.

Г. Станојевић, *Црна Гора и Црногорско приморје у вријеме Млетачко-турског рата 1499–1502. године*, ИЗ, XVI, књ. XX, 1, 1963, 31–49.

Г. Станојевић, *Црна Гора у XVI вијеку*, ИЦГ III, 1, Титоград, 1975.

R. V. Stanojević, *Crnogorski pečati kroz istoriju*, Cetinje, 2006.

И. Стјепчевић, Р. Ковијанић, *Први помен Црне Горе у которским споменицима*, „Историски извори“, 1, 1953, 231 – 233.

И. Стјепчевић – Р. Ковијанић, *Хранићи-Косаче у которским споменицима*, Историски часопис V, Београд, 1955.

Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I, II*. Београд – Ср. Карловци, 1929, 1934.

Ј. Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт*. Зборник ФФ Београд, 1962, 131–150 + прилози.

М. Tatarin, *Oporuika Đurđa Crnojevića (Prilog razumijevanja njegova zalaganja za tiskanje knjiga)*, Pola milenijuma, 115–136.

Ј. Томић, *Црнојевићи и Црна Гора од 1479–1528. год.* Глас СКА LVIII, II разред 37, Београд 1900, 143–200. (I); LX, 38, 65–152 (II).

Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе*, Споменик 47 СКА, Београд, 1909.

С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*. Београд, 1964.

С. Ћирковић, *Историја средовјековне босанске државе*, Београд, 1964.

С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*,
Farlato Daniele, *Illyrici sacri tomus quartus. Ecclesiae suffraganae metropolis spatatensis. Venezia, MDCCLXIX.*

Flaminii Cornelii, *Catharus Dalmatiae civitas*, Patavii, 1750, 59.

Foretić, Dinko, *Povijest Dubrovnika*, I, 1980.

Фототипска издања:

Октоих од петог до осмог гласа из штампарије Ђурђа Црнојевића, Београд, 1973.

Псалтир са посљедовањем Ђурђа Црнојевића 1494 (?), ЦНБ Цетиње, 1986. Предговор В. Мошина, 3–20.

Октоих првогласник. Ђурђа Црнојевића 1494, ЦНБ Цетиње, 1987.

Hammer, *Storia dell' Impero Osmano*, tomo IV, Venezia MDCCCXVIII.

Ch. Hopf. *Chroniques Gréco – Romanes*, Berlin 1873.

В. Hrabak, *Dubrovačke vesti o Skender-begu Crnojeviću i Crnoj Gori pod njegovom vlašću*, Anali HIJAZU, VI-VII, Dubrovnik, 1957–59, 419–438.

Цетињски летопис, фототипско издање, Цетиње, 1962. Приредио и предговор написао др Н. С. Мартиновић. (Смањен је формат оригинала а копирање извршено фотографском техником, тако да је читање многих страница било отежано.)

Црногорске исправе XVI–XIX вијека, уредили Томица Никчевић и Бранко Павићевић, издање Архива СРЦГ, Цетиње, 1964.

М. Црногорчевић, *Цркве и манастири у опћини будванској*, Шематизам православне епархије бококоторске, дубровачке и спичанске, Дубровник, 1901.

М. Црногорчевић, *Михољски Збор у Боки Которској*, Београд, 1893.

Crnojevići, zbornik radova sa naučnoga skupa: Crnojevići – značaj za crnogorsku državu i kulturu, Cetinje – Podgorica, 2010. (Prilozi: Č. Drašković, B. Banjević, B. Šekularac, Ž. Andrijašević, Z. Folić, A. Čirgić, S. Zeković, Š. Rastoder, R. Rotković, A. Samardžić, V. Pulević & N. Samardžić, P. Malbaša, M. Miljić, A. Čilikov, M. Špadijer. Predgovor Č. Draškovića i na engleskom.)

A. Čirgić, *Jezik izdanja Crnojevića štamparije u svjetlosti dosadašnjih izučavanja*, zbornik Crnojevići, 2010, 225 – 234.

G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, GZM 22–24, Sarajevo 1922.

П. Ј. Шафарик, *Преглед словенских црквених књига, кое су од конца петнајстог до почетка седамнајстог века у Венецији, Србији, Влашкој и Ерделю печатане*, «Летопис Матице српске», 1831, бр. 1; књ. 24, 34–46.

Р. Ј. Schafarik, *Acta archivii veneti I–II*, Glasnik XIV, XV Društva srbske slovesnosti, Beograd, 1862.

Б. Шекуларец, *Врањинске повеље*, XIII и XIV вијека, Титоград, 1984.

Б. Шекуларец, *Трагови прошлости Црне Горе. Средњевјековни натписи и записи у Црној Гори крај VIII – почетак XVI вијека*, Цетиње, 1994.

В. Šekularac, *Cetinjski anali ili Cetinjski ljetopis*, Cetinje, 1996.

Б. Шекуларец, *Паштровске исправе*, књ. III, Петровац на Мору, 1999.

В. Šekularac, *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*, Cetinje, 2000.

В. Šekularac – А. Samardžić, *Grbovnik crnogorski*, Cetinje, 2006.

В. Šekularac, *Crna Gora u doba Balšića*, Cetinje, 2011.

Ph. Sherrard, *Bizant*. Beograd – Zagreb – Ljubjana, 1872.

П. Шеровић, *Палата Ивана Црнојевића у Котору*, ИЗ, 1–3, 1952, 177.

П. Шеровић, *Ко је и одакле био Мустафа „човјек црногорске нације“*, ИЗ, XIV, књ. XVIII, 3, 1961, 496–499.

Г. Шкриванић, *Црквени летопис Андрије Змајевића*, ИЗ X, 2, 1954, 310–330.

Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовјековне Зете*, Титоград, 1959.

Г. Шкриванић, *Властелинство св. Николе Врањинског*, ИЗ XII, књ. XVI, 3–4, 1959, 37–44.

П. Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешивци*, СЕЗБ САН, XXVII, 1923.

Ђ. Шпадијер, *На Ивановом граду (Соколу)*, „Глас Црногорца“, бр. 46, 1895.

С. Marković – Štedimlija, *Crnogorske štamparije u XV vijeku*, Zagreb, 1938.

Ž. Šćerpanović, *Cetinje u doba Crnojevića*, Podgorica, 1994.

ПРИЛОГ

ДОМАЋИНИ УПИСАНИ У ТУРСКИ ДЕФТЕР
ЗА ГОДИНУ 1477. У ДРОБЊАЦИМА, РОВЦИМА И МОРАЧИ
(документи 56 и 57)

Андрија, син Маринка
Андрија, син Радоње
Андрија, син Стјепана
Ахмед

Башта ?, син Стипића
Берин, син Миомана
Бјеладин, син Витана
Бјеладин, син Владише
Богавац, син Херака
Богавица, син Обрада
Богда, син Стојше
Богдан, син Богоја
Богдан, син Божидара
Богдан, син Владоја
Бодан, син Влаха
Богдан, син Вукше
Богдан, син Грујана
Богдан, син Добрашина
Богдан, син Јована
Богдан, син Миланка
Богдан, син Милована
Богдан, син Оковија?
Богдан, син Пелена
Богдан, син Радана
Богдан, син Радована
Богдан, син Радоње
Богдан, син Радосава
Богдан, син Угљеше
Богдан, син Цватка
Богих, син Братоја

Богих, син Ђурђа
Богих, син Радочине
Боговац, син Богована
Боговац, син Милована
Боговац, син Новаков
Боговац, син Радила
Боговац, син Радојице
Богосав, син Владића
Богосав, син Радивоја
Богота, син Боровца
Богота, син Петка
Богота, син Раца
Божо, син Обрада
Бојко, син Војихне
Борета, поп
Боришко, син Марина?
Бошко, син Вука
Бошко, син Петра
Бошко, син Рада
Брајан, син Обрада
Брајан, син Прла
Брајило, син Николе
Брајин, син Брајана
Брајин, син Витаса
Брајко, син Влаха
Брајко, син Милана
Брајко, син Николе
Бранислав, син Добрашина
Бранислав, син Ђелана?
Бранислав, син Мираша
Бранислав, син Радмила

Бранислав, син Чувавијука?
Браннислав, син Штиљана
Бранко, син Богдана
Бранко, син Жутоја
Бранко, син Радмиља
Бранко, син Радојице
Бранко, син Урсула?
Бранмио, син Божидара
Братан, син Радосава
Братић, син Боготе
Братић, син Ставре?
Братко, син Радјелје
Братмио, син Радосава
Братоје, син Николе
Братосав, син Доброг
Бартул, син Вукоте
Братул, син Дајка
Братул, син Добрила
Братул, син Радила
Брегун, син Обрада
Бутраш?, син Богиша

Велисав, син Миоче
Витас, син Витаса
Витас, син Вукоја
Витас, син Мрчине
Витас, син Страхине
Витко, син Угљеше
Витомир, син?
Витомир, син Будена?
Витомир, син Вите
Витомир, син Оливера
Витомир, син Слепца?
Влад, син Витоја
Владило, син Новака
Владимир, син Брајака
Владисав, син Ковача

Владисав, син Перише
Владислав, син Вукоја
Владислав, син Ивчине
Владислав, син Радише
Владислав, син Ратка
Владоје, син Берица
Владун, син Вукоја
Влатко, син Богдана
Влатко, син Богића
Влатко, син Богосава
Влатко, син Висава
Влатко, син Више
Влатко, син Вукше
Влатко, син Грбана
Влатко, син Доброте
Влатко, син Ивка
Влатко, син Милана
Влатко, син Николе
Влатко, син Паскаша
Влатко, син Радоја
Влатко, син Ушка?
Влаткоје, син Петка
Вуја, син Стјепана
Вујка, син Богдана
Вук, син Богавца
Вук, син Влаха
Вук, син Витомира
Вук, син Вукше
Вук, син Ђурђа
Вук, син Вукмана
Вук, син Ивка
Вук, син Михајице
Вук, син Радојка
Вук, син Радивоја
Вук, син Радосала
Вукајица, син Братоја
Вукајица, син Добриње

Вукајица, син Добрешина	Вукашин, син Петра
Вукајица, син Велића	Вукашин, син Перише
Вукајица, син Вукосава	Вукашин, син Радовца
Вукајица, син Милобрада	Вукашин, син Радочила
Вукајица, син Петка	Вукашин, син Радивоја
Вукајица, син Радашина	Вукашин, син Стоје?
Вукајица, син Радивоја	Вукашин, син Стојка
Вукајица, син Радоја	Вукашин, син Радмила
Вукајица, син Радеша	Вукашин, син Роде
Вукајица, син Радојка	Вукдраг, син Витомира
Вукајица, син Радована	Вукдраг, син Ђина
Вукас, син Владисала	Вукдраг, син Ивана
Вукас, син Војихне	Вукић, син Братоја
Вукас, син Вујана	Вукић, син Радоја
Вукас, син Вукића	Вукић, син Радосава
Вукас, син Станисава	Вукман, син Витка
Вукас, син Стевице	Вукман, син Вукче
Вукас, син Хлапца	Вукмио, син Стоје?
Вукац, син Владуша	Вукмир, син Витка
Вукац, син Вучихне	Вукмир, син Доброте
Вукац, син Вукосава	Вукмир, син Стјепана
Вукац, син Милоша	Вукодраг, син Борине
Вукац, син Остоје	Вукоје, син Доброг
Вукац, син Петка	Вукоје, син Гудеша?
Вукац, син Радила	Вукојина, син Петра
Вукац, син Радоја	Вукосав, син Богдана
Вукац, син Рипца	Вукосав, син Божидара
Вукаш, син Вејка	Вукосав, син Бранка
Вукаш, син Средоја	Вукосав, син Брајана
Вукашин, син Боготе	Вукосав, син Влада
Вукашин, син Ведришка	Вукосав, син Владисала
Вукашин, син Витка	Вукосав, син Вукоте
Вукашин, син Ивана	Вукосав, син Витоја
Вукашин, син Милана	Вукосав, син Жакука?
Вукашин, син Милета	Вукосав, син Илије
Вукашин, син Ковача	Вукосав, син Љеша
Вукашин, син Прибка	Вукосав, син Љубана

Вукосав, син Маринка
Вукосав, син Миојице
Вукосав, син Николе
Вукосав, син Остоје
Вукосав, син Петкуна
Вукосав, син Радише
Вукосав, син Радована
Вукосав, син Радуна
Вукосав Радуновић
Вукосав, син Руже
Вукота, син Влатка
Вукота, син Вучихне
Вукота, син Милиша
Вукота, син Радича
Вукота, син Радмана
Вуксан, син Доброга
Вуксан, син Ђурђа
Вуксан, син Лазара
Вуксан, син Маслеше
Вуксан, син Милише
Вуксан, син Херака
Вукчио, син Ратка
Вукша, син Витана
Вукша, син Витоја
Вукша, син Витомира
Вукша, син Владоја
Вукша, син Вукосала
Вукша, син Друшка
Вукша, син Гројице
Вукша, син Жедине?
Вукша, син Љепшића
Вукша, син Милише
Вукша, син Ненада
Вукша, син Петка
Вукша, син Раденка
Вукша, син Радосала
Вукша, син Томаша

Вулета, син Вејка
Вулета, син Милића
Вуча, син Војина
Вучерин, син Братоја
Вучерина, син Влатка
Вучихна, син Веселка
Вучихна, син Дуршила

Гадич, син Грујице
Гојак, син Ковача
Гојчал, син Јагоде
Голуб, син Божидача
Голуб, син Влахиње
Градисав, син Бојка
Грбак, син Миросава
Грубан, син Стојне
Грубац, син Дабижива
Грубац, син Новака
Грубац, син Радовца
Грубајац, син Новака
Грубаш, син Богомира
Грујац, син Велака

Дабижив, син Богосава
Дабижив, син Радуна
Дајко, син Прибка
Дајко, син Радише
Данчул, син Ђурђа
Делац, син Радосава
Димитраш, син Петра
Димитрије, син Божада
Димитрије, син Вукоја
Димитрије, син Радоја
Димитрије, син Радосала
Добравац, син Добрашина
Добравац, син Николе
Добравац, син Русе

Добрац, син Брајка
 Добрац, син Влатка
 Добраш, син Брајка
 Добраш, син Радована
 Добрашин, син Копила
 Добрешин, син Брајана
 Добри, син Радојице
 Добри, син Страхине
 Добривук, син Раденка
 Добрило, син Гојнака
 Добрило, син Медоја
 Добрико, син Радича
 Добриња, син Вукоте
 Добрио, син Боговца
 Добрица, син Покрајице
 Добриша, син Петков
 Добровац, син Стјепка
 Доброје, син Видена
 Добросав, син Вратула
 Добрушко, син Брајила
 Драгић, син Стјепана
 Драгиша, син Вука
 Драгиша, син Вукоте
 Драгиша, син Доброг
 Драгоје, син Витомира
 Драгоња, син Брајка
 Драгоња, син Грујка
 Дујко, син Будоша

Ђорђе, син попов
 Ђурађ, син Бјеладина
 Ђурађ, син Бошка
 Ђурађ, син Братула
 Ђурађ, син Влатка
 Ђурађ, брат Влатка
 Ђурађ, син Вукоте
 Ђурађ, син Групка

Ђурађ, син Ђураша
 Ђурађ, поп
 Ђурађ, син Радича
 Ђурађ, син Радована
 Ђурађ, син Радосала
 Ђурађ, син Руже
 Ђуран, син Будисава
 Ђураш, син Божидара
 Ђураш, син Будисава
 Ђураш, син Новака
 Ђураш, син Радосала
 Ђураш, син Цватка
 Ђурђ, син Бојице
 Ђурђе, син Радосава
 Ђурђе, син Ратка
 Ђурђица, син Дуршила
 Ђурен, син Паскаша
 Ђурен, син Радојице
 Ђурица, син Добрашина
 Ђурица, син Стјепана
 Ђурко, син?
 Ђурко, син Петка
 Ђурко, син Радосала
 Ђурко, син Добрила
 Ђурман, син Петра
 Ђурман, син Радосала
 Ђуро, син Вука
 Ђуро, син Остоје
 Ђуровац, син?

Живко, син Добрила
 Жутац, син Михаила

Зоран, син Жинкаша?

Иван
 Иван, син?

Иван, син Богавца
Иван, син Брајка
Иван, син Велимира
Иван, син Владислава
Иван, син Вука
Иван, син Вукашина
Иван, син Доброг
Иван, син Илије
Иван, син Обрада
Иван, син Остоје
Иван, син Радована
Иван, син Радоја
Иван, син Таса
Иваниш, син?
Иваниш, син Брајана
Иваниш, син Влатка
Иваниш, син Грубише
Иваниш, син Јована (Новака?)
Иваниш, син Милана
Иваниш, син Милића
Иваниш, син Остоје
Иваниш, син Петка
Иваниш, син Радојице
Ивко, син Милана
Илија, ковач
Илијас, син Играла?
Иса-бег
Искривој?, син Стојана

Јакоје, син Кудола
Јанко, син Браје
Јован, син Владислава
Јован, син Стјепка
Јовахина, син Радосава

Каран, син Прла
Ковач, син Твртка

Лазар, син Ратка
Лазар, син Стјепана
Леко, син Бјељака
Липовац, син Ушка?
Лукац, син Богдана
Лукац, син Радула

Љуба, син Радоње
Љубисав, син Добрашина
Љубисав, син Хлапца

Махмуд
Мара, удовица Влада
Марко, син Добрика
Мароје, син Ђурка
Матовац, син Богише
Медун, син Милете
Мијица, син Тохолев
Мијобрад, син Паја?
Миладин, син Вукче
Милан, син Брајка
Милан, син Владете
Милан, син Радосала
Милан, син Ратка
Милашин, син Дивна
Миле, син Милешин?
Милен, син Милеше?
Миленко, син Вукосава
Милета, син Миросава
Милета, син Радоја
Милин, син Николе
Миљ, син Ђурђа
Миљ, син Радосала
Милко, син Вукоја
Милко, син Мојића
Милован, син ?

Миловац, син Обрада	Никола, попов син
Миловац, син Пуноша	Никола, син Радивоја
Миловац, син Радосте	Никола, син Радовин
Милорад, син Брајана	Никола, син Радена
Милорад, син Петка	Никола, син Радоја
Милорад, син Радмила	Никола, син Станоја
Милорад, син Радосала	Никола, син Цватка
Милош, син ?	Новак, син Боготе
Милош, син Радмила	Новак, син Радојице
Милошко, син Братула	Новак, син Хлапца
Милошко, син Вукше	Новиша, син Божа
Милша, син Радојина	Новко, син Смиља
Миобрад	
Миогош, син Радјеље	Обрад, син Величка
Миодраг, син Бјелоја	Обрад, син Вукашина
Миодраг, син Грујице	Обрад, син Крстовца
Миодраг, син Ратка	Обрад, син Михајла
Миоко, син Вукића	Обрад, син Радине
Миокус, син Владоја	Обрад, син Радовин
Мирко, син Радоње	Обрад, син Ратка
Миросав, син Радојице	Обрад, син Цватка
Мирош, син Радјеље	Оливер, син Владоја
Михац, син Радосава	Опреша, син Доброг
Михаил, син Божидара	Остоја, син Богавца
Морич, син Ђуреша	Остоја, син Вукоја
Мрђа, син Радована	Остоја, син Вучете
Мркша, син Владише	Остоја, син Микојице
Мркша, син Гује	Остоја, син Милана
	Остоја, син Стојка
Ненад, син Богише	Остоја, син Шујицем?
Никола, син ?	
Никола, син Витаса	Павко, син Богосава
Никола, син Думила	Павко, син Божидара
Никола, син Добрице	Павле, син Руска
Никола, син Милана	Паскаш, син Богавца
Никола, син Новака	Паскаш, син Бранка
Никола, син Петка	Паскаш, син Доброга

Паун, син Ђурађа	Радашин, син Милоша, Глушца
Паун, син Ђурађа	Радашин, син Обрића
Паун, син Кала?	Радашин, син Милоша
Пеђа, син Каливира (Калуђера?)	Радашин, син ?
Петар, син Борка	Раденко, син Ђерице
Петар, син Вукше	Раденко, син Ђуроја
Петар, син Драгуна	Раденко, син Ника
Петар, син Ивка	Раденко, син Радмила
Петар, син Прибила	Раденко, син Радочине
Петар, син Радашина	Радеш, син Богдана
Петар, син Радмана	Радешин, син Виша
Петар, син Ивана	Радешин, син Вукше
Петар, син Љубисава	Радешин, син Стјепана
Петар, син Никше	Радибрад, син Борине?
Петар, син Прибила	Радивој, син Бајице
Петар, син Радујка	Радивој, син Богдана
Петар, син Тајоша	Радивој, син Браноша
Петко, син Богића	Радивој, син Вукше
Петко, син?	Радивој, син Грује
Петко, син Богдана	Радивој, син Ђурина
Петко, син Граја	Радивој, син Ђуршила
Побрад, син Радивоја	Радивој, син Илине?
Покрајица, син Радована	Радивој, син Ковача
Прибан, син Ђурђа	Радивој, син Милића
Прибан, син Ратка	Радивој, син Мирне
Прибил, син Вукче	Радивој, син Ненаде
Прибио, син Вучка	Радивој, син Радинка
Прибо, син Кобилице	Радивој, син Радича
Прибо, син Радосала	Радивој, син Радмана
Прибо, син Радоча	Радивој, син Радоње
	Радивој, син кнеза Херака
Радак, син Миломана	Радиле, син Богдана
Радан, син Борине	Радиле, син Богмила
Радан, син Прибисила	Радиле, син Брата
Радан, син Радосава	Радиле, син Петка
Радан, син Војихне	Радиле, син Радмана
Радац, син Радована	Радиле, син Богумила

Радиља, син Брајана	Радич, син Радомана
Радин, син Бачијца?	Радич, син Радосава
Радин, син Богоја	Радич, син Рајов
Радин, син Војихне	Радич, син Родице?
Радин, син Групца	Радич, син Срезоја
Радин, син Јовице	Радиша, син Брајица
Радин, син Обрада	Радиша, син Гоша
Радинић, син Раденка	Радиша, син Милана
Радиња, син Петка	Радјеља, син Боговца
Радица, син Цватка	Радјеља, син Божицара
Радич, син Богдана	Радјеља, син Ђураице
Радич, син Богмила	Радјеља, син Грубе
Радич, син Богосава	Радјеља, ковач
Радич, син Брајице	Радјеља, син Миљка
Радич, син Владислава	Радјеља, син Милуна
Радич, син Влатка	Радјеља, син Николе
Радич, син Вукосала	Радјеља, син Петка
Радич, син Вукше	Радјеља, попов син
Радич, син Градисала	Радјеља, син Радмиља
Радич, син Димитраша	Радман, син Богавца
Радич, син Драгоја	Радман, син Брајана
Радич, син Ђурена	Радман, син Милка
Радич, син Ђурешина	Радман, син Новака
Радич, син Жерајице?	Радман, син Покрајице
Радич, син Калуђера (Каливира?)	Радман, син Прибила
Радич, син Љубе	Радман, син Радише
Радич, син ?	Радман, син Радмила
Радич, син Михорада	Радман, син Радована
Радич, син Ника	Радман, син Радовца
Радич, син Обрада	Радман, син Херака
Радич, син Петка	РАДмиле, син Радосала
Радич, син попов	Радмио, син Дуботића
Радич, син Радице	Радмио, син Радешина
Радич, син Радинка	Радо, син Радојице
Радич, син Радоја	Радован, син Богоја
Радич, син Радоње	Радован, син Бранка
Радич, син Радована	Радован, син Влатка

Радован, син Вукоте
Радован, син Вукше
Радован, син Грујице
Радован, син Дујића
Радован, син Икавије?
Радован, син Мирисава
Радован, син Обрада
Радован, син Прибила
Радован, син Прибуна
Радован, син Радича
Радован, син Радмила
Радован, син Радосала
Радован, син Радочине
Радован, син Рајана
Радован, син Рајице
Радован, син Срђа
Радовац, син Бачијца?
Радовац, син Божицара
Радовац, син Слепца?
Радоје, син Бранислава
Радоје, син Бранка
Радоје, син Владуша
Радоје, син Врбака
Радоје, син Врбе
Радоје, син Груба
Радоје, син Гркоја
Радоје, син Дерице
Радоје, син Дубравца
Радоје, син Дујића
Радоје, син Ђурина
Радоје, син Кобића
Радоје Кас?
Радоје, син Љубоја
Радоје, син Милоша
Радоје, син Милуна
Радоје, син Ненаде
Радоје, син Петка

Радоје, син Прибисила
Радоје, син Радине
Радоје, син Радојине
Радоје, син Радосава
Радоје, син Радосала
Радоје, син Селака
Радоје, син Сисоја
Радоје, син Стјепана
Радојин, син Богаве
Радојин, син Вукадина
Радојин, син Иврише?
Радојин, син Остоје
Радојица, син Радоње
Радојко, син Божа
Радојко, син Војихне
Радојко, син Ђурка
Радојко, син Милована
Радојко, син Петка
Радојко, син Прибила
Радојко, син Радашина
Радојко, син Радича
Радојко, син Радоње
Радомир, син Мириоца
Радоња, син ?
Радоња, син Богоја
Радоња, син Богдана
Радоња, син Божа
Радоња, син Божицара
Радоња, син Брајице
Радоња, син Брајка
Радоња, син Велака
Радоња, син Витаса
Радоња, син Војихне
Радоња, син Вукче
Радоња, син Добрајка
Радоња, син Доброг
Радоња, син Дораткована?

Радоња, син Дујка	Радосав, син Богдана
Радоња, син Ђурђев	Радосав, син Боговца
Радоња, син Жигомира	Радосав, син Богосава
Радоња, син Изгропља?	Радосав, син Божада
Радоња, син Јована (Новака?)	Радосав, син Божицара
Радоња, син Калуђера	Радосав, син Браја
Радоња, син Љубе	Радосав, син Брајана
Радоња, син Милана	Радосав, син Брајка
Радоња, син Милобрада	Радосав, син Брајице
Радоња, син Милодавца	Радосав, војвода
Радоња, син Милоша	Радосав, син Велака
Радоња, син Миломана	Радосав, син Величка
Радоња, син Никше	Радосав, син Врбака
Радоња, син Новака	Радосав, син Вукче
Радоња, син Обрада	Радосав, син Вучерине
Радоња, син Петка	Радосав, син Вукашина
Радоња, син Пилича?	Радосав, син Горице?
Радоња, син Прибила	Радосав, син Грбана
Радоња, син Прибичића	Радосав, син Грујака
Радоња, син Радована	Радосав, син Дабижива
Радоња, син Радивоја	Радосав, син Димитрија
Радоња, у кући Радича	Радосав, син Доброг
Радоња, син Радјеле	Радосав, син Драгоја
Радоња, син Радомана	Радосав, син Драгише
Радоња, син Радоја	Радосав, син Ђурена
Радоња, син Радоње	Радосав, син Ђурашина?
Радоња, син Радосала	Радосав, син Ђурице
Радоња, син Рајка	Радосав, син Ђурашила
Радоња, син Ралка	Радосав, син Жељана?
Радоња, син Ратка	Радосав, син Каса?
Радоња, син Срезоја	Радосав, син Матоша
Радоња, син Стојча	Радосав, син Медуше
Радоња, син Црноја (Црнојевић)	Радосав, син Миладина
Радоња, син Чичића	Радосав, син Милана
Радосав, син ?	Радосав, син Милоша
Радосав, син Берака	Радосав, син Мирисава
Радосав, син Берине	Радосав, син Михајла

Радосав, син Михца
Радосав, син Ненаде
Радосав, син Николе
Радосав, син Новака
Радосав, син Обрада
Радосав, син Паскаша
Радосав, син Петка
Радосав, син Петра
Радосав, син Покрајице
Радосав, син попа
Радосав, син Прибе
Радосав, син Прибила
Радосав, син Радешина
Радосав, син Радивоја
Радосав, син Радича
Радосав, син Радула
Радосав, син Радмила
Радосав, син Радоја
Радосав, син Радоње
Радосав, син Ратка
Радосав, син Романа?
Радосав, син Руче
Радосав, син Сисоја
Радосав, син Сладоја
Радосав, син Стјепанов
Радосав, син Стојисава
Радочин, син Вукоте
Радош, син Брајице
Радул, син Бранислава
Радул, син Братоја
Радул, син Ђурице
Радул, син Порбице?
Радулах, син Вукче
Радун, син Милана
Рајак, син Милина
Рајан, син Црноја
Рајин, син Вукашина

Рајан, син Грубајице
Рајин, син Цватка
Рајо, син Вукче
Рале, син Љубића
Ратко, син Боговца
Ратко, син Бокче
Ратко, син Вукоја
Ратко, син Вукаса
Ратко, син Ђурена
Ратко, син Ђуровца
Ратко, син Ковача
Ратко, син Мича
Ратко, син Прибисава
Ратко, син Радака
Ратко, син Радешина
Ратко, син Радмана
Ратко, син Радована
Ратко, син Стјепка
Рахоје, син Милана
Рахоје, син Милуна
Рашко, син Богдана
Рашко, син Богића
Рашко, син Бранка
Рашко, син Кала
Рашко, син Михорада
Рашко, син Твртка

Селак, син Миомана
Селак, син Радмана
Сладоје, син Паскаша
Средоје, син Витомира
Сретан, син Ивана
Станислав, син Радужка
Станиша, син Радјеље
Станко, син Радосава
Стануле, син Љубе
Стевча, син Радивоја

Стјепан, син Боблача?
Стјепан, син Велимира
Стјепан, син Вукше
Стјепан, син Добросала
Стјепан, син Ђероша
Стјепан, син Ђураша
Стјепан, син Новака
Стјепан, син Паскаша
Стјепан, син Петка
Стјепан, син Раденка
Стјепан, син Радивоја
Стјепан, син Радича
Стјепан, син Радована
Стјепан, син Радосала
Стјепан, син Херака
Стјепан, син Штиљана

Твртко, син Вукче
Твртко, син Радича
Тодор
Тохољ, син Бранка

Херак, син Вукмила
Херак, брат Радоње
Хлапен, син Калимана

Цватко, син Вукосава
Цватко, син Добрила
Цватко, син Остоје
Цватко, син Радоја

Ширмед, син Вукче
Штиљан, син Вукче
Штиљан, син Стјепана
Шуша, у кући Стјепана

НАПОМЕНА УРЕДНИКА

Ово ново, допуњено издање *Саздања Цетиња* појављује се 39 година од првога издања. Премда се одавно показала потреба да се овај драгоцјени зборник поново објави, његов приређивач Радослав Ротковић одлучио је проширити документарну подлогу новога издања, па је од почетнога зборника докумената о постанку црнојевићкога Цетиња, ново издање, у договору с издавачем, у поднаслову дефинисано као зборник о Црнојевићима у изворима, књигама и легендама. Ротковић је нову верзију зборника припремио непосредно пред смрт 2013. године. Рукопис је након његове смрти предат издавачу, Факултету за црногорски језик и књижевност, но до данас је остао необјављен.

Захваљујући сарадњи Факултета за црногорски језик и књижевност и Центра за културу Пријестонице Цетиње стекли су се услови да ново, проширено издање *Саздања Цетиња* изађе из штампе цијелу деценију након што је припремљено.

САДРЖАЈ

Ријеч унапријед	5
Црна Гора на граници	7
Предговор новоме издању	21
Први помен Цетиња у Которском архиву	47
Други помен Цетиња у Которском архиву	49
Извори о Црнојевићима	51
Рукописна оставштина XV вијека и Штампарија Црнојевића	239
Легенде	249
Напомене	259
Иван Црнојевић у црногорској топонимији	347
Рјечник	369
Библиографија – скраћенице, одабрана литература	383
Прилог	401
Напомена уредника	427

САЗДАЊЕ ЦЕТИЊА

Издавачи

Факултет за црногорски језик и књижевност – Цетиње
Центар за културу Пријестонице Цетиње

За издаваче

Александар Радоман
Јелена Лела Милошевић

Технички уредник

Милутин Марковић

Лектура и коректура

Сања Орландић

Штампа

Графо Бале

Тираж

600

